



รายงานการวิจัย

เรื่อง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน
จังหวัดขอนแก่น

Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the
Community Forest Conservation in Khon Kaen Province

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761073



รายงานการวิจัย

เรื่อง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน
จังหวัดขอนแก่น

Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the
Community Forest Conservation in Khon Kaen Province

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761073

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



Research Report

Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the
Community Forest Conservation in Khon Kaen Province

By

Assistance Professor Dr. Chakkapan Wongpornpavan
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khonkaen campus

B.E.2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761073

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
ผู้วิจัย: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปีงบประมาณ: ๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ๒) เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัย พบว่า

แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า พุทธศาสนากับนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันตรงที่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติออกจากกัน นิเวศวิทยาจะสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนพุทธศาสนาจะมุ่งสอนให้มนุษย์มีความเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตน การทำลายธรรมชาติก็เหมือนกับการทำลายตนเอง เพราะจุดร่วมของมนุษย์กับธรรมชาติคือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือการทำลายสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น อย่างเช่น การทำลายป่าไม้ย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายตามมา เช่น น้ำท่วม ดินถล่ม และการขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น การนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงเป็นการรักษาระบบนิเวศวิทยาของป่าไม้ให้คงอยู่อย่างสมบูรณ์และยั่งยืน นี่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพราะหลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั้น ล้วนเป็นสิ่งเอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ จะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาในทุกองคาพยพล้วนเกิดในป่า หลักธรรมและวินัยก็ล้วนแสดงและบัญญัติในป่า หลักธรรมและวินัยเหล่านั้นจึงเป็นไปเพื่อเอื้อต่อการเอื้อหนุนและเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทั้งสิ้น เมื่อสังคมมนุษย์เห็นคุณค่าของป่าไม้น้อยลง จึงพากันทำลายป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา เมื่อจำนวนป่าไม้ลดลง ภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดจากผลพวงของการทำลายป่าไม้ก็เกิดขึ้นมากเท่าที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายลงไป สิ่งที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติมากที่สุดคือมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ดังนั้นการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาวิกฤติป่าไม้ในเชิงนิเวศน์ จึงเป็นทางออกที่ดีที่สุดที่จะทำการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่คู่อยู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า มีป่าชุมชน ๒ แห่ง ที่ได้รับการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว คือป่าชุมชนบ้านโคกสี และป่าชุมชนบ้านหัวบึง ส่วนป่าชุมชนบ้านงกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน ดังนั้นป่าชุมชนทั้ง ๒ แห่งข้างต้น ได้รับการบริหารจัดการในฐานะเป็นป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ โดยชาวบ้านในชุมชน

ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้บริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การยื่นคำร้องขอจัดทำโครงการป่าชุมชน การตรวจสอบพื้นที่ตามคำขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน การจัดทำโครงร่างเสนอผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการอนุมัติจัดตั้งให้เป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ ส่วนป่าชุมชนบ้านกกกลาง ได้รับการบริหารจัดการโดยชุมชน มีการแต่งตั้งคณะกรรมการรับผิดชอบป่าชุมชนในแต่ละแผนก เช่น แผนกการบำรุง และฟื้นฟูป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นต้น ผลการดำเนินการทำให้พื้นที่ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนั้นได้รับการดูแลรักษาและฟื้นฟู จนมีสภาพที่ค่อนข้างจะเป็นป่าสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติดั้งเดิม และสามารถสร้างผลผลิตกลับคืนให้กับชุมชนได้

รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นพบว่า ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง มีรูปแบบการสร้างเสริม ๓ ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนที่ ๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ ๒ การพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ ๓ เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วมกัน เช่น คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน เป็นต้น สิ่งที่เกี่ยวข้องให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือการนำหลักธรรม เช่น ความกตัญญูกตเวทิตะ ความประมาณ และพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การบวชป่า เป็นต้น มาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพราะหลักธรรมและพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้ช่วยกล่อมเกล่าจิตใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญชาวบ้านได้เห็นคุณค่าของป่าไม้ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นไปอย่างยั่งยืน และสืบต่อถึงคนรุ่นหลังได้อนุรักษ์กันต่อไป

Research Title: Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the Community Forest Conservation Khon Kaen Province
Authors: Assistance Professor Dr. Chakkapan Wongpornpavan
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen campus
Academic Year: 2561/2018
Funds granted by: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The research paper “Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the Community Forest Conservation in Khon Kaen Province” had three main purposes: 1) to study the concepts and value of Buddhist Ecology 2) to study the community forest conservation process in Khon Kaen Province and 3) to propose a model to strengthening the community forest conservation by way Buddhist ecology in Khon Kaen province.

The result of research found that:

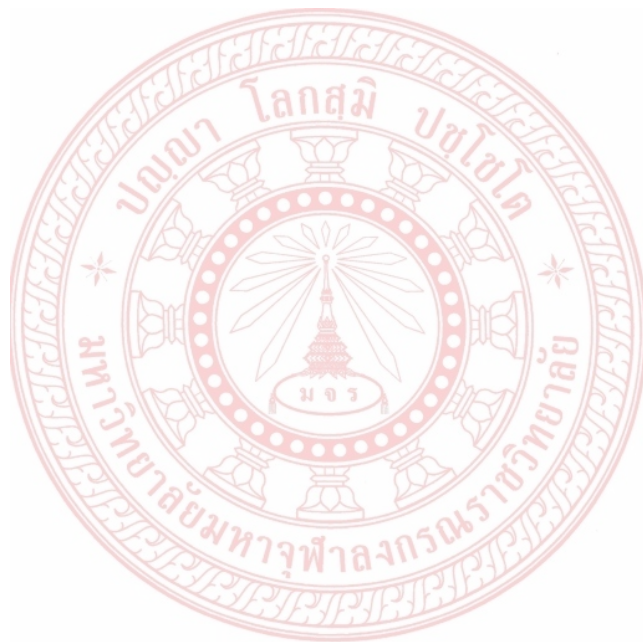
The concept and value of Buddhist ecology found that Buddhism and ecology are related to each other that do not divide between life and nature. Ecology will teach humans how to preserve nature and the environment, Buddhism will focus on teaching human beings to be kind to nature and to treat nature as part of their lives. Natural destruction is like self-destruction, because the common point of man and nature is dependence on each other, that is, destroying one thing will have a continuous effect on the existence of other things, such as forest destruction will cause damage, such as floods, landslides, and shortages of natural water etc. Applying Buddhist concepts to forest resource conservation is preserving the ecology of the forest to remain completely and sustainably. This is a demonstration of the value of Buddhism that the Lord Buddha had shown and commanded all are supportive to nature conservation, whether it be forest, soil, water and other environment, can be seen from the emergence of Buddhism in every ways, all born in the forest. The principles and disciplines are all shown and commanded in the forest, those principles and disciplines are conducive to supporting and linking with the conservation of all forest resources. When human society sees the value of less forest, they took to destroy the forest in various ways for their benefit. When the number of forests fell, various disasters caused by the consequences of forest

destruction has occurred as much as the forest has been destroyed. The most affected by the disaster is human and all living things, therefore, applying Buddhism principles to solve this ecological forest crisis is the best solution to restore or conserve the remaining forests to remain with human society.

Community forest conservation process in Khon Kaen province found that there are community forests that have been established as community forests from the Royal forest department, this is Ban Khoksi community forest and Ban huabueng community forest, but Ban Kongklang community forest is a public forest, it is not yet registered as a community forest. Therefore, the two community forests above are managed as a community forest as a process. These are two community forests are managed by villagers in the community with the government officials, by starting from filling a request for create a community forest project, inspection of the area according to the request for permission to create a community forest project, proposal of the proposal through relevant agencies, and approval to be established as a community forest from the royal forest department. But the Ban Khingklang community forest has been managed by the community, there is a committee appointed for community forestry in each duties, such as, maintenance duties, community forest restoration duties, and the duty to take care of the utilization of community forests etc. The results of the implementation of the three community forest areas have been maintained and restores, until, there was a condition that was quite a complete forest close to the original natural forest and able to create productivity back to the community.

The model to strengthening the community forest conservation by way Buddhist ecology in Khon Kaen province found that all three community forests have three model of reinforcement : step 1, creating knowledge, understanding and mutual awareness in the utilization of community forests to achieve sustainability, step 2, development of activities in the conservation of community forests in various ways, and step 3, controlling activities to increase the capacity for community forest conservation to achieve sustainability, which the operation in each step, the villagers in each community have appointed various committees to take care of the forest, such as the operations committee, reforestation committee, patrol committee, forest benefit committee and the committee on community forest support etc. The supporting of villagers to cooperate effectively in conserving community forests is to apply the Buddhist principles such as gratitude, modesty etc. and Buddhist rituals,

such as ordination of forest etc. to apply in forest conservation, because Buddhist principles and rituals have helped to foster the spirit of the villagers to be generous, and more importantly, the villagers have seen the value of the forest, then, making the conservation of community forests sustainable and continues to the next generation to preserve.



กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และการให้ความสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปีงบประมาณ ๒๕๖๑ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันพุทธศาสตร์ และบุคลากรของสถาบันวิจัยทุกท่าน ที่ให้การสนับสนุนในการทำวิจัยในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลในส่วนงานวิจัยของวิทยาเขตขอนแก่นทุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกต่อการทำวิจัย ตลอดทั้งเพื่อนร่วมงานที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขอขอบพระคุณ ป่าชุมชนบ้านโคสี ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และป่าชุมชนบ้านกกกลาง ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น พระสงฆ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น และประชากรผู้เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนในแต่ละแห่งที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลในการทำงานวิจัยครั้งนี้

สุดท้ายนี้คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยนี้คงเป็นประโยชน์ทั้งทางด้านวิชาการและการนำผลวิจัยไปปรับใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชน หรือป่าไม้ที่อยู่นอกเหนือจากป่าชุมชนทั่วไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดนิเวศวิทยา.....	๗
๒.๑.๑ ความหมายของนิเวศวิทยา.....	๙
๒.๑.๒ องค์ประกอบของนิเวศวิทยา.....	๑๐
๒.๑.๓ หน้าที่ของนิเวศวิทยา.....	๑๑
๒.๑.๔ มนุษย์กับธรรมชาติ.....	๑๓
๒.๑.๕ นิเวศวิทยากับความยั่งยืนทางธรรมชาติ.....	๑๔
๒.๒ แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ.....	๑๖
๒.๒.๑ ความหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ.....	๑๙
๒.๒.๒ เป้าหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ.....	๒๑
๒.๒.๓ พุทธศาสนากับป่าไม้.....	๒๒
๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	๔๒
๒.๓.๑ ความหมายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.....	๔๒
๒.๓.๒ สาเหตุความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติ.....	๔๖
๒.๓.๓ แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ.....	๕๐
๒.๔ แนวคิดการพัฒนาชุมชน.....	๕๑
๒.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาชุมชน.....	๕๒
๒.๔.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน.....	๕๕
๒.๔.๓ กระบวนการในการพัฒนาชุมชน.....	๕๗

๒.๔.๔ ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน.....	๕๙
๒.๔.๕ การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน.....	๖๐
๒.๕ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๖๗
๒.๕.๑ ความหมายของการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๖๘
๒.๕.๒ ความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๖๙
๒.๕.๓ หลักในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๗๐
๒.๕.๔ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๗๒
๒.๖ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น.....	๗๙
๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๘๖
๒.๘ สรุป.....	๘๙
๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๙๐
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๙๒
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๙๒
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๙๓
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	๙๕
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๙๕
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๙๖
๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษวิจัย.....	๙๖
๓.๗ สรุป.....	๙๗
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	๙๘
๔.๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๙๘
๔.๒ แนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ.....	๙๘
๔.๓ วิเคราะห์กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น.....	๑๑๓
๔.๔ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ในจังหวัดขอนแก่น.....	๑๓๘
๔.๖ สรุป.....	๑๕๓
๔.๗ องค์กรความรู้จากการวิจัย.....	๑๕๖
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๕๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๙
๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๗๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย.....	๑๗๔
บรรณานุกรม.....	๑๗๕
ภาคผนวก.....	๑๗๘
ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๑๗๙
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง และการนำผลจากโครงการวิจัย ไปใช้ประโยชน์.....	๑๙๐

ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรม ที่ได้ดำเนินการและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๙๒
ภาคผนวก ง เครื่องมือการวิจัย.....	๑๙๔
ภาคผนวก จ ภาพลงพื้นที่เก็บข้อมูล.....	๒๐๑
ภาคผนวก ฉ แบบตอบรับบทความวิชาการ / หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์.....	๒๑๔
ภาคผนวก ช ประวัติผู้วิจัย.....	๒๑๘



สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่

หน้า

๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....๙๑



คำอธิบาย สัญลักษณ์ และคำย่อ
(เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัยฉบับนี้)

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ชื่อ/หน้า

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	ภาษาไทย
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	ภาษาไทย

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	ภาษาไทย
ที.ม.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	ภาษาไทย
ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	ภาษาไทย
ม.มู.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสกั	ภาษาไทย
ม.ม.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสกั	ภาษาไทย
ม.อุ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	อุปริป็นณาสกั	ภาษาไทย
สั.ส.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สคาวถวรรค	ภาษาไทย
สั.ข.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สคาวถวรรค	ภาษาไทย
สั.สพ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สหยถวรรค	ภาษาไทย
สั.ม.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	ภาษาไทย
อง.เอกก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	ภาษาไทย
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	ภาษาไทย
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	ภาษาไทย
อง.ฉก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	ภาษาไทย
อง.สตตก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	ภาษาไทย
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	ภาษาไทย
อง.ทสก.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	ภาษาไทย
ข.ขุ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	ภาษาไทย
ขุ.ม.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	ภาษาไทย
ขุ.ป.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิตามรรค	ภาษาไทย
ข.เถรี.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	ภาษาไทย
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	ภาษาไทย

ช.สุ. (ไทย) = ชุททกนิกาย สุตตนิบาต ภาษาไทย



บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การดำรงชีวิตของมนุษย์ในยุคปัจจุบันเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การเกี่ยวข้องเป็นไปได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งบางครั้งเกิดผลกระทบทำให้ชนิดของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะก่อให้เกิดวิวัฒนาการและในทางที่อาจนำมาซึ่งการเสื่อมสลาย มนุษย์นับเป็นสิ่งมีชีวิตที่เฉลียวฉลาดที่สุด เพราะสามารถปรับปรุงและดัดแปลงเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตได้อย่างสมบูรณ์และกลมกลืนกับสภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี ทรัพยากรป่าไม้ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อชีวิตมนุษย์ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการคงอยู่หรือการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ อาทิอากาศน้ำแร่ธาตุและสัตว์ป่า เป็นต้น แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันมีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้รุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่องอันเนื่องมาจากจำนวนประชากรในประเทศมีเพิ่มขึ้น และการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากขึ้น ทั้งในลักษณะของการเป็นอยู่อาศัย การตัดไม้เพื่อการค้า การเผาพื้นที่ป่าเพื่อการเกษตร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ได้แก่การสร้างเขื่อน การตัดถนน และการเดินสายไฟฟ้าแรงสูงก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายพื้นที่ป่าเป็นบริเวณกว้าง นั้นแสดงให้เห็นว่าเนื้อที่ป่าที่ลดลงส่วนใหญ่เกิดจากการกระทำของมนุษย์^๑

ในอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้อุดมสมบูรณ์มากสามารถจุนเจือให้คนไทยได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้ตลอดเวลา แต่ในปัจจุบันสังคมไทยรวมไปถึงสังคมโลกมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วยิ่ง พร้อมกับมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลทำให้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่เคยมีมานั้นต้องถูกนำมาใช้และถูกทำลายเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ขั้นพื้นฐานอันได้แก่ ปัจจัยสี่ จึงส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ลดน้อยลงทั้งปริมาณและคุณภาพ และก่อให้เกิดการขาดแคลนป่าไม้ธรรมชาติที่จะนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต ด้วยเหตุดังกล่าวนี้รัฐบาลในหลายประเทศได้ดำเนินการเพื่อก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรด้านป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้นมา เช่น การออกกฎหมายคุ้มครอง จัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบ และดำเนินการสำรวจตรวจค้นทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่ยังเหลืออยู่ให้เกิดคุณค่าและประโยชน์อย่างแท้จริง ถึงกระนั้นก็ตามการดำเนินการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนายังไม่ได้เอาจริงจังมาจึ่งมากนัก ดังปรากฏตัวอย่างให้เห็นอย่างเด่นชัดในประเทศไทย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ (๑) ขาดงบประมาณที่สนับสนุนอย่างเพียงพอในการดำเนินงาน (๒) ขาดแคลนเจ้าหน้าที่ที่มีความสามารถและรับผิดชอบในหน้าที่อย่างแท้จริง และ (๓) คนไทยทั่วไปยัง

^๑ พยุงพร ศรีจันทพงษ์ และสาคร พรหมโคตร, จิตอาสาภัยพิบัติการอนุรักษ์และการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาภูตโป่ง ป่าชุมชนบ้านบุงกุ่ม ต.นาหอ อ.ด่านซ้าย จ.เลย, จิตอาสาภัยพิบัติการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน, การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ เล่มที่ ๓ มจร วิทยาเขตขอนแก่น (๒๘-๒๙ มีนาคม ๒๕๖๑), หน้า ๒๖๗.

หลงใหลว่าประเทศอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรในดินสินในน้ำ จึงไม่ได้ให้ความร่วมมือและเล็งเห็นความสำคัญในเรื่องนี้มากนัก^๒ อันเป็นเหตุให้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของประเทศถูกทำลายไปอย่างต่อเนื่อง และก่อให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น จำนวนป่าไม้ลดลง อุทกภัยมีมากขึ้นในฤดูผลหรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มีภาวะแห้งแล้งในฤดูแล้ง น้ำในลำห้วยลำคลองทั้งในเมืองและชนบทเน่าเสียปนเปื้อนด้วยสารเคมีพื้นที่เกษตรเสื่อมค่าและให้ผลผลิตต่ำ การปนเปื้อนของวัตถุมีพิษในอาหารและสิ่งแวดล้อม สัตว์น้ำลดลง สภาพสังคมมีการเห็นแก่ตัวและดูร้ายเพิ่มขึ้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน และนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นถ้าไม่มีการแก้ไขกันอย่างจริงจัง

ในส่วนของจังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ทรัพยากรป่าไม้ ๑,๒๙๖,๔๐๐ ไร่ (ร้อยละ ๑๑.๙๑) ของพื้นที่จังหวัด โดยมีอุทยานแห่งชาติ ๔ แห่ง มีพื้นที่รวม ๗๔๓,๙๗๓ ไร่ วนอุทยาน ๒ แห่ง มีพื้นที่รวม ๖,๒๐๐ ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติ ๒๒ ป่า มีพื้นที่รวม ๑,๖๙๗,๐๕๒ ไร่ ป่าชุมชน ๒๐๖ แห่ง มีพื้นที่รวม ๔๙,๓๑๖ ไร่ สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ประดู่ มะค่าโมง ตะแบก เหียง พลวง แดง เต็ง รัง พรรณไม้พื้นล่างที่ขึ้นอยู่หนาแน่น ได้แก่ หวานไพร ชัน ข่าป่า เพ็ก หวาย กล้วยไม้ป่า หญ้าคา ผัก ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดขอนแก่นก็มีปัญหาป่าเสื่อมโทรมเช่นกันที่อื่นๆ โดยส่วนมากจะมีสาเหตุมาจากกลุ่มนายทุนว่าจ้างราษฎรตัดไม้เพื่อการแปรรูป ราษฎรบุกรุกลักลอบตัดไม้ การแผ้วถางป่าเป็นพื้นที่ทำกิน การทำถนนและแหล่งน้ำ ไฟป่า ขาดแคลนเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับเจ้าหน้าที่รักษาป่า ราษฎรขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้^๓ นอกจากนี้ ยังเกิดปัญหาการบุกรุกป่าจากการย้ายถิ่นของคนกลุ่มต่างๆ ได้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินของคนในท้องถิ่นเพื่อประกอบอาชีพตามที่ตนถนัด ส่งผลให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนที่มีอยู่ก่อน^๔ เป็นเหตุให้ป่าชุมชนลดลงและชาวบ้านไม่สามารถจะใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มที่

จากสภาพปัญหาที่กล่าวมานี้ ทำให้ชุมชนหลายแห่งโดยเฉพาะในจังหวัดขอนแก่นได้เกิดการตื่นตัวอย่างมากเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ โดยการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยา ตลอดจนถึงการนำเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการบริหารจัดการป่าเพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่คู่กับชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

ในการแก้ปัญหาเรื่องทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถจะแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งพัฒนาขัดเกลาพฤติกรรมจิตใจ

^๒ วิชัย เทียมน้อย, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^๓ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แหล่งที่มา : http://www.kkpao.go.th/dep/kkpao_plan/E-PlanData/?mod=index&file=datapcat3-1 (เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

^๔ พยุภร ศรีจันทวงษ์ และสาคร พรหมโคตร, จิตอาสาภัยพิบัติการอนุรักษ์และการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาภูตโป่ง ป่าชุมชนบ้านบึงกุ่ม ต.นาหอ อ.ด่านซ้าย จ.เลย, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๗.

และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลก (สิ่งแวดล้อม/ทรัพยากรธรรมชาติ) และชีวิตตามความเป็นจริง เป็นศาสนาที่เกิดขึ้นมาโดยมนุษย์ เป็นศาสนาของมนุษย์และเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มุ่งในการแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ของมนุษย์ชาติ พระพุทธเจ้าและพระสาวกมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด จนรู้และเข้าใจอย่างชัดแจ้งและตระหนักถึงความสำคัญในสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืนแนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบด้วยธาตุ ๔ และทางจิตใจซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และอิงอาศัยพึ่งพากันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา^๖ เล็งเห็นสิ่งต่างๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างชัดเจน ซึ่งก็สอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า การแก้ไขปัญหาตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริงที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ คือการเข้าใจสภาพปัญหาที่แท้จริง (ทุกข์) เข้าใจสภาพอันเป็นสาเหตุของ ปัญหา (สมุทัย) รู้ถึงเป้าหมายในการแก้ปัญหาให้หมดสิ้นไป (นิโรธ) และเข้าใจถึงวิธีการที่ถูกต้องอย่างครบถ้วนในการแก้ปัญหา (มรรค)^๗ จึงกล่าวได้ว่าหลักคำสอนในพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่อิงอยู่กับธรรมชาติ การนำหลักพุทธศาสนามาแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นการเสริมสร้างการอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยาได้อย่างกลมกลืน

หลักคำสอนในพุทธศาสนากับหลักการทางนิเวศวิทยามีความแตกต่างกันอย่างผิวเผิน ภายนอก เมื่อศึกษาในรายละเอียดแล้วจะพบว่า คำสอนในพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีหลักการที่คล้ายคลึงกันมากกับทฤษฎีทางนิเวศวิทยาซึ่งมีพื้นฐานทางวัตถุนิยมตะวันตก อันแตกต่างไปจากพื้นฐานทางจิตนิยมของพุทธศาสนา แต่ทั้งพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาต่างก็กล่าวถึงชีวิตของทุกสิ่งรวมทั้งมนุษย์ว่าอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติทั้งสิ้น ความคล้ายคลึงกันระหว่างหลักคำสอนทางพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาจะเห็นได้จากแนวความคิดเรื่องระบบนิเวศน์ (ecosystem) และชีวจักรวาล (biosphere) หลักการนิเวศวิทยาสอนให้คนรู้จักรักษาธรรมชาติแวดล้อม ส่วนหลักพุทธศาสนาสอนให้คนมีเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ดังนั้นการเข้าใจถึงแก่นแท้ของหลักนิเวศวิทยาและหลักคำสอนทางพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์มองเห็นความเป็นจริงของธรรมชาติว่า ทุกอย่างพึ่งพาอาศัยพึ่งกันและกันตามหลักปฏิจจสมุปบาท^๘ นั่นคือการทำลายธรรมชาติสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น ตัวอย่างเช่นการทำลายป่าไม้ก่อให้เกิดผลเสียหายหลายประการตามมา เช่น ปัญหาน้ำท่วม ดินถล่ม การขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ การทำลายพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

การที่พุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอย่างนี้ ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่มีนัยสำคัญ เพราะสถานที่ที่มีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำลำธารเป็นต้น ถือว่าเป็นถิ่นที่เหมาะสม (ปฏิรูปเทศ) เพราะมีอากาศบริสุทธิ์ช่วยดูดซับสิ่งมีพิษออกจากร่างกายมนุษย์ เมื่อเกิดสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมมีส่วนเกื้อกูลให้เกิดความสบายใจหรือเกิดความรู้สึกดีใจได้ง่าย เรื่องนี้สามารถพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ พระพุทธเจ้าก่อนที่จะ

^๖ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖.

^๗ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๓.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๔.

ได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมีมาถึง ๕๔๗ ชาติ นับตั้งแต่ตอนที่เกิดเป็นมาณพ ชื่อสุเมธราชจนถึงทรงถือกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ใช้เวลาถึง ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัลป์^๔ ย่อมทรงรู้ดีว่าสถานที่เช่นใดมีความเหมาะสมที่จะไปเกี่ยวสัมพันธ์ด้วย สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะบำเพ็ญธรรมเพื่อความงอกงามทางจิตใจ รวมไปถึงเหตุการณ์ที่สำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกัพระองค์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานล้วนเกิดขึ้นเฉพาะในสถานที่ที่มีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาทั้งนั้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นถึงปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาป่าไม้ธรรมชาติในประเทศไทยที่ได้รับผลกระทบจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วทำให้ทรัพยากรที่เคยมีถูกนำมาใช้เพื่อสนองความต้องการของคนในสังคมอย่างไม่รู้จักเพียงพอ ผลทำให้ทรัพยากรป่าไม้ร่อยหรอลงอย่างน่าตกใจก่อให้เกิดผลกระทบในวงกว้างที่ไม่เพียงประสงค์แก่สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์เอง เช่น ป่าไม้ธรรมชาติลดลง น้ำท่วม แห้งแล้ง พื้นดินเสื่อมสภาพขาดความสมดุล ความหลากหลายทางชีวภาพสูญเสียบ่อย่างรวดเร็ว ในขณะที่พุทธศาสนามีแนวคำสอนที่มุ่งพัฒนาชาติเกลาพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลก (สิ่งแวดล้อม) และชีวิตตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าและสาวกมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอดจนรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้และตระหนักถึงความสำคัญในสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืนแนบเนียน จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เอื้อต่อการสร้างเสริมสิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา โดยสอนให้คนมีเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และในขณะที่หลักนิเวศวิทยาก็สอนให้คนรู้จักรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีอย่าได้ทำลายธรรมชาติเพราะมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การทำลายธรรมชาติจึงถือว่าการทำลายสังคมมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดทางพุทธศาสนามีความเป็นธรรมชาติและให้ความสำคัญกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอย่างมาก และสามารถนำมาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้านนิเวศวิทยา โดยเฉพาะการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ จึงได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิดคุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงหลักการและวิธีการในการบริหารจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ตามทัศนะทางพุทธศาสนาและนำเอาแนวทางดังกล่าวมาเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนเพื่อส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้อนุรักษ์สืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
- ๑.๒.๓ เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

^๔ ข.อุป. (ไทย) ๓๓/๔๑๑/๕๐๗.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ต้องการทราบแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธว่ามีลักษณะอย่างไร
- ๑.๓.๒ ต้องการทราบกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นว่ามีการบริหารจัดการอย่างไร
- ๑.๓.๓ ต้องการทราบรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยที่ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นศึกษาเอกสาร (Documentary Research) และวิจัยภาคสนาม (Field Research) สัมภาษณ์ ดังนั้นผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตในการศึกษาวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

ก. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

- ๑) ด้านเนื้อหาทางพุทธศาสนา ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- ๒) เนื้อหาด้านวิทยาการสมัยใหม่ ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของชุมชนกับการอนุรักษ์ป่าไม้ จำนวน ๗ ด้านตามทฤษฎี ๗ เสาหลัก คือ (๑) การรวมกลุ่มคน (๒) การบริหารจัดการป่า (๓) การจัดระบบนิเวศ (๔) ผลผลิตที่ได้จากการรักษาป่า (๕) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (๖) การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ และ (๗) การส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น

ข. ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารและสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

- ๑) คัมภีร์ทางพุทธศาสนา หนังสือ ตำรา และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- ๒) สัมภาษณ์บุคคลที่เป็นตัวแทนกลุ่มเป้าหมาย จำนวน ๔๕ รูป/คน โดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มหลักคือ

(๑) กลุ่มผู้นำ ๖ รูป/คน ประกอบด้วย

(๑.๑) พระสงฆ์ แห่งละ ๑ รูป	จำนวน ๓ รูป
(๑.๒) กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้นำชุมชน แห่งละ ๑ คน	จำนวน ๓ คน
(๒) กลุ่มชุมชนผู้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า แห่งละ ๑๓ คน	จำนวน ๓๙ คน
รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๔๕ รูป/คน

๑.๔.๒ การวิจัยภาคสนาม (Field Research)

ก. พื้นที่ในการวิจัย (Research areas)

การวิจัยครั้งนี้จะศึกษานิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น โดยกำหนดพื้นที่ในการศึกษาดังนี้

- ๑) ป่าชุมชนบ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- ๒) ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น
- ๓) ป่าชุมชนบ้านกงกลาง ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

นิเวศวิทยา หมายถึง ศาสตร์ที่ศึกษาเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติเพื่อที่จะให้มนุษย์สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติในฐานะที่ดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติ และสามารถนำธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์ด้วยกันเอง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธ หมายถึง แนวคิดทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยและอำนวยประโยชน์ซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับป่าไม้

แนวคิด หมายถึง แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยกำหนดให้เป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในใจของทุกคนในการดูแลป่าไม้ให้ถูกทำลาย

คุณค่า หมายถึง ความตระหนักถึงคุณประโยชน์ของป่าไม้ที่ให้การดำรงชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ของป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง

รูปแบบการเสริมสร้าง หมายถึง รูปแบบการอนุรักษ์ป่าไม้ในชุมชนโดยการหาวิธีป้องกันและการปลูกต้นไม้เสริมในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง เพื่อให้ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนี้เป็นแหล่งใช้ประโยชน์ส่วนรวม เช่น เป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม รวมถึงการพึ่งพาอาศัยต้นน้ำจากป่าเพื่อการเกษตรและผลผลิตจากป่าเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม

การอนุรักษ์ หมายถึง การรักษาสภาพแวดล้อมและการดูแลป่าชุมชนของบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลางเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและมีความยั่งยืน

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ของป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตจังหวัดขอนแก่นที่ได้รับการจัดการโดยการมีส่วนร่วมเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อมตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

ผลการวิจัยจะเป็นข้อมูลสารสนเทศในการหารูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ตัวชี้วัดคือได้ข้อมูล ๓ ด้าน ได้แก่

- ๑.๖.๑ ได้ทราบแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๑.๖.๒ ได้ทราบกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๑.๖.๓ ได้รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธใน
จังหวัดขอนแก่น



บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรม แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางการวิจัยในหัวข้อเหล่านี้ : แนวคิดนิเวศวิทยา แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดการพัฒนาชุมชน แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยได้ให้รายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละหัวข้อดังนี้

๒.๑ แนวคิดนิเวศวิทยา

- ๒.๑.๑ ความหมายของนิเวศวิทยา
- ๒.๑.๒ องค์ประกอบของนิเวศวิทยา
- ๒.๑.๓ หน้าที่ของนิเวศวิทยา
- ๒.๑.๔ มนุษย์กับธรรมชาติ
- ๒.๑.๕ นิเวศวิทยากับความยั่งยืนทางธรรมชาติ

๒.๒ แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

- ๒.๒.๑ ความหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๒.๒.๒ เป้าหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๒.๒.๓ พุทธศาสนากับป่าไม้

๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- ๒.๓.๑ ความหมายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ๒.๓.๒ สาเหตุความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติ
- ๒.๓.๓ แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๒.๔ แนวคิดการพัฒนาชุมชน

- ๒.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาชุมชน
- ๒.๔.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน
- ๒.๔.๓ กระบวนการในการพัฒนาชุมชน
- ๒.๔.๔ ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน
- ๒.๔.๕ การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

๒.๕ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน

- ๒.๕.๑ ความหมายของการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ๒.๕.๒ ความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ๒.๕.๓ หลักในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ๒.๕.๔ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๒.๖ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๘ สรุป

๒.๑ แนวคิดนิเวศวิทยา

นิเวศวิทยา เป็นศาสตร์ที่เริ่มต้นและวิวัฒนาการมาจากประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural history) ในด้านต่างๆ ที่มีมนุษย์ในสมัยต้นๆ บันทึกไว้หรือส่งสอนกันสืบทอดกันมา ผนวกกับการศึกษา ร่องรอยและปรากฏการณ์ธรรมชาติและการวิวัฒนาการของพืชและสัตว์ ตลอดจนสภาพการ เปลี่ยนแปลงของโลกที่นักวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ ได้ค้นคว้าทดลองเอาไว้ในยุคต้น^๑ การพยายาม เรียนรู้ธรรมชาติดังกล่าวนี้เป็นไปเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในท่ามกลางธรรมชาติ และที่ สำคัญทำให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติและสามารถนำธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้มากกว่า สิ่งมีชีวิตอื่นๆ

จุดเริ่มของการศึกษานิเวศวิทยามาจาก Carl Luwig Willdenow (1065-1812) ซึ่งเป็น นักพฤกษศาสตร์ที่ได้กล่าวไว้ว่า สภาพภูมิอากาศที่เหมือนๆ กันจะให้สังคมพืชที่เหมือนๆ กันด้วย แม้ว่าจะอยู่ห่างไกลกันสักเพียงใด ต่อมา Fiddich Heinrich Alexander Von Humboldt (1769- 1859) ได้รับแนวคิดนี้พร้อมทั้งได้มีโอกาสเดินทางไปในที่ต่างๆ ของโลกรวมถึงสหรัฐอเมริกา และแต่ง ตำราทางพฤกษศาสตร์ขึ้นภายใต้ชื่อว่า Voyage aux regions equinox ales และเริ่มนำคำว่า Association เข้ามาจำแนกกลุ่มพืชคลุมดินโดยอาศัยหลักจากภาพลักษณะภายนอก ต่อมา Schouw (1789-1852) ได้จัดตั้งระบบตั้งชื่อ Association ขึ้นจากการอาศัยชื่อสกุล (Genus) ของไม้เด่นใน สังคมและเพิ่มคำว่า Etum เข้าไปเป็นคำลงท้าย ส่วน Anton Kenner Von Marian (1831-1898) เป็นผู้ที่ให้ความสนใจในเรื่องของการทดแทนของสังคมพืชและยังได้กล่าวถึงลักษณะของพืชที่ แสดงออกบางอย่างว่าส่วนหนึ่งเนื่องมาจากพันธุกรรมและอีกส่วนหนึ่งมาจากปัจจัยสิ่งแวดล้อม ส่วน August Grisebach (1814-1879) มีผลงานส่วนใหญ่ในด้านการจัดจำแนกสังคมพืชและได้ทำการ บรรยายสังคมพืชขึ้นๆ ไว้มากมายโดยเฉพาะจากภาพลักษณะภายนอกที่มองเห็นด้วยตาเปล่า ส่วน Alphonse Luis Pierre Paramus De Candolle (1806-1893) ได้สร้างผลงานที่เด่นในเรื่องกฎการ กระจายของสังคมพืชโดยเน้นที่เน้นที่อุณหภูมิเป็นปัจจัยสำคัญ ได้ทำการรวบรวมข้อมูลด้านสภาพทาง ภูมิอากาศจากสังคมพืชต่างๆ เกือบทั่วโลก และต่อมา Koppel ได้ใช้ในการจำแนกภูมิอากาศของโลก ซึ่งเป็นที่นิยมใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน^๒ ต่อมาในปี ค.ศ. 1869 เอิร์น แฮกเกิล (Ernst Haeckel) นัก ชีววิทยาชาวเยอรมัน ได้ให้ชื่อว่า Ecology หรือ นิเวศวิทยา และได้ให้คำนิยามนิเวศวิทยาไว้ว่า “การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกันเองและสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่ว่านี้หมายถึง สิ่งแวดล้อม ตามธรรมชาติ ไม่ได้รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์คิดสร้างสรรค์ดัดแปลงจากธรรมชาติ”^๓ และคำที่เอิร์น แฮกเกิล ได้ คิดค้นหาคำนิยามของนิเวศวิทยาในครั้งนั้นได้มีการนำมาใช้ในความหมายทางนิเวศวิทยามาจนถึง ปัจจุบัน

^๑ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา. (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

^๓ มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา. (ฉะเชิงเทรา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

ความเป็นมาของนิเวศวิทยานั้น นักนิเวศวิทยาผู้คณันจะเน้นศึกษาในเรื่องธรรมชาติของพืชและสัตว์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่านักนิเวศวิทยาก็คือนักธรรมชาตินิยมนั่นเอง อย่างไรก็ตาม การศึกษาทางนิเวศวิทยาจะเน้นในเรื่องของการจำแนกพืชและสัตว์เพื่อให้เห็นความเด่นชัดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร แต่การจำแนกพืชจะทำได้รวดเร็วกว่าการจำแนกสัตว์ จึงทำให้การศึกษา นิเวศวิทยาทางพืชดำเนินไปอย่างรวดเร็วกว่าการศึกษานิเวศวิทยาทางสัตว์ และที่สำคัญสังคมของสัตว์ส่วนใหญ่ต้องขึ้นอยู่กับสังคมพืช ดังนั้นแนวความคิดเริ่มต้นและเทคนิคต่างๆ จึงต้องอาศัยวิชาการทางพืชอยู่มาก ด้วยเหตุนี้การศึกษานิเวศวิทยาทางพืชจึงมีความรวดเร็วกว่าการศึกษานิเวศวิทยาทางสัตว์ ซึ่งก็ตรงกับเป้าประสงค์ของงานวิจัยนี้ว่าจะเน้นศึกษาในเรื่องของการอนุรักษ์ป่าไม้

๒.๑.๑ ความหมายของนิเวศวิทยา

ตามความเข้าใจของคนทั่วไป คำว่า “นิเวศวิทยา” จะหมายถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในธรรมชาติ แต่ถ้าศึกษาในแง่ของหลักการด้านที่มาของศัพท์แล้วจะเห็นได้ว่า นิเวศวิทยามีรากศัพท์มาจากภาษากรีก ภาษาสันสกฤต และรูปแบบวิเคราะห์ในภาษาบาลี ดังนี้

นิเวศวิทยา ใช้ในภาษาอังกฤษว่า “Ecology” มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า “oikos” หมายถึง “บ้าน” หรือ “ที่อยู่อาศัย” และ “ology” หมายถึง “การศึกษา” Ecology หรือ นิเวศวิทยา จึงเป็นศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับบ้านของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันโดยเรียกว่าระบบนิเวศวิทยา^๕

ส่วนนิเวศวิทยาในภาษาไทย มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต ๒ คำ คือ “นิเวศ” หมายถึง “ที่อยู่อาศัย” กับคำว่า “วิทยา” หมายถึง “ศาสตร์/วิชา” สามารถวิเคราะห์ในรูปแบบภาษาบาลีได้ว่า “นิวิสติ เอตถาติ นิเวโส” (อิทธิกรณสาธณะ ลง ณ ปัจจัย) แปลว่า บุคคลย่อมอาศัยอยู่ในที่นั้น” ดังนั้นตามรูปศัพท์นี้ จึงแปลได้ว่า “ศาสตร์ว่าด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย”^๕

นอกจากการให้ความหมายในลักษณะที่เป็นรูปศัพท์ข้างต้นแล้ว นิเวศวิทยายังหมายถึง การศึกษาองค์ประกอบหรือโครงสร้างและหน้าที่ของธรรมชาติ กล่าวคือในธรรมชาตินั้นจะองค์ประกอบมากมาย เช่น สัตว์ พืช มนุษย์ ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนมีบทบาททางนิเวศวิทยาเฉพาะตัว พืชจะมีบทบาทเฉพาะแตกต่างไปจากน้ำ ดิน มนุษย์ สัตว์ หิน หรืออากาศ บทบาทที่แตกต่างกันไปเช่นนี้ จึงทำให้สภาวะธรรมชาติของบริเวณแต่ละแห่งแตกต่างกันไป ถ้าองค์ประกอบหรือโครงสร้างของธรรมชาตินั้นแตกต่างกันไป องค์ประกอบหนึ่งๆ อาจมีบทบาทหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่บทบาทรวมขององค์ประกอบอื่นๆ จะมีส่วนมาชักนำหรือมีอิทธิพลมากน้อยเพียงใด^๖ ยกตัวอย่าง เช่น ต้นไม้ในป่ากับต้นไม้ในเมืองจะมีบทบาทแตกต่างกัน กล่าวคือต้นไม้ในป่านั้นเป็นที่เข้าใจได้ว่าให้ผลผลิตทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสิ่งแวดล้อมหรือระบบสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ ในขณะที่ต้นไม้ในเมืองนั้นถูกเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับความสวยงาม ให้ความร่มรื่น และความปลอดภัยของสิ่งแวดล้อม

^๕ สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ส.ส.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๒๐.

^๕ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **อ่างแล้ว**, หน้า ๑๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ความหมายทางนิเวศวิทยานั้น เป็นศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ของชีวิตต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งสิ่งมีชีวิตในที่นี้หมายถึง สัตว์ พืช หรือมนุษย์ ส่วนสิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่สิ่งมีชีวิตแต่มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งมีชีวิตซึ่งหมายถึงที่อยู่อาศัยนั่นเอง ฉะนั้นถ้าพิจารณาว่าสิ่งมีชีวิตเป็นสิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่งเหมือนๆ กับสิ่งไม่มีชีวิตแล้ว นิเวศวิทยาก็ควรจะมีความหมายว่าเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมต่อสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งมีชีวิตต่อสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งไม่มีชีวิตต่อไม่มีชีวิต หรือต่อสิ่งไม่มีชีวิตต่อสิ่งมีชีวิตก็ได้เหมือนกัน เพราะนิเวศวิทยาเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์สิ่งแวดล้อมทั้งมวลรวมทั้งความสัมพันธ์ภายในกลุ่มสิ่งมีชีวิตและระหว่างกลุ่มด้วยจึงสามารถศึกษาถึงขอบเขตของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตในฐานะที่อยู่ในบ้านหลังเดียวกันคือระบบนิเวศวิทยา

๒.๑.๒ องค์ประกอบของนิเวศวิทยา

นิเวศวิทยา หรือระบบนิเวศ (Ecosystem) ได้มีการนำมาใช้ครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ โดยชาวอังกฤษ ชื่อ A.G. Tansley ต่อมาในประเทศทางยุโรปส่วนอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศที่ใช้ภาษา Germanic และ Slavic จะเริ่มใช้คำที่มีความหมายเช่นเดียวกับ ecosystem หลายคำ เช่น biocoenosis biogeocoenosis และ geobiocoenosis ซึ่งคำเหล่านี้ล้วนมีความหมายถึงระบบของสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ดังนั้นในการจำแนกองค์ประกอบของระบบนิเวศส่วนใหญ่จะจำแนกออกเป็น ๒ องค์ประกอบใหญ่ๆ คือ องค์ประกอบที่มีชีวิต และองค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต^๗ ซึ่งจะได้นำมาอธิบายเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของแต่ละองค์ประกอบดังนี้

๒.๑.๒.๑ องค์ประกอบที่มีชีวิต

องค์ประกอบที่มีชีวิตนี้ ประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๓ ส่วน คือ^๘

๑) ผู้ผลิต (Autotrophic component or Producer) ได้แก่สิ่งมีชีวิตที่สร้างอาหารเองได้โดยการตรึงพลังงานจากแสงสว่างมาใช้ในการเปลี่ยนสารอนินทรีย์ให้กลายเป็นสารที่มีความสำคัญและซับซ้อนขึ้น และเป็นอาหารขององค์ประกอบอื่นๆ ได้แก่ พืชสีเขียวทั้งหลาย

๒) ผู้บริโภค (Heterotrophic component or Consumer) เป็นประเภทที่สร้างอาหารเองไม่ได้ แต่ต้องอาศัยอาหารจากแหล่งอื่น แบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

(๑) ผู้บริโภคขนาดใหญ่ (Macro consumer) เป็นสิ่งมีชีวิตที่สร้างอาหารไม่ได้เอง แต่ดำรงอยู่ได้โดยการกินสิ่งมีชีวิตหรืออินทรีย์สารชนิดอื่นเป็นอาหาร ได้แก่ สัตว์ต่างๆ

(๒) ผู้บริโภคขนาดเล็ก (Micro consumer) เป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่สามารถสร้างอาหารเองได้ มีโครงสร้างซับซ้อนและทำหน้าที่ดูดซับสารที่ย่อยสลายแล้วเข้าไปในโครงสร้างร่างกาย จากนั้นปล่อยสารอนินทรีย์ออกมา ซึ่งมีประโยชน์ต่อสิ่งมีชีวิต กลุ่มผลิตและกลุ่มอื่นๆ และกระตุ้นหรือเร่งการทำงานของระบบนิเวศวิทยาอื่นๆ ได้ด้วย เช่น รา แบคทีเรีย ยีสต์ ไวรัส เป็นต้น

๓) ผู้ย่อยสลาย (Decomposers) ชนิดนี้จัดอยู่ในกลุ่มประเภทที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเหมือนกัน แต่ได้รับพลังงานจากสารอาหารจากสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นที่ตายแล้ว โดยการย่อยสลายสารประกอบเชิงซ้อนเหล่านี้เสียก่อน แล้วจึงค่อยดูดซึมส่วนที่สลายได้ไปใช้เป็นสารอาหารบางส่วนที่

^๗ นิตยา เลหาจินดา, นิเวศวิทยา : พื้นฐานสิ่งแวดล้อมศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

^๘ มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๕-๖.

เหลือจะปลดปล่อยออกไปเป็นส่วนที่ผู้ผลิตสามารถนำไปใช้ต่อไปได้ นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สารอาหารสามารถหมุนเวียนเป็นวัฏจักรได้

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบที่มีชีวิตจะสร้างระบบโดยการเชื่อมโยงเป็นวัฏจักรเพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย นั่นคือเริ่มจากสิ่งที่สามารถสร้างอาหารเองได้ด้วยธรรมชาติของตัวเอง แล้วทำหน้าที่เป็นอาหารให้แก่ผู้ที่ไม่สามารถจะสร้างอาหารเองได้ ซึ่งก็มีทั้งสิ่งมีชีวิตขนาดใหญ่ เช่น สัตว์ต่างๆ และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กที่คอยดูดซับสารอาหารที่ย่อยสลายแล้วของสัตว์ต่างๆ เหล่านั้น เช่น รา ยีสต์ เป็นต้น จากนั้น ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ย่อยสลายสารอาหารจากสิ่งที่ย่อยสลายแล้วไปเป็นสารอาหารบางส่วน และส่วนที่เหลือจากนั้นก็ปล่อยออกไปให้ผู้ผลิตข้างต้นไปเป็นสารอาหารต่อไป ซึ่งก็จะทำหน้าที่อยู่อย่างนี้จนกลายเป็นระบบนิเวศเพื่อเสริมสร้างให้สิ่งมีชีวิตอยู่รอดต่อไป

๒.๑.๒.๒ องค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต

องค์ประกอบที่ไม่มีชีวิตนี้ ประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๓ ส่วน คือ^๙

๑) สารอนินทรีย์ (Inorganic substance) เป็นส่วนที่เป็นแร่ธาตุและสารอนินทรีย์ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของเซลล์สิ่งมีชีวิต เช่น คาร์บอน ออกซิเจน ไนโตรเจน คาร์บอนไดออกไซด์ และน้ำ เป็นต้น สารเหล่านี้มีการหมุนเวียนในระบบนิเวศเป็นวัฏจักร เรียกว่า Biogeochemical cycle

๒) สารอินทรีย์ (Organic compound) เป็นส่วนที่เป็นสารอินทรีย์ที่จำเป็นต่อชีวิต เช่น โปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน และฮิวมัส เป็นต้น

๓) สภาพภูมิอากาศ (Climate regime) เป็นส่วนที่เป็นปัจจัยทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิต เช่น อุณหภูมิ แสง ความชื้น อากาศ และพื้นผิวที่อยู่อาศัย (substrate) ซึ่งรวมเรียกว่า ปัจจัยจำกัด (Limiting factors)

องค์ประกอบของสิ่งไม่มีชีวิตทั้ง ๓ ส่วนนี้ จะทำหน้าที่สร้างระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปยังสิ่งที่มีชีวิตเพื่อให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงดังกล่าวนี้มีระเบียบภายในระบบนิเวศทุกระบบ ทำให้ระบบนิเวศอยู่ได้ในภาวะสมดุล นั่นคือสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะต้องอาศัยองค์ประกอบที่ไม่มีชีวิตข้างต้นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ นี่แสดงให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตต่างก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ชีวิตหนึ่งจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีสิ่งอื่นๆ อยู่ด้วยและที่สำคัญชีวิตจะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยพลังงานจากระบบ เช่น สารอนินทรีย์ สารอินทรีย์ และสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น

๒.๑.๓ หน้าที่ของนิเวศวิทยา

นิเวศวิทยามีระบบการทำงานอยู่ทุกหนทุกแห่งในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นระบบนิเวศวิทยายานดิน เช่น ระบบนิเวศป่าไม้ หรือระบบนิเวศวิทยาในน้ำ เช่น ระบบนิเวศวิทยาน้ำจืด เป็นต้น จะมีระบบนิเวศวิทยาเกิดขึ้นภายในระบบทั้งนั้น เช่น มีการแลกเปลี่ยนสาร แร่ธาตุอาหาร และพลังงานกันระหว่างสมาชิกในโครงสร้าง (Structural members) ในแต่ละส่วนของระบบนิเวศจะทำหน้าที่ ๒ ประการคือ^{๑๐}

^๙ นิตยา เลหาจินดา, นิเวศวิทยา : พื้นฐานสิ่งแวดล้อมศึกษา, อ่างแก้ว, หน้า ๑๐.

^{๑๐} ณรงค์ ณ เชียงใหม่, สุขภาพสิ่งแวดล้อมชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๗-๒๐.

๒.๑.๓.๑ การหมุนเวียนของแร่ธาตุอาหาร (Mineral or Nutrient cycling) เป็นการถ่ายทอดของแร่ธาตุอาหารในระดับของสาร (Trophic levels) หรือโซ่อาหาร (Food chain) ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต โดยการถ่ายทอดกันเป็นวัฏจักรหรือวงจร (Cycle) ซึ่งแตกต่างไปจากการถ่ายทอดพลังงานซึ่งไม่เป็นวงจร (Non-cycle) อัตราการถ่ายทอดแร่ธาตุอาหารจากระดับหนึ่งไปอีกระดับหนึ่งจะมีอัตราที่แตกต่างกันแล้วแต่ว่าบทบาทของสิ่งต่างๆ ในองค์ประกอบของระบบนิเวศนั้น ส่วนการหมุนเวียนของแร่ธาตุอาหารในระบบนิเวศนั้นมีวัฏจักรการหมุนเวียนดังนี้คือ เริ่มแรกที่เดียวพันธุ์พืชซึ่งได้พลังงานจากดวงอาทิตย์และอินทรีย์สาร เช่น พวกน้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ และแร่ธาตุอาหารต่างๆ จากสิ่งแวดล้อมแล้วนำมาสร้างอินทรีย์สารขึ้นใช้เอง หรือที่เรียกกลุ่มนี้ว่าผู้ผลิต และพวกแร่ธาตุอาหารจะสะสมอยู่ในพวกนี้ก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นจะถูกถ่ายทอดไปสะสมในพวกบริโภค โดยในขั้นแรกจะเป็นพวกกินพืช ต่อจากพวกนี้ก็จะถูกถ่ายทอดไปสะสมในพวกที่กินสัตว์ และในที่สุดทั้งพวกผู้ผลิต ผู้บริโภคทั้งสองประเภทตายลง ก็เป็นหน้าที่ของผู้สลายที่จะทำลายซากพืชและซากสัตว์เหล่านี้ให้เน่าเปื่อยผุพังไป และในกระบวนการทำลายดังกล่าวนี้สารแร่ธาตุอาหารที่สะสมในซากพืชและซากสัตว์ก็ถูกปล่อยออกมาให้เป็นอิสระและสะสมในดิน ซึ่งก็จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ผลิต โดยเฉพาะพืชสีเขียวซึ่งจะนำเอาสารอาหารนี้มาใช้ในการดำรงชีพและเพื่อให้เกิดกระบวนการสังเคราะห์แสงแสงได้ดำเนินต่อไป ซึ่งเป็นการเริ่มต้นของวงจรการหมุนเวียนของสารแร่ธาตุอาหารในระบบนิเวศต่อไป

๒.๑.๓.๒ การถ่ายทอดพลังงาน (Energy flow) มีความแตกต่างจากการถ่ายทอดแร่ธาตุอาหาร เพราะการถ่ายทอดพลังงานนี้จะไม่เป็นวงจร ทั้งนี้เนื่องจากการถ่ายทอดพลังงานจากกลุ่มสิ่งมีชีวิตหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง หรือที่เรียกว่าการถ่ายทอดไปตามโซ่อาหาร มีการสูญเสียในรูปของความร้อนและพลังงานพวกนี้พืชก็ไม่สามารถนำไปใช้กระบวนการสังเคราะห์แสงได้อีก อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศนั้นมีกลไกพอจะกล่าวได้คือ ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นแหล่งของพลังงานเบื้องต้น ได้ส่องแสงลงมาสู่โลก พืชสีเขียวหรือที่เรียกว่าผู้ผลิตจะใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์นี้ทำปฏิกิริยากับอนินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อม เช่น น้ำ และคาร์บอนไดออกไซด์ หรือที่เรียกว่ากระบวนการสังเคราะห์แสง และผลสุดท้ายได้อินทรีย์สารขึ้นและมีการสะสมพลังงานไว้เบื้องต้น พลังงานที่สะสมนี้จะถูกนำไปใช้และสูญเสียในกิจการต่างๆ รวมทั้งการหายใจด้วย จากนั้นพลังงานจะถูกถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร เช่นเดียวกันพลังงานที่สะสมอยู่ในพวกนี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อการเจริญเติบโตและสูญเสียไปในการทำหน้าที่หรือกิจกรรมต่างๆ และการหายใจ และที่เหลือก็จะถูกถ่ายทอดไปสู่พวกสัตว์ที่กินสัตว์และไปจนถึงมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นระดับสุดท้ายของโซ่อาหารและในขณะเดียวกันทั้งพวกผลิต พวกบริโภคทั้งหลายจะล้มหายไปบ้างและพลังงานต่างๆ ที่สะสมอยู่ก็ถูกถ่ายทอดไปสู่ผู้สลาย ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของการถ่ายทอดพลังงานและพลังงานบางส่วนก็จะสูญเสียไป

หน้าของนิเวศวิทยานั้น เป็นการทำหน้าที่ในเชิงระบบเพื่อให้กลไกธรรมชาติทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตให้มีสถานะสมดุลกัน นั่นคือการทำหน้าที่ในการถ่ายทอดสารแร่ธาตุอาหารหรือที่เรียกว่าโซ่อาหารระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตให้ดำรงอยู่ได้โดยการอาศัยกันและกันเป็นวัฏจักรและนอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศ โดยการถ่ายทอดไปตามโซ่อาหาร แต่มีการสูญเสียพลังงานในตัวเองไม่สามารถจะนำกลับมาใช้ในกระบวนการสังเคราะห์ได้อีก อย่างไรก็ตามการทำหน้าที่ของนิเวศวิทยาทั้ง ๒ ประการที่กล่าวมา เป็นเรื่องนี้นักนิเวศวิทยาจะต้องศึกษาให้เข้าใจว่ามีกลไกอย่างไร เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการปรับปรุงระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง โดยพยายามจัดการ

อย่างชาญฉลาดเพื่อให้ส่วนประกอบที่สำคัญต่างๆ ดังกล่าวนี้อยู่ในระดับที่สมดุลซึ่งกันและกัน และในขั้นสุดท้ายเพื่อที่จะให้ระบบนิเวศเหล่านั้นอยู่ในภาวะสม่าเสมอโดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะปกติให้น้อยลง

๒.๑.๔ มนุษย์กับธรรมชาติ

ดังที่ทราบแล้วว่า นิเวศวิทยา เป็นศาสตร์ที่พยายามศึกษาเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อที่จะให้มนุษย์สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติในฐานะที่ดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติ และสามารถนำธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์ด้วยตนเอง ดังนั้นมนุษย์จึงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศวิทยาอย่างแนบแน่น มนุษย์อาศัยธรรมชาติเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ธรรมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติเป็นส่วนของกันและกัน มนุษย์กับธรรมชาติจึงไม่สามารถแยกตัวออกจากกันได้ เมื่อใดที่มีเหตุผลกำหนดให้ต้องแยกจากกัน เมื่อนั้นย่อมวินิจฉัยได้ว่าทั้งมนุษย์และธรรมชาติกำลังมุ่งวิธีการเปลี่ยนแปลงสู่ความหายนะด้วยกันทั้งสองฝ่าย

อย่างไรก็ตาม ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์และเป็นสิ่งที่มีมนุษย์ขาดไม่ได้นั้น ได้มาจากการแปรสภาพหรือการทำลายส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยเฉพาะในยุคต้นๆ มนุษย์มีชีวิตอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป จึงอยู่ในวิสัยที่ธรรมชาติจะปรับสมดุลในตัวของมันเองได้ ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติจึงยังไม่ปรากฏให้เห็น ต่อมาเมื่อมนุษย์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นความต้องการก็มีมากขึ้นตามลำดับ อีกทั้งความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีก็รุดหน้าไปมาก มนุษย์จึงนำเทคโนโลยีไปรุกรานธรรมชาติเพื่อที่จะนำธรรมชาติมาสนองความต้องการของมนุษย์เอง จึงส่งผลให้มีการทำลายธรรมชาติอย่างรุนแรง และก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น

ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าความสามารถของโลกในการรองรับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ได้ถูกบั่นทอนลงเป็นอย่างมากด้วยน้ำมือของมนุษย์เอง โดยนับตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงปัจจุบัน โลกต้องสูญเสียป่าไม้ไปถึง ๖ ล้านตารางกิโลเมตร การตกตะกอนเนื่องจากหน้าดินถูกกัดเซาะพังทลายตามลุ่มน้ำสำคัญๆ ของโลกเพิ่มมากขึ้น ๓ เท่าตัว และในลุ่มน้ำขนาดเล็กก็ถูกกัดเซาะเพิ่มขึ้นถึง ๘ เท่า กิจกรรมการผลิตของมนุษย์ได้เพิ่มก๊าซมีเทนในบรรยากาศขึ้นมากกว่า ๒ เท่าตัว ทำให้เกิดความเข้มข้นของก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ราวร้อยละ ๒๗ และได้ทำลายก๊าซโอโซนในบรรยากาศชั้นสเตรโตสเฟียร์ และมนุษย์ก็ได้ทิ้งสารพิษเคมีต่างๆ เข้าสู่ธรรมชาติเป็นจำนวนมาก^{๑๑} นอกจากนี้การทำลายป่าอย่างรุนแรงของมนุษย์ได้ทำลายความสมดุลในระบบนิเวศ ทำให้สัตว์ป่าไร้ที่อยู่อาศัยเป็นการทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารทำให้เกิดการสูญเสียน้ำดินอย่างมาก เพิ่มความรุนแรงของภัยธรรมชาติ เช่น ภัยจากความแห้งแล้ง จากอุทกภัย บั่นทอนความอุดมสมบูรณ์ของดินลง อีกทั้งเกิดปัญหาขาดแคลนไม้เพื่อใช้สอย เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีถึงผลที่มนุษย์ได้รับจากการทำลายธรรมชาติที่กระทำติดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

เหตุผลที่มนุษย์พากันทำลายธรรมชาติโดยไม่คิดคำนึงถึงผลร้ายจะเกิดขึ้นกับสังคมมนุษย์เอง เพราะมนุษย์โดยทั่วไปมักมองเห็นว่า การเร่งรัดพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ด้านอุตสาหกรรม และ

^{๑๑} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

ด้านเศรษฐกิจ เป็นการนำสิ่งที่ดีมาสู่สังคมมนุษย์ ทำให้ชีวิตมีความสะดวกสบายมากขึ้น มีคุณภาพที่ดีขึ้น ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการมองเพียงด้านเดียว แท้ที่จริงแล้วการพัฒนาอย่างไรชอบเขตอย่างไรไม่มีขีดจำกัดและไม่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแล้วแต่สร้างปัญหาให้กับหมู่ชนมนุษย์เอง ยิ่งมีการพัฒนามากขึ้นเท่าไรปัญหาต่างๆ ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังจะยกตัวอย่างปัญหาการทำลายธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ในประเทศไทย แล้วทำให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ ดังนี้^{๑๒}

ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ประเทศไทยต้องประสบปัญหาภัยแล้งอย่างรุนแรง เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค การเกษตรกรรม และอื่นๆ อย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ ในปีนี้รัฐบาลได้ประกาศงดจ่ายน้ำให้เกษตรกรทำนาปรังและประกาศให้เกษตรกรลดการทำนาปรังให้มากที่สุด ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ประเทศไทยกลับประสบปัญหาน้ำท่วมอย่างรุนแรงโดยเฉพาะในภาคกลาง ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่เกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก ผู้คนที่อาศัยอยู่สองฝั่งแม่น้ำและพื้นที่น้ำท่วมต่างก็ได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก สร้างความเสียหายทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมีใช้น้อย

ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ภัยพิบัติครั้งใหญ่ได้เกิดขึ้นอีกที่บ้านน้ำก้อ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ นั่นคือได้มีกระแสน้ำป่าจำนวนมากมาวมหาศาล รวมทั้งซากต้นไม้และโคลนไหลทะลักลงมาจากเทือกเขาเขาทำลายทรัพย์สินและชีวิตผู้คนในหมู่บ้าน สาเหตุก็เกิดจากนายทุนและชาวบ้านเข้าไปบุกรุกแผ้วถางทำลายป่าบนเทือกเขาสูงใกล้หมู่บ้านเพื่อทำไร่ข้าวโพดและไร่เชิง เมื่อฝนตกหนักจึงทำให้เกิดสาเหตุน้ำทะเลดังกล่าว

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาตินั้นเป็นของคู่กันพึ่งพาอาศัยกันและกันมาตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมชาติไม่ได้เป็นผู้อาศัยมนุษย์ แต่มนุษย์ต่างหากเป็นผู้ที่จะต้องอาศัยธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วอย่างนั้นถึงแม้จะไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่บนโลกนี้ก็ตาม ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นผู้ที่อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตในฐานะที่มนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ปัญหาที่เกี่ยวกับธรรมชาตินี้เนื่องมาจากที่มนุษย์มีจำนวนมากขึ้น และได้พยายามนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเสริมสิ่งเสพบำรุงบำเรออำนวยความสะดวกสบายต่างๆ เพื่อสนองตอบความต้องการที่ไม่รู้จักเพียงพอ แต่กลับไม่คำนึงว่ามนุษย์เองนั้นมีข้อจำกัดอยู่ตรงที่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสม มนุษย์จึงได้พากันกระทำการใดๆ ลงไปโดยไม่ได้คิดคำนึงถึงความเสียหายของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาคือธรรมชาติได้ถูกทำลายและร่อยหรอลงไปเรื่อยๆ จึงก่อให้เกิดผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์แก่สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ และสุดท้ายก็ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติทั้งแบบรุนแรงและไม่รุนแรงได้สร้างความเสียหายในรูปแบบต่างๆ แก่มนุษย์และสังคมเป็นอย่างมากดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

๒.๑.๕ นิเวศวิทยากับความยั่งยืนทางธรรมชาติ

เนื่องจากมนุษย์ได้สร้างผลกระทบอย่างรุนแรงต่อธรรมชาติถึงระดับทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโลก ส่งผลกระทบต่อผลผลิตและการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพที่ย้อนกลับไปสร้างผลกระทบต่อความปกติของระบบนิเวศธรรมชาติและระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้น ระบบนิเวศต่างๆ เกิดการเปลี่ยนแปลงไประยะยาวที่ตอบสนองต่อแรงกระทำของมนุษย์ในทิศทาง

^{๑๒} ศณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

ต่างกัน บางระบบก็เสื่อมสลายไป ขณะที่ระบบนิเวศบางระบบดูเหมือนสามารถรองรับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ได้เป็นอย่างดีจนเสมือนเป็นระบบที่มีความยั่งยืน^{๑๓} ความยั่งยืนของระบบนิเวศจึงกลายเป็นความสนใจของนักนิเวศวิทยาทั่วไปที่พยายามศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงผลกระทบสะสมของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศวิทยาอย่างถูกต้อง แล้วนำไปสู่การป้องกันและแก้ไขเพื่ออนุรักษ์ให้เป็นระบบนิเวศที่ยั่งยืนต่อไป

การอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยาให้ยั่งยืนนั้น ก่อนอื่นมนุษย์จะต้องเปลี่ยนวิถีทางการดำเนินชีวิตมาสู่การใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนเสียก่อน ในการเริ่มต้นดำเนินชีวิตอย่างยั่งยืนนั้น มนุษย์จำเป็นจะต้องเรียนรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจและยอมรับพันธกรณีในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมชีวิตอันยิ่งใหญ่ นั่นคือจะต้องมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบในผลการของการกระทำและการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมรุ่นต่อไป การพัฒนาของมนุษย์จะต้องไม่กระทบกระเทือนหรือทำลายความเป็นเอกภาพของธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนต้องมีความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่ตนก่อให้เกิดแก่ธรรมชาติ มนุษย์ต้องอนุรักษ์ความหลากหลายของธรรมชาติ ความหลากหลายในธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด เป็นสิ่งที่จะทำให้สิ่งมีชีวิตทุกชนิดสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ มนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีบทบาทอย่างสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์และประเทศชาติอย่างมาก ประเทศใดก็ตามมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนรู้จักวิธีการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดแล้ว ประเทศนั้นมักจะประกอบไปด้วยประชาชนที่มีความมั่งคั่ง สมบูรณ์ มีความเป็นอยู่สุขสบาย และตรงกับข้ามกับประเทศที่ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติและประชาชนก็ไม่รู้จักวิธีการอนุรักษ์ปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติต้องสูญไปโดยเปล่าประโยชน์ และประเทศนั้นก็มักจะพบกับการเผชิญกับความตกต่ำทางเศรษฐกิจ มาตรฐานการครองชีพจะถูกกระทบกระเทือนและความวุ่นวายต่างๆ ก็จะมาตามส่วนประเทศไทยถือได้ว่ามีความอุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำมาตั้งแต่ยุคต้น แม้ในปัจจุบันก็ยังถือได้ว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติอยู่ ถึงแม้ว่าทรัพยากรป่าไม้ในประเทศจะถูกทำลายไปค่อนข้างมากก็ตาม แต่ถ้าหากว่าประชาชนชาวไทยยังไม่รู้จักคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและขาดการอนุรักษ์แล้ว อนาคตของประเทศไทยก็ตกอยู่ในฐานะที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง

ในฐานะที่มนุษย์เป็นผลผลิตหนึ่งที่เกิดจากธรรมชาติ และอาศัยธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย มนุษย์จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ในการอนุรักษ์ธรรมชาติหรือทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้และให้เกิดความยั่งยืนอยู่กับมนุษย์ตลอดไป หลักการอนุรักษ์มี ๘ ประการคือ^{๑๔}

๑) ใช้อย่างฉลาด การใช้จะต้องพิจารณาให้รอบคอบถึงผลดีผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาหลักเศรษฐศาสตร์ถึงต้นทุนและผลตอบแทนอย่างถี่ถ้วน

^{๑๓} จิรากรณ์ คชเสนี, นันทนา คชเสนี, *นิเวศวิทยาเพื่อสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑.

^{๑๔} มั่น เสือสูงเนิน, *พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา*, อ่างแล้ว, หน้า ๔๔.

๒) ประหยัด (เก็บ รักษา สงวน) ของที่หายาก หมายถึงทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรเก็บรักษาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ก็ต้องใช้อย่างประหยัด

๓) พื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น กล่าวคือทรัพยากรใดก็ตามมีสภาพ ล่อแหลมต่อการสูญเปล่าหรือจะหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชา ควรหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น

๔) ปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติเดิม มีการปฏิรูปที่ดิน การปลูกพืชหมุนเวียนหลายอย่างซึ่งจะทำให้สภาพของดินดีขึ้น

๕) นำของใช้แล้วกลับมาใช้ได้ใหม่ โดยการนำขวดพลาสติก กระดาษหรือเศษเหล็ก เป็นต้นกลับมาใช้ใหม่

๖) ใช้สิ่งอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติบาง เช่น ใช้แกลบขี้เลื่อยและขยะเป็นเชื้อเพลิง การใช้ปูนซิเมนต์ในการก่อสร้างแทนไม้

๗) ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา และต้องศึกษาผลได้ผลเสียอย่างรอบคอบเสียก่อน เช่น การสร้างโรงไฟฟ้าหรือเขื่อน

๘) ให้การศึกษาแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นในแหล่งธรรมชาติเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจถึงความสำคัญของระบบสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการหวงแหนธรรมชาติและช่วยกันอนุรักษ์

แนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศวิทยาที่มนุษย์ต้องเป็นฝ่ายเรียนรู้ที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้ระบบนิเวศหรือธรรมชาติมีความมั่นคงและยั่งยืน เพราะธรรมชาติที่อยู่รอบตัวมีความสามารถในการสนับสนุนการดำรงอยู่ของชีวิตตอบสนองความจำเป็นในทางวัตถุและจิตวิญญาณแก่มนุษย์ทั้งปวง ความยั่งยืนของนิเวศวิทยาจึงขึ้นอยู่กับสังคมมนุษย์ที่จะต้องจัดการในทางที่เหมาะสม และให้ดำรงอยู่โดยปราศจากความผิดปกติที่อาจเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และทรัพยากร ดังนั้นสังคมมนุษย์เท่านั้นที่สามารถจัดการธรรมชาติให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนในระบบนิเวศได้ โดยการคุ้มครองป้องกัน และการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและทรัพยากรอันเนื่องด้วยป่าไม้ธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้จึงมีหน่วยงานต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยได้พยายามหาวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้ให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน และเพื่อให้เห็นแนวทางในการอนุรักษ์ธรรมชาติดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อนำแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติตามแนวพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

๒.๒ แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

พุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสดาผู้ก่อตั้ง นั่นคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้สาละดอกสะบานพริ้ง ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริพารเสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงพาพระราชโอรสไปด้วยให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว่า พระราชโอรสทรงนั่งสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออกแล้วบรรลุปฐมฌาน กาล

ต่อมาเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จจากพระราชวังไปทรงถือเพศนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี เสด็จจาริกไปศึกษา ณ สำนักของอาหารดาบทักบ่อทกดาบส ซึ่งตั้งอยู่ในท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร จากนั้นเสด็จไปทรงปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวรรคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วทรงเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา ๔๕ พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้ต้นสาละคูในป่าไม้สาละอันเป็นอุทยานของมัลลกะกษัตริย์

เนื้อหาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศสถานที่ดังกล่าวบ่งบอกถึงความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ใบหญ้า แม่น้ำ ลำธาร เสียงวิหค นก กา ดอกไม้นานาพรรณ ถือเป็นปฏิรูปเทศ(ถิ่นที่เหมาะสม) เพราะมีอากาศบริสุทธิ์ช่วยดูดซับสิ่งมีพิษออกจากร่างกายมนุษย์ เมื่อเกิดการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมมีส่วนเกื้อกูลให้เกิดความสบายใจ เกิดความร่มเย็นในจิตใจ ข้อนี้เป็นเรื่องที่พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้ พระพุทธเจ้าก่อนที่จะได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาถึง ๕๔๗ ชาตินับตั้งแต่ตอนที่เกิดเป็นมาณพชื่อสุเมธมาจนถึงทรงถือกำเนิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ใช้เวลาไป ๔ อสงไขยแสนกัลป์ ย่อมทรงรู้ว่า สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธด้วย สถานที่เช่นใดเหมาะแก่การที่จะบำเพ็ญธรรมทำความดีเพื่อความงอกงามด้านจิตใจ^{๑๕} เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวมา จึงเกิดขึ้นเฉพาะในสถานที่ที่มีความสมบูรณ์ด้วยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศทั้งนั้น

ป่าไม้ธรรมชาติจึงเป็นแหล่งของความสดชื่นรื่นรมย์ของมวลมนุษย์ทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และการใช้ป่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ดังจะเห็นได้ว่า เรามีวนอุทยาน สวนพฤกษชาติ และสวนหย่อมต่างๆ เพื่อให้มนุษย์ได้รับความสดชื่นหรือชื่นชมกับความงาม ธรรมชาติจึงเป็นองค์ประกอบที่ทำให้จิตใจเกิดความสุข ความสงบร่มเย็น ความสบายใจหายเครียด ซึ่งมีส่วนก่อให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงาม ดังจะเห็นได้จากเมื่อเราได้ไปสัมผัสกับธรรมชาติที่บริสุทธิ์คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าเรามีความรู้สึกที่ดีงามอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นกับจิตวิญญาณของเราจริงๆ

ในทางพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับป่าไม้มาก ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้านอกจากจะใช้ป่าเป็นที่พำนักแล้ว พระองค์ยังทรงใช้ป่าเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรมแก่สาวกด้วย เพราะการยกเอาธรรมชาติของป่ามาเป็นตัวอย่างในการสอนธรรมจะทำให้การสอนได้ผลเป็นอย่างดี เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่เป็จริงแสดงออกมาให้ปรากฏอย่างไม่มีมายา ผู้ได้รับการถ่ายทอดจากการแสดงของพระองค์จะเข้าใจง่ายและเห็นสัจธรรมได้อย่างรวดเร็ว เช่น ตรัสสอนเรื่องใบไม้กำมือเดียวเปรียบเทียบกับใบไม้ทั้งป่า อันหมายถึงธรรมที่พระองค์ทรงนำมาสอนเหล่าสาวกเพื่อให้บรรลุสัจธรรมพ้นจากความทุกข์นั้น เมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ซึ่งมีอยู่มากมายนั้น ที่นำมาสอนก็มีเพียงใบไม้กำมือเดียวเท่านั้น หรือแม้บางครั้งก็ทรงตรัสสอนให้สาวกได้เห็นอนิสงค์ของการอยู่ป่าว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการฝึกอบรมจิตใจและพัฒนาตนเองได้อย่างไรเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่

^{๑๕} พระศรีคัมภีร์ญาณ(สมจินต์ สมมาปญโญ), บทความวิชาการในวันวิสาขโลก ปี ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๒๒.

ดี มีความรื่นรมย์ ชื่นชมความของธรรมชาติ เกิดความสุขและน้อมจิตเข้าสู่สมาธิ ดังที่พุทธพจน์ตอนหนึ่งที่ทรงตรัสถึงความงดงามของธรรมชาติเมื่อคราวเสด็จออกแสวงหาโมกขธรรมว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางประเสริฐคือความสงบ ซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธชนบทโดยลำดับได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่อน้ำใสสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั่นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๑๖}

ตามข้อความนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าครั้งเมื่อทรงแสวงหาพระโพธิญาณอยู่นั้นได้ทรงแสวงหาสถานที่อันสงบมีธรรมชาติแวดล้อมที่น่ารื่นรมย์เพื่อช่วยในการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตของพระองค์ให้เข้ากับธรรมชาติได้ง่ายขึ้น เพราะการอยู่ป่าซึ่งเป็นสถานที่อันสงบก็เปรียบเหมือนมีกัลยาณมิตรที่ดีเพื่อช่วยให้บรรลุพระโพธิญาณได้รวดเร็วขึ้นและก็เป็นเช่นนั้นเมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญอยู่ในสถานที่อันสงบร่มรื่นเช่นนั้นไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามพระประสงค์ที่ทรงตั้งใจไว้

นอกจากนี้ พระคำเขียน สุวณฺโณ พระนักปฏิบัติแห่งวัดป่าสุคะโต อำเภอแก้งค้อ จังหวัดชัยภูมิ ได้พูดถึงอานิสงค์ของป่าไม้ที่สร้างความเป็นสปปายะให้แก่ผู้ประพฤติธรรม และเพื่อให้ประชาชนเกิดความสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ช่วยเราได้มากที่สุด โดยเฉพาะป่าเป็นธรรมชาติที่เป็นมิตรที่ดีที่สุดของเราเป็นสถานที่ที่ตอบปัญหาชีวิตของเราได้จริงๆ การได้ไปนั่งฟังต้นไม้ในป่า เดินชมใบไม้ในป่าเห็นธรรมชาติของเขาที่เขามีความสามัคคีปรองดองกันก็เห็นอะไรต่างๆ เหมือนราวกับว่าจะพูดกันรู้เรื่อง เช่น ตอนกลางคืนสมัยก่อนหลวงพ่อก็ไม่เคยใช้นาฬิกา จะรู้เวลาก็ได้อาศัยหัดสจากธรรมชาติ เช่น อาศัยเสียงลมพัดบ้าง เสียงใบตองหล่นตอนเช้าบ้าง ในตอนเช้ามีดก้อาศัยสังเกตสีแสงของต้นไม้ คือ พอดี ๔ โมงจะเป็นมันพอมองจากหน้าต่างลงไปป่า จะเห็นใบไม้เป็นมันแพรวพราว นั่นก็แสดงว่าได้เวลาลูกพอดี อย่างนี้เป็นต้น ไม้บางอย่างบอกเวลา บางอย่างช่วยเตือนภัย บ้างก็บอกฤดู เช่น ดอกไม้ ใบไม้ ผลไม้ หรือผักบางชนิดก็บอกฤดูแก่เรา”^{๑๗}

การแสดงธรรมเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติของป่าไม้และสิ่งแวดล้อมของพระคุณเจ้าท่านนี้ ได้บ่งบอกถึงสภาพของป่าไม้ในปัจจุบันได้ถูกทำลายไปมากแล้ว ซึ่งชาวบ้านที่พำนักอาศัยอยู่ในชุมชนก็เริ่มมองเห็นปัญหาของการไม่รักษาป่า ซึ่งปัญหาที่ว่าก็คือฝนแล้งไม่ตกตามฤดูกาล ท่านจึงสอนชาวบ้านให้รู้จักถึงประโยชน์ของการมีป่าไม้ไว้ เช่น พิษสมุนไพรมันยาในการรักษาโรคที่เกิดขึ้นนั้นสามารถหาได้จากป่า และในการทำไร่ก็จะสอนบอกชาวบ้านว่าอยากทำไร่ก็อย่าทำไร่เลื่อนลอย และก็ยังแนะนำให้ชาวบ้านปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผลแซมไปในไร่อ้อย เช่น มะม่วง ลิ้นจี่ ใผ่ ส้มโอ เป็นต้น เพราะต้นไม้เหล่านี้อยู่ได้นานช่วยรักษาดิน และช่วยเศรษฐกิจของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านมีรายได้และมีอาหาร ซึ่งท่านก็ได้ทำตัวเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นในเชิงปฏิบัติด้วย อย่างไรก็ตาม แม้พระคำเขียน สุวณฺโณ จะพยายามสอนชาวบ้านให้พากันอนุรักษ์ป่าไม้มาเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี แต่ก็ปรากฏว่าป่าไม้ก็ยังคงถูก

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓-๓๐๔.

^{๑๗} ประเวศ อินทองปาน, พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๒.

ทำลายอยู่ทั้งจากชุมชนเองและคนนอกชุมชน ท่านจึงคิดว่าน่าจะเกิดจากตัวท่านเองที่ท่านทำหน้าที่ผู้นำมากเกินไป เป็นฝ่ายคิดริเริ่มและเป็นฝ่ายแก้ปัญหาให้ชาวบ้านตลอด และชาวบ้านเองก็เป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว ชาวบ้านจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการอนุรักษ์ป่าไม้ และที่สำคัญชาวบ้านก็ไม่สามารถจะเติบโตหรือสร้างพลังเชิงการมีส่วนร่วมด้วยตัวพวกเขาเองได้ ท่านจึงได้ให้แนวคิดใหม่แก่ชาวบ้านคือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านควบคู่ไปกับการนำพาของท่านในการอนุรักษ์ป่าไม้^{๑๘} และชาวบ้านก็เข้าใจถึงปัญหาจึงหันมาร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้โดยการสร้างเครือข่ายในการบริหารจัดการป่าไม้ในทางที่เหมาะสมเพื่อให้ป่าไม้ดำรงอยู่คู่กับชุมชนต่อไป

๒.๒.๑ ความหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ดังที่ทราบแล้วว่า นิเวศวิทยานั้นเป็นสาขาแขนงหนึ่งของชีววิทยา^{๑๙} ต่อมาเมื่อนักวิชาการเน้นไปให้ความสำคัญกับสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะมนุษย์มากขึ้น จึงขยายออกไปเป็นนิเวศวิทยาของมนุษย์ที่เน้นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยาจึงมีแนวโน้มไปทางสังคมศาสตร์มากขึ้น ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงนิเวศวิทยาในพุทธศาสนา หรือ นิเวศวิทยาเชิงพุทธ จึงหมายถึงความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและปัจจัยแวดล้อมทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอันเกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับหลักธรรมหรือแนวคิดในทางพุทธศาสนา^{๒๐} ดังนั้นนิเวศวิทยาเชิงพุทธ จึงเป็นการศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยและการอำนวยความสะดวกซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของป่าไม้

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเมื่อประมาณ ๒๖๐๐ กว่าปีมาแล้ว หลักคำสอนเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งพัฒนาชาติเกลาลงพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลก(สิ่งแวดล้อม) และชีวิตตามความเป็นจริง เป็นศาสนาที่เกิดขึ้นมาโดยมนุษย์ เป็นศาสนาของมนุษย์และเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มุ่งในการแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ของมนุษย์ชาติ พระพุทธเจ้าและพระสาวกมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด จนรู้และเข้าใจอย่างชัดเจนและต่างตระหนักถึงความสำคัญในธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืนแนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบด้วยธาตุ ๔ และทางจิตใจ ซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และอิงอาศัยพึ่งพากันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา นั่นคือพุทธศาสนาได้เล็งเห็นสิ่งต่างๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างชัดเจน

หลักคำสอนในพุทธศาสนาและหลักการทางนิเวศวิทยามีความแตกต่างกันอย่างผิวเผินภายนอก และเมื่อศึกษาในรายละเอียดแล้วจะพบว่า คำสอนในพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีหลักการที่คล้ายคลึงกันมากกับทฤษฎีทางนิเวศวิทยาซึ่งมีพื้นฐานทางวัตถุนิยมตะวันตกที่มีความแตกต่างไปจากพื้นฐานทางจิตนิยมในพุทธศาสนา ทั้งพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาก็ได้กล่าวถึงชีวิตของทุกสิ่งรวมทั้งมนุษย์ว่าอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติทั้งสิ้น ซึ่งก็สอดคล้อง

^{๑๘} พระคำเขียน สุวณฺโณ, **ธรรมสู่ธรรมชาติ**, อ่างจากประเวศ อินทองปาน, อ่างแล้ว, หน้า, ๒๓๓.

^{๑๙} สถาพร วรณวิจารย์, ธีญูรัตน์ คำเกาะ, **นิเวศวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงเรียนเตรียมอนุสรณ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

^{๒๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **อ่างแล้ว**, หน้า ๗๔.

กับนักชีววิทยาชื่อ จอห์น เบนเน็ตต์(John Bennett) ได้กล่าวยืนยันว่า เมื่อหลักการทางนิเวศวิทยาได้พัฒนาขึ้นมาทำให้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับหลักคำสอนในพุทธศาสนา^{๒๑} และกลุ่มนักนิเวศวิทยาที่ศึกษาความสัมพันธ์ทางจิตนิยมและธรรมชาติที่เรียกตนเองว่า “deep ecology” ก็ยอมรับพุทธศาสนาว่าเป็นการศึกษาในแนวเดียวกัน^{๒๒} กับแนวคิดทางนิเวศวิทยา

ความคล้ายคลึงกันระหว่างหลักคำสอนทางพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาย่อมเห็นได้จากแนวความคิดเรื่องระบบนิเวศน์ (ecosystem) และชีวจักรวาล (biosphere) ในนิเวศวิทยามีความสอดคล้องกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องปฏิจกสมุปปาท^{๒๓} ได้สังเกตว่าคำสอนของพุทธศาสนาไม่ได้จัดแยกประเภทสิ่งมีชีวิตออกไปจากธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของ (โดนอลด์ โคซโลฟสโกย) Donald kozlovsky^{๒๔} นักสัตววิทยาที่เห็นว่า สิ่งมีชีวิตต่างออกไปจากสิ่งแวดล้อมก็ตรงมีผิวหนังกันไว้เท่านั้นเอง ส่วน จอห์น เบนเน็ตต์(John Bennett)^{๒๕} เห็นว่า ในคำสอนของพุทธศาสนานั้นผิวหนังเป็นผิวเชื่อมโยงสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติแวดล้อมไว้ด้วยกันไม่มีการแบ่งแยกแดนระหว่างสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติแวดล้อมทุกอย่างรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

คำสอนของพุทธศาสนาในเรื่อง อนิจจัง อนัตตา สังขาร กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงความไม่แน่นอนและการหมุนเวียนไปตามวงจร มีลักษณะเช่นเดียวกับหลักนิเวศวิทยาในเรื่องวัฏจักรตามธรรมชาติ การเสื่อมสลายของวัตถุที่ ปาร์ดิว(Pardue)^{๒๖} และ ริฟกิน(Rifkin)^{๒๗} ได้พูดถึงกฎของอนิจจัง และหลักการเสื่อมสลายของวัตถุ นิเวศวิทยาเน้นให้เห็นถึงขอบเขตที่จำกัดของทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์จำต้องพึ่งพาเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ พุทธศาสนาเน้นให้เห็นว่าทุกอย่างมีการสิ้นสุดสลายไปไม่มีสิ่งใดอยู่คงที่ถาวรตลอดไป

หลักการนิเวศวิทยาสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาธรรมชาติแวดล้อม หลักพุทธศาสนาสอนให้คนมีเมตตาต่อธรรมชาติ และให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ดังที่ บลูม(Bloom)^{๒๘} ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าทุกชีวิตมีอนัตตาเป็นแก่นเหมือนกัน การทำร้ายต่อชีวิตอื่นก็เสมือนทำร้ายตัวของเราเอง เพราะจุดร่วมของมนุษย์ทุกชีวิตคือแก่นของอนัตตา การเข้าใจถึงแก่นแท้ของหลักนิเวศวิทยา

^{๒๑} John Bennett, *The Ecological; Transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation*, (New York : Pergamon,1976), p. 156.

^{๒๒} Fox, Warwick, *Deep Ecology: A new Philosophy of Our Time*, *The Ecologist*. p. 194.

^{๒๓} Thurman, Robert A.F., *Buddhist Views of Nature: Variations on the Theme of Mother-Father Harmony*, in *On Nature*, (Notre Deme: University of Notre Dame Press, 1984), p. 96.

^{๒๔} Donald kozlovsky, *An Evolutionary and Ecological Ethics*, (Englewood Cliffs: Prentice-Hall,1974), p.19.

^{๒๕} John Bennett, *Ibid*, p. 214.

^{๒๖} Pardue, P.A., *Buddhism: Brief Account*, (New York: Macmillan, 1971), p. 9.

^{๒๗} Rifkin, Jeremy, *Entropy: A New World View*, (New York: Bantam Books, 1980), p. 21.

^{๒๘} Bloom, Alfred., *Buddhism, Nature and the Enviranment*, *The Eastern Buddhist*, 1972, p. 125.

และคำสอนของพุทธศาสนาทำให้มนุษย์มองเห็นความเป็นจริงของธรรมชาติว่า ทุกอย่างอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน การทำลายธรรมชาติสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น ดังตัวอย่างเช่นการทำลายป่าไม้ก่อให้เกิดผลเสียหายหลายประการตามมา เช่น ปัญหาน้ำท่วม ดินถล่ม การขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ การทำลายพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

ในเรื่องของความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งดังกล่าวข้างต้น มีพุทธพจน์บทหนึ่ง ที่แสดงรองรับถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันว่า

“อิมสมิ สติ อิท โทติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสสุปปาธา อิท อูปปชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสส นิโรธา อิท นิรุชชติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสส นิโรธา อิท นิรุชชติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับไปด้วย” ^{๒๙}

ข้อความในคาถานี้ แสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของสิ่งทั้งหลายในโลกล้วนเกี่ยวเนื่องเกี่ยวพันกัน มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติจะต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ แต่ถ้ามนุษย์คิดจะแยกตัวออกจากธรรมชาติ ความวิบัติก็จะเกิดขึ้นทันที เพราะบางครั้งมนุษย์มักจะเกิดความหลงตัวเองว่า เหนือกว่าและสามารถครอบครองธรรมชาติได้ จึงพากันทำลายธรรมชาติและนำธรรมชาติมาสนองความต้องการของพวกเขาจนเกินพอดี การทำลายส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกธรรมชาติ จึงเป็นการกระทำที่ทำให้ระบบดุลยภาพของธรรมชาติสูญหายไป ดังนั้นการเรียนรู้ธรรมชาติและเข้าใจธรรมชาติจะทำให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข

๒.๒.๒ เป้าหมายนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

การศึกษานิเวศวิทยาเชิงพุทธมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์ได้เข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงของระบบนิเวศวิทยา เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับระบบนิเวศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มักจะเข้าไปแทรกแซงระบบนิเวศที่เป็นธรรมชาติ ดังนั้นระบบนิเวศหรือธรรมชาติที่มีอยู่ดั้งเดิมกลายเป็นสิ่งที่ถูกกระทำจากความต้องการของมนุษย์ แม้ในกระบวนการค้นคว้าวิทยาศาสตร์เองก็มีแนวคิดที่มนุษย์สามารถที่จะเข้าไปควบคุมและจัดการระบบนิเวศได้ด้วยเทคโนโลยีและองค์ความรู้ที่มีแนวโน้มจะเอาชนะธรรมชาติ^{๓๐} แต่พุทธศาสนากลับมองว่า ระบบนิเวศวิทยาต้องเป็นเรื่องของความเป็นสัพปาเยที่เอื้อให้มนุษย์สามารถใช้เป็นเหตุปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนด้วยระบบไตรสิกขาที่นำไปสู่กฎธรรมชาติที่เรียกว่าสังขธรรม^{๓๑} ดังนั้นนิเวศวิทยาเชิงพุทธจึงมีเป้าหมายให้เป็นไปเพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้เกิดผลดี ไม่เสื่อมถอย หรือที่เรียกว่า ปฏิรูปเทศ^{๓๒} คือเป็นสถานที่อยู่อันสมควร มีความสะอาด ร่มรื่น มีป่าไม้ปกคลุมเป็นธรรมชาติเหมาะแก่การเจริญจิตภาวนา ซึ่งก็ถือว่าเป็นเหตุสนับสนุนให้การปฏิบัติบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือ อนุตตรนิเวศ (ภาวะอันยอดเยี่ยม) มี ๖ ประการ^{๓๓} คือ

^{๒๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

^{๓๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ้างแล้ว, หน้า ๘๐.

^{๓๑} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๘.

^{๓๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^{๓๓} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘/๕๑๙-๕๒๐.

๑) ทักษณานุตรริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งจิตใจ

๒) สวานานุตรริยะ การฟังอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก

๓) ลาภานานุตรริยะ การได้อันยอดเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคต และตถาคตสาวก หรือการได้อริยทรัพย์

๔) สิกขานานุตรริยะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอริศีล อริจิต และอริปัญญา

๕) ปาริจริยานุตรริยะ การบำเรออันยอดเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก

๖) อนุสสทานุตรริยะ การระลึกอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก

ภาวะอันยอดเยี่ยมทั้ง ๖ ประการข้างต้น ถือได้ว่าเป็นสิ่งอันยอดเยี่ยม เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ และการที่จะเข้าถึงความบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้ได้ต้องอาศัยการฝึกจิต หรือการเจริญจิตภาวนาในสถานที่อันสงบร่มรื่น ซึ่งนั่นก็คืออยู่ในที่เป็นสัปปายะทางธรรมชาติที่มีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ป่าที่สงบร่มรื่นเป็นธรรมชาติ เป็นต้น ความร่มรื่นของธรรมชาตินี้เองจะเป็นสิ่งช่วยสนับสนุนให้การเจริญจิตภาวนาได้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมได้ง่าย ฉะนั้นการอยู่ในที่ที่เป็นสัปปายะเชิงนิเวศตามแนวพุทธศาสนา จึงเป็นวิถีการดำเนินชีวิตโดยการปรับวิถีการดำรงอยู่ของชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติ และนำธรรมชาติมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตโดยไม่มีการทำลายธรรมชาติ เมื่อเรียนรู้ธรรมชาติและปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้ ธรรมชาติก็จะเอื้อประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ธรรมชาติกับมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตต่างๆ จึงเป็นสิ่งคู่กันและที่สำคัญสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์จะต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต จะแยกจากกันหรือคิดทำลายธรรมชาติ นั้นไม่ได้ เพราะจะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตในทางลบทันที แท้จริงแล้วมนุษย์ไม่มีสิทธิ์ใดๆ ที่จะไปทำลายธรรมชาติ เพราะมนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติและอยู่ภายใต้ธรรมชาติ มนุษย์จึงต้องศึกษาทำความเข้าใจที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติให้ได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้จะได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติป่าไม้กับหลักการทางพุทธศาสนาที่แสดงถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในเชิงนิเวศที่ไม่สามารถจะแยกจากกันได้ ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๒.๓ พุทธศาสนากับป่าไม้

ความสำคัญของธรรมชาติป่าไม้และการอนุรักษ์ในแง่มุมทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยกำหนดแนวทางศึกษาไว้ ๓ แนวทางคือ ๑) ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับป่าไม้ ๒) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับป่าไม้ และ ๓) พุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับป่าไม้ ซึ่งทั้ง ๓ แนวทางนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับป่าไม้ ดังจะได้อธิบายในรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๓.๑ พระพุทธเจ้ากับป่าไม้

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับป่าไม้นั้น ผู้ที่ได้ศึกษาพุทธประวัติมาก็พอจะทราบได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีความเกี่ยวข้องกับป่าไม้มาโดยตลอดตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังจะเห็นได้จากทรงประสูติในป่า เสด็จออกบวชแล้วแสวงหาโมกขธรรมในป่า ตรัสรู้ธรรมใน

ป่า สถานที่แสดงพระสูตรต่างๆ ส่วนมากเป็นป่า วัดอันเป็นสถานที่ประทับเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ เช่น วัดเวฬุวัน วัดพระเชตะวัน วัดบุพพาราม วัดนิโครธาราม วัดชีวกัมพวัน วัดอัมพปาลีวัน วัดโฆสิตาราม ซึ่งสถานที่เหล่านี้ล้วนแต่เป็นวัดป่าทั้งสิ้น พระธรรมที่ทรงแสดงจำนวนไม่น้อยปรารถนาสำหรับภิกษุผู้ต้องการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือต้องการใช้สถานที่อันเป็นสัปปายะต่อการปฏิบัติธรรมที่ทรงแนะนำให้ใช้ชีวิตในป่า โดยทรงตรัสสอนให้ภิกษุใช้ชีวิตในป่าอย่างรู้คุณค่าไม่ให้เกิดไม้ทำลายป่า และให้พุทธบริษัทรู้คุณค่าของป่าและส่งเสริมการปลูกป่า และในท้ายสุดแห่งพระชนชีพพระองค์ก็ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานในป่าเช่นกัน

พระพุทธเจ้านอกจากจะใช้ป่าเป็นที่พำนักอาศัยในการเผยแผ่หลักคำสอนแล้ว พระองค์ยังได้ใช้ป่าเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ด้วย เพราะการยกเอาธรรมชาติของป่าเข้ามาเป็นตัวช่วยในการสอนธรรมจะทำให้การสอนได้ผลเป็นอย่างดี เนื่องจากธรรมชาติเป็นสิ่งที่เป็จริง แสดงออกมาให้ปรากฏอย่างไม่มีมายา จึงทำให้สาวกของพระองค์เข้าใจความหมายของหลักธรรมได้ง่ายและเห็นสัจธรรมได้อย่างรวดเร็ว เช่น เรื่องใบไม้กำมือเดียว พระองค์ได้เปรียบเทียบกับใบไม้ทั้งป่าอันหมายถึงธรรมที่พระองค์ทรงนำมาตรัสสอนเหล่าสาวกเพื่อให้บรรลุสัจธรรมพ้นจากความทุกข์นั้น เมื่อเปรียบเทียบกับธรรมะที่พระองค์ทรงตรัสรู้ซึ่งมีอยู่อย่างมากมายนั้นมีเพียงกำมือเดียวเท่านั้นที่ทรงนำมาตรัสสอน หรือบางครั้งเพื่อให้สาวกของพระองค์ได้มองเห็นอานิสงค์ของการอยู่ป่าว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการฝึกอบรมจิตใจและพัฒนาตนเองได้อย่างไรเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ดี มีความรื่นรมย์ ชื่นชมความงามของธรรมชาติ การมีความสุขใจและน้อมนำจิตเข้าสู่สมาธิ พระองค์ก็ทรงตรัสเล่าเรื่องเมื่อคราวที่เสด็จออกแสวงหาโพธิญาณ โดยได้กล่าวถึงความรื่นรมย์ของธรรมชาติป่าไม้ที่มีความสมบูรณ์ในเชิงนิเวศไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธชนบทโดยลำดับได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนา นิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ จึงคิดว่า “ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๓๕}

ข้อความแห่งพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเมื่อยังแสวงหาโพธิญาณอยู่นั้น ก็ทรงแสวงหาสถานที่อันร่มรื่นสงบมีธรรมชาติแวดล้อมที่น่ารื่นรมย์เพื่อช่วยในการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตของพระองค์ให้เข้ากับธรรมชาติได้ง่ายขึ้น เพราะการอยู่ในสถานที่อันสงบก็เปรียบเหมือนมีกัลยาณมิตรที่ดีเพื่อช่วยให้บรรลุโพธิญาณได้รวดเร็วขึ้นนั่นเอง และก็เป็นเช่นนั้นเมื่อพระองค์บำเพ็ญเพียรอยู่ในสถานที่อันสงบร่มรื่นเช่นนั้นไม่นานก็ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามพระประสงค์ที่ตั้งใจไว้ในเบื้องต้นแห่งการเสด็จออกบวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรม

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับป่าไม้ตอนที่พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเครื่องระลึกเตือนใจ หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ปรินิพพานไปแล้ว พระพุทธองค์จึงตรัสตอบพระอานนท์ สรุปความได้ว่า

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓-๓๐๔.

“อานนท์ สังฆเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีจิตศรัทธาควรไปดู คือ

- ๑) สังฆเวชนียสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ประสูติในที่นี้
- ๒) สังฆเวชนียสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้
- ๓) สังฆเวชนียสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้
- ๔) สังฆเวชนียสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานในที่นี้

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใส ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลักจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๓๖}

พุทธพจน์นี้ ทำให้ชาวพุทธทั่วโลกในปัจจุบันได้ให้ความสนใจไปกราบนมัสการสังฆเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งมิได้ขาดและนับวันจะมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้เพราะสถานที่ทั้ง ๔ แห่งนี้ได้ให้ความรู้สึกเหมือนได้อยู่ใกล้ ได้เข้าเฝ้า ได้สัมผัสกับสถานที่อันเดียวกับที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับอยู่ และเมื่อพิจารณาในเชิงนิเวศแล้วจะเห็นว่า สังฆเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนี้ล้วนแต่มีลักษณะเป็นป่าทั้งสิ้น ป่าไม้ที่อยู่ตามธรรมชาติจึงเป็นสถานที่บริสุทธิ์และเหมาะแก่ผู้แสวงหาความวิเวก ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้พระชนมชีพส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติในป่า การศึกษาให้เข้าใจบทบาทของพระพุทธเจ้าที่มีต่อธรรมชาติป่าไม้จึงเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญต่อการอนุรักษ์ป่า ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับธรรมชาติในป่าจะเป็นไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมก็ตาม แต่เมื่อศึกษาให้ลึกแล้วจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ให้ความสำคัญกับป่าไม้และประทับอยู่กับป่าไม้ตลอดพระชนมชีพของพระองค์

๒.๒.๓.๒ ภิกษุกับป่าไม้

พระภิกษุหรือพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสัมพันธ์กับป่าไม้มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพระสาวกกลุ่มแรกให้ออกไปโปรดสัตว์ในแคว้นแคว้นต่างๆ เพื่อยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน พระสาวกเหล่านั้นได้อาศัยอยู่ตามโคนต้นไม้ ตามป่า และตามถ้ำเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาเมื่อพระราชารวมไปถึงเศรษฐีในเมืองต่างๆ ได้ถวายวัดแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวก พระพุทธเจ้าจึงได้อนุญาตให้พระสงฆ์จำพรรษาในวัดเหล่านั้นได้ เป็นที่สังเกตว่าวัดหรืออารามต่างๆ ที่ชาวพุทธในสมัยนั้นได้สร้างถวายล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ของป่าทั้งสิ้น อย่างเช่นวัดแรกในพุทธศาสนาคือวัดเวฬุวนาราม (มาจากคำว่า เวฬุ แปลว่า ไม้ไผ่ + วน แปลว่าป่า + อาราม แปลว่าสถานที่รื่นรมย์) มีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธถวายแก่พระพุทธเจ้า นอกจากนั้นมีวัดป่าเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น เขตวนาราม บุพพาราม นิโครธาราม และอัมพวนาราม เป็นต้น วัดเหล่านี้เป็นสิ่งที่บอกให้ทราบว่าป่ากับภิกษุมีความเกี่ยวข้องกัน วัดในพุทธศาสนาล้วนมีความสัมพันธ์กับป่าหรือต้นไม้อย่างมาก วัดส่วนใหญ่ที่อยู่ในชุมชน หรือชนบทห่างไกลมักจะมีต้นไม้ใหญ่ๆ มีความร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ซึ่งมีหลักการถือจุดค้ำที่มุ่งให้พระภิกษุสงฆ์อยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรในการประพฤติปฏิบัติธรรมชำระกิเลสภายในใจ ดังนั้นภิกษุกับป่าไม้จึงถือเป็นสิ่งคู่กันไม่สามารถแยกจากกันได้ตามคติความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา อย่างไรก็ตาม การอาศัยอยู่ในป่าของภิกษุก็มีความหลากหลายแตกต่างกัน

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

กันไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเกี่ยวกับการอาศัยอยู่ในป่าของภิกษุแต่ละจำพวกว่ามีลักษณะเป้าหมายอย่างไร เป็นไปเพื่อการบำเพ็ญสมณธรรมหรือไม่ ดังนี้

๑) ภิกษุผู้อยู่ป่า ๕ ประเภท

การอาศัยอยู่ในป่าของพระภิกษุนั้นไม่ใช่ว่าจะเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญเพียงอย่างเดียว แต่การอยู่ในป่านั้นอาจจะมีบางรูปมีเจตนาอย่างอื่นแอบแฝงในสิ่งที่ไม่ดีงาม ซึ่งในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าก็ให้พิจารณาผู้ที่อยู่ในป่านั้นมีเจตนาเช่นใด จะได้ปรับปรุงตัวเองให้ดำเนินชีวิตในการอยู่ในป่าได้อย่างถูกต้อง และผู้ที่มีความตั้งใจในการอุปถัมภ์บำรุงจะได้ไม่หลงมกมายกับพระภิกษุรูปนั้น การอยู่ป่าเป็นวัตรของเหล่าภิกษุในพุทธศาสนานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่ามี ๕ จำพวก คือ^{๓๗}

(๑) ภิกษุอยู่ป่าเป็นวัตรเพราะง้อเวลา เพราะหลงมกมาย (ไม่รู้วิธีปฏิบัติสมาทาน และไม่รู้ อานิสงส์แห่งการปฏิบัติสมาทาน)

(๒) ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่ว ถูกความประมาทครอบงำ จึงอยู่ป่าเป็นวัตร (หมายถึงภิกษุอยู่ป่ามีความปรารถนาว่า เมื่อเราอยู่ป่า คนทั้งหลายก็จักสักการะเราเป็นปัจจัย ๔ ด้วยคิดว่า ภิกษุนี้อยู่ป่าเป็นวัตร ทั้งจักยกย่องเราว่า ภิกษุนี้เป็นลัทธิ ภิกษุนี้ชอบสงัด จึงอยู่ป่า)

(๓) ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเพราะเป็นบ้า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน

(๔) ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะรู้ว่า เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ

(๕) ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงดงามเช่นนี้

ในการอยู่ป่าของภิกษุทั้ง ๕ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญภิกษุที่อยู่ป่าเป็นวัตรข้อที่ ๕ ว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะการอยู่ป่าตามข้อที่ ๕ นี้เป็นการอยู่ป่าที่เป็นไปเพื่อความเจริญตั้งมั่นแห่งจิตใจ ไม่เป็นไปเพื่อความโลภหรือจิตที่เป็นอกุศลอย่างอื่น ถ้าพิจารณาจากภิกษุผู้อยู่ป่าในยุคปัจจุบันแล้วจะเห็นได้ว่า ภิกษุที่ไปอาศัยอยู่ในป่าก็จะมีครบทั้ง ๕ ประเภท พุทธศาสนิกชนเองก็ต้องใช้ปัญญาในการแยกแยะว่าพระภิกษุที่รู้จักนั้นจัดเข้าในประเภทใด ฝ่ายพระภิกษุเองเมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ต้องตระหนักในบทบาทของตน แล้วพึงตรวจสอบให้ชัดเจนว่าตนเองจัดเข้าในภิกษุประเภทไหน หากเห็นว่าที่ผ่านมามาตนประพฤติไม่เหมาะสมก็ให้ละเลิกเสีย แล้วหันมาปฏิบัติในพระธรรมวินัยที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยแท้จริง

๒) หลักปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า

ในโคลิสาณิสสูตร พระสารีบุตรได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติหรือหลักคุณธรรมสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า (อรัญญวาสี) ไว้ ๑ ประการ^{๓๘} ดังนี้

(๑) ควรเป็นผู้มีความยำเกรงในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

(๒) ควรเข้าใจลำดับแห่งอาสนะ (ไม่นั่งเบียดพระเถระ ไม่นั่งกันอาสนะพระนวกะ)

(๓) ควรรู้ถือสมาจาริกรรม (วัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติ)

(๔) ไม่ควรเข้าบ้านเข้านัก ไม่ควรกลับมาสายนัก

^{๓๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘๑/๑๐๙.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๕-๒๐๐.

- (๕) ไม่ควรเที่ยวไปในตระกูลทั้งหลายในเวลาก่อนฉันภัตตาหาร ในเวลาหลังอาหาร
- (๖) ไม่ควรเป็นผู้คะนองกาย คะนองวาจา
- (๗) ไม่ควรเป็นผู้มีปากกล้า ไม่ควรเป็นผู้มีวาจาจัดจ้าน
- (๘) ควรเป็นผู้ว่าง่าย เป็นกัลยาณมิตร
- (๙) ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย
- (๑๐) ควรเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร
- (๑๑) ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องดีอย่างต่อเนื่อง
- (๑๒) ควรเป็นผู้ปรารถนาความเพียร (หมายถึงมีความเพียรที่บริบูรณ์และมีความเพียรที่ระดับประครองไว้สม่ำเสมอ ไม่หยาบคาย ไม่ตึงนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านภายนอก คำว่าความเพียรในที่นี้หมายถึงเอาทั้งความเพียรทั้งกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดคืนและวันดูจในประโยคที่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน และความเพียรทางจิต เช่น ความเพียรพยายามผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่ เป็นต้น ดูจประโยคที่ว่า เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตเราจะหลุดพ้นจากอาสวะไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน)
- (๑๓) ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น สติไม่ผันเพี้ยน
- (๑๔) ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น
- (๑๕) ควรเป็นผู้มีปัญญา
- (๑๖) ควรทำความเพียรในอธิธรรมและวินัยเพราะเมื่อมีผู้ถามปัญหาในอธิธรรมและวินัยกับภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถ้าตอบไม่ได้จะถูกติเตียน
- (๑๗) ควรทำความเพียรในสันตวิโมกข์ (หมายถึงอรุณมานที่พ้นได้อย่างสิ้นเชิง เพราะการพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึกของนิวรณ์ ๕ ประการ และเพราะไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ เป็นต้น) ซึ่งไม่มีรูป เพราะล่องรูปมาน เพราะเมื่อมีผู้ถามปัญหาในสันตวิโมกข์ซึ่งมีไม่มีรูปเพราะล่องรูปมาน หากตอบไม่ได้จะถูกเขาติเตียน
- (๑๘) ควรทำความเพียรในอุตริมนุสสรธรรม หมายถึง ฌาน วิปัสสนา มรรคและผล มหัคคตโลกุตตรปัญญาที่สามารถกำจัดกิเลสได้ เป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ กล่าวคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรธรรมเพราะเมื่อมีผู้ถามในอุตริมนุสสรธรรม หากตอบไม่ได้จะถูกติเตียนได้

เมื่อพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว พระมหาโมคคัลลานะ ได้ถามว่า “ธรรมเหล่านี้ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเท่านั้นหรือที่ควรสมาทาน ประพฤติ หรือธรรมเหล่านี้แม้ภิกษุผู้อยู่ในอารามใกล้บ้านก็ควรสมาทานประพฤติดด้วย” พระสารีบุตรได้ตอบว่า “ธรรมเหล่านี้ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรควรสมาทานประพฤดิ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงภิกษุผู้อยู่ในอารามใกล้เลย”

ข้อปฏิบัติหรือคุณธรรมของภิกษุผู้อยู่ป่าและอยู่ชายบ้านทั้ง ๑๘ ข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงการใช้ป่าธรรมชาติมาเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนาจิตของภิกษุให้โน้มสู่การบำเพ็ญภาวนา เพื่อการพัฒนาจิตใจและคุณธรรมโดยเริ่มตั้งแต่การทำให้เท่าที่ความรู้สึกที่ดีมีความประณีต ความละมุนละไม การมีความรู้สึกอ่อนโยนเป็นมิตรต่อป่าไม้ในธรรมชาติ ตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้ความรู้และเข้าใจความจริงของธรรมชาติ การพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงคุณธรรมถือได้ว่าเป็นการเข้าถึงธรรมชาติ เมื่อเข้าถึง

ธรรมชาติก็พร้อมที่จะปฏิบัติตนให้อนุวัตรไปตามธรรมชาติ เช่น การอยู่ในป่าเป็นวัตร ภิกษุก็ต้องพยายามฝึกจิตตนให้เข้าถึงคุณธรรมเพื่อที่จะปรับตัวเองให้เข้ากับธรรมชาติในป่า ซึ่งถ้ามองในแง่ของระบบนิเวศ นั่นคือการรักษาป่าเพราะยึดเอาป่าไม้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาดูแลคุณภาพของระบบนิเวศที่เชื่อมโยงกับจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรมอันจะทำให้ภิกษุอยู่ในป่าได้อย่างกลมกลืนกัน

๓) ภิกษุผู้อยู่ป่า ๕ จำพวก

พระพุทธเจ้ายังได้ทรงแสดงถึงหลักธรรมสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าอันเป็นที่บำเพ็ญธรรม พึงพิจารณา ดังนี้^{๓๙}

(๑) ถ้าอยู่ป่าแล้ว สติไม่ตั้งมั่น จิตไม่เป็นสมาธิ อาสวะยังไม่สิ้น ไม่บรรลुरुธรรมอันปลอดโปร่งจากกิเลสอันยอดเยี่ยมทั้งปัจจัย ๔ ก็หาได้ยาก ก็ควรหลีกเลี่ยงไปจากป่านั้น ไม่ควรอยู่ในเวลากลางวันหรือกลางคืน

(๒) ถ้าอยู่ป่าแล้ว สติไม่ตั้งมั่น แต่ปัจจัย ๔ หาได้ไม่ยาก ก็ควรพิจารณาว่าตนไม่ได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจจัย ๔ พิจารณาแล้วก็ควรหลีกเลี่ยงไปจากป่านั้น ไม่ควรอยู่

(๓) ถ้าอยู่ป่าแล้ว สติตั้งมั่น แต่ปัจจัย ๔ หาได้ยาก ก็ควรพิจารณาว่าตนไม่ได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจจัย ๔ พิจารณาแล้วก็ควรอยู่ในป่านั้น ไม่ควรหลีกเลี่ยง

(๔) ถ้าอยู่ป่าแล้ว สติตั้งมั่น และปัจจัย ๔ ก็หาได้ไม่ยาก ก็ควรอยู่ในป่านั้นแม้ตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกเลี่ยง

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญสติมากกว่าที่อยู่อาศัยที่สะดวกสบาย ดังจะสังเกตได้ว่า ข้อที่ ๑-๒ ถ้าอยู่ป่าแล้วไม่สามารถจะรักษาความตั้งมั่นแห่งสติได้ ถึงแม้ที่อยู่อาศัยจะสะดวกหรือไม่สะดวกในเรื่องของปัจจัย ๔ แต่ภิกษุก็ไม่ควรจะอยู่ในที่นั้น เพราะเป้าหมายที่แท้จริงของการอยู่ป่าก็เพื่อการฝึกสติคือการพัฒนาจิตใจไม่ใช่เรื่องปัจจัย ๔ หากว่าอยู่แล้วการปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า แม้จะหาปัจจัย ๔ ได้สะดวกก็ไม่ควรอยู่ ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของการบวชในพุทธศาสนาอยู่ที่การพัฒนาจิตใจไม่ใช่การแสวงหาลาภสักการะ ดังนั้นถ้าอยู่ที่ไหนการบำเพ็ญธรรมเป็นไปด้วยดี จิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่มีความวิตกกังวล หรือมีปิลิโพธใดๆ ก็ควรอยู่ในที่นั้น ไม่ควรหลีกเลี่ยงไปไหน ดังข้อที่ ๒-๓ มีเป้าหมายเพื่อให้ภิกษุตั้งมั่นในการเจริญสมณธรรมเท่านั้น ส่วนเรื่องอื่นๆ ถือว่าเป็นปัจจัยรองทั้งสิ้น

๔) คุณธรรมของภิกษุผู้ควรอยู่ป่าและไม่ควรอยู่ป่า

ในอรรถฎีกา พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงคุณธรรมของภิกษุผู้ควรอยู่ป่า และไม่ควรอยู่ป่าไว้ว่า^{๔๐}

“ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ไม่ควรอาศัยอยู่ป่าอันเป็นเสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ คุณธรรม ๔ ประการ คือ

(๑) ภิกษุประกอบด้วยกามวิตก (ความตรึกในทางกาม)

(๒) ภิกษุประกอบด้วยพยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท)

(๓) ภิกษุประกอบด้วยวิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน)

(๔) ภิกษุผู้มีปัญญาทึบ โง่เขลา เป็นคนเซอะ

^{๓๙} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘๑/๑๐๙.

^{๔๐} อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๖๓/๓๗๙-๓๘๐.

ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ควรอาศัยอยู่ในป่าอันเป็นเสนาสนะอันเงียบ สงัด คือป่าโปร่งและป่าทึบ คุณธรรม ๔ ประการ คือ

- (๑) ภิกษุประกอบด้วยเนกขัมมวิตก (ความตรีกปลอดจากกาม)
- (๒) ภิกษุประกอบด้วยอพยาบาทวิตก (ความตรีกปลอดจากพยาบาท)
- (๓) ภิกษุประกอบด้วยวิหิงสชาติวิตก (ความตรีกปลอดจากการเบียดเบียน)
- (๔) ภิกษุผู้มีปัญญา ไม่โง่งม ไม่เป็นคนเซอะ

พระสูตรนี้สามารถใช้เป็นเกณฑ์สำหรับการพิจารณาได้ว่า ภิกษุผู้มีคุณสมบัติสมควรไปอยู่ในป่า ขณะเดียวกันก็สามารถตรวจสอบได้ว่า ภิกษุผู้มีคุณสมบัติเช่นใดไม่ควรอยู่ในป่า ซึ่งจะเห็นได้ว่าการไปอยู่ในป่าเพื่อเจริญธรรมฝึกสติหรือถือธุดงค์นั้น ไม่ใช่ว่าภิกษุทุกรูปจะไปอยู่ได้ ภิกษุผู้ที่มีความประสงค์จะไปอยู่ป่าอย่างน้อยจะต้องรู้หลักพระธรรมวินัยหรือรู้วัตรต่างๆ ดีพอสมควร ไม่เช่นนั้นแล้วเวลามีปัญหาจากการปฏิบัติธรรมอาจไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และเมื่อเป็นเช่นนี้บางทีอาจมีอันตรายถึงแก่ชีวิตก็เป็นได้ และอีกอย่างหนึ่งข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นพุทธบัญญัติจะมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติป่าไม้ การที่ภิกษุผู้ไม่รู้ข้อปฏิบัติที่เป็นพระวินัยบัญญัติก็อาจไปสร้างความเสียหายให้กับป่าก็ได้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะอนุญาตให้เฉพาะภิกษุผู้รู้ข้อวัตรปฏิบัติเป็นอย่างดีแล้วจึงให้ไปอยู่ในป่าได้ เพราะภิกษุประเภทนี้จะสามารถปรับตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติได้ดี ไม่สร้างความเสียหายให้กับป่าธรรมชาติที่ตนอาศัยอยู่

๕) การดำรงชีพของภิกษุผู้อาศัยอยู่ในป่า

ภิกษุผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นตรงกับภาษาบาลีว่า “วนวาสี” และ “อรัญญวาสี” คำนี้หากพิจารณาโดยยึดหลักปฏิบัติของนักบวชร่วมยุคพุทธกาลทำให้เข้าใจว่า การอยู่ในป่าคือการอาศัยอยู่ในป่าโดยตัดขาดจากโลกภายนอก โดยไปทำเครื่องนุ่งห่ม ห่ออาหาร สร้างที่อยู่อาศัยและหากเจ็บป่วยก็หายารักษาโรคในป่า แต่ความเป็นจริงแล้วการอาศัยอยู่ในป่าของภิกษุในพุทธศาสนาเป็นแต่เพียงการใช้ป่าเป็นที่พักอาศัยและเป็นที่พักพิงสมณธรรมเท่านั้น^๑ ข้อนี้คือความแตกต่างจากการอยู่ป่าของนักบวชประเภทนักพรตหรือดาบส(ฤๅษี) ทั่วไป ซึ่งนักบวชเหล่านี้ส่วนมากจะใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยวชนิดตัดขาดจากโลกภายนอกอย่างสิ้นเชิงและแสวงหาปัจจัย ๔ ในป่านั้น

การอาศัยอยู่ป่าของภิกษุในพุทธศาสนานั้น กิจวัตรต่างๆ เช่น การแสวงหาเครื่องนุ่งห่ม การแสวงหาอาหาร ซึ่งสองอย่างนี้จะต้องพึ่งชาวบ้าน ส่วนการสร้างที่อยู่อาศัยแม้ภิกษุจะสร้างที่อยู่เองได้ แต่ไม่สามารถจะตัดต้นไม้ใบหญ้าด้วยตนเองได้ อาจมีความคล่องตัวน้อยก็ในเรื่องของการปรุงยาที่มีข้อกำหนดไม่มากนัก แต่อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตของภิกษุในพุทธศาสนาก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน จึงกล่าวได้ว่าการดำรงชีวิตในป่าของภิกษุไม่ใช่การตัดขาดจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรคงต้องเกี่ยวข้องกับชาวบ้านและคณะสงฆ์ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ^๒

(๑) ภิกษุต้องเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อจาริกไปบิณฑบาต ไม่สามารถหุงหาอาหารเองได้ การการจาริกบิณฑบาตนั้นนอกจากจะมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการแสวงหาอาหารแล้วยังมีประโยชน์ที่แฝงอยู่และถือเป็นเรื่องสำคัญมากในพุทธศาสนาคือการได้มีโอกาสแสดงธรรม กล่าวคือเมื่อมีชาวบ้านถวาย

^๑ พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุภ, พระพุทธศาสนากับป่าไม้, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

อาหารแล้ว ภิกษุก็จะถือโอกาสอนุโมทนาเป็นการกล่าวสัมโมทนียกถาบ้าง การแสดงธรรมบ้าง ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสได้รับฟังคำสอนอันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

(๒) เมื่อมีกิจของสงฆ์เกิดขึ้น ภิกษุจะต้องให้ความร่วมมือจัดการให้เรียบร้อย หรือหากไม่มีกิจของสงฆ์เกิดขึ้นอย่างน้อยทุกกึ่งเดือนภิกษุจะต้องเข้าประชุมฟังสวดพระปาติโมกข์ร่วมกับคณะสงฆ์ การที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุต้องให้ความสำคัญกับการประชุมนี้ก่อให้เกิดผลดีมากมาย สิ่งที่ได้เห็นได้ง่ายที่สุดคือความสามัคคีความปรองดองในหมู่สงฆ์และถือว่าเป็นโอกาสให้ภิกษุได้แลกเปลี่ยนสนทนาธรรมกันอันจะทำให้เกิดความรู้อย่างต่อเนื่อง

เรื่องดังกล่าวนี้ ภิกษุในพุทธศาสนามีความแตกต่างจากนักบวชภายนอกอย่างพวกฤาษีหรือนักบวชนอกศาสนาอื่นๆ เพราะภิกษุจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชาวบ้านและคณะสงฆ์ นั่นคือการแสวงหาอาหารโดยการออกบิณฑบาตและการแสดงธรรมเผยแผ่พุทธศาสนาและกิจกรรมการประชุม โดยการร่วมฟังสวดพระปาติโมกข์กับคณะสงฆ์ นี้แสดงให้เห็นว่า ภิกษุในพุทธศาสนามีความเชื่อมสัมพันธ์ ๓ ด้าน คือ ชาวบ้าน คณะสงฆ์ และป่าไม้ ซึ่งทั้ง ๓ ส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องกันและดำรงชีวิตอยู่ด้วยกัน โดยภิกษุอาศัยอยู่ป่าหรือมีป่าเป็นที่พำนัก เมื่อแสดงธรรมแก่ชาวบ้านก็แสดงให้ชาวบ้านได้รู้ถึงความสำคัญของป่าไม้ธรรมชาติ ซึ่งทั้งพระสงฆ์ ชาวบ้าน และป่าไม้ก็สามารถอยู่ด้วยกันได้โดยต่างก็พึ่งพาอาศัยกันและกันไม่คิดทำลาย ต่างก็ช่วยกันอนุรักษ์ให้ป่าไม้ธรรมชาติอยู่กับมนุษย์ตลอดไปอย่างยั่งยืน

๖) ศิลานเภสัชกับการรักษาภิกษุ

เมื่อภิกษุอาศัยอยู่ในป่า บางคราวอาจเกิดการเจ็บป่วยด้วยสาเหตุต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ใช้พืชพันธุ์ชนิดต่างๆ มาประกอบเป็นยารักษาโรคได้ และยาจากพืชต่างๆ ที่สามารถนำมาปรุงรักษาอาการเจ็บป่วยของภิกษุได้นั้น มีกล่าวไว้ ๕ ประเภทใหญ่ๆ คือ^{๔๓}

(๑) มูลเภสัช พืชสมุนไพรใช้รากเป็นยา ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิต ข่า แฝก และแห้วหมู เป็นต้น

(๒) กสาวเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้น้ำฝาดเป็นยา ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดมูกมัน น้ำฝาดกระดอม น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดมือเหล็ก และน้ำฝาดกระถินพิมาน เป็นต้น

(๓) ปันณเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยา ได้แก่ ใบสะเดา ใบมูกมัน ใบกระดอม ใบขี้กา ใบกะเพรา ใบแมงลัก และใบฝ้าย เป็นต้น

(๔) ผลเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้ผลเป็นยา ได้แก่ ลูกพลับ กาสา ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม และผลโกฐ เป็นต้น

(๕) ชตุเภสัช พืชสมุนไพรที่ใช้ยางเป็นยา ได้แก่ ยางอันไหลออกจากต้นหิงคุ ยางที่เคี้ยวจากก้านและใบแห่งต้นหิงคุ ยางที่เคี้ยวจากใบแห่งต้นหิงคุหรือเจือด้วยของอย่างอื่น ยางอันไหลออกจากยอดไม้ตกะ ยางอันไหลออกจากใบแห่งต้นตกะ ยางที่เคี้ยวจากใบหรือไหลออกจากก้านต้นตกะ และกำยาน เป็นต้น

(๖) เครื่องยาที่จะบดผสมกับยาตา ได้แก่ ไม้จันทร์ กฤษณา กะลมพัก และใบเฉียงแห้วหมู เป็นต้น

^{๔๓} วิ.มทา. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓.

พืชสมุนไพรที่กล่าวมาข้างต้นสามารถหาได้ในป่า ฤกษ์เมื่ออาศัยอยู่ในป่าก็ปรับตัวเข้ากับธรรมชาติในป่า เมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็หาสมุนไพรที่เกิดจากป่ามาปรุงรักษาอาการที่เจ็บป่วยนั้นๆ พร้อมทั้งชาวบ้านนอกจากจะหาอาหารที่เกิดในป่าแล้ว ป่าก็ยังเป็นคลังสมุนไพรชั้นดีที่สามารถนำมารักษาโรคได้ด้วย ป่าจึงเป็นแหล่งปัจจัย ๔ ที่สำคัญสำหรับฤกษ์และชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

เรื่องของฤกษ์กับป่าไม้นี้ ถือว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของฤกษ์ในพุทธศาสนามาก พระพุทธเจ้าทรงวางรูปแบบการดำเนินชีวิตของฤกษ์ให้อาศัยปัจจัยสำคัญ ๔ อย่าง หนึ่งในนั้นก็คือ ควบต้นไม้ การอยู่ป่าจะทำให้ชีวิตของฤกษ์เรียบง่ายไม่ยึดมั่นในที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ป่าไม้ยังเป็นสถานที่สงบ ร่มรื่น สดชื่นจากการรบกวนของผู้คน จึงเป็นสถานที่เหมาะแก่การเจริญจิตภาวนา ดังจะเห็นได้จากหลังจากที่ฤกษ์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยตลอดทั้งศึกษาระรณฐานในสำนักของพระพุทธเจ้า หรืออุปัชฌาย์แล้วก็มักจะชักชวนกันออกไปเจริญกรรมฐานในป่าห่างไกลผู้คน จะเข้ามาในเขตบ้านก็เฉพาะตอนภิกษาจารบิณฑบาตเท่านั้น การอยู่ในป่าเช่นนั้นทำให้ไม่ถูกรบกวนจากเพื่อนสหายและประชาชนทั่วไป อีกทั้งบรรยากาศในป่าอันสงบ เงียบ ร่มรื่น เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการเจริญจิตภาวนา เป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ป่าไม้จึงเป็นปัจจัยสำคัญอันจะก่อให้เกิดกายวิเวก เมื่อกายเกิดวิเวกแล้ว หากมีการพอกพูนอย่างต่อเนื่องสม่าเสมอจิตวิเวกและอุปวิเวกก็มีโอกาสเกิดขึ้นได้ในลำดับต่อมา

๒.๒.๓.๓ พุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับป่าไม้

พุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับป่าไม้และต้นไม้ที่เป็นวินัยของฤกษ์นั้น มีหลายข้อที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ธรรมชาติให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือหากมีการสูญเสียบ้างก็ให้น้อยที่สุด ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ในการแสวงหาปัจจัย ๔ และการดำรงชีพของฤกษ์ผู้อยู่ป่าให้เป็นไปตามข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้ให้กับฤกษ์ได้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง เหมาะสม ไม่ผิดกฎธรรมชาติและเป็นไปเพื่อการเจริญสมณธรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในป่านั้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายพุทธบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้และต้นไม้ ดังนี้

๑) พุทธบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์

พุทธบัญญัติข้อนี้ปรากฏในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ซึ่งสิ่งของที่ถือเอาเป็นทรัพย์นี้ ประกอบด้วย ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศ ทรัพย์ที่อยู่ในที่แจ้ง ทรัพย์ที่อยู่ในสวน และ ทรัพย์ที่อยู่ในป่า^{๔๔} เป็นต้น โดยมีพุทธบัญญัติเกี่ยวกับทรัพย์เหล่านี้ว่า

“ฤกษ์ใดถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักมีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชทานทั้งหลายจับโจรแล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า ‘เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย’ ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ฤกษ์นี้เป็นปาราชิกหาสงวาสมิได้”^{๔๕}

พุทธบัญญัตินี้เป็นข้อห้ามเพื่อที่จะให้ฤกษ์มีความระมัดระวังในการอยู่ป่าหรืออยู่ในเขตชุมชนเมื่อฤกษ์รู้และเข้าใจกฎนี้แล้ว จะได้ไม่ก้าวล่วงในสิ่งที่เป็นทรัพย์ทั้งของบุคคลและแผ่นดิน และที่สำคัญทรัพย์เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับป่าหรือระบบนิเวศ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์และสัตว์ การที่ไม่ทำลายทรัพย์ก็เป็นการรักษาความสมดุลทั้งทางกายภาพและชีวิตภาพ ดังจะได้อธิบายทรัพย์ในแต่ละข้อดังนี้

^{๔๔} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๙๓/๘๒.

^{๔๕} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๘๙/๗๘.

(๑) ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน

ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดินนี้ มีพุทธบัญญัติที่ปรากฏในวินัยสิกขาบทว่า

“ที่ชื่อว่า ทรัพย์อยู่ในแผ่นดิน ได้แก่ทรัพย์ที่ฝังกลบไว้ในแผ่นดิน ภิกษุมีเถยจิตคิดจะลักทรัพย์อยู่ในแผ่นดิน เทียวแสวงหาเพื่อนก็ตาม แสวงหาจอบหรือตะกร้าก็ตาม ต้องอาบัติทุกกฏ ตัดไม้หรือเถาว์วัลย์ซึ่งเกิดอยู่ในนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ชุตก็ตาม คู้ยก็ตาม โภยขึ้นก็ตามซึ่งดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฏ จับต้องหม้อ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำหม้อให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำหม้อให้เคลื่อนจากฐาน ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุมีเถยจิต หย่อนภาชนะของตนลงไป ถูกต้องทรัพย์ควรแก่ค่า ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย กระทำให้ทรัพย์อยู่ในภาชนะของตนก็ตาม ตัดขาดด้วยกำม็อกก็ตาม ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุมีเถยจิต จับต้องทรัพย์ที่เขาร้อยด้วยด้ายก็ดี สังกวาลก็ดี สร้อยคอกก็ดี เข็มขัดก็ดี ผ้าสาฎก ผ้าโพกก็ดี ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย จับที่สุดยกขึ้น ต้องอาบัติถุลลัจจัย ดึงครูดออกไป ต้องอาบัติถุลลัจจัย ให้พันปากหม้อโดยที่สุดแม้ชั่วเส้นผม ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุมีเถยจิต ตีมเนยใสก็ดี น้ำมันก็ดี น้ำผึ้งก็ดี น้ำอ้อยก็ดี ควรแก่ค่า ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ประโยคอันเดียวกัน ต้องอาบัติปาราชิก ทำลายเสียก็ดี ทำให้หกหล่นก็ดี เผาเสียก็ดี ทำให้บริโภคน้ำไม่ได้ก็ดีในที่นั้นเอง ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๔๖}

ข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงการห้ามไม่ให้ตัดไม้ทำลายป่า เพราะการขุดหรือตัดไม้เถาว์วัลย์ เป็นการทำลายธรรมชาติที่เป็นป่าโดยตรง ภิกษุผู้อยู่ป่าต้องศึกษาสิกขาบทข้อนี้ให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของป่า ทั้งนี้เพื่อที่จะปรับตัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับป่าและบริบทของป่าที่มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด

(๒) ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศ

ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศนี้ มีพุทธบัญญัติที่ปรากฏในวินัยสิกขาบทว่า

“ชื่อว่า ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศ ได้แก่ทรัพย์ที่ไปในอากาศคือนกยูง นกค้ำแค นกกระทา นกกระจาบ ผ้าสาฎก ผ้าโพก หรือเงินทองที่ขาดหลุดตกลง

ภิกษุมีเถยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่ลอยอยู่ในอากาศ เทียวแสวงหาเพื่อนก็ดี เดินเล่นก็ดีต้องอาบัติทุกกฏ หยุดอยู่ต้องอาบัติทุกกฏ ลูบคลำ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ให้เคลื่อนจากฐาน ต้องอาบัติปาราชิก”^{๔๗}

ข้อบัญญัตินี้ แสดงให้เห็นถึงพระพุทธเจ้าทรงรอบรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศเป็นอย่างดีเพราะแม้แต่สิ่งที่บินไปได้ในอากาศก็นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสมบัติที่ต้องห้ามด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการช่วยรักษาอนุรักษ์ธรรมชาติ คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าสัตว์ต่างๆ บรรดาที่มีปีกทั้งหลายนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยขยายพันธุ์ของพืชต่างๆ ได้เป็นอย่างดีและขยายไปได้กว้างขวางแม้ในที่ๆ สัตว์อื่นๆ ไม่สามารถไปได้

(๓) ทรัพย์ที่อยู่ในที่แจ้ง

ทรัพย์ที่อยู่ในที่แจ้งนี้ มีพุทธบัญญัติที่ปรากฏในวินัยสิกขาบทว่า

^{๔๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๔/๘๓.

^{๔๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๖/๘๓.

“ที่ชื่อว่า ทรัพย์ตั้งอยู่ในที่แจ้ง ได้แก่ทรัพย์ที่แขวนไว้ในที่แจ้ง เช่น ทรัพย์ที่คล้องไว้บนเตียง หรือตั้งที่ห้อยไว้บนราวจิ้วร สายระเดียง ที่เตื่อยผา ที่เครื่องแขวนรูปงา หรือที่ต้นไม้ โดยในที่สุดแม้บนเชิงรองบาตร

ภิกษุมีโดยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในที่แจ้ง หาเพื่อนไปด้วย หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ จำต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก”^{๔๘}

สิกขาบทข้อนี้ แสดงให้เห็นว่า แม้ทรัพย์ที่อยู่ที่ต้นไม้อันเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศในป่า เช่น ต้นกาฝาก กล้วยไม้หรือพืชชนิดต่างๆ ที่อาศัยเกาะอยู่ตามต้นไม้ย่อมเป็นสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ทั้งสิ้น เพราะบางชนิดนอกจากจะใช้เป็นที่อาศัยของสัตว์หรือประดับป่าให้ส่วนงามหรือนำมาเป็นพืชเศรษฐกิจแล้วยังสามารถนำมาใช้ทำยารักษาโรคได้ด้วย

(๔) ทรัพย์ที่อยู่ในสวน

ทรัพย์ที่อยู่ในสวนนี้ มีพุทธบัญญัติที่ปรากฏในวินัยสิกขาบทว่า

“ที่ชื่อว่า สวน ได้แก่สวนไม้ดอก สวนไม้ผล, ที่ชื่อว่าทรัพย์ที่อยู่ในสวน ได้แก่ทรัพย์ที่เขาเก็บไว้ในสวนโดยฐานะ ๔ คือ ฝังอยู่ในแผ่นดิน ตั้งอยู่บนพื้นดิน ลอยอยู่ในอากาศ แขนงอยู่ในที่แจ้ง

ภิกษุมีโดยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในสวน หาเพื่อนไปด้วย หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ จำต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุมีโดยจิต จำต้องราก เปลือก ใบ ดอก หรือผลไม้ในสวนนั้น มีราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุต่อเอาที่สวน ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เจ้าของเกิดความสงสัย ต้องอาบัติถุลลัจจัย หากเจ้าของทอดธุระว่าจะไม่เป็นของเรา ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุเมื่อดำเนินคดีชนะความเจ้าของ ต้องอาบัติปาราชิก เมื่อดำเนินคดีแพ้ความ ต้องอาบัติถุลลัจจัย”^{๔๙}

สิกขาบทข้อนี้ เป็นข้อห้ามที่ส่งเสริมให้ภิกษุผู้อยู่ป่าได้ช่วยรักษาป่าเพราะสิ่งที่อยู่ในสวนมีทั้งรากไม้ ใบไม้ ผลไม้ รวมทั้งสิ่งอื่นที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศในสวน เช่น หมู นก สัตว์ และแมลงทั้งหลายด้วย ซึ่งมีส่วนในการทำให้สวนมีความอุดมสมบูรณ์

(๕) ทรัพย์ที่อยู่ในป่า

ทรัพย์ที่อยู่ในป่านี้ มีพุทธบัญญัติที่ปรากฏในวินัยสิกขาบทว่า

“ที่ชื่อว่า ป่า ได้แก่ป่าที่มนุษย์ครอบครอง, ที่ชื่อว่า ทรัพย์ที่อยู่ในป่า ได้แก่ทรัพย์ที่เขาเก็บไว้ในป่า โดยฐานะ ๔ คือ ฝังอยู่ในดิน ตั้งอยู่บนพื้นดิน ลอยอยู่ในอากาศ แขนงอยู่ในที่แจ้ง

ภิกษุมีโดยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในป่า หาเพื่อนไปด้วยหรือไปคนเดียว ต้องอาบัติทุกกฏ จำต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุมีโดยจิต จำต้องไม้ เถาวัลย์ หย้าที่เกิดในป่านั้น ได้ราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนจากฐาน ต้องอาบัติปาราชิก”^{๕๐}

^{๔๘} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๙๗/๘๔.

^{๔๙} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๐๒/๘๖.

^{๕๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๐๗/๘๘.

สิกขาบทนี้ เป็นข้อห้ามสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าโดยตรง ไม่ให้ก้าวล่วงทรัพย์ที่อยู่ในป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพย์ที่มีเจ้าของครอบครองทั้ง ๔ ฐานะข้างต้น เมื่อมองในเชิงอนุรักษแล้วจะเห็นได้ว่า เป็นการให้ภิกษุสำรวมระวังในการอยู่ป่า ผลพลอยได้ที่เกิดจากการสำรวมระวังในสิกขาบทนี้ ถือได้ว่าเป็นการรักษาป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เพราะป่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศที่ยั่งยืน และเป็นการสร้างความสมดุลที่เชื่อมโยงถึงการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

๒) พุทธบัญญัติในสังฆาทิเสสกัณฑ์

ในพุทธบัญญัติที่ว่าด้วยสังฆาทิเสสกัณฑ์นี้มีอยู่ ๑๓ สิกขาบท และมีสิกขาบทที่กล่าวเชื่อมโยงถึงการอนุรักษป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะขออ้างเฉพาะสิกขาบทที่ ๗ และมีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในเรื่องที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์สมบัติของคฤหัสถ์รวบรวมไว้ได้ยาก เมื่อได้มาก็เก็บรักษาไว้ได้ยาก โมฆบุรุษทั้งหลาย เมื่อทรัพย์สมบัติที่พวกคฤหัสถ์รวบรวมไว้ได้ยาก ทั้งเมื่อได้มาแล้วก็เก็บรักษาไว้ได้ยากเช่นนี้ เธอทั้งหลายกลับเป็นผู้มีมากไปด้วยการขอ เป็นผู้มีมากไปด้วยการออกปากขอด้วยการกล่าวว่ ‘ท่านทั้งหลายจงให้คนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค เกวียน มืด ขวาน ผึ่ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หญ้ามุงกระต่าย หญ้าแฝก หญ้าสามัญญ์ ดินเหนียว’ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ฯลฯ”^{๕๑}

พุทธดำรัสนี้ แสดงให้เห็นถึงความเห็นใจชาวบ้านหรือคฤหัสถ์ทั้งหลายที่พยายามแสวงหาทรัพย์สมบัติด้วยความยากลำบาก การที่ภิกษุไปขอทรัพย์เหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นมิด จอบ ขวาน สิว เถาวัลย์ และไม้ไผ่ เป็นต้น ถือว่าเป็นการรบกวนชาวบ้าน อีกอย่างหนึ่งทรัพย์เหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องมือในการถากถางหรือทำลายป่าเป็นส่วนมาก และด้วยเหตุนี้จึงมีพุทธบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุขอหรือรบกวนชาวบ้านเพื่อนำอุปกรณ์เหล่านั้นมาตัดไม้ทำลายป่าไม้เพื่อนำมาสร้างเสนาสนะต่างๆ จึงมีพุทธบัญญัติไว้ว่า

“ก็ ภิกษุผู้จะสร้างกุฎีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้: ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ต้องพากิษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่ที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุสร้างกุฎีด้วยการขอเอาเองในที่ที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ไม่พากิษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงพื้นที่ให้ หรือสร้างให้เกินขนาด เป็นสังฆาทิเสส”^{๕๒}

พุทธบัญญัตินี้ เป็นการห้ามไม่ให้ภิกษุสร้างวิหารใหญ่โดยที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดสถานที่ให้ โดยมีสาเหตุมาจากคฤหัสถ์ที่อุปฐากพระฉันนะมีจิตศรัทธาจะสร้างวิหารถวายท่าน จึงให้คนปราบพื้นที่ตัดต้นไม้เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะต้นไม้ที่ชาวบ้านนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ก่อให้เกิดความสะเทือนใจแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก และก็พากันตำหนิติเตียนพระฉันนะ ความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ และเมื่อพิจารณาถึงระบบนิเวศแล้ว จะเห็นได้ว่าสิกขาบทนี้มุ่งเน้นให้ภิกษุและชาวบ้านร่วมกันอนุรักษป่าไม้ ไม่ให้ตัดทำลายต้นไม้เหล่านั้น หรือถ้ามีความจำเป็นต้องตัดก็จะต้องได้รับอนุญาตจากสงฆ์ ซึ่งสงฆ์จะทำหน้าที่พิจารณาถึงความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมในการตัดต้นไม้

^{๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๗/๓๘๓.

^{๕๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๘/๓๘๓.

เหล่านั้น แต่ถ้าภิกษุตัดสินใจในการตัดต้นไม้ด้วยตนเองก็อาจมีผลกระทบต่อระบบนิเวศหรือชุมชนที่อาศัยป่าไม้นั้นอยู่ก็ได้

๓) พุทธบัญญัติในปาจิตติยกัณฑ์

พุทธบัญญัติที่ว่าด้วยปาจิตติยกัณฑ์นี้ มีสิกขาบทที่กล่าวเชื่อมโยงถึงการอนุรักษ์ป่าปรากฏในกฎคามสิกขาบท ว่าด้วยการพราภกุตคาม เรื่องภิกษุชาวเมืองอาฬวีได้ตัดต้นไม้เพื่อทำการก่อสร้างแล้วไปตัดถูกต้นไม้ที่มีเทวดาสงอยู่ แม้จะถูกเทวดาขอร้องไม่ให้ตัดก็ไม่เชื่อจนกระทั่งไปตัดถูกแขนของลูกเทวดาตนหนึ่งเข้า เทวดาจึงกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ และชาวบ้านก็พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีจึงตัดเองบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่งต้นไม้เล่า”^{๕๓} พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นข้อห้ามภิกษุในการพราภกุตคาม^{๕๔} ว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตติย เพราะพราภกุตคาม”^{๕๕}

ข้อบัญญัตินี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุโลมตามชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติ ชาวบ้านนับถือป่าโดยเชื่อว่าต้นไม้หรือป่าไม้ก็มีชีวิตินทรีย์เหมือนกัน มีความศักดิ์สิทธิ์ หรือมีเทวดาสงสถิตอยู่เป็นเหตุให้ชาวบ้านกราบไหว้บูชาไม่ทำลายหรือตัดไม้โดยง่าย ด้วยความเชื่อถือเช่นนี้เป็นเหตุให้ป่าไม้ไม่ถูกทำลาย ชาวบ้านกับป่าไม้ก็อาศัยอยู่ด้วยกัน และต่างพึ่งพาอาศัยกัน ถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ให้อยู่คู่กับชาวบ้านและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายประหนึ่งว่าเป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกัน

พืชหรือต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามภิกษุตัดทำลายมีอยู่ ๕ ชนิด คือ^{๕๖}

๑) พืชที่เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตุพิต ข่า แฝก หัวหมู หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เหง้า หรืออกที่เหง้า

๒) พืชที่เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้น โพธิ์ ต้นไทร ต้นติปาลี ต้นมะเดื่อ ต้นเต่าร้าง ต้นมะขวิด หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ลำต้น หรืออกที่ลำต้น

๓) พืชที่เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ตา

๔) พืชที่เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบั้งล้อม แมงลัก เถาวัลย์นาง หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ยอด

๕) พืชที่เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เมล็ด หรืออกที่เมล็ด

พืชหรือต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทข้างต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าจะครอบคลุมพืชทั้งหมดที่อยู่ในป่าธรรมชาติ พืชเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นร่วมกันมากๆ จึงเรียกได้ว่าเป็นป่าไม้ธรรมชาติ เป็นการสร้างระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ การที่ภิกษุก็ดี ชาวบ้านก็ดีไปทำลายโดยการตัดหรือโค่นพืชชนิดใดชนิดหนึ่งในป่านั้นๆ ถือได้ว่าเป็นการทำลายระบบนิเวศในภาพรวมของป่าไม้ในสถานที่นั้นๆ ด้วย ดังนั้นเพื่อป้องกันไม่ให้ป่าในสถานที่ภิกษุอาศัยอยู่ถูกทำลาย พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทหรือข้อห้ามไม่ให้ภิกษุทำลายพืชหรือป่าไม้ไว้ดังนี้

^{๕๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗-๒๗๘.

^{๕๔} กุตคาม: กลุ่มแห่งพืชพันธุ์ที่จะงอกได้ ที่เจริญเติบโตแล้ว เป็นชื่อเรียกต้นไม้ยืนต้นและหญ้าเขียวสด (วิ.อ. ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔)

^{๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

^{๕๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘-๒๗๙.

วินัยบัญญัติ

“พีชพันธุ์ ภิภุสำคัญว่าเป็นพีชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๕๗}

นอกจากนี้ ยังมีสิกขาบทในปาจิตตีย์กัณฑ์ที่เกี่ยวกับการรักษาระบบนิเวศของป่าไม่ให้ถูกทำลายไว้ดังนี้

วินัยบัญญัติ

“ก็ ภิกษุใดขุด หรือให้ขุดซึ่งแผ่นดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๕๘}

สิกขาบทข้อนี้ นอกจากจะเป็นข้อบัญญัติที่ช่วยรักษาดินให้อุดมสมบูรณ์และรักษาชีวิตรวมทั้งสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในดินแล้ว ยังช่วยรักษาเมล็ดพันธุ์พืชที่พร้อมจะงอกขึ้นเป็นต้นไม้ใหญ่ต่อไปเพื่อเสริมความเป็นป่าให้สมบูรณ์ต่อไป และเมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลายชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับได้ว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษ์ดินและรักษาชีวิตสัตว์โดยอ้อม

วินัยบัญญัติ

“ก็ ภิกษุใด วางไว้ หรือใช้ให้วางไว้ซึ่งเสนาสนะ คือ เตียง ตั่ง ฟูก หรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่แจ้ง เมื่อจากไป ไม่เก็บหรือไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้นหรือไม่บอก มอบหมาย ไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๕๙}

สิกขาบทนี้ เป็นการรักษาสິงของเครื่องใช้ต่างๆ ที่ทำมาจากป่าไม้อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติ หากไม่รักษาให้ดีก็จะเกิดการเสียหาย เป็นเหตุให้ต้องใช้ไม้ใหม่มาซ่อมแซมทำให้สิ้นเปลืองทรัพยากรธรรมชาติไปโดยไม่จำเป็น

วินัยบัญญัติ

“ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารหลังใหญ่ จะติดตั้งบานประตูใกล้วงกบพระตุ และตกแต่งบานหน้าต่างควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว ดำเนินการมุงหลังคาได้ ๒-๓ ชั้น ถ้าเธอดำเนินการเกินกว่านั้น แม้จะยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๐}

สิกขาบทข้อนี้ช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ เพราะการสร้างสิ่งที่ใหญ่โตย่อมจะต้องใช้อุปกรณ์ต่างๆ อันเป็นผลผลิตพันธ์ที่ทำมาจากป่าเป็นจำนวนมาก และจากสิกขาบทข้อนี้ จะเห็นได้ถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยพยายามไม่ให้เหยียบของเขียวระหว่างการก่อสร้างด้วย

วินัยบัญญัติ

“ก็ ภิกษุใดจงใจ ปลงชีวิตสัตว์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๑}

สิกขาบทข้อนี้ช่วยทำให้สัตว์มีโอกาสในการขยายพืชพันธุ์ต่างๆ ออกไปอย่างมหาศาล เพราะสัตว์จะช่วยกระจายเมล็ดพืชพันธุ์ออกไปทุกทิศทุกทางเป็นการรักษาระบบนิเวศทางป่าไม้อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารได้ดีที่สุดอีกทางหนึ่ง ถ้าภิกษุไปทำลายโดยการปลงชีวิตสัตว์ที่อาศัยอยู่ทั้งบนดิน ในดิน และบนอากาศ จึงถือได้ว่าเป็นการทำลายระบบนิเวศซึ่งมีผลเชื่อมโยงกันทั้งป่าไม้ แหล่งน้ำ และ

^{๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๒/๒๗๙.

^{๕๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๕/๒๗๔.

^{๕๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๐๙/๒๙๒.

^{๖๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๕/๓๑๐.

^{๖๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๓/๕๐๒.

พื้นดิน เพราะสัตว์เหล่านั้นอาศัยป่าดำรงชีพ ซึ่งป่าก็อาศัยทั้งพื้นดิน แหล่งน้ำ และอากาศในการขยายพันธุ์ เมื่อทำลายสิ่งหนึ่งจึงมีผลกระทบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงกันเชิงนิเวศทันที

๔) พุทธบัญญัติในเสขียกัณฑ์

พุทธบัญญัติที่ว่าด้วยเสขียกัณฑ์หรือเสขียวัตถ์นี้ เป็นวัตรที่ภิกษุจะต้องศึกษาเพื่อให้เกิดมารยาทที่งดงาม และในเสขียวัตถ์นี้มีสิกขาบทที่กล่าวถึงการอนุรักษ์ป่าไม้หรือทรัพยากรธรรมชาติไว้หลายข้อ แต่ในที่นี้จะขอยกอ้างเฉพาะสิกขาบทข้อที่ ๑๔ ว่า

“ภิกษุไม่เป็นไข้ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ไม่เป็นไข้ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๖๒}

สิกขาบทข้อนี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงการรักษาความสะอาดในที่อยู่อาศัย และการสำรวมระวังในสมณะสารูปของภิกษุแล้ว ในแง่ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศ แม้ว่าอุจจาระ ปัสสาวะ หรือน้ำลายจะนับได้ว่าเป็นปุ๋ยสำหรับต้นไม้ใบหญ้าก็จริง แต่สิ่งเหล่านี้เป็นของปฏิกุศลในร่างกายของมนุษย์ เป็นคลังของโรค ถ้าหากว่ามีสัตว์มากินเข้าไปแล้วก็อาจติดเชื้อโรคที่เกิดจากการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือการบ้วนน้ำลายของภิกษุก็เป็นได้ ถ้าเป็นเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นการทำลายสัตว์เหล่านั้นที่คอยช่วยให้ระบบนิเวศของป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนี้จึงเป็นการรักษาความสะอาดและความยั่งยืนของระบบนิเวศทางอ้อมอีกทางหนึ่ง

๒.๒.๓.๔ พระสูตรที่เกี่ยวกับป่าไม้

หลักธรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้หรือการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ปรากฏในสูตรต่างๆ ทั้งในพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมีเป็นจำนวนมาก^{๖๓} ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้วนั้น เป็นคำสอนที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง ชีวิตมนุษย์และสรรพสัตว์ในโลกนี้ก็เช่นกันไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ถ้าขาดความเป็นธรรมชาติของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติสามารถจะอยู่ได้โดยไม่มีมนุษย์ แต่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้หากปราศจากธรรมชาติ ด้วยเหตุที่หลักพุทธธรรมมีความสอดคล้องกับธรรมชาตินี้เอง จึงสามารถนำหลักธรรมในสูตรต่างๆ ไปประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าไม้เชิงนิเวศได้ดังนี้

๑) พระสูตรเรื่องการปลูกป่า

ในวนโรปสูตร ได้กล่าวถึงการปลูกป่าไว้ดังนี้^{๖๔}

เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “บุญย่อมเจริญทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อแก่ชนเหล่าไหน ชนเหล่าไหนดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วยอมไปสู่สวรรค์”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ชนเหล่าใดปลูกส่วนอันนารีนรม ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วยอมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการทำบุญในทางพุทธศาสนานั้น นอกจากการให้ทาน รักษา ศีล และเจริญภาวนาแล้ว ก็ยังมีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกทางกายภาพด้วย เช่น การสร้าง

^{๖๒} วิมทา. (ไทย) ๒/๖๕๒/๗๓๒.

^{๖๓} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๔.

^{๖๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

เสนาสนะต่างๆ ถวายให้เป็นสมบัติของพระศาสนา มีอุโบสถ กุฏิ และศาลา เป็นต้น นอกจากนี้ก็สร้างในสถานที่ที่เป็นส่วนรวมของชุมชนต่างๆ เช่น การปลูกป่า การสร้างสะพาน การขุดสระน้ำ และการสร้างที่พักอาศัยตามสถานที่สาธารณะต่างๆ หลักคำสอนในพระสูตรนี้ได้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการปลูกป่าได้กลายมาเป็นวาระสำคัญระดับชาติ เนื่องจากป่าได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก จึงมีโครงการปลูกป่าเสริมในส่วนที่หายไป และผลที่ได้จากการปลูกป่าและการอนุรักษ์ป่าไม้นี้ ทำให้เกิดความสมบูรณ์ในระบบนิเวศ และผู้ปลูกเองก็ได้รับบุญด้วยการสร้างความร่มรื่น สงบ เป็นสปปายะให้กับผู้ต้องการบำเพ็ญเพียรเพื่อฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความบริสุทธิ์ต่อไป

๒) พระสูตร(ชาดก) เรื่องการไม่ประทุษร้ายมิตร

ในมหาวาณิชชาดก พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเกี่ยวกับการไม่ประทุษร้ายมิตรที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ป่าไว้ว่า

“บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรห้กรานกิ่งต้นไม้ นั้น เพราะว่าคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๖๕}

พุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้วัวเป็นมิตรที่ดีที่สุดของมนุษย์ เพราะป่าไม้จะเป็นฝ่ายให้แก่มนุษย์ฝ่ายเดียว โดยเฉพาะปัจจัย ๔ ล้วนได้มาจากป่าไม้ ป่าไม้จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีค่ายิ่งแก่สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ฉะนั้นการที่มนุษย์ไปทำลายป่าไม้ก็เปรียบเสมือนการทำร้ายมิตรที่แท้จริงของตนเอง เมื่อมนุษย์ไม่เห็นคุณค่าของมิตรแล้วพากันทำร้ายมิตรด้วยการตัด โคนป่าไม้ผลที่เกิดกับมนุษย์ก็คือภัยพิบัติต่างๆ มากมายดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

๓) พระสูตรว่าด้วยเรื่องกำเนิดอาหาร(กำเนิดโลก)

ในอัครัญญสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกำเนิดขึ้นของโลกโดยพัฒนาการมาจากการปรากฏแห่งจวันดิน สะเก็ดดิน เกร็ดดิน และสิ่งต่างๆ มีข้าวสาลี เป็นต้น ซึ่งการเกิดขึ้นของสิ่งเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกับพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ อันเป็นอาหารของสัตว์ทั้งหลายตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันแก่สามเณรชื่อว่าเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ ดังนี้

(๑) ความปรากฏแห่งจวันดิน

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทิวทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมอันธการ ดวงจันทร์ ดวงดวงนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดจวันดินลอยอยู่บนน้ำปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นจุน้ำนมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นผาอยู่ข้างบน จวันดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลกกล่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเช่นไร’ แล้วใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวันดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวันดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน”^{๖๖}

^{๖๕} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๙๖/๔๕๔.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๘.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของอาหารครั้งแรกในโลกของสัตว์ เรียกว่า “ง้วนดิน” ซึ่งง้วนดินนี้ ผู้วิจัยวินิจฉัยว่า น่าจะเป็นพืชชนิดหนึ่ง เพราะมีรสหวานอร่อยเหมือนกับน้ำผึ้ง หรือง้วนผึ้ง ซึ่งเป็นละอองดอกไม้ที่ผึ้งนำมาสะสมไว้ที่รัง มีสีเหลือง มีรสมัน หอมหวาน ซึ่งในกาลนั้น สัตว์เหล่านั้นก็พากันกินง้วนดินนั้นเป็นอาหาร(ภักษา) ได้ดำรงอยู่เป็นเวลานานแสนนานจนกระทั่งง้วนดินหมด และเกิดอาหารชนิดใหม่ขึ้นมาทดแทน เรียกว่า สะเก็ดดิน

(๒) ความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อง้วนดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นปรากฏลักษณะเหมือนดอกเห็ด สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ฯลฯ”^{๖๗}

ข้อความนี้ แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาการของอาหารจากง้วนดินมาสู่ความเป็นสะเก็ดดิน และมีความแตกต่างของสัณฐาน(รูปร่างของพืช) คล้ายดอกเห็ด ซึ่งก็สอดคล้องกับผู้วิจัยได้วินิจฉัยไว้ว่า ง้วนดินเป็นพืชชนิดหนึ่ง การพัฒนาสัณฐานของอาหารจึงต้องเป็นพืชเท่านั้น เพราะมีเชื้อพันธุมาจากพืชคือง้วนดิน และสัตว์เหล่านั้นก็อาศัยกินพืชที่มีสัณฐานคล้ายดอกเห็ดนี้เป็นเวลานานแสนนานจนกระทั่งอาหารชนิดนี้หมดไป และได้เกิดอาหารชนิดใหม่ขึ้นมาแทน เรียกว่า เครือดิน

(๓) ความปรากฏแห่งเครือดิน

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครือดินก็ปรากฏ เครือดินนั้นปรากฏคล้ายเถาผักบุ้ง เครือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ฯลฯ”^{๖๘}

ความข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนของอาหารมนุษย์ว่าเป็นพันธุ์พืชโดยมีพัฒนาการมาเรื่อยๆ จากง้วนดินมาเป็นสะเก็ดดิน จากสะเก็ดดินมาเป็นเครือดิน ซึ่งเครือดินนี้ก็คือเถาผักบุ้ง และสัตว์ในยุคนั้นได้อาศัยบริโภคเป็นอาหารเป็นเวลานานแสนนาน จนกระทั่งเถาผักบุ้งได้หมดไป แล้วได้เกิดอาหารชนิดใหม่ขึ้นมาทดแทน เรียกว่า ข้าวสาลี

(๔) ความปรากฏแห่งข้าวสาลีในที่ที่ไม่ต้องไถ

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็นก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถมีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหารได้ดำรงอยู่นานแสนนาน”^{๖๙}

ความข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของอาหารมนุษย์ว่ามีสัณฐานความเป็นพืชอย่างชัดเจน นั่นก็คือข้าวสาลีที่มนุษย์ใช้บริโภคเป็นอาหารมาจนกระทั่งปัจจุบัน นี้แสดงให้เห็นว่า ต้นกำเนิดของอาหารมนุษย์นั้นก็คือพืช พืชหรือป่าจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรหวงแหนและอนุรักษ์ในฐานะเป็นแหล่งให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๓/๙๑.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๔/๙๑.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๔/๙๒.

แหล่งที่มาของอาหารมนุษย์นี้ เห็นได้ว่า เมื่อมีอาหารเกิดขึ้นมาแล้ว อาหารเหล่านั้นก็สามารถหมดไปได้ถ้ามนุษย์ไม่มีการรักษาให้อาหารนั้นคงอยู่ อย่างเช่น เมื่อมีจิ้งจกเกิดขึ้นสัตว์ทั้งหลายพากันติดในรสอาหารชนิดนี้แล้วก็พากันบริโภคอย่างหลงลืมสติ ในที่สุดจิ้งจกก็หมดไป เมื่อมีสะเก็ดดินเกิดขึ้นมาแทน สัตว์เหล่านั้นก็พากันบริโภคกันไปเรื่อยๆ และก็พากันติดในรสจนกระทั่งหมดไปอีก แล้วเกิดเครือดินขึ้นมาแทน สัตว์เหล่านั้นก็พากันบริโภคเครือดินนั้นเป็นอาหารและเป็นเหตุให้ร่างกายเปลี่ยนไปเรื่อยๆ คือร่างกายหยาบขึ้น ผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันมีงามบ้าง ทรมามบ้าง แล้วก็พากันดูหมิ่นกันเอง มีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณกันนี้เอง เครือดินจึงหายไป แล้วเกิดข้าวสาลีขึ้นมาแทน สัตว์เหล่านั้นก็พากันบริโภคข้าวสาลีนี้เป็นอาหาร และก็ทำให้เกิดเพศหญิงเพศชายเกิดขึ้นและสัตว์เหล่านั้นก็ยังพากันทำสิ่งที่ไม่ใฝ่ในธรรมมากขึ้น ก็ยิ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ และสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็คืออาหารที่สัตว์เหล่านั้นพาบริโภคแล้วพากันติดในรสจนเกินประมาณ และเมื่อมองในสภาพปัจจุบัน มนุษย์ก็มีความต้องการจนเกินประมาณเช่นกัน จึงพากันแสวงหาปัจจัย ๔ เพื่อสนองความต้องการของพวกตนจนเกินพอดี และปัจจัยเหล่านั้นก็ล้วนเกิดจากปามนุษย์จึงพากันทำลายป่า และก็หมดไปเรื่อยๆ จนแทบไม่มีเหลือ ดังนั้นเมื่อมนุษย์ต้องการจะรักษาอาหารของพวกตนให้ยั่งยืนจึงต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงความเป็นมาของอาหารจากอัครคัมภีร์สูตรข้างต้น แล้วจะเห็นคุณค่าของป่าไม้และพืชพันธุ์ต่างๆ อันเป็นต้นกำเนิดของอาหารหรือปัจจัย ๔ แล้วจะได้ช่วยกันอนุรักษ์ให้สภาพของอาหารหรือป่าไม้ได้ดำรงอยู่คู่กับมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้ตลอดไป

๒.๒.๓.๕ หลักธรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้

ป่าไม้หรือสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เกิดมีในธรรมชาติ ถือได้ว่าเป็นสถานที่สำคัญและเป็นสัปปายะอย่างยิ่งในบำเพ็ญสมณธรรมหรือฝึกจิตของเหล่าพุทธสาวกทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า “การพักอยู่ในเสนาสนะเงียบสงัด คือป่า โคนไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง และล้อมพาง ซึ่งจะทำให้การบำเพ็ญสมณธรรมเจริญก้าวหน้าด้วยดี”^{๗๐} และนอกจากนี้ ป่าไม้หรือต้นไม้ยังเป็นอุปกรณ์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ยกเปรียบเทียบในเวลาแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าใจเรื่องของธรรมชาติป่าไม้ อุปมาให้เห็นเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

๑) หลักธรรมว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สี่สพาวัน^{๗๑}

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ป่าประดู่ลาย ครั้นนั้นได้ทรงหยิบใบประดู่ลายขึ้นมา ๒-๓ ใบ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ของพระองค์กับใบประดู่ลายบนต้นไม้ที่อันไหนมีมากกว่ากัน ทั้งนี้ก็เพื่อจะทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายได้เข้าใจถึงสิ่งที่พระองค์ทรงรู้นั้นมีมากมายประดุจใบไม้บนต้นไม้ประดู่ลาย แต่สิ่งที่พระองค์ทรงนำมาตรัสสอนนั้นมีน้อยนิดประดุจใบประดู่ลายในพระหัตถ์ของพระองค์ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสสอนถึงจะน้อยนิดเพียงแค่งามมือ แต่สิ่งนั้นก็เป็นแก่นธรรมในพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้อแล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน ฯลฯ เพราะเหตุไรเราจึงไม่บอก เพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไป

^{๗๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๗/๒๐๑.

^{๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

เพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ฯลฯ สิ่งที่เราได้บอกคือ ‘นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’ เพราะเหตุไร ฯลฯ เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ

๒) หลักธรรมว่าด้วยอุปมาด้วยใบตะเคียน^{๗๒}

การแสดงธรรมที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงยกเอาธรรมชาติป่าไม้มาเป็นสิ่งเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันกับธรรม เพื่อที่จะให้ผู้ฟังได้พิจารณาถึงธรรมชาติรอบตัวที่คุ้นเคยอยู่แล้วเชื่อมเข้าหากระแสธรรมที่ทรงต้องการตรัสสอนในเรื่องนั้นๆ ดังเช่นการอุปมาด้วยใบตะเคียนว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เรายังไม่รู้แจ้งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้’

เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า ‘เรารู้จักใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบมะขามป้อมห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไป’ แม้ฉันทิ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า ‘เราไม่รู้แจ้งทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้’ ก็ฉันทิเหมือนกัน

แต่เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เรารู้แจ้งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้’

เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า ‘เรารู้จักใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบย่านทรายห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไป’ แม้ฉันทิ เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า ‘เรารู้แจ้งทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้’ ก็ฉันทิเหมือนกัน

๓) หลักธรรมว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้^{๗๓}

การอุปมาหลักธรรมด้วยป่าไม้หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้มีท่อนไม้ เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงสภาพภาพประกอบการแสดงธรรม ดังเช่นอุปมาด้วยท่อนไม้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่ขว้างไปบนอากาศ บางคราวเอาโคนลงมา บางคราวเอาตรงกลางลงมา บางคราวเอาปลายลงมา แม้ฉันทิ สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาปิดกั้น มีตมหาโยงใยจึงแล่นไปท่องเที่ยวไป บางคราวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น บางคราวจากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ ก็ฉันทิเหมือนกัน

ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ฯลฯ คือ ๑. ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุฉันทิ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’

นอกจากการอุปมาหลักธรรมกับธรรมชาติป่าไม้ข้างต้นแล้ว ยังมีการเปรียบเทียบหลักคำสอนโดยยกเอาป่าไม้หรือต้นไม้มาประกอบการแสดงธรรมดังนี้

^{๗๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๒/๖๑๔.

^{๗๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๓/๖๑๔-๖๑๕.

(๑) ต้นไม้เปรียบเทียบกับภิกษุหรือผู้มีศีล อาทิ ภิกษุจะเจริญงอกงามไปบุคลิในธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยศีลและการปฏิบัติตามอริยมรรค ๘ ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในพัสสูตรตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกับพืชคามและภูตคามทั้งหมด^{๗๔}

(๒) ต้นไม้เปรียบเทียบกับผู้นำครอบครัว อาทิ ในเรือนที่มีพ่อบ้าน แม่เรือนที่ดี ย่อมจะเจริญงอกงามด้วยศรัทธา ศีล และปัญญา ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในปัพพตสูตรว่าเป็นเช่นเดียวกับไม้แก่นขนาดใหญ่อาศัยขุนเขาหิมวันต์ย่อมเจริญงอกงามด้วยกิ่ง ใบ เปลือก กะเทาะ และกระพี้ แก่น^{๗๕}

(๓) ต้นไม้เปรียบเทียบกับผู้นำ อาทิ การมีผู้นำที่มีลักษณะที่ดีคือเป็นคนไม่มีราคะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ย่อมจะเป็นที่พึ่งที่ค้ำของคนที่มิศรัทธา มีศีล อ่อนน้อมถ่อมตน สุภาพอ่อนโยน และมีจิตใจมั่นคง ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในสัทธานิสสังสูตรตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกันกับต้นไม้ใหญ่ ย่อมเป็นที่พึ่งของผู้คนทั้งหลาย^{๗๖}

(๔) ต้นไม้เปรียบเทียบกับผู้ทูล อาทิ คนทูลเช่นนั้นไม่ต้องมีศัตรูมาทำอันตรายแต่จะเป็นฝ่ายทำตนให้รอดตายไปเอง ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในธรรมบทตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกับที่เถายานทรายนโอบพันรอบต้นสาละจนกระทั่งท่วมทับตัวเอง^{๗๗}

(๕) ป่าไม้เปรียบเทียบกับกิเลส อาทิ บุคคลที่ถอนรากกิเลสตัณหาขึ้นไม่ได้ กิเลสตัณหาย่อมเกิดขึ้นต่อไป ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในธรรมบทตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกับรากของต้นไม้ที่ยังไม่ได้รับอันตรายก็ย่อมจะงอกกลับขึ้นมาใหม่ได้ หรือเป็นเช่นเดียวกับลูกโคผู้ดื่มกินน้ำนมมีใจเกาะเกี่ยวอยู่กับแม่โค^{๗๘}

(๖) ป่าไม้เปรียบเทียบกับธรรม อาทิ จุดมุ่งหมายในการออกบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบไว้ในจูสาโรปมสูตรตอนหนึ่งว่า ความหลุดพ้นเปรียบเหมือนแก่นไม้ แต่บุคคลมีระดับการเข้าถึงแตกต่างกันไปตามระดับภูมิธรรมของแต่ละคน^{๗๙}

(๗) ต้นไม้เปรียบเทียบกับที่พึ่งของคน อาทิ เมื่อถูกภัยคุกคาม คนจำนวนมากจึงยึดเอาป่าไม้ สวน ต้นไม้ และเจดีย์เป็นที่พึ่ง ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในธรรมบทตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกับคนเขลา ย่อมถึงที่พึ่งอันไม่เกษม อันจะนำไปสู่ความพินทุข์ทั้งปวงได้^{๘๐}

(๘) ต้นไม้เปรียบเทียบกับคนที่ไร้ประโยชน์ อาทิ การที่บุคคลไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นคนไร้ประโยชน์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบไว้ในฉลาวัตสูตรตอนหนึ่งว่าเป็นเช่นเดียวกับท่อนไม้ที่ทิ้งไว้ในป่าช้า ไฟไหม้ทั้งสองข้างและตรงกลางเปื้อนคูถ^{๘๑}

หลักธรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้นี้ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้หรือต้นไม้เป็นอุปกรณ์ในการตรัสสอนธรรมแก่เหล่าบริษัท ๔ ธรรมชาติป่าไม้จึงถือได้

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๐/๘๐.

^{๗๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๒/๑๖๖.

^{๗๖} อจ.ปัญญาจก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙-๖๐.

^{๗๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๒/๘๓.

^{๗๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๕/๑๐๕.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๘.

^{๘๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๙/๘๙.

^{๘๑} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔.

ว่าเป็นตัวอย่างในการใช้สอนธรรมะได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะธรรมชาติปราศจากมายาสามารถเปิดเผยให้เห็นความจริงได้รวดเร็ว เช่นใบไม้เปลี่ยนสีจากเขียวเป็นเหลืองแล้วร่วงหล่น พระพุทธเจ้าก็ทรงหยิบใบไม้เหล่านั้นยกขึ้นมาเปรียบเทียบในการสอนธรรมในเรื่องของหลักไตรลักษณ์คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรผันไปในที่สุด ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่าหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นกฎธรรมชาติ จึงสามารถบูรณาการคำสอนเข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เมื่อห้าสิบปีก่อนประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มาก เราเคยมีป่าไม้กว้างใหญ่ไพศาลเป็นพื้นที่มากกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศ ไม้สักของเราเป็นไม้มีค่าซึ่งทั่วโลกต้องการ มีสัตว์ป่านานาชนิดจำนวนมาก มีแร่ธาตุ เช่น ดีบุก และวุสแฟลม ทั้งบนบกและในทะเล มีน้ำธรรมชาติเปี่ยมฝั่งอยู่ในแม่น้ำลำคลองทั่วไป น้ำใสสะอาดจน กุ้ง ปลา หอย และเต่า อาศัยอยู่ได้อย่างสบาย แต่แล้วต่อมาเนื่องจากมีการเร่งรัดพัฒนาประเทศในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะทางด้านอุตสาหกรรมทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ลดน้อยถอยลงอย่างรวดเร็ว ป่าไม้ถูกทำลายไปจนเหลือไม่ถึงหนึ่งในสี่ของพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดที่มีอยู่เดิม ต้นน้ำลำธารก็ถูกทำลายลงมากจนเกิดปัญหาภัยแล้ง สัตว์ป่าถูกล่าจนบางชนิด เช่น สมัน สูญพันธุ์หมดไปจากโลก แร่ธาตุถูกขุดขึ้นมาใช้จนบางแห่งหมดไปจากพื้นที่ทำให้เกิดมีเหมืองร้างขึ้น น้ำในแม่น้ำลำคลองที่เคยใสสะอาดก็เน่าเสียเพราะขยะและน้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรม การใช้ธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยในช่วงเวลาห้าสิบปีได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงขึ้นในปัจจุบัน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขสภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสู่สภาพดีดังเดิม การแก้ไขดังกล่าวอาจทำได้โดยการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่มีเหลืออยู่อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการดำเนินงานแก้ไขเช่นนี้ เรียกชื่อว่า “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”^{๗๘} มีวิธีการหลายวิธีที่อาจนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การออกกฎหมาย การวางแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อม การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม การศึกษาและจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากโครงการพัฒนาทั้งของภาครัฐบาลและภาคเอกชน ตลอดจนการประชาสัมพันธ์และการให้การศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแก่เด็ก ทุกคนควรรู้และเข้าใจถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและควรให้ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งนี้ก็เพื่อความสุขและความปลอดภัยในชีวิตของคนไทยทุกคน

๒.๓.๑ ความหมายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งทั้งหลายที่ธรรมชาติได้สรรสร้างไว้ ซึ่งมนุษย์สามารถหยิบยืมมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้ อันได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ หุ่นหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ อากาศ พลังงานความร้อน พลังงานแสงแดด และมนุษยชาติ^{๗๙} ตลอดจนสิ่งอื่นๆ ที่มนุษย์ได้ใช้

^{๗๘} การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แหล่งที่มา:

<http://www.trueplookpanya.com/knowledge/content/61370/-env->, (เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

^{๗๙} วิชัย เทียนน้อย, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวิวัฒนา, ๒๕๔๑), หน้า

ทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตนับตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นประโยชน์ และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมวลมนุษย

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ สัตว์ป่า ซึ่งมักมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทั้งโดยธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ เมื่อโลกกำเนิดขึ้นมาใหม่ๆ จะไม่มีสิ่งมีชีวิตจนกระทั่งโลกเริ่มเย็นตัวลง จึงเริ่มมีสิ่งมีชีวิตเล็กๆ เกิดขึ้น สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทำให้สิ่งมีชีวิตใหม่ๆ เกิดขึ้นตามมา แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติเกิดขึ้นทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป สิ่งมีชีวิตที่ไม่สามารถปรับตัวได้ก็ล้มตายไป เช่น ไดโนเสาร์ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นสัตว์ที่ครองโลกก็สูญพันธุ์ไป ส่วนสิ่งมีชีวิตที่ยังอยู่ได้ก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ^{๑๘๐}

นอกจากนี้ยังมีผู้รู้ได้ให้ความหมายสิ่งแวดล้อมไว้ว่า^{๑๘๑} สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมที่จับต้องและมองเห็นได้ และนามธรรม เช่น วัฒนธรรม แบบแผนประเพณี ความเชื่อ เป็นต้น มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันและเป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบอีกปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนสร้างเสริมหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้อยังกันไปทั้งระบบ มีการแบ่งสิ่งแวดล้อมออกเป็น ๒ ประเภทคือ^{๑๘๒}

๑) สิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ เช่น ดิน นาน้ำ ไฟ ภูเขา ป่าไม้

๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา อันได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางด้าน เทคโนโลยี คือ วิชาความรู้ที่มนุษย์เรียนรู้ หามาคิดแปลงสิ่งที่อยู่ล้อมตัวเราให้เอื้ออำนวย ประโยชน์แก่มนุษย์ หรือทำให้ความเป็นอยู่ หรือคุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้นกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็คือ กฎเกณฑ์ ข้อตกลง ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม

การให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นการให้ความหมายกว้างมากและไม่สามารถกำหนดได้กว้างแคบเพียงใด แต่เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งมากที่สุดในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไรก็ตามทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านี้มีความสำคัญและมีผลต่อการพัฒนาความเจริญของสังคมมนุษย์ตลอดจนถึงคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนทั่วไป ประเทศหรือสังคมมนุษย์ที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และสิ่งแวดล้อมดีก็จะส่งผลให้ประชาชนในประเทศนั้นมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีด้วยโดยไม่ต้องสงสัย แต่ปัจจุบันประเทศไทยมีปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหลายประการซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขไม่ว่าจะเป็นเรื่องป่าไม้ถูกทำลาย น้ำในแม่น้ำลำคลองเน่าเสีย มลพิษของอากาศซึ่งในพื้นที่บางแห่งมีมากจนถึงขีดอันตราย การแก้ไขในเรื่องเช่นนี้อาจทำได้โดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องโดยเร่งด่วนเพื่อจะให้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นกลับมาฟื้นฟูให้อยู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

^{๑๘๐} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^{๑๘๑} จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ, “พุทธจริยศาสตร์กับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม”, รายงานวิจัย, สถาบันวิจัย มจร.วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๖, หน้า ๑๑.

^{๑๘๒} อ่างแล้ว, หน้า ๑๑-๑๒.

๒.๓.๑.๑ ชนิดของทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ตามผิวของภพนี้อาจจัดเป็นหมวดหมู่ได้ ๓ ชนิดใหญ่ๆ คือ^{๘๓} (๑) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non exhausting natural resource) (๒) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถเกิดทดแทนได้ (Renewable natural resource) และ (๓) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมด (Exhausting natural resource) และเพื่อสะดวกในการศึกษา ผู้วิจัยจะได้นำมาแยกกล่าวในแต่ละชนิดดังนี้

๑) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non exhausting natural resource) เป็นทรัพยากรที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตสูงมาก บางชนิดถ้าขาดช่วงเวลาเพียงน้อยนิดก็ทำให้ตายได้ เป็นทรัพยากรที่มีความเพียงพอใช้แล้วไม่หมดสิ้นหมุนเวียนอยู่ในโลกนี้ตลอดไป ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้ประกอบด้วย^{๘๔}

(๑) อากาศ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างเหลือเฟือและกระจายครอบคลุมพื้นที่ทุกส่วนของโลก ผิดกับทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นที่พบอยู่ในหรือใต้พื้นผิวโลกเป็นบางแห่งเท่านั้น ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมาก ถ้าหากมนุษย์ที่ไม่มีอากาศหายใจเพียง ๒-๓ นาทีจะเสียชีวิตทันที นอกจากนี้อากาศยังมีความสำคัญต่อพืชพรรณธรรมชาติและเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของดินและสัตว์นานาชนิดอีกด้วย

(๒) น้ำในอุทกวัฏจักร ซึ่งประกอบด้วยน้ำผิวดิน น้ำใต้ดิน ความชื้นในบรรยากาศและน้ำที่อยู่ในรูปของน้ำแข็ง ซึ่งน้ำเหล่านี้จะมีการเปลี่ยนหมุนเวียนสถานะอยู่ตลอดเวลาโดยอาศัยพลังงานความร้อนจากดวงอาทิตย์ สำหรับทรัพยากรน้ำแม้ว่าจะมีอยู่มากแต่ก็มีได้แจกกระจายไปตามพื้นผิวโลกอย่างสม่ำเสมอเหมือนอากาศที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือในบางแห่งจะมีปริมาณน้ำเหลืออยู่มาก อันส่งผลให้เกิดสถานะน้ำท่วมขึ้น แต่บางแห่งจะเกิดการขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรง ทั้งนี้เนื่องมาจากน้ำท่วม น้ำที่มีอยู่ขาดคุณภาพที่จะนำมาใช้ เช่น มีแร่ธาตุผสมอยู่มากเกินไปหรือน้ำเกิดมลพิษ และไม่มีแหล่งน้ำจืดอยู่ใกล้เคียง ส่วนในเขตที่มีสภาพภูมิอากาศหนาวเย็นน้ำจะอยู่ในสภาพของแข็ง ซึ่งยากลำบากที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ แต่ถ้าหากกล่าวโดยสรุปแล้วน้ำในอุทกวัฏจักรจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีปริมาณมากเกินกว่ามนุษย์จะนำมาใช้ให้หมดสิ้นได้

๒) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถเกิดทดแทนได้ (Renewable natural resource) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ใช้ประโยชน์แล้วก็ยังเกิดขึ้นใหม่ทดแทนกับที่ใช้ไปแล้วได้ ซึ่งระยะเวลาการเกิดทดแทนอาจจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิด ดังนั้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้ต้องคำนึงถึงระยะเวลาการเกิดทดแทนด้วย ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้ประกอบด้วย^{๘๕}

^{๘๓} สัมฤทธิ์ ทองศรี, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๒-๓.

^{๘๔} วิชัย เทียนน้อย, อ้างแล้ว, หน้า ๙.

^{๘๕} อ้างแล้ว, หน้า ๑๐-๑๑.

(๑) ดิน เป็นทรัพยากรไม่หมดสิ้นแต่เสื่อมสภาพได้ง่ายเพราะฝนและลมสามารถทำลายดิน ชั้นบนให้หมดไปได้โดยรวดเร็ว คนก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ดินเสื่อมสภาพได้มาก หลักการจัดการเรื่องดิน ได้แก่ การรักษาคุณภาพของดินให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่เสมอโดยการรักษาดินชั้นบนให้คงอยู่ไม่ปล่อยสารพิษลงในดินอันจะทำให้ดินเสีย

(๒) ป่าไม้ เป็นทรัพยากรไม่หมดสิ้นเพราะถ้าป่าถูกทำลายก็อาจปลูกป่าขึ้นมาทดแทนได้ การจัดการเกี่ยวกับป่าไม้ทำได้โดยการรักษาป่าไม้ให้คงสภาพความเป็นป่า ถ้าตัดต้นไม้ลงเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ก็ต้องปลูกใหม่เพื่อทดแทนเสมอ ไม้ที่ตัดจากป่าต้องใช้ให้คุ้มค่าและหาวัสดุอื่นมาใช้แทนเพื่อลดการใช้ไม้ลงให้มาก

(๓) ทุ่งหญ้า เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะใกล้เคียงกับป่าไม้ แต่ตามสภาพที่แท้จริงแล้วทุ่งหญ้าจะสามารถเจริญเติบโตได้ในบริเวณที่มีความชื้นลดน้อยลงกว่าบริเวณพื้นที่ที่ปกคลุมด้วยป่าไม้ ทุ่งหญ้าที่เสื่อมสภาพสามารถที่จะบูรณะฟื้นฟูให้คืนสภาพเดิมได้อย่างรวดเร็วกว่าป่าไม้มาก นอกจากนี้ทุ่งหญ่ายังสามารถพัฒนาขึ้นได้จากบริเวณป่าไม้ถูกถางลง เช่น ทุ่งหญ้าสะวันนาที่พบปะปนอยู่กับป่าไม้ ในพื้นที่หลายแห่งเกือบทุกภาคของประเทศไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าในปัจจุบันพื้นที่ซึ่งเป็นที่ทุ่งหญ้าทางธรรมชาติของโลกหลายแห่งถูกทำลายอย่างสิ้นเชิงเพราะความจำเป็นที่ต้องนำพื้นที่เหล่านั้นมาปลูกธัญพืชขนานาชนิด ในขณะเดียวกันพื้นที่ทุ่งหญาค่อยๆ ขยายเข้าไปแทนที่พื้นที่ป่าไม้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามจากกล่าวได้ว่าทุ่งหญ้าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่บำรุงรักษาได้ง่ายกว่าทรัพยากรชนิดอื่นที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน

(๔) สัตว์ป่า เป็นทรัพยากรไม่หมดสิ้นเพราะเพิ่มจำนวนได้ การจัดการเกี่ยวกับสัตว์ป่าทำได้โดยการป้องกันและรักษาสัตว์ป่าให้คงอยู่ได้ไม่สูญพันธุ์หมดไป ไม่ยอมให้สัตว์ป่าถูกทำลาย ถูกล่า ถูกฆ่ามากเกินไป หรือถึงกับสูญพันธุ์

(๕) พลังงานมนุษย์ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ด้วยกันนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตที่สำคัญ เพราะการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในโลกจะไม่มีใครทำอะไรคนเดียวหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ดังนั้นมนุษย์จึงจำต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พลังงานที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์จะประกอบด้วย พลังงานกล้ามเนื้อและพลังงานสมอง การที่มนุษย์ใช้พลังงานทั้งสองมากๆ และต่อเนื่องกันจะทำให้เกิดการอ่อนเพลียและไม่สามารถทำงานต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ แต่ถ้าหากให้อาหารบำรุงทั้งร่างกายและใจและมีการพักผ่อนอย่างพอเพียงแล้ว พลังงานมนุษย์ก็สามารถนำมาใช้ได้ อีก อย่างไรก็ตามทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่บนพื้นโลกนี้ ถ้าหากขาดมนุษย์เสียแล้วจะหาประโยชน์ไม่ได้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรมนุษย์มีค่าและมีอิทธิพลเหนือทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่น

๓) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมด (Exhausting natural resource) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่สามารถทดแทนในช่วงระยะเวลาอันสั้น แต่จะทดแทนได้ในระยะเวลา นานนับล้านปี ซึ่งทรัพยากรชนิดนี้ถือว่าไม่มีความจำเป็นในแง่ของการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่จะมีความสำคัญในด้านเอื้ออำนวยความสะดวกสบายผ่อนแรงมนุษย์เท่านั้นเอง หรือกล่าวได้ว่าถ้าขาดทรัพยากรชนิดนี้แล้วมนุษย์ก็ยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติแน่นอน ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้ประกอบด้วย^{๘๖}

^{๘๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑-๑๒.

(๑) **แร่ธาตุ** เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสิ้นเปลือง แม้จะมีแร่ธาตุบางชนิดเป็นต้นว่า เหล็ก อะลูมิเนียม ทองแดง และทองคำ เป็นต้น เมื่อนำมาใช้แล้วสามารถนำมาเปลี่ยนรูปแบบเพื่อใช้ งานอื่นอีกได้ก็ตาม แต่แร่ธาตุส่วนใหญ่จะหมดไปเมื่อถูกขุดค้นขึ้นมาใช้ ตัวอย่างเช่น กลุ่มแร่เชื้อเพลิง แร่โลหะที่นำมาใช้ทำปุ๋ยเคมีภัณฑ์และทำสีและแร่กัมมันตภาพรังสี เป็นต้น แร่ธาตุเหล่านี้แม้ว่าจะ เกิดขึ้นเองภายใต้พื้นผิวพิภพ แต่ต้องอาศัยระยะเวลาในการวิวัฒนาการอันยาวนาน ถ้าหากอัตราการ ใช้แร่ธาตุดำเนินต่อไปอย่างนี้แล้วคาดว่าแร่ปิโตรเลียมจะมีอายุการใช้งานต่อไปอีกราว ๕๐ ปีส่วนแร่ อื่นๆ จะมีอายุการใช้งานมากขึ้นน้อยแตกต่างกันออกไป เป็นที่คาดหวังได้ว่า การขาดแคลนแร่ธาตุจะต้อง เกิดขึ้นในอนาคต

(๒) **ทิวทัศน์ที่สวยงาม** เป็นมรดกทางธรรมชาติที่สร้างสรรค์ไว้สำหรับมนุษย์ได้ชื่นชมและ จะปรากฏอยู่บนพื้นโลกไม่มากนัก แต่นับว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่ายิ่งและไม่อาจประเมินค่า เป็นตัวเงินได้ ถ้าหากนำสถานที่ซึ่งเป็นทิวทัศน์ที่สวยงามมาใช้โดยปราศจากการบำรุงรักษาหรือปล่อยให้ ถูกทำลายไป ไม่ว่าจะเป็นถ้ำ น้ำตก หาดทราย หรือแหล่งน้ำจะยากลำบากในการบูรณะให้คืนสภาพ ความสวยงามให้เหมือนเดิม ด้วยเหตุนี้เองการรักษาสภาพธรรมชาติที่สวยงามจึงจำเป็นต้องรีบ ดำเนินการเพราะถ้าหากความสวยงามของทิวทัศน์เหล่านั้นหมดไปก็ยากที่จะหาแหล่งอื่นมาทดแทนได้

ทรัพยากรธรรมชาติทั้งสามชนิดข้างต้นนั้น ถือได้ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของ ทรัพยากรธรรมชาติหรือที่เรียกว่าทรัพยากรบุคคล มีศักยภาพกว่าทรัพยากรอื่นๆ ในฐานะที่เป็น ทรัพยากรที่นำเอาทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ บนโลกในมาใช้เพื่อสนองความต้องการของตนได้ หรือ อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์เท่านั้นเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น แต่การที่มนุษย์ได้นำ ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมาใช้ทำให้เกิดผลดีและผลเสียต่อมนุษย์เอง เพราะทรัพยากรเหล่านั้น ถึงแม้ว่าบางชนิดจะนำมาใช้แล้วไม่รู้จักหมดแต่ถ้านำมาใช้อย่างผิดวิธีหรือไม่บำรุงรักษา ก็อาจจะทำให้ เสื่อมคุณภาพลงและเกิดปัญหากับผู้นำมาใช้ได้ หรือทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดที่มนุษย์ใช้แล้วหมด ไป เช่น แร่ธาตุ และน้ำมัน เป็นต้น ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์ควรระวังโดยต้องใช้อย่างประหยัดเพื่อถนอมเอาไว้ ใช้ให้นานที่สุด หรือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้แล้วสามารถเกิดขึ้นมาทดแทนได้ก็ตาม เช่น น้ำ สัตว์ป่า ป่าไม้ และดิน เป็นต้น ซึ่งทรัพยากรชนิดนี้ถ้ามนุษย์มีแต่ใช้อย่างเดียวโดยไม่สงวนรักษา ก็ อาจจะหมดไปหรืออยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ได้ ดังนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีวิธีการในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้ถูกวิธีเพื่อจะให้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้คงอยู่ยาวนานเท่าที่จะนาน ได้ เช่น การออกกฎหมายควบคุม การจัดตั้งองค์กรเพื่อบริหารงาน การวางแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อม การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม การศึกษา และจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบ สิ่งแวดล้อมจากโครงการพัฒนาทั้งของภาครัฐและภาคเอกชนและการประชาสัมพันธ์และสิ่งแวดล้อม ศึกษา ในวิธีการทั้งหลายทั้งปวงนี้การออกกฎหมายซึ่งมีบทลงโทษที่เหมาะสมจะเป็นวิธีการสำคัญ วิธีการหนึ่งสามารถช่วยให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประสบผลสำเร็จ ตัวอย่าง ของกฎหมายในเรื่องนี้มีอาทิเช่น พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พระราชบัญญัติอุทยาน แห่งชาติ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พระราชบัญญัติวัดฤๅมิพิช พระราชบัญญัติแร่ พระราชบัญญัติโรงงาน พระราชบัญญัติการผังเมือง พระราชบัญญัติน้ำบาดาล และพระราชบัญญัติ ควบคุมอาคาร เป็นต้น

๒.๓.๒ สาเหตุความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติ

ในอดีตที่ผ่านมาทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์มีความเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ แต่เป็นที่น่าตกใจว่าในปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกทำลายและได้ลดลงไปเป็นจำนวนมาก นั่นคือสัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป ป่าไม้ของโลกรวมถึงประเทศไทยก็ลดน้อย พื้นที่ทุ่งหญ้าถูกถากถางนำมาใช้เป็นที่ทำการเพาะปลูกค่อนข้างมากเกินความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่างๆ มากมาย ปัญหาความเสื่อมโทรมเหล่านี้เกิดขึ้นจากหลายสาเหตุด้วยกัน แต่โดยภาพรวมแล้วเกิดขึ้นมาจาก ๒ สาเหตุด้วยกันคือ ความเสื่อมโทรมที่เกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมที่เกิดจากมนุษย์ ซึ่งจะได้กล่าวโดยสังเขปดังนี้

๒.๓.๒.๑ ความเสื่อมโทรมที่เกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ

ปัญหานี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสภาพทางธรรมชาติบนพื้นผิวโลกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งอาจมีผลต่อเนื่องถึงการเกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติได้ดังนี้^{๘๗}

๑) ไฟป่า (wildfire) เป็นตัวการในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ ทั้งที่เป็นต้นไม้เล็กและใหญ่ สิ่งมีชีวิตรวมทั้งจุลินทรีย์ชนิดต่างๆ ที่ดำรงชีวิตอยู่ในป่า รวมถึงทรัพยากรที่ไม่มีชีวิต ซึ่งได้แก่ อินทรีย์วัตถุ และปุ๋ย เป็นต้น เมื่อทรัพยากรเหล่านี้ถูกทำลายจะเป็นสาเหตุให้ป่าไม้หยุดชะงักการเจริญเติบโต พื้นดินสูญเสียคุณสมบัติในการอุ้มน้ำ และป่าที่ถูกทำลายจะไม่สามารถรักษาดุลยภาพของสิ่งแวดล้อมต่อไปได้ ทำให้เกิดภัยที่ตัดตอนการวิวัฒนาการของต้นพืชและสัตว์ป่าได้ ไฟป่าไม่เพียงก่อให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดมลพิษทางอากาศจากเถ้าถ่าน ฝุ่นละออง และแก๊สพิษ ทำให้เกิดภาวะมลพิษทางอากาศ (air pollution) จนอาจส่งผลให้เกิดภาวะโรคต่างๆ ในมนุษย์ เช่น ตาแดง โรคในระบบทางเดินหายใจ เป็นต้น

๒) น้ำท่วม (flood) เป็นภัยที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายประการ เช่น ฝนตกหนัก น้ำในแม่น้ำลำคลองถูกหนุนสูงขึ้น โดยเมื่อน้ำขึ้นสูงพันเหนือแนวตลิ่งของลำน้ำจนปกคลุมพื้นแผ่นดิน และหากการเคลื่อนที่ของกระแสน้ำมีความเชี่ยวกรากก็อาจจะทำให้เกิดแผ่นดินถล่มได้ นอกจากนี้การไหลของน้ำบริเวณผิวดินยังทำให้เกิดการพัดพาเอาผิวหน้าดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ไหลลงสู่ที่ต่ำ ทำให้ผิวดินขาดปุ๋ยธรรมชาติ และทำให้แหล่งน้ำในที่ต่ำกว่าเกิดการตื้นเขินได้ พื้นที่ถูกน้ำท่วมเป็นระยะเวลาอันนานจะมีสภาพที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเจริญเติบโตของพืช จึงทำให้พื้นที่นั้นเสียสมดุลธรรมชาติได้ โดยในบางพื้นที่อาจเกิดหรือทำการเกษตรกรรมได้ ซึ่งดินที่เสียสภาพนี้จะอยู่ในสภาวะที่เรียกว่า มลพิษทางดิน (soil pollution) ส่วนปุ๋ยและสารฟิวดินที่เป็นทั้งสารอินทรีย์และอนินทรีย์ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำที่ต่ำกว่า และเมื่อน้ำในแหล่งน้ำลดลงสารต่างๆ เหล่านี้จะถูกขังอยู่ในแหล่งน้ำนั้นและก่อให้เกิดสภาพน้ำที่มีสารต่างๆ ปนอยู่สูงเป็นมลพิษทางน้ำ (water pollution) ได้

^{๘๗} สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ, แหล่งที่มา:

<https://sites.google.com/site/thailandforests/sahetu-khxng-payha-sing-waedlxm-laea-thraphykrthrmchati>, (เข้าถึงเมื่อ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

๓) แผ่นดินไหว (earthquake) เป็นภัยธรรมชาติที่เป็นสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติโดยหากเกิดแผ่นดินไหวที่เกินกว่า ๕ ริกเตอร์ขึ้นไปจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ ตั้งแต่สิ่งก่อสร้าง การพังทลายของแผ่นดิน ทำให้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพืชและสัตว์เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสูญเสียของพืชพันธุ์ สัตว์ป่า ตลอดจนจุนจุนทรีย์และสิ่งมีชีวิตที่มีขนาดเล็กชนิดต่างๆ ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติได้

๔) ภูเขาไฟระเบิด (volcano) เป็นภัยธรรมชาติที่เป็นปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากเนื่องจากเมื่อเกิดการระเบิดของภูเขาไฟจะทำให้หินเหลวที่มีความร้อนสูงที่อยู่ใต้ผิวโลก เรียกว่า แมกมา (magma) พุ่งออกมาสู่ผิวโลก เรียกว่า ลาวา (lava) หินหลอมเหลวที่มีความร้อนสูงเหล่านี้จะไหลเข้าทำลายสิ่งแวดล้อมต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป และต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานกว่าจะเกิดการแทนที่กลับมาเป็นระบบนิเวศที่สมดุลเช่นเดิมได้อีกครั้ง นอกจากนี้ไอรระเหยหรือควันที่เกิดจากภูเขาไฟ จะมีกำมะถันปนอยู่มาก ซึ่งจะก่อให้เกิดความเป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตอีกด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดความเป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตอีกด้วย หากเกิดการระเบิดของภูเขาไฟใต้น้ำจะก่อให้เกิดคลื่นขนาดใหญ่ในมหาสมุทร น้ำท่วมตามเกาะและเมืองชายฝั่งทะเลได้ ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งตามหมู่เกาะฮาวาย คลื่นขนาดใหญ่นี้มีชื่อเรียกว่า สึนามิ (tsunami) เกิดจากแผ่นดินไหว แผ่นดินถล่ม หรือภูเขาไฟระเบิดใต้พื้นมหาสมุทร

๒.๓.๒.๒ ความเสื่อมโทรมที่เกิดจากมนุษย์

สาเหตุของความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นโดยส่วนใหญ่จะมีมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดขึ้นเนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกวิธี ไม่เหมาะสมหรือไม่มีการควบคุม จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดผลเสียหายตามมา โดยหากพิจารณาถึงสาเหตุการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์แล้ว สามารถแบ่งเป็นสาเหตุต่างๆ ได้ดังนี้^{๘๘}

๑) การเพิ่มของประชากร เนื่องจากประชากรทั่วโลกจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงมากขึ้นในแต่ละปี ซึ่งการเพิ่มมากขึ้นของประชากรโลกก็จะนำมาซึ่งความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต จึงทำให้เกิดผลต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย เช่น การเพิ่มพื้นที่ทำกินทางการเกษตร การบุกรุกทำลายป่า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อเพิ่มกำลังการผลิตสินค้าต่างๆ เป็นต้น ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากขึ้นเช่นนี้จะส่งผลให้เกิดการบุกรุกทำลายสิ่งแวดล้อมจนนำไปสู่การเสื่อมสมดุลทางธรรมชาติได้

๒) การขยายตัวของชุมชนเมือง เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่างๆ เนื่องจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว โดยขาดการวางแผนผังการใช้พื้นที่ล่วงหน้าหรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ จะทำให้เกิดปัญหาขึ้นมากมาย เช่น ปัญหาการใช้ทรัพยากรประจำท้องถิ่น ปัญหาการควบคุมดูแลทรัพยากร และปัญหาการกำจัดของเสีย เป็นต้น นอกจากนี้หากการขยายตัวของชุมชนส่งผลให้เกิดการสร้างแหล่งอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น ก็จะมีส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งหากมีการควบคุมดูแลที่ไม่เหมาะสมก็ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างมาก

^{๘๘} อุดม ดุจศรีวัชร, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๔๓),

๓) เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่นำมาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การใช้สารเคมีต่างๆ เช่น ยาฆ่าแมลงและปุ๋ย จะส่งผลให้เกิดการตกค้างของสารเหล่านี้ในดินและอาจกระจายไปสู่แหล่งน้ำ หรือระบบนิเวศต่าง ๆ นอกจากนี้สารเคมีเหล่านี้ยังสามารถสะสมและตกค้างในสัตว์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสายใยอาหาร ดังนั้น หากมีการใช้สารเคมีเหล่านี้ในปริมาณมากและเป็นเวลานานก็จะทำให้ในผลผลิตจากทั้งพืชและสัตว์มีการปนเปื้อนสารเคมีได้

๔) การสร้างสิ่งก่อสร้าง การสร้างถนน อ่างเก็บน้ำ เขื่อน นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เช่น ป่าไม้ ดิน และน้ำถูกใช้ไป นอกจากนี้ยังอาจส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าในพื้นที่นั้น เนื่องจากการทำลายถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่าได้ เมื่อมนุษย์สร้างสิ่งก่อสร้างในพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ก็จะทำให้มีการทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง ป่าจะเสื่อมโทรมลงและอาจหมดไปได้ สัตว์ป่าต่างๆ จะไร้ที่อยู่อาศัย และอาจสูญพันธุ์ไปในที่สุด

๕) การกีฬา ในด้านการกีฬาส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดกับทรัพยากรสัตว์ป่า เช่น การยิงนก การตกปลา และการล่าสัตว์ เป็นต้น ซึ่งถ้าหากเป็นไปได้เพื่อการกีฬาอย่างแท้จริง มีการกำหนดกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานต่างๆ ที่ชัดเจน ก็จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากนัก แต่หากเป็นการแข่งขันเพื่อทำลายสถิติด้านจำนวน ก็จะมีการนำอาวุธที่ร้ายแรงและทันสมัยมาใช้มากยิ่งขึ้น สัตว์ป่าที่ได้อาจจะนำเพียงส่วนหนึ่งของที่ได้หรือเพียงบางส่วนของร่างกายไปเป็นอาหารหรือเครื่องใช้เท่านั้น ส่วนที่เหลือก็จะถูกทิ้งไว้ในป่า ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่คุ้มกับการสูญเสียชีวิตและพันธุกรรมของสัตว์ป่า

๖) การสงคราม จะก่อให้เกิดการกระตุ้นให้นำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้มากขึ้น ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้มากขึ้น ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรแร่ธาตุเพื่อการผลิตอาวุธและเครื่องมือต่างๆ บางครั้งมีการเร่งขุดเจาะน้ำมันดิบเพื่อขายและแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา เพื่อนำไปซื้ออาวุธที่ทันสมัยมีประสิทธิภาพการทำลายล้างสูงมาต่อสู้กัน ซึ่งผลของสงครามก็คือการสูญเสียทั้งสองฝ่าย ทั้งด้านทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรอื่นๆ เช่น การทิ้งระเบิดทำลายบ่อน้ำมันของอิรักในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ทำให้เกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งปริมาณน้ำมันที่สูญเสียไปจากการทิ้งระเบิดเพียงครั้งเดียวนี้ อาจจะต้องอาศัยระยะเวลาเป็นหลายล้านปีจึงจะเกิดขึ้นได้

๗) ความไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หลายๆ ครั้งที่คนเราทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ไม่รู้ถึงสาเหตุและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ขาดข้อมูล ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้เราเกิดมุมมองและเกิดความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน โดยขณะที่นักอนุรักษ์ของป่าไม้และสัตว์ป่า แต่ภาคอุตสาหกรรมกลับนึกถึงวัตถุดิบที่เป็นปัจจัยในการผลิตเป็นต้นทุน นักเศรษฐศาสตร์จะนึกถึงทรัพยากรที่ต้องใช้ให้คุ้มค่า ชาวนาจะนึกถึงฝนเกษตรกรบางกลุ่มยังมุ่งเน้นการทำเกษตรที่ต้องใช้สารเคมีในปริมาณมาก ฯลฯ สังคมยังขาดความเข้าใจถึงสิ่งแวดล้อมในลักษณะของภาพรวมที่เป็นความสัมพันธ์ร่วมกันของสิ่งต่างๆ ที่เมื่อเกิดความเสียหายขึ้นที่จุดใดจุดหนึ่ง ก็จะมีผลกระทบต่อเนื่องไปถึงระบบนิเวศที่เป็นภาพรวมด้วย ดังนั้นในการกระทำสิ่งใด เราควรพิจารณาให้ดีกว่าก่อนว่าการกระทำนั้น จะเป็นการทำลายหรือก่อให้เกิดผลกระทบในด้านลบต่อทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาวได้หรือไม่

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ภัยพิบัติธรรมชาติถือว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรม แต่ก็ไม่น่าหนักหนาไปกว่า

การกระทำของมนุษย์ในฐานะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดและเอื้ออำนวยความสะดวกสบายโดยไม่คำนึงถึงผลของการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็วและผลจากการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นได้ก่อให้เกิดความเสียหายหรือให้สภาวะการณ์ของโลกเปลี่ยนแปลงไปในทางก่อให้เกิดพิษภัยแก่มนุษย์เอง เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงต้องหันมาทบทวนตัวเองโดยการหาทางแก้ไขอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพราะการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกกลุ่มเหล่าที่จะต้องร่วมมือกัน ไม่ใช่หน้าที่ของบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นสมบัติของทุกคน แล้วแต่ว่าจะหาวิธีใดที่เห็นว่าเหมาะสมกับการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และแก้ปัญหาให้ถูกต้องกับคุณสมบัติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละชนิด เพื่อที่จะให้ทรัพยากรเหล่านั้นได้คงอยู่ยั่งยืนและมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องเหมาะสมและเกิดคุ้มค่ามากที่สุด

๒.๓.๓ แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การอนุรักษ์ (Conservation) คือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้คุ้มค่าที่สุด เกิดประโยชน์สูงสุดและมีผลยั่งยืน (Sustained yield) ให้มีใช้ตลอดไปในอนาคต ซึ่งการอนุรักษ์ต้องมีการซ่อมแซม สงวน ปรับปรุง และนำกลับมาใช้ใหม่ การอนุรักษ์ไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาอย่างเดียว แต่เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดใช้ให้ถูกกาลเวลาเพื่อให้มีใช้ตลอดไป การเก็บอาจเป็นการอนุรักษ์วิธีหนึ่งเท่านั้น เช่น รัฐบาลไทยประกาศปิดป่าในปัจจุบันเพื่อให้ป่าได้เพิ่มพูนจนสามารถนำมาใช้ได้อีกในอนาคต^{๘๙}

ปัจจุบันการแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ของชาติ ไม่เพียงแต่ประเทศไทยเท่านั้น แต่ได้แพร่กระจายไปทั่วโลก ดังนั้นบรรดาประเทศต่างๆ ในโลกจึงได้เพียรพยายามแก้ปัญหานี้โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและมีเหตุผลเพียงพอ ในส่วนงานวิจัยนี้ได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติพอสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้^{๙๐}

๑) การถนอมรักษา (Preservation) ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพเพื่อให้การนำมาใช้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นต้น

๒) การบูรณะฟื้นฟู (Restoration of renewal) เป็นการฟื้นฟูสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมหรือเสียหายให้มีสภาพเหมือนเดิมหรือใกล้เคียงของเดิมมากที่สุด เช่น การปลูกป่าเพื่อบูรณะป่าเสื่อมโทรม การทำน้ำโสโครกจากโรงงานอุตสาหกรรมให้เป็นน้ำดีก่อนปล่อยลงสู่แม่น้ำลำคลอง เป็นต้น

๓) การนำสิ่งอื่นมาใช้แทน (Substitution) เช่น นำพลาสติกมาใช้แทนโลหะ การใช้ก๊าซแทนน้ำมันเชื้อเพลิงในรถยนต์ เป็นต้น

๔) การลดปริมาณของเสีย เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้น้อยลง และช่วยลดปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งสามารถกระทำได้ดังนี้

(๑) เวียนใช้ (Recycle) เป็นการนำสิ่งที่ใช้แล้วมาแปรรูปให้ใช้ได้อีก เช่น นำพลาสติกที่ใช้แล้วมาหลอมแล้วผลิตเป็นตะกร้า ถังน้ำ เป็นต้น

^{๘๙} สัมฤทธิ์ ทองศรี, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

^{๙๐} อุดม ดุจศรีวัชร, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘-๑๙.

(๒) ใช้อีก (Reuse) เป็นการนำของที่ใช้แล้วแต่ยังอยู่ในสภาพดีมาใช้อีก เช่น นำถุงพลาสติกหรือถุงกระดาษที่ใส่ของมาจากห้างร้านมาใช้อีกครั้ง นำขวดแก้วเปล่าๆ มาใช้บรรจุอาหารแห้ง เป็นต้น

(๓) ทำใช้ (Reclaim) เป็นการนำของที่เหลือใช้หรือใช้แล้วมาประดิษฐ์เป็นของใช้ ของตกแต่ง หรือของเล่น เช่น นำถุงขนมมาประดิษฐ์เป็นดอกไม้ นำกล่องนมสดมาประดิษฐ์เป็นหมวก เป็นต้น

(๔) ใช้ใหม่ (Recover) เป็นการนำสิ่งที่ใช้แล้วมาใช้ใหม่อีกครั้ง เช่น นำน้ำล้างจานขามาไปรดต้นไม้ เป็นต้น

(๕) ซ่อมใช้ (Repair) เป็นการนำสิ่งของที่ชำรุดเล็กน้อยมาซ่อมแซมให้ดีแล้วเอามาใช้อีก เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องเรือน เป็นต้น

(๖) ลดการใช้สารอันตรายบางประเภท (Reduce) เพื่อลดการเกิดมลพิษในสิ่งแวดล้อม เช่น ลดการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชด้วยการปลูกผักกางมุ้ง เป็นต้น

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินี้ ถือได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติไม่เกิดความเสียหายหรือถูกทำลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ถือว่าเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนหรือประชาชนได้สนใจเรื่องความเป็นอยู่อาศัยในการร่วมกับธรรมชาติให้ถูกต้องและเหมาะสม โดยช่วยกันส่งเสริมผลักดันให้ผู้ที่ทำผิดกฎหมาย เช่น การลักลอบตัดไม้ หรือลักลอบจับสัตว์ป่าเพื่อเป็นประโยชน์ส่วนตน การที่ทรัพยากรธรรมชาติหมดไปเรื่อยๆ ก็ส่งผลเสียในหลายๆ เรื่องอย่างภาวะเศรษฐกิจทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจไม่เคลื่อนที่ขาดแคลนอาหาร ขาดการนำพืชพันธุ์มาเป็นอาหารหรือยารักษาโรค สัตว์ป่าล้มตาย เกิดอุทกภัยมากขึ้นส่งผลให้สภาพแวดล้อมเกิดการเสื่อมโทรม ด้วยเหตุนี้จึงควรร่วมมือหรือช่วยเหลือนกันรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการเลิกคุกคามหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในท้องถิ่นอย่างเช่นการเพิ่มรายได้ โดยการสร้างอาชีพเป็นหลักแหล่งให้กับชุมชนในพื้นที่ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างภูมิความรู้ให้เห็นความสำคัญของธรรมชาติและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายเพื่อเป็นการยับยั้งการทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้ลดลง ประโยชน์ที่จะได้จากการอนุรักษ์ธรรมชาตินี้ก็คือสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศที่อยู่อาศัยจะดีขึ้นไม่เสื่อมถอยลงไป มีเศรษฐกิจที่ดีขึ้น สภาพแวดล้อมในสังคมและมีชีวิตที่ดีขึ้น มีวัตถุประสงค์ธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ทำให้กลุ่มชาวบ้านที่ทำงานเลี้ยงชีพในด้านเกษตรกรรมมีรายได้เพิ่มขึ้น และที่สำคัญทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้และทำให้พื้นดินมีอุดมสมบูรณ์ รวมไปถึงการเพิ่มปริมาณของสัตว์ป่าให้มากขึ้น หรือบางที่ก็จัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวสวยงามซึ่งก็เป็นการเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

๒.๔ แนวคิดการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนนั้นมีมากมาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการ เช่น พื้นที่หรือประเทศ ประชาชน และสภาพแวดล้อมต่างๆ แม้ในประเทศเดียวกันก็มีแนวความคิดที่ต่างกันในเรื่องการพัฒนาชุมชน จะอย่างไรก็ตามการพัฒนาชุมชนนั้นมีความจำเป็นและสำคัญต่อความเจริญของชาติบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านหลายปีนี้ รัฐบาลไทยทุกยุคทุกสมัยได้วางความมุ่งหมายหลักไว้ที่การพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาชุมชนในชนบทหรือการพัฒนาชนบท รัฐบาลได้มีโครงการพัฒนาชนบทมากมาย ตัวอย่างเช่น ในปี ๒๕๒๘ โดยคณะกรรมการ

พัฒนาชนบทแห่งชาติด้วยการเห็นชอบและอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๒๘ ให้มีการดำเนินการโครงการป้อนรงค์คุณภาพชีวิตของประชาชนในชาติ โดยประกาศเป็นป้อนรงค์คุณภาพชีวิตของประชาชนในชาติ (สิงหาคม ๒๕๒๘-กรกฎาคม ๒๕๓๐) โดยคณะอนุกรรมการประสานแผนในระดับชาติและแผนส่วนภูมิภาคเป็นการกำกับการดำเนินการของโครงการฯ และมีศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารโครงการฯ เพื่อให้มีการใช้เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (รฐปฐ.) ร่วมกับระบบข้อมูล กชช. ภายใต้กระบวนการบริหารการพัฒนาชนบทรวมทั้งขั้นตอนการวางแผน การติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบท^{๑๑}

แนวความคิดนี้ จะเป็นตัวบ่งชี้ในการตรวจสอบว่า ในแต่ละครัวเรือนมีปัญหาอะไร ชุมชนมีปัญหาอะไร และเมื่อทราบปัญหาที่แท้จริงแล้ว ก็จะตรวจสอบต่อไปอีกว่า อะไรที่ชุมชนหรือประชาชนทำเองได้ แก้ปัญหาเองได้ จากนั้นคณะกรรมการหมู่บ้านหรือผู้ที่รับผิดชอบในโครงการก็จะมีการพัฒนาโดยการจัดระบบการพึ่งพาตนเองให้ประชาชนสามารถพัฒนาตามขีดความสามารถให้ดียิ่งขึ้นหรืออะไรที่ชุมชนหรือชาวบ้านทำเองไม่ได้ ในกรณีนี้ชุมชนก็สามารถขอรับการสนับสนุนบางส่วนหรือทั้งหมดจากโครงการของรัฐตามกรอบของโครงการที่มีอยู่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนทั้ง ๓ ด้านคือ^{๑๒} คนพัฒนา ชุมชนเข้มแข็ง และความสุขของทั้งคนและชุมชน โดยแต่ละตัวสามารถวัดได้ทั้งทางจิตวิสัยและวัตถุวิสัย

๒.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือคำว่า “พัฒนา” กับ “ชุมชน” ซึ่งจะได้อธิบายความหมายของแต่ละคำดังนี้

คำว่า “พัฒนา” มาจากภาษาบาลีว่า “วฑฺฒน” แปลว่า “เพิ่มมากขึ้น” หรือ แปลว่า “เจริญ” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “ภาวนา” เช่น การเจริญเมตตา เรียกว่า “เมตตาภาวนา”^{๑๓} ในความหมายนี้เป็นการพัฒนาในทางพุทธศาสนาซึ่งนิยมใช้คำว่า “การฝึกฝน” ภาษาบาลีใช้ “ทนฺโต”^{๑๔} เช่น ทนฺโต เสฏฺฐิ มนุสฺเสสุ แปลว่า มนุษย์ผู้ฝึกตนได้ดีแล้ว เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐที่สุด คำว่า “มนุษย์” ภาษาอังกฤษใช้ “Human being” หมายถึง บุคคลมีชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๑๕} การพัฒนามนุษย์ในทางพุทธศาสนาใช้คำว่า “ไตรสิกขา” ตามสารานุกรมการพัฒนามนุษย์ฉบับภาษาอังกฤษ “The Encyclopedia of Human Development and Education Theory, Research, and Studies” ใช้คำว่า “The Goal of Proper

^{๑๑} จิตจาง กิติกริตติ, ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: หจก.คุณพินอักษร กิจ, ๒๕๓๓), หน้า ๑.

^{๑๒} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๙๒.

^{๑๔} เอียร์ชัย เอี่ยมวรเมธ, พจนานุกรมไทย ฉบับอธิบาย ๒ ภาษา, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒๐.

^{๑๕} Murray Thomas, The Encyclopedia of Human Development and Education Theory, Research, and Studies. (United State of America : Bpcc Wheatons Ltd.,1990), p. 148.

Development” หมายถึง เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ที่เหมาะสม และถูกต้องที่สุด^{๕๖} เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตมนุษย์ใน ๓ ด้าน คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียกสั้นๆ ว่า ศील สมาธิ ปัญญา^{๕๗} ซึ่งก็คือหลักการพัฒนาและการฝึกฝนตนเองสำหรับมนุษย์ และถ้ามนุษย์ผู้ได้มีการฝึกฝนตนเองดีแล้ว เขาผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ และสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตให้กับตนเองได้

ส่วน “พัฒนา” ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Development” ซึ่งคำๆ นี้จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่เน้นในด้านวัตถุ หรือด้านเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาถนนหนทาง ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น^{๕๘} ดังนั้นคำว่า Development ในภาษาอังกฤษจึงไม่ค่อยนิยมใช้กันนักในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาด้านจิตใจ หรือถ้าจะเห็นมีใช้บ้างในภาษาอังกฤษก็จะนิยมใช้คำว่า “self-control” ซึ่งหมายถึง การควบคุมตนเอง เป็นการควบคุมตนเองหรือการบังคับจิตใจตนเองให้เป็นผู้รับผิดชอบต่อหน้าที่ในส่วนที่เป็นสัมมาทิฐิ หรือควบคุมจิตมิให้ประพฤตินทางที่เสียหายอันจะเป็นผลกระทบทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้นิยามความหมายของคำว่า “พัฒนา” ไว้ที่น่าสนใจว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (Planned change) ซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นย่อมจะต้องเป็นของดีสำหรับกลุ่มหรือชุมชนที่สร้างขึ้น การพัฒนาจึงอาจเรียกได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนา (Desired change) และเนื่องจากมาตรฐานอันเป็นเครื่องกำหนดความดีเลว มีคุณค่า ไร้คุณค่าของสิ่งใดๆ ในแต่ละชุมชนหรือสังคมคือระบบค่านิยมของชุมชนหรือสังคมนั้น การพัฒนาจึงได้ชื่อว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ถูกพอกพูนด้วยค่านิยม (Value loaded change)^{๕๙}

การให้ค่านิยมความหมายของการพัฒนานั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ทางด้วยกันคือการพัฒนาทางจิตใจซึ่งในที่นี้หมายถึงการพัฒนาหรือฝึกฝนตนเองในทางพุทธศาสนา ซึ่งนับได้ว่าเป็นการพัฒนาที่สูงส่ง เพราะมนุษย์เท่านั้นที่สามารถพัฒนาตนเองให้ได้รับความสุขทั้งโลกปัจจุบัน และโลกหน้าได้ ส่วนการพัฒนาอีกทางหนึ่งเป็นการพัฒนาทางกายภาพหรือทางวัตถุเป็นการพัฒนาให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น เช่น การที่เด็กเปลี่ยนแปลงจากท่านอนมาเป็นคว่ำได้ จากคว่ำได้มาเป็นคืบและคลานได้ จากการเรียนรู้จักนั่งมาเป็นยืน จากยืนมาเป็นเดินและวิ่ง เป็นต้นนี้เรียกว่าเป็นการพัฒนา เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ตัวกระทำการคือเด็ก ในการคมนาคมก็เช่นเดียวกัน เดิมมนุษย์รู้จักใช้รถเทียมม้า เมื่อเปลี่ยนแปลงมาใช้รถไฟ รถยนต์ เรือยนต์และเครื่องบินเป็นต้นนี้ก็เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาด้วยเหตุผลเดียวกัน

^{๕๖} Ibid., p. 146.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๑.

^{๕๘} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๖.

^{๕๙} จิตจำนง กิติกิริติ, ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร, **การพัฒนาชุมชน**, อ่างแล้ว, หน้า ๒.

ส่วนคำว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนหลายๆ กลุ่มที่มารวมกันอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน และผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสังสรรค์กัน มีผลประโยชน์ร่วมกันและมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน^{๑๐๑}

ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Community” ซึ่งโดยความหมายก็แปลว่า “ชุมชน” เช่นกัน ประกอบด้วยลักษณะ ๕ ประการคือ^{๑๐๒}

- ๑) กลุ่มของบุคคลจำนวนหนึ่ง
- ๒) มีอาณาเขตหรือขอบเขตทางภูมิศาสตร์ที่แน่นอน
- ๓) มีการดำเนินวิถีชีวิตในสังคมอย่างเดียวกัน
- ๔) มีความสัมพันธ์กันติดต่อกัน
- ๕) มีผลประโยชน์ร่วมกัน

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ชุมชน” ไว้ดีกว่า เป็นองค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนๆ ในชุมชนของตนเองได้^{๑๐๓}

การให้นิยามความหมายของชุมชน เป็นการนิยามถึงสังคมที่ถูกจัดระเบียบแล้ว อย่างเช่น ความเป็นระเบียบของครอบครัว สมาชิกในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นพ่อ แม่ ลูก และญาติต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามสถานภาพจนทำให้ครอบครัวดำเนินชีวิตไปได้อย่างเรียบร้อย หรือการทำงานที่เป็นองค์การระดับต่างๆ ซึ่งก็มีผู้รับผิดชอบในส่วนของงานต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ตามฐานะความรับผิดชอบทำให้งานในหน่วยงานหรือองค์กรนั้นๆ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งตัวอย่างทั้งสองนี้ถือว่าเป็นตัวอย่างของชีวิตสังคมที่จัดระเบียบแล้ว เช่นเดียวกับชุมชนที่ให้ความหมายข้างต้นก็ถือว่าเป็นสังคมที่จัดระเบียบแล้วจนทำให้ชีวิตของคนในชุมชนนั้นๆ ดำเนินไปได้อย่างเป็นระเบียบ นอกจากนี้วิถีชีวิตของคนในชุมชนจะต้องมีอาณาเขตเป็นหลักในการปฏิบัติร่วมกัน เช่น ชุมชนชาวภาคต่างๆ มีชุมชนชาวภาคอีสาน ชาวภาคเหนือหรือภาคใต้ เป็นต้น

เมื่อนำคำทั้ง ๒ คือ “พัฒนา” กับ “ชุมชน” มารวมกันก็จะได้ว่า “พัฒนาชุมชน” หรือ “การพัฒนาชุมชน” หมายถึง การปรับปรุงส่งเสริมให้ชุมชนใดชุมชนหนึ่งดีขึ้น หรือมีวิวัฒนาการดีขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม^{๑๐๔} ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑) การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จิตใจหรือตั้งใจให้เกิดขึ้น กล่าวคือการพัฒนาชุมชนมิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนที่เกิดขึ้นมาโดยธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ก่อขึ้น มนุษย์ในที่นี้ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นสมาชิกของชุมชนนั้นเท่านั้นแต่อาจเป็นบุคคลภายนอกก็ได้ บุคคลภายนอกนั้นแน่นอนอาจเป็นได้ทั้งข้าราชการหรือเอกชนเป็นรายคน กลุ่มคนหรือองค์กรก็ได้ขอเพียงให้มีการจูงใจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนก็จะเข้าอยู่ในขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน

๒) การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมาย เมื่อมีการพัฒนาชุมชนก็จะหมายถึงการมีเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงชุมชน กล่าวคือการพัฒนาชุมชนจะต้องระบุเป้าหมายไว้ว่า

^{๑๐๑} ทวี ทิมขำ, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒.

^{๑๐๒} อ่างแล้ว, หน้า ๒.

^{๑๐๓} จิตจำนง กิติศิริ, ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร, การพัฒนาชุมชน, อ่างแล้ว, หน้า ๓.

^{๑๐๔} ทวี ทิมขำ, การพัฒนาชุมชน, อ่างแล้ว, หน้า ๓.

การเปลี่ยนแปลงชุมชนต่างๆ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา ครอบครัว สาธารณสุข เป็นต้น มีเป้าหมายอย่างไร กำหนดเป้าหมายจะทำเป็นอัตราเพิ่มรายได้ อัตราการเกิด จำนวนใช้ส้วมซึม หรือจะบรรยายเป็นรายลักษณ์อักษรก็ได้ทั้งสิ้น

๓) การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีแผนการหรือโครงการ การเปลี่ยนแปลงชุมชนที่จะเป็นการพัฒนาชุมชนได้นั้น จะต้องมีแผนหรือโครงการสำหรับดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย แผนหรือโครงการนี้อาจกำหนดรายละเอียดต่างๆ เช่น ใครทำอะไร ทำอย่างไร ทำกับใคร ทำที่ไหน ทำอย่างไร และทำเมื่อไร เป็นต้น แผนหรือโครงการนี้อาจกำหนดระยะเวลาสั้นยาวตามความต้องการ เช่น ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี หรือ ๕ ปี เป็นต้น แผนการนี้จึงเป็นแนวทางในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ไปสู่เป้าหมายได้อย่างไร

๔) การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีสมาชิกของชุมชนเข้าร่วม ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยเหตุผล ๒ ประการคือ (๑) เมื่อการพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ประชาชนจงใจก่อขึ้นก็จำเป็นต้องอยู่เองที่ประชาชนจะต้องเข้ามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงนี้ (๒) เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงชุมชนก็ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับประชาชน เพราะประชาชนเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชุมชน ในแง่การเข้าร่วมของประชาชนมีลักษณะเป็นการรับ (Passive) มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายดำเนินการ (Active) กระนั้นก็ตามประชาชนก็ยังมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอยู่นั่นเอง

๕) การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนที่มีการควบคุมการเปลี่ยนแปลง เป็นการควบคุมการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ทั้งในด้านระยะเวลาและด้านประเภทของการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือจะให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านใดบ้าง และเปลี่ยนแปลงเร็วช้าเพียงใด รวมถึงตลอดถึงการควบคุมในการเปลี่ยนแปลงดำเนินไปอย่างได้ดุลระหว่างด้านต่างๆ เช่น ด้านที่เป็นวัตถุและด้านที่ไม่ใช่วัตถุ (Material and Non-Material Culture) เพื่อป้องกันมิให้เกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Culture lag) และเพื่อให้สามารถดำรงความมั่นคง (Stability) ของชุมชนไว้

ความหมายและลักษณะของการพัฒนาชุมชน เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนโดยมีการวางแผนรองรับ นั่นก็คือ (๑) การเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยจงใจ (๒) มีแผนหรือโครงการ (๓) มีเป้าหมาย (๔) มีประชาชนเข้าร่วม และ (๕) มีการควบคุม เนื่องจากชุมชนต่างๆ ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมหรือประเทศ การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการพัฒนาประเทศโดยใช้หลักการทั้ง ๕ ข้อนี้นี้มาเป็นวิธีการในการพัฒนาประเทศ สังคม และชุมชน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำเป็นต้องคำนึงวิธีการต่างๆ ที่เหมาะสมในการนำแนวคิดของการพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนไปสู่ประชาชนผู้เป็นเป้าหมายของการพัฒนานั้น และสิ่งสำคัญในการกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับความรู้และมีความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาที่เหมาะสม ตลอดจนร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนภายในชุมชนนั้นๆ จะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพลังภายในชุมชนให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็ง กล่าวคือประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป

๒.๔.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการซึ่งดำเนินไปด้วยการร่วมกำลังของประชาชนกับเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ให้เจริญยิ่งขึ้นและ

ผสมผสานชุมชนเหล่านั้นเข้าเป็นชีวิตของชาติ และเพื่อให้ราษฎรสามารถอุทิศตนเองเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่ และการที่จะหลอมรวมประชาชนให้เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนนั้นต้องอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญ ๗ ประการดังนี้^{๑๐๕}

๑) การพัฒนาชุมชนต้องความพยายามที่จะยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนภายในชุมชนให้ดีขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้คนหรือชุมชนนั้นมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ทั้งนี้หมายถึงการทำให้คนหรือชุมชนในชุมชนนั้นมีความกินดีอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชนเอง โดยประชาชนจะต้องช่วยตัวเองในการพัฒนาด้วยการเข้ามาคิดพิจารณาตัดสินใจและดำเนินการด้วยตนเองบนพื้นฐานของความสมัครใจ ทั้งนี้เพราะพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ตัวประชาชนซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาทุกสาขา ต้องการให้ประชาชนมีทักษะ มีความรับผิดชอบที่จะช่วยตัวเอง

๒) การพัฒนาชุมชนต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหรือลักษณะทางกายภาพตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน การประพฤติปฏิบัติแบบเก่าๆ ของชุมชนนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างด้วยกัน

๓) การดำเนินงานจะต้องสนองต่อความต้องการของประชาชน ทั้งนี้หมายถึงว่ากิจกรรมใดๆ ที่จะนำไปส่งเสริมให้ประชาชนรับปฏิบัติจะต้องเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีความต้องการอยู่แล้วหรือเป็นกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพของประชาชนและสามารถทำให้ประชาชนรู้สึกต้องการได้

๔) การพัฒนาจะต้องใช้หลักการช่วยๆ เร่งเร้า ส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มตลอดจนการดำเนินการไปตามโครงการพัฒนานั้นๆ

๕) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change agent) จะต้องทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นเตือน ยั่วยุ และส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดริเริ่มขึ้น

๖) รัฐหรือแหล่งให้ความช่วยเหลือจากภายนอกจะให้ความช่วยเหลือเฉพาะสิ่งใดที่เกินความสามารถที่ชุมชนหรือประชาชนจะจัดหามาได้เอง เช่น ความรู้ทางวิชาการ วัสดุ และเงินเท่าที่จำเป็น

๗) จะต้องมีการรวบรวมผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ เข้าด้วยกัน มิใช่ดำเนินการแต่เพียงหน่วยงานใด เพราะปัญหาของชุมชนอยู่นอกเหนือความสามารถของหน่วยงานหนึ่ง หน่วยงานใด โดยเฉพาะ และการที่จะพัฒนาชุมชนให้ได้ผลจะต้องเป็นการพัฒนาโดยทั่วไป มุ่งประชาชนเป็นหลัก ดังนั้นจึงได้หลักการที่เรียกว่า holistic approach นั่นคือมุ่งที่จะพัฒนาทุกๆ ด้านไม่ใช่ด้านใดด้านหนึ่ง

การที่จะสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้นั้น ชุมชนจะต้องมีความคิดริเริ่มกันก่อน การที่จะมีความคิดริเริ่มได้นั้นจะต้องมีภูมิหลังที่เป็นปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้วพากันคิดหาวิธีการในการแก้ปัญหาเหล่านั้นๆ การคิดวิธีแก้ปัญหาจะต้องเป็นสิ่งใหม่ๆ ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ซึ่งทุกคนในชุมชนได้รับประโยชน์นั้นด้วยกัน รัฐจะเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะผู้ให้ความร่วมมือและให้ความคิดเห็น หรือให้ในสิ่งที่เกินกำลังของชุมชนที่จะทำได้ เช่น การพัฒนาการเกษตร สร้างเขื่อน บ่อน้ำ ถนนหนทาง เป็นต้น อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องการพัฒนาชุมชนตามองค์ประกอบข้างต้นนี้จะต้องไม่จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้นเพราะปัญหาของแต่ละชุมชนย่อมส่งผลกระทบต่ออีก

^{๑๐๕} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕-๒๖.

ชุมชนจนถึงชุมชนเมืองและในทำนองเดียวกันปัญหาของชุมชนเมืองก็จะกระทบต่อชุมชนชนบท การพัฒนาชุมชนจึงควรที่จะดำเนินการครอบคลุมทั้งชุมชนที่ล้าหลังและชุมชนที่เจริญแล้ว มุ่งยกระดับการกินดีอยู่ดีของประชาชนทั้งชาติ

๒.๔.๓ กระบวนการในการพัฒนาชุมชน

ดังที่ทราบแล้วว่า การพัฒนาหมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสภาพที่ดีขึ้นหรือสภาพที่เป็นไปตามจุดหมายที่วางไว้ และการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่วางไว้แล้วนั้นจะต้องอาศัยกระบวนการดังนี้^{๑๐๖}

๑) การสำรวจสภาพหรือสำรวจความต้องการในการพัฒนาชุมชน เป็นการทำการตรวจสอบสภาพหรือสำรวจสภาวะการณ์ของชุมชนเสียก่อนว่า ในขณะนี้ชุมชนเป็นอยู่อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความจำเป็นหรือเกิดความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงในเรื่องใด ขึ้นนั้นว่าเป็นขั้นค้นหาสาเหตุที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง โดยปกติแล้วผู้ทำหน้าที่ในการสำรวจความต้องการของชุมชน มักเป็นกลุ่มของข้าราชการ หรือเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับการพัฒนานั้นเอง และย่อมต้องอาศัยการศึกษาข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาเพื่อประกอบการพิจารณาด้วย

๒) การกำหนดวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการพัฒนา เมื่อทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและทราบความต้องการแล้ว ต่อไปก็ถึงการกำหนดวัตถุประสงค์ว่าจะทำการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดอะไร หรือเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ไปสู่สภาพไหน เช่น วัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาชุมชนในภาคเหนือของไทยก็เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนทางภาคเหนือ เป็นต้น และผู้ที่ทำการกำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ได้แก่ หน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านพัฒนาหรือคณะกรรมการที่ได้รับมอบหมายให้ทำการศึกษาในเรื่องนั้นๆ การกำหนดวัตถุประสงค์ควรทำโดยแน่ชัด และเป้าหมายที่วางไว้นั้นต้องเป็นสิ่งที่สามารถทำได้ รวมทั้งจะต้องสามารถวัดได้ด้วยว่า บรรลุเป้าหมายนั้นแล้วหรือไม่ เช่น จะต้องกำหนดมาตรฐานว่าจะทำอะไร แค่ไหน ให้สำเร็จเมื่อ เป็นต้น

๓) การกำหนดนโยบายในการพัฒนา เมื่อทราบวัตถุประสงค์แล้วว่าจะให้เกิดอะไรขึ้นต่อจากนั้นก็มาถึงขั้นการกำหนดแนวทางที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น คือการวางนโยบายพัฒนาซึ่งเป็นการบ่งรายละเอียดไปอีกว่า จะทำอะไร แนวความคิดด้านการพัฒนานโยบายนี้ ถือหลักว่าการวางนโยบายนั้นไม่ควรทำโดยการกระทำตามความปรารถนาของคนใดคนหนึ่ง แต่ควรจะต้องวางผ่านกระบวนการที่ไตร่ตรองโดยรอบคอบและโดยการใช้เครื่องมือทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ชอบธรรม สมเหตุสมผลเป็นอุปกรณ์ในการตัดสินใจวางนโยบาย ผลของการวางนโยบายจะเป็นผลผลิต (Output) ของกระบวนการวางนโยบายตามปกติจะแสดงออกใน ๓ รูปแบบ คือ^{๑๐๗} (๑) ออกมาในรูปของกฎหมาย (๒) ออกมาในรูปของการตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากรให้แก่หน่วยงานที่จะนำไปปฏิบัติ และ (๓) ออกมาในรูปของการออกคำสั่งหรือการแนะนำของฝ่ายบริหาร

๔) การวางแผนพัฒนาโดยนำทั้งวัตถุประสงค์และนโยบายของการพัฒนามาเป็นหลัก

ขั้นตอนนี้มีความสำคัญสำคัญในการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากได้วัดสภาพการพัฒนาโดยดูสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนภายในชุมชนหรือดูที่รายได้ซึ่งประชาชนอาจใช้ในการจัดหาความ

^{๑๐๖} กมล อดุลพันธ์ และคณะ, การบริหารการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๑๕๕-๑๖๑.

^{๑๐๗} ทวี ทิมขำ, การพัฒนาชุมชน, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒.

สะดวกสบายแก่ชีวิต ฉะนั้นเป้าหมายของการพัฒนาจึงมีไปในทางที่จะทำให้เกิดการเพิ่มรายได้ของประชาชนต่อหัว ธรรมดาที่จะให้เกิดรายได้ (Output) จะต้องมีการลงทุน (Input) และตามหลักประสิทธิภาพนั้นถือว่าจะต้องให้ได้ผลและประหยัดเกิดความสิ้นเปลืองน้อยที่สุด

เหตุที่จะทำให้เกิดการสูญเปล่าของการลงทุนนั้น ในทางการบริหารมีผู้วิเคราะห์ว่าอาจเนื่องมาจากสาเหตุดังนี้^{๑๐๘}

(๑) คนหรือกลุ่มคนที่ทำงานร่วมกันไม่ทราบวัตถุประสงค์ขององค์กร ไม่ทราบหมายกำหนดการว่า ทุกคนที่ทำงานร่วมกันนั้นทำเพื่อให้บรรลุถึงอะไร

(๒) ต่างคนต่างก็ไม่ทราบว่าหน่วยงานไหนจะทำอะไรบ้างที่จะเป็นการแบ่งงานกันทำ ไม่ให้ซ้ำซ้อน ขัดหรือไม่ประสานกัน

(๓) คนไม่ทราบนโยบายซึ่งเป็นเครื่องชี้แนวทางและช่วยประสานงานประสานกิจกรรมแก่บรรดาผู้ทำงานทั้งหลาย

(๔) ไม่มีการเตรียมการพิจารณาคาดการณ์ล่วงหน้าถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้น เพื่อดำเนินการแก้ไขเสียก่อนที่ปัญหานั้นจะกลายเป็นปัญหาเรื้อรังยากแก่การแก้ไข

(๕) ไม่มีเจ้าหน้าที่ เครื่องอำนวยความสะดวกและวัสดุที่พอเพียงต่อการทำงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

(๖) ไม่มีการควบคุมให้การทำงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ นโยบาย และโครงการที่ได้รับการตกลงอนุมัติแล้ว

สิ่งที่จะช่วยลดการสูญเปล่าของการลงทุนดังกล่าวข้างต้นได้ก็คือ การที่มีการวางแผนงานนั่นเอง เพราะการวางแผนคือการที่ต้องใช้ความคิด จินตนาการคาดคะเนวิธีการเพื่อเลือกคิดหาแนวทางที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งในการกำหนดเป้าหมายและโครงการในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในแผนงานจะระบุไว้ว่าใคร (Who) จะเป็นผู้ทำอะไร (What) เมื่อไร (When) ที่ไหน (Where) อย่างไร (How) และมากน้อยแค่ไหน (How much) และแผนงานนี้เองจะเป็นมาตรฐานในการตรวจสอบและควบคุมงาน

๕) การนำแผนไปปฏิบัติ เมื่อหน่วยงานปฏิบัติการ (Operating agency) วางโครงการเรียบร้อยแล้วจะต้องเสนออนุมัติโครงการ ขออนุมัติแผนดำเนินการ รวมทั้งขออนุมัติค่าใช้จ่ายจากผู้ที่มีอำนาจอนุมัติและขอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ดำเนินงานด้วย จึงจะเริ่มปฏิบัติตามแผนได้

๖) การติดตามผลและประเมินผลของการปฏิบัติตามแผน ขั้นตอนนี้เป็นการควบคุมให้การปฏิบัติตามโครงการต่างๆ เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในแผนเพื่อว่ามีอุปสรรคข้อขัดแย้งตอนใดที่ทำการไม่เป็นไปตามแผนจะได้แก้ไขทัน หรือนำไปเป็นเป้าหมายต่อไปของการพัฒนา

กระบวนการของพัฒนาชุมชนนั้น มีขั้นตอนการดำเนินงาน ๖ ขั้นตอนด้วยกัน เป็นการพัฒนากระบวนการอย่างต่อเนื่อง เมื่อดำเนินการไปถึงขั้นที่ ๖ แล้วอาจต้องนำมาเริ่มที่ขั้นที่ ๑ ใหม่หรืออาจลัดไปเชื่อมกับขั้นตอนที่ ๒ หรือ ๓ หรือ ๔ เลยก็ได้ถ้าเห็นว่าขั้นตอนไหนยังมีความบกพร่องก็ต้องเติมเต็มในขั้นตอนนี้ๆ เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีความสัมพันธ์ในการปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างปัจเจกชนต่อปัจเจกชนในชุมชน ระหว่างกลุ่มชนต่อกลุ่มชน รวมไปถึง

^{๑๐๘} อ่างแล้ว, หน้า ๓๓.

ระหว่างปัจเจกชนกับกลุ่มชนในชุมชนหนึ่งๆ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้เกิดความก้าวหน้าอันจะนำไปสู่ความสะอาดสบายและความผาสุกมาสู่สมาชิกในชุมชน

๒.๔.๔ ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของแนวคิด ทฤษฎีโดยตรงของการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะยังไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจน อย่างไรก็ตาม การพัฒนาชุมชนสามารถนำเอาทฤษฎีทางสังคมวิทยา มาช่วยอธิบายงานพัฒนาชุมชนได้ดังนี้^{๑๐๙}

๒.๔.๔.๑ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

ทฤษฎีนี้เกิดจากสมมติฐานที่ว่า มนุษย์เรามีความต้องการต่างๆ แต่แต่ละคนไม่เหมือนกันมีสิ่งของที่ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นคนจึงเข้ามาติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้จึงผลักดันให้คนเข้าสู่องค์กรทางสังคมได้ โดยจะเริ่มตั้งแต่ตัวบุคคลต่อไปจนถึงองค์กรต่อองค์กร และเมื่อบุคคลมีการแลกเปลี่ยนแปลงกันก็ต้องมีการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อให้การแลกเปลี่ยนยุติธรรมและคุ้มค่าทางวัตถุและจิตใจด้วย

ทฤษฎีนี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างๆ ของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นทางด้านวัตถุหรือจิตใจ ทางด้านวัตถุอาจจะเป็นสิ่งของที่ต้องซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนกัน การที่ชุมชนสร้างองค์กรขึ้นจะทำให้ประชากรในสังคมหรือชุมชนนั้นๆ มีความสัมพันธ์กันดียิ่งขึ้น มีการบริการหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน ส่วนด้านจิตใจทำให้ประชากรในชุมชนมีความสามัคคีกัน มีจิตอาสาในการร่วมงานที่จะพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้า ดังนั้นการพัฒนาชุมชนตามทฤษฎีนี้จะต้องมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อให้มีแนวทางปฏิบัติที่เป็นไปในทางเดียวกัน การซื้อขายแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันในชุมชนจะต้องเป็นอย่างยุติธรรมและเกิดความคุ้มค่าในการรักษาและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

๒.๔.๔.๒ ทฤษฎีการปะทะสังสรรค์ (Interaction Theory)

ทฤษฎีนี้เน้นไปที่ตัวปัจเจกชน (Individual) ในการปะทะสังสรรค์ทางสังคมโดยการใช้สัญลักษณ์ (Symbolic elements) เช่น การเกิดขึ้นของแนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมร่วมในชีวิตสังคม กระบวนการเรียนรู้ระเบียบสังคมของปัจเจกชนและการควบคุมด้วยปทัฏฐาน (Norms) ต่อการกระทำทางสังคม ทฤษฎีนี้มองวิถีทางที่ปัจเจกชนกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรโดยการแสดงบทบาทของปทัฏฐานที่เป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ระเบียบสังคม

แนวความคิดของทฤษฎีนี้ เน้นการพบปะสังสรรค์โดยการให้ปัจเจกบุคคลได้เข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับองค์กรเพื่อให้เกิดการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาทางสังคมหรือชุมชนร่วมกันโดยอาศัยความแตกต่างแต่ไม่แตกแยก นำความต่างต่างนั้นมาช่วยกันในการพัฒนาชุมชน เพราะแต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่าง ซึ่งก็สอดคล้องกับทฤษฎีนี้ที่เชื่อในความแตกต่างของปัจเจกบุคคลไม่ว่าจะเป็นด้านความเชื่อ อารมณ์ ร่างกาย สมอ่ง ความสามารถ สติปัญญา และอุปนิสัย เป็นต้น ในการปฏิบัติงานนั้นต้องอาศัยความต่างหรือความถัดของแต่ละบุคคลแล้วนำเอาความต่างนั้นมาปรับเข้าหากันสร้างความเป็นเอกภาพโดยมีแนวความคิด การกระทำที่สอดคล้องกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ตลอดถึงสร้างความเป็นเข้มแข็งทางสังคมร่วมกัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะเป็วิถีทางนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน

๒.๔.๔.๓ ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)

^{๑๐๙} จิตจำนง กิติกริตติ, ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖.

ทฤษฎีนี้เห็นว่า สังคมมนุษย์ประกอบด้วยส่วนต่างๆ คือสถาบันและองค์กรทางสังคมต่างๆ ซึ่งแต่ละส่วนมีหน้าที่สนองตอบความต้องการจำเป็นของสังคมอย่างหนึ่งหรือมากกว่า ซึ่งส่วนต่างๆ เหล่านี้จะทำหน้าที่ผสมผสานกันขึ้นเป็นโครงสร้างของสังคมอย่างดี ที่เป็นดังนี้เพราะมวลสมาชิกหรือส่วนใหญ่ของมวลสมาชิกต่างยึดในระบบค่านิยมซึ่งเป็นที่มาของบรรทัดฐานทางสังคมอย่างเดียวกัน^{๑๑๐}

การพัฒนาชุมชนตามทฤษฎีนี้ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น นั่นคือสังคมหรือชุมชนจะมีการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ เช่น การจำแนกแจกโครงสร้างมากขึ้น ซึ่งย่อมจะทำให้เกิดความชำนาญในหน้าที่เฉพาะและจำทำให้มีการเจริญเติบโตและความสลับซับซ้อนมากขึ้น มีการปรับตัวระหว่างกัน มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมมากขึ้นจนทำให้เกิดโครงสร้างของสังคมหรือชุมชน ๔ ด้าน คือ (๑) ชุมชนมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยส่วนต่างๆ อย่างคงทนและต่อเนื่อง (๒) ชุมชนมีโครงสร้างที่ผสมผสานส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันเป็นอย่างดี (๓) ชุมชนต่างก็มีหน้าที่ต่อกัน เช่น หน้าที่ในการดำรงไว้ซึ่งชีวิตของชุมชน และ (๔) โครงสร้างของชุมชนขึ้นอยู่กับความเห็นร่วมกันในระบบค่านิยมของมวลสมาชิกของชุมชนนั้นๆ

๒.๔.๔.๔ ทฤษฎีแพร่กระจาย (Diffusion Theory)

ทฤษฎีนี้ไม่ให้ความสนใจเกี่ยวกับลักษณะของสังคมมากนัก แต่จะให้ความสนใจถึงการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายของธาตุมูลทางวัฒนธรรม (Element of culture) ที่มีเรียกกันว่า นวัตกรรม หรือนวัตกรรม (Innovations) จากวัฒนธรรมหนึ่งหรือสังคมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหรือสังคมหนึ่ง มากกว่าการประดิษฐ์คิดค้น^{๑๑๑}

แนวความคิดของทฤษฎีนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ด้อยพัฒนากับสังคมที่พัฒนาแล้วนั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่นักพัฒนาชุมชนจะต้องพิจารณา กระบวนการพัฒนาเป็นอย่างไร เริ่มจากที่ใดและมุ่งทางทิศใด เมื่อรู้ช่องทางในการพัฒนาเช่นนี้แล้วก็จะทำให้นักพัฒนาสังคมหรือชุมชนลงไปพัฒนาชุมชนนั้นๆ ได้ถูกวิธี และมีความเหมาะสมต่อการพัฒนาของชุมชนนั้นๆ ต่อไป

๒.๔.๕ การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในกระแสการพัฒนาของสังคมโลก นับตั้งแต่ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติรวมทั้งประเทศไทย ได้เข้าร่วมการประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ เพื่อเรียกร้องให้ทั่วโลกคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ^{๑๑๒} ผลจากการประชุมดังกล่าวทำให้ทั่วโลกหันมาให้ความสนใจเรื่องสิ่งแวดล้อมกันอย่างกว้างขวาง ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๒๖ สหประชาชาติได้จัดตั้งสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development หรือเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า Brunt land Commission) เพื่อทำการศึกษาในเรื่องการสร้างสมดุลระหว่างสิ่ง

^{๑๑๐} อ้างแล้ว, หน้า ๕๗.

^{๑๑๑} อ้างแล้ว, หน้า ๕๘.

^{๑๑๒} จินตวีร์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๘.

แวดล้อมกับการพัฒนา ซึ่งได้เผยแพร่เอกสารชื่อ Our Common Future ที่ได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือยและเปลี่ยนวิถีทางในการพัฒนาเสียใหม่ในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้เสนอว่ามนุษยชาติสามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาได้

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้น เมื่อสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development: UNCED) หรือการประชุม Earth Summit ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ผลการประชุมนี้ ผู้แทนของ ๑๗๘ ประเทศรวมทั้งประเทศไทย ได้ร่วมลงนามรับรองแผนปฏิบัติการ ๒๑ (Agenda21) ซึ่งถือเป็นแผนแม่บทของโลกที่ประเทศสมาชิกต้องตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและเห็นความสำคัญที่จะต้องร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นในโลก โดยกำหนดกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล พร้อมทั้งกระตุ้นให้รัฐบาลประเทศต่างๆ สร้างกลยุทธ์การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ในขณะที่เดียวกันก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เพื่อผลประโยชน์ของคนในรุ่นต่อไป ทั้งนี้ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางที่สุด ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกันต่อไปได้^{๑๑๓}

ต่อมาสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development: WSSD) ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ที่นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ ระหว่างวันที่ ๒๖ สิงหาคม - ๔ กันยายน ๒๕๔๕ ซึ่งได้นำไปสู่พันธกรณีของประเทศสมาชิกประมาณ ๑๘๐ ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยที่ต้องสานต่อแผนปฏิบัติการ ๒๑ เพื่อดำเนินงานการพัฒนาที่ยั่งยืนให้กว้างขวางและมีผลในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้นที่สำคัญ คือ^{๑๑๔}

๑) กำหนดให้ประเทศสมาชิกจะต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals : MDGs) ร่วมกันให้สำเร็จภายในปี พ.ศ.๒๕๕๘ (ค.ศ.2015) เพื่อผลของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินงานในด้านต่างๆ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและจัดปัญหาความยากจนของคนในประเทศ

๒) ประเทศสมาชิกควรมุ่งส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capacity Building) ซึ่งรวมถึงการพัฒนาด้านการศึกษาและการจัดหาบริการด้านสุขภาพอนามัยให้ประชาชนอย่างทั่วถึง

๓) เสริมสร้างจิตสำนึกเพื่อกระตุ้นให้ประชากรทั่วโลกตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมของแต่ละประเทศ ต้องร่วมกันเป็นหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนา และร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ทั้งนี้ ความเคลื่อนไหวในกระแสโลกดังกล่าว ถือเป็นความพยายามที่ท้าทายของมวลมนุษยชาติ ในอันที่จะบรรลุ

^{๑๑๓} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, การพัฒนาที่ยั่งยืน, แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/download/article/article_20150813133735.pdf, (เข้าถึงเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

^{๑๑๔} อ้างแล้ว, (เข้าถึงเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

เป้าหมายของการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนให้ได้ภายในศตวรรษที่ ๒๑ โดยจะต้องพยายามหาแนวทางการร่วมมือระหว่างกันให้มากขึ้น รวมทั้งเชื่อมโยงผลประโยชน์ในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศเข้าด้วยกัน เพื่อลดช่องว่างระหว่างประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน อันจะนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนรุ่นต่อไปในอนาคต

เนื้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า ทั่วโลกประสบปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหามลพิษ ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาการถูกคุกคามและแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกประเทศ เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้เป็นเหตุุามซึ่งความเสื่อมโทรมและความขัดแย้งของมนุษยชาติ ดังนั้นทั่วโลกจึงเห็นพร้องต้องกันว่าจะต้องหาวิธีแก้ปัญหเหล่านี้ให้เบาบางหรือหมดไปจากสังคมมนุษย์ให้ได้ จึงได้จัดการประชุมระดับโลกหลายครั้งด้วยกันเพื่อให้ประเทศต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการปัญหาเหล่านี้ซึ่งมีผลกระทบต่อสังคมมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม วิธีการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อจะให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น ทุกประเทศต้องให้ความสำคัญและร่วมมือกันในการแก้ปัญหาอย่างจริงจังและต่อเนื่องจึงจะสามารถแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนได้

ในส่วนของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน การที่จะพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น ทุกภาคส่วนของสังคมไทยต้องผนึกกำลังร่วมกันในการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง บนพื้นฐานของทุนทรัพยากรที่มีอยู่ ทั้งนี้ จำเป็นต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ของคนในสังคมให้มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวม และปรับวิถีคิด ทศนคติในการดำเนินชีวิตใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยลง ขณะเดียวกันต้องประสานเชื่อมโยงบทบาทภาครัฐ ท้องถิ่นและชุมชนให้มีส่วนร่วมทำงานด้วยกันได้ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องพัฒนาட்சนชีวัตเพื่อสามารถสะท้อนผลการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศได้

๒.๔.๕.๑ ความหมายของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

ความหมายของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนนั้น ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ดังนี้^{๑๑๕}

คณะกรรมการโลกรในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development, WCED, 1987) ได้ให้นิยามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า เป็นการพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนในรุ่นอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตน

คณะกรรมการแห่งโลกด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาของสหประชาชาติ (UN World Commission on Environment and Development) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนว่า เป็นการพัฒนาที่สามารถจะบรรลุความต้องการทั้งหลายในปัจจุบัน โดยที่การพัฒนานี้จะไม่ทำให้เกิดผลเสียหายต่อความสามารถในการพัฒนาของคนรุ่นต่อรุ่นต่อไปในอนาคต

ในบริบทของประเทศไทยนั้น แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนเทียบได้กับแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อันได้แก่ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นการพึ่งตนเองและความพอเพียงเป็นหัวใจสำคัญ ตั้งแต่ใน

^{๑๑๕} จินตวิริ์ เกษมสุข, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘-๑๙.

ระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศชาติโดยคำนึงถึงสภาพทางกายภาพของท้องถิ่น ระบบนิเวศชุมชน และสภาพสังคมของประชาชนในแต่ละพื้นที่

การให้คำนิยามความหมายของการพัฒนาชุมชน สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาความคิด ความสามารถของประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นช่วยเหลือตนเองเพื่อ ครอบครัว และชุมชน และเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นโดยความร่วมมือของประชาชน และภาครัฐ ซึ่งการพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องมีการปรับปรุงสภาพต่างๆ ของชุมชนรวมทั้งมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เพื่อนำมาซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ตามแนวทางที่ชุมชนต้องการโดยความคิดริเริ่มการพึ่งพาตนเอง และความร่วมมือกันของชุมชน และระหว่าง รัฐบาลกับประชาชน หรือถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนเพื่อสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนในทุกๆ ด้าน โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนและผู้เกี่ยวข้องโดยมุ่งพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนให้ดำเนินการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างยั่งยืนโดยใช้ทรัพยากรในชุมชนที่มีอยู่ ให้มากที่สุด การที่จะเข้าถึงแก่นแท้ของการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้วจะต้องอาศัยแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งแนวความคิดนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกระดับตั้งแต่ในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศชาติ โดยคำนึงถึงสภาพที่เป็นจริงของท้องถิ่นนั้นๆ

๒.๔.๕.๒ เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนนั้น ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ๓ ประการคือ^{๑๑๖} การพัฒนาคน การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง และการพัฒนาให้เกิดสันติสุขของทั้งคนและชุมชน ซึ่งจะได้นำมาอธิบายในแต่ละหัวข้อดังนี้

๑) การพัฒนาคน

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งในเริ่มแรกนี้คือ การพัฒนาตัวคน (บุคคล) ให้เกิดลักษณะ ๓ ประการ คือ^{๑๑๗}

(๑) **การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ** นั่นคือการพัฒนาให้คนมีความรู้ ความสามารถ ความรู้ ความสามารถเบื้องต้น ได้แก่ วิชาชีพ ทำให้บุคคลมีความสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัวเอง และครอบครัวได้ นอกจากนั้นยังต้องพัฒนาให้เป็นพลเมืองที่ดี และความรู้อื่นๆ ที่สามารถทำให้เขาดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ความรู้เรื่องการเมืองไทย สังคมและวัฒนธรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ มนุษย์สัมพันธ์ และการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดีมีคุณภาพ เป็นต้น

(๒) **การพัฒนาคนให้มีคุณธรรม** เมื่อมีการพัฒนาตามข้อแรกแล้วก็ต้องพัฒนาคนให้มีคุณธรรม ซึ่งคุณธรรมในที่นี้หมายถึง ความดีที่เป็นคุณสมบัติของคน มักใช้คู่กับจริยธรรม ซึ่งเป็นมาตรฐานของความประพฤติ โดยสรุปแล้วก็คือ เป็นคนคิดดี พูดดี และทำดีทั้งทางโลกและทางธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่าคนที่มีคุณธรรมคือผู้มีสัจปฐิธรรมนั่นเอง (คนที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล)

^{๑๑๖} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

^{๑๑๗} อ่างแล้ว, หน้า ๑๐-๑๒.

(๓) การพัฒนาคนให้มีความสุข ลักษณะของการพัฒนาคนในขั้นนี้ คือการพัฒนาคนให้มีความสุขสงบเย็น เป็นคนมีจิตใจมั่นคง เยือกเย็น ผ่องใส ยิ้มแย้มแจ่มใส หรือเป็นคนไม่ทุกข์ร้อน วุ่นวายใจ กังวลใจ ทำงานอย่างมีความสุข ไม่หน้าบูดบึ้งตึง เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีทรัพย์สินเงินทองมากมาย ไม่จำเป็นต้องมีชื่อเสียงโด่งดัง หรือมีตำแหน่งใหญ่โตมีอำนาจมาก หากเป็นคนรู้จักพอ รู้จักประมาณ รู้จักสัจธรรมของชีวิต นอกจากนี้คนที่ได้รับการพัฒนาจนถึงขั้นนี้แล้ว ยังมองโลกในแง่ดี (Positive thinking) เห็นโลกสดใส รู้จักหาความสุขกับเสียงดนตรี ความสวย ความงาม ความสนุกแต่อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอควรให้มีความสุขกับสิ่งธรรมชาติเหล่านั้น

การพัฒนาชุมชนตามลักษณะนี้ เป็นการพัฒนาที่ตัวคนก่อนสิ่งอื่นใด เพราะคนเป็นปัจจัยที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำ ถึงแม้ว่าจะวัดได้ยากแต่ก็อาศัยหลักวัตถุวิสัย (Objectivity) คือวัดจากการกระทำ การพูด และการคิด ที่แสดงออกจากพฤติกรรมของคนนั้นๆ และอีกอย่างหนึ่งคือการวัดจากจิตวิสัย (Subjectivity) คือการจัดให้คนนั้นๆ อยู่ในกลุ่มไหน เช่น กลุ่มคุณธรรม หรือกลุ่มไม่มีคุณธรรม หรือกลุ่มกลางๆ ซึ่งการจัดให้กลุ่มเช่นนี้ก็เพื่อจะแสดงให้เห็นการออกแบบวัดพฤติกรรมแล้วตีความข้อมูลที่เก็บมาได้ว่า มีความสุข มีความทุกข์มากน้อยอย่างไรละก็เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าลักษณะของการพัฒนาคนทั้ง ๓ ประการข้างต้นมีคุณภาพ มีคุณธรรม และที่สำคัญมีความสุขระดับใด

๒) การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง

ขั้นตอนนี้เป็นเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความชุมชนเข้มแข็ง กล่าวคือเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งได้นั้นต้องประกอบไปด้วยเหตุผลหลายอย่างทั้งในแง่ทฤษฎีและแง่ปฏิบัติ ในแง่ทฤษฎีคนแต่ละคนไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวได้ จำต้องอยู่เป็นกลุ่มก้อน เป็นกลุ่มสังคมหรือเป็นครอบครัว หรือเป็นชุมชน คนจะพัฒนาอย่างเดียวจะไม่เกิดความยั่งยืนถาวรเพียงพอ การมีชุมชนที่เข้มแข็งจะช่วยทำให้การพัฒนายั่งยืนมากขึ้น ชุมชนที่เข้มแข็งย่อมเกิดมาจากกลุ่มสังคมและครอบครัวที่เข้มแข็ง ส่วนในแง่การปฏิบัติ มีการวิจัยการพัฒนาสังคมสนับสนุนการมีชุมชนเข้มแข็งเป็นเป้าหมาย เช่น โครงการวิจัยเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทของสภาวิจัย เป็นต้น จึงนับได้ว่ามีเหตุผลมั่นคงยืนยันความจำเป็นต้องมีชุมชนพัฒนาเป็นเป้าหมายควบคู่กับการพัฒนาคน

การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการคือ^{๑๑๘}

(๑) เป็นชุมชนการเรียนรู้ (Learning organization) นั่นคือสมาชิกของชุมชนจะต้องเกิดการเรียนรู้หรือตื่นรู้อยู่ตลอดเวลาต่อความเป็นไปของโลก รู้ข่าวคราวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้บางด้านที่จำเป็น เช่น ด้านการอาชีพ ด้านการเมือง การปกครอง ให้กับชุมชนอย่างครอบคลุมและลึก การเรียนรู้ตรงนี้ไม่ได้หมายถึงการอ่าน การอ่านแล้วก็จำซึ่งอาจไม่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง การเรียนรู้ตรงนี้จึงเน้นว่า ต้องเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ เรียนรู้จากการลงมือทำ และทำร่วมกันหลายคนหรือทำด้วยกันเป็นกลุ่มก้อน การเรียนรู้ร่วมกันทำให้เกิดความรู้จากการปฏิบัติซึ่งเป็นความรู้จริง เป็นความรู้ขั้นสูงหรือเรียกอีกอย่างว่า “ปัญญา” ปัญญานี้เองที่จะสามารถใช้แก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน หรือสามารถสร้างการพัฒนาชุมชนของตนให้เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนต่อไป ทั้งนี้เพราะปัญญาเช่นนี้จะเหมือนพลังผลักดันชุมชนอยู่ตลอดเวลา

^{๑๑๘} อ่างแล้ว, หน้า ๑๓-๑๖.

(๒) เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตัวเอง (Community management) เป็นชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการตนเองได้ การจัดการนั้นประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญ ๔ ประการคือ

(๒.๑) การวางแผน (Planning) ชุมชนจะต้องมีโครงการ (Project) หรือแผน (Plan) ของชุมชน ในโครงการหรือแผนจะต้องระบุว่า ชุมชนจะทำอะไร (What) ใครทำ (Who) ทำที่ไหน (Where) ทำเมื่อไร (When) และทำอย่างไร (How)

(๒.๒) การจัดกระบวนการ (Organization) การเตรียมการเพื่อดำเนินการตามแผนข้อแรก ต้องเตรียมคน เตรียมวัสดุ เตรียมเงิน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนจะต้องมีการวางแผนว่าใครจะทำอะไร ตอนไหน มีการฝึกทักษะที่จำเป็นและนัดหมายการลงมือทำไว้ให้เรียบร้อย

(๒.๓) การลงมือดำเนินการตามแผน (Implementing) เป็นการเอาแผนหรือโครงการมาวาง แล้วปฏิบัติตามเป็นขั้นเป็นตอนจนกว่าจะเสร็จงาน

(๒.๔) การประเมิน (Evaluating) เมื่อดำเนินงานเริ่มขึ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการดำเนินงานตามแผนคือการกำกับงาน (Monitoring) เพื่อให้แน่ใจว่างานเริ่มและดำเนินการตามเป้าหมายหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอย่างไรหรือไม่ แก้ปัญหาอุปสรรคสนับสนุนส่วนที่ดำเนินไปได้แล้วให้ดียิ่งขึ้น และตอนท้ายเมื่องานเสร็จลงมีการประเมินผลงานอีกครั้งหนึ่งว่าไม่มีการดำเนินงานครบถ้วนถูกต้องตามที่วางแผนไว้หรือไม่ สรุปปัญหาและแนวทางทั่วไปรวมทั้งบทเรียนที่ได้จากการทำงานโครงการนี้ มีข้อเสนอแนะและแนวการใช้ประโยชน์จากผลสำเร็จอันนี้ร่วมกัน

(๓) เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) การมีจิตวิญญาณของชุมชนอาจแสดงได้หลายอย่าง เช่น การมีสมาชิกที่มีความผูกพันภักดีกับชุมชน เสียสละทำงานเพื่อชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ห่วงแทนชุมชน มีสิ่งที่สมาชิกยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น มีวัด มีพระสงฆ์ มีสุสานตระกูล มีบรรพบุรุษ หรือชีวิตในวัยเยาว์และหรือผลประโยชน์ปัจจุบันและในอนาคตอยู่ในชุมชน สิ่งเหล่านี้หลายๆ อย่างรวมกันทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจเหมือนสิ่งที่มีชีวิตอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งจะเจริญเติบโตหรือเสื่อมสลายตามสภาพร่างกายและสิ่งแวดล้อม เมื่อรวมลักษณะการมีจิตวิญญาณเข้ากับการเป็นชุมชนเรียนรู้และการมีความสามารถในการจัดการเข้าด้วยกันแล้วชุมชนนี้ก็มีความพร้อมค่อนข้างสมบูรณ์ในการที่จะเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

๓) การพัฒนาให้เกิดสันติสุขของชุมชน

การพัฒนาในขั้นนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายสุดท้ายในการพัฒนาชุมชน นั่นคือคนในชุมชนเกิดสันติสุขหรือมีความสงบเยือกเย็น ส่วนภาพรวมของชุมชนก็มีสันติภาพ อันหมายถึงภาพรวมของคนมีความสันติสุข ในขณะที่สันติสุขถือว่าเป็นยอดของคุณภาพและคุณธรรม สันติภาพเป็นศูนย์รวม ความพยายามเรียนรู้ ความสามารถในการจัดการ และการมีชีวิตจิตใจหรือจิตวิญญาณ จุดยอดเหล่านี้เป็นเครื่องเตือนใจไม่ให้หลงว่าคนพัฒนาแล้วต้องมีความสุข ชุมชนพัฒนาแล้วต้องมีสันติภาพ สันติสุขและสันติภาพเป็นยอดปรารถนาของการพัฒนาชุมชนหรือสังคม

สันติสุขเป็นผลของหลายเหตุ เช่น คนในชุมชนมีความสุข มีความสมดุลในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ตลอดจนสิ่งแวดล้อม ความปรองดองสมัคปรองสามัคคีกันของคนในชุมชน การรู้จักจัดการชุมชน การมีผู้นำที่ดี รวมถึงการประสานร่วมมือกันเป็นอย่างดีระหว่างกลุ่มสังคมต่างๆ ในชุมชน ดังนั้นชุมชนที่มีสันติสุขอาจแสดงออกได้หลายรูปแบบ ที่สำคัญเช่น การเป็นชุมชนที่มีความสุข การมีความสามัคคีปรองดองกัน มีการทำงานเพื่อส่วนรวม ความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการ

ทำงานของชุมชน การมีพลังในการทำงานใหญ่ งานเพื่อส่วนรวม การมีความสามารถในการแก้ปัญหา การขัดแย้งที่อาจมีให้ลุล่วงไปได้ รวมทั้งการสามารถปกป้องภัยอันตรายจากภายนอก และแม้จะไม่ออกไปประจานภายนอก แต่ภายนอกก็ยำเกรงพลังอำนาจของความสมัคสมานสามัคคีของคนในชุมชน

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั้น เป็นการพัฒนาชุมชนแบบจัดการ นั่นคือเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นได้ให้ความสำคัญกับตัวบุคคลก่อน เมื่อตัวบุคคลได้รับการพัฒนาให้เกิดมีคุณภาพในตัวแล้วก็จะสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนในภาพรวมได้ง่ายและเป็นเอกภาพ ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนจึงต้องจัดการคนในชุมชนให้มีคุณภาพ มีคุณธรรม และสร้างความสุขให้เกิดขึ้นก่อน จากนั้นจึงจัดการชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและมีสันติภาพ วิธีการจัดการนั้นต้องให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ความเป็นไปของโลก เช่น ด้านการอาชีพ การศึกษา การปกครอง เป็นต้น เมื่อรู้เช่นนี้แล้วคนในชุมชนก็สามารถจัดการชุมชนตัวเองได้ โดยการรู้จักวางแผน การจัดกระบวนการ การลงมือดำเนินการตามแผน และการประเมิน จากนั้นก็ดำเนินเข้าสู่กระบวนการต่อไปคือการสร้างชุมชนให้มีจิตวิญญาณ นั่นคือการทุ่มเทเสียสละเพื่อชุมชน การห่วงหาพันชุมชนของตนเอง รวมไปถึงการสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวต่างๆ เช่น วัด หรือสิ่งนับถือร่วมกันต่างๆ เป็นต้น และเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาชุมชนก็คือสันติสุข ซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดของความปรารถนาของคนทั่วไป เพราะชุมชนจะเข้มแข็งต้องอาศัยการสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน สันติสุขนี้จะแสดงออกในลักษณะที่เอกภาพของชุมชน อาจหมายถึงความสมานสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งความสามัคคีนี้เองเป็นเครื่องแสดงถึงพลังความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน

๒.๔.๕.๓ หลักในการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

การที่จะพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนตามเป้าหมายที่วางไว้นั้น จะต้องอาศัยหลักการตามยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนยาวนาน โดยต้องครอบคลุมหลักการพื้นฐานดังต่อไปนี้^{๑๑๘}

๑) การสร้างวัตถุประสงค์ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนผู้ยากไร้ ความยากจนที่ดำรงอยู่มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกต้อง

๒) การสนองความต้องการพื้นฐานของชุมชนเป็นภารกิจที่สำคัญและสามารถทำได้โดยไม่ต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๓) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่า จะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการบริโภคเพื่อลดแรงกดดันที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ

๔) วิธีทางพัฒนาแบบใหม่จะต้องใช้พลังงานแบบน้อยลงและอย่างประหยัด ในขณะเดียวกันเทคโนโลยีที่เหมาะสมจะเป็นปัจจัยสำคัญในการสนองความต้องการของประชาชนได้มากยิ่งขึ้น โดยใช้พลังงานในขอบเขตจำกัด

๕) การพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องใดๆ ในชุมชนจะต้องรักษาความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การขยายตัวประชากร และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

หลักการทั้ง ๕ ข้อนี้นี้ ถือได้ว่าเป็นหลักการพัฒนาชุมชนพื้นฐานที่จำเป็นต้องมีและจะต้องได้รับการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน และนอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนและจะต้องนำมาบูรณาการเพื่อเป็นหลักการในการพัฒนาชุมชนดังนี้^{๑๒๐}

^{๑๑๘} จินตวิริ์ เกษมสุข, อ้างแล้ว, หน้า ๒๓.

๑) ระบบวัฒนธรรม ซึ่งสามารถพิจารณาได้ทั้งแง่รูปธรรมและนามธรรม ในแง่รูปธรรม ได้แก่ การแสดงประจำท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน กิจกรรม และพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีต่างๆ ที่สืบทอดมาช้านาน การงานอาชีพ และในแง่นามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ คติชาวบ้าน เป็นต้น

๒) ทรัพยากรบุคคล ซึ่งหมายถึงบุคคลที่มีคุณค่าของท้องถิ่นหรือในชุมชนนั้นๆ ทั้งในเชิงปัญญา กำลังทรัพย์ กำลังกาย และมีศักยภาพในการนำชุมชนหรือท้องถิ่นไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาที่คาดหวังไว้ บุคคลเหล่านี้ได้แก่ พระสงฆ์ ครู ผู้นำความคิดเห็น หรือปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

๓) ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรในชุมชน ซึ่งหมายรวมทั้งแหล่งธรรมชาติ พืช สัตว์ เศรษฐกิจ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล หน่วยงาน สถาบันการศึกษา ธุรกิจเอกชนที่อยู่ในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งหมดนี้นับว่าเป็นชุมชนทรัพยากรทางเศรษฐกิจของชุมชน

๔) ระบบการสื่อสาร ซึ่งหมายถึงระบบการสื่อสารภายในชุมชน เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอกจากแหล่งสื่อสารใดบ้าง จากสื่อมวลชนหรือจากการพูดคุยกัน ซึ่งลักษณะของการพูดคุยต้องพิจารณาว่าในแต่ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครคือผู้นำความคิดเห็น ใครคือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ และมีสื่ออะไรบ้างที่อยู่ในชุมชน

เมื่อศึกษาถึงหลักการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนยาวนานได้นั้น จะต้องอาศัยหลักการที่เป็นปัจจัยให้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนส่วนใหญ่หรือมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง (People centered development) เพราะประชาชนในใหญ่ควรจะได้รับผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม การพัฒนาจึงจะเกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยที่นำเอาชุมชนเป็นตัวตั้งหรือเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม จึงควรพัฒนาชุมชนให้เกิดความมั่นคงก่อนสิ่งอื่นใด นอกจากนี้ต้องสร้างระบบต่างๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ระบบวัฒนธรรม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดถึงระบบสื่อสารในชุมชน เมื่อสร้างระบบเหล่านี้ให้เกิดมีแก่ชุมชนและประชากรในชุมชนส่วนใหญ่ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน เขาเหล่านั้นก็จะเกิดความรักและหวงแหนชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ และที่สำคัญเมื่อเขาเหล่านั้นมีความรู้สึกหวงแหนและแสดงความเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกันก็จะเกิดความวิตกต่อผลกระทบในเชิงลบต่างๆ ที่จะตามมา ฉะนั้นหลักการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนจะต้องหาวิธีให้ประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมหรือความร่วมมือโดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากที่สุด ซึ่งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมตัดสินใจในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนในทุกระดับขั้นตอน

๒.๕ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน

พื้นฐานของสังคมในชนบท ส่วนใหญ่มักจะพึ่งพาอาศัยป่าเป็นแหล่งในการหาปัจจัย ๔ เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยังใช้น้ำจากแหล่งต้นน้ำลำธารเพื่อทำการเกษตรกรรม บางครั้งก็ยังเก็บหาผลผลิตจากป่าเพื่อเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการประกอบอาชีพหลักทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และป่าก็ยังเป็นแหล่งกำเนิดของ

ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม^{๑๒๑} เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าจึงมีความเกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ ปัจจุบันชุมชนเมืองมีการขยายตัวใหญ่ขึ้น ประชากรเพิ่มมากขึ้น ไม่เว้นแม้กระทั่งกลุ่มชุมชนที่อยู่ในเขตชนบทและสิ่งที่ตามมาคือ การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเข้าไปทำมาหากินหรือบุกรุกเพื่อทำเกษตรกรรม^{๑๒๒} หรือบางครั้งก็อาจจะบุกรุกโดยพวคนายทุน ที่ต้องการไม้ไปจำหน่าย ส่งผลให้ป่ามีจำนวนลดน้อยลง จนเกิดเป็นปัญหา ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่า ทำให้ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต เพราะชาวบ้านยังต้องพึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์จากป่า^{๑๒๓} จากปัญหาดังกล่าวนี้นี้จึงก่อให้เกิดเป็นความคิดในการที่จะรักษาและดูแลผืนป่าที่เป็นสมบัติของชาติและเป็นแหล่งอาหาร แหล่งทรัพยากรของชุมชนหรือเป็นทุนทางสังคม จึงได้ก่อกำเนิดขึ้นเป็นป่าชุมชน

๒.๕.๑ ความหมายของการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ “การอนุรักษ์” และ “ป่าชุมชน” ซึ่งทั้ง ๒ คำนี้ถึงแม้จะมีความหมายต่างกัน แต่ก็มีเนื้อหาที่สอดคล้องกัน เพื่อให้เกิดความกระจ่างในการศึกษาทั้ง ๒ คำนี้ จึงจำเป็นต้องศึกษาความหมายในแต่ละคำ ดังนี้

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงสุดในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างถาวรต่อไป^{๑๒๔}

ป่าชุมชน (Community forest) หมายถึง ที่ดิน หรือที่ดินที่มีป่าไม้รกด้วยต้นไม้ต่างๆ เช่น ไม้สัก และไม้อื่นทุกชนิดที่เป็นต้น เป็นกอ เป็นเถา รวมตลอดถึงไม้ที่นำเข้ามาในราชอาณาจักร ไม้ไผ่ทุกชนิด ป่าล้ม หวาย ตลอดจนจวนราก ปุ่ม ต่อ เศษ และกิ่งของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะถูกทอน เลื่อย ผ่า ถาก ขุดหรือกระทำโดยประการใดๆ^{๑๒๕} ซึ่งที่ดินหรือป่าเหล่านี้ต้องเป็นพื้นที่ที่ชุมชนได้ดำเนินการ หรือเป็นที่ดินที่ได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่องภายใต้กฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ และแผนงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย

เมื่อนำคำทั้ง ๒ นี้มารวมกันก็จะเป็น “การอนุรักษ์ป่าชุมชน” ซึ่งหมายถึง การที่ชุมชนได้เข้าไปดำเนินการป่าไม้ที่ยังไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งครอบครองตามหลักกฎหมาย แต่ชุมชนจะได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการอนุรักษ์ป่าไม้ที่อยู่ในพื้นที่ชุมชน เช่น อากาศ น้ำ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เกิดจากพื้นที่ป่า

^{๑๒๑} โภกลม แพรกทอง, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^{๑๒๒} นิวัติ เรืองพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์), หน้า ๑๐๕.

^{๑๒๓} มณฑล จำเจริญฤกษ์, หลักรวนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

^{๑๒๔} ศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวนศาสตร์, วนศาสตร์ชุมชนสำหรับเจ้าหน้าที่ป่าไม้, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐.

^{๑๒๕} พระปริยัติพัชรภรณ์ (สุพจน์ ปญญาโร), “วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า ๑๗.

ไม้ต่างๆ เพื่อความเจริญในด้านต่างๆ ชุมชน และนอกจากนี้ยังให้ผลผลิตอื่นๆ ที่จำเป็นอันจะขาดเสียมิได้ (ปัจจัย ๔) ต่อมนุษย์หรือคนในชุมชนนั้นๆ

ความหมายของการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น มองว่า ป่าไม้ที่ได้ชื่อว่าเป็นของชุมชนจริงๆ นั้น จะต้องเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่มีชุมชนเข้าไปดูแลจัดการร่วมกัน และชุมชนจะต้องได้รับผลประโยชน์จากสรรพสิ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น และนอกจากนี้วิถีปฏิบัติของชุมชนจะต้องมีการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรชาติป่าไม้ภายในชุมชนที่จะช่วยลดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในชุมชนจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรเพื่อการพัฒนาประเทศ และเป็นแนวทางหนึ่งในการรักษาพื้นที่ป่าไม้และความสมบูรณ์ของนิเวศป่าไม้ เพื่อให้ระบบนิเวศคงความสมดุล เนื่องจากป่าชุมชนเป็นกลไกที่สำคัญที่เป็นช่องทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จัดการ พื้นที่ให้ป่ามีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น และมีการใช้ทรัพยากรและผลผลิตจากป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อความมั่นคงแห่งชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อคนในชุมชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้นจึงไม่จำเป็นต้องอพยพย้ายถิ่นฐาน และที่สำคัญยิ่งคือเพิ่มความสามารถให้กับมนุษย์ชาติได้เรียนรู้การอยู่อย่างสมดุลกับธรรมชาติและดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข

๒.๕.๒ ความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าชุมชน

โดยพื้นฐานของสังคมชนบทไทยชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาป่าไม้ เนื่องจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึงเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้จึงไม่สามารถสร้างอาหารด้วยตัวเองได้ จึงต้องอาศัยการเก็บเกี่ยวจากทรัพยากรในระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรจากป่าไม้ไปใช้ประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ชาวบ้านได้พึ่งพาน้ำที่มีต้นธารจากป่าเพื่อการเกษตร อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม อีกทั้งป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของป่าต่อความอยู่รอดของชุมชนจึงมีมาเนิ่นนานและไม่สามารถแยกจากกันได้

ความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงเกิดจากประโยชน์ที่มนุษย์ในชุมชนได้รับผลผลิตจากป่าที่คนในชุมชนร่วมกันรักษาไว้ ซึ่งประโยชน์ที่สำคัญในที่นี้ก็คือปัจจัย ๔ อันได้มาจากป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ^{๑๒๖}

๑) อาหาร พืชผักต่างๆ และเนื้อสัตว์ที่มนุษย์ใช้เป็นอาหารนั้นล้วนแต่มีแหล่งผลิตมาจากป่าทั้งสิ้น

๒) เครื่องนุ่งห่ม เสื้อผ้าที่มนุษย์ใช้สวมปกปิดร่างกายป้องกันความร้อนหนาวและเพื่อความสวยงามนั้น ส่วนหนึ่งได้มาจากพืช เช่น ฝ้าย ป่าน เป็นต้น บางส่วนได้มาจากสัตว์ เช่น ไหม ขนสัตว์ หนัง เป็นต้น ซึ่งสิ่งทีนำมาทำเครื่องนุ่งห่มทั้งทีมาจากพืชหรือสัตว์ก็ต้องอาศัยป่าไม้ทั้งสิ้น

๓) ที่อยู่อาศัย การก่อสร้างบ้านเรือน อาคาร และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมนุษย์ก็ใช้ไม้เป็นเครื่องประกอบในการก่อสร้างทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งสิ่งต่างเหล่านั้นส่วนมากก็เอามาจากป่าไม้ทั้งสิ้น

๔) ยารักษาโรค ยารักษาโรคทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณที่เรียกว่ายาสมุนไพรนั้นก็ล้วนเกิดมาจากป่าไม้ทั้งสิ้น

^{๑๒๖} อดุม ดุจศรีวัชร, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: ทิววิสุทธิ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓-๓๔.

เนื้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ที่เป็นต้นกำเนิดของผลิตผลต่างๆ ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจึงขาดป่าไม้ไม่ได้ แต่โดยความเป็นจริงแล้วมนุษย์ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของป่า จึงมักจะทำลายป่าและผลของการทำลายป่าก็สร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับสังคมมนุษย์เอง ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงมีความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าไม้ไว้เพื่อสังคมหรือชุมชนของมนุษย์เอง

๒.๕.๓ หลักในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ทรัพยากรป่าไม้เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิต เพราะเป็นปัจจัยจำเป็นให้ทุกชีวิตดำรงอยู่ได้ อีกทั้งทำให้เกิดความความเจริญในทุกๆ ด้าน แต่ทรัพยากรป่าไม้ได้ถูกบุกรุกทำลายเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และก่อให้เกิดผลกระทบอันเกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติต่างๆ มากมายแก่มนุษย์ทั้งในด้านชีวิตและทรัพย์สิน และด้านเศรษฐกิจและสังคม ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์เลวร้ายจากภัยพิบัติต่างๆ อันเกิดจากภัยธรรมชาติในลักษณะต่างๆ ที่มนุษย์กำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยซึ่งมีพื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่ในสังคมชนบทหรือในชุมชน จะต้องหันมาร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่คู่สังคมหรือชุมชนในประเทศไทย โดยใช้หลักการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนดังนี้^{๑๒๗}

๑) การใช้เหตุผลหรือใช้อย่างชาญฉลาด หรือใช้อย่างจำเป็นไม่ใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างฟุ่มเฟือย ต้องคำนึงถึงเสมอว่าสิ่งที่นำไปใช้จะต้องสร้างมูลสารน้อยที่สุด

๒) สงวนทรัพยากรป่าไม้ที่หายากและกำลังจะสูญพันธุ์ หรือมีโอกาสหมดไปทรัพยากรที่จะนำมาใช้จะต้องพิจารณาอย่างละเอียดระมัดระวังควรหลีกเลี่ยงการนำทรัพยากรป่าไม้นั้นมาใช้และไม่ควรหยุดนิ่งต้องทำการทะนุบำรุงหรือทำให้ทรัพยากรนั้นมีมากขึ้นจนแน่ใจในว่ามีทรัพยากรฟื้นคืนสภาพแล้วจึงนำมาใช้ได้ ในระหว่างการฟื้นฟูควรจะได้หาสิ่งอื่นมาใช้แทน ในประเด็นเหล่านี้เทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ทรัพยากรนั้นๆ ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษเพราะทรัพยากรป่าไม้นั้นเคยมีปัญหามาแล้ว นอกจากเทคโนโลยีนั้นต้องมีประสิทธิภาพสูงแล้วผู้ควบคุมจะต้องมีความรู้และเข้าใจเทคโนโลยีเป็นอย่างดี

๓) การทำนุและฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ที่เสื่อมโทรมให้คืนสภาพ หรือคุณภาพที่ต่ำให้ดีขึ้น โดยเฉพาะทรัพยากรที่ง่ายต่อการสูญเปล่าหมดไปก่อนนำไปใช้ได้จนฟื้นคืนสภาพที่ใช้ได้ หลักการนี้ต้องใช้ความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรนั้นๆ รวมไปถึงเทคโนโลยีจะต้องมีการนำไปฟื้นฟูทรัพยากรนั้นด้วย ให้ความเอาใจใส่ตลอดเวลา สถานที่และประเภทของทรัพยากรต้องกลมกลืนกับเทคโนโลยี

๔) การวางแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมได้พัฒนาตนเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยทั่วไปการอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม นอกเสียจากผู้ใช้ทรัพยากรจะได้ตระหนักถึงความสำคัญนั้น และใช้อย่างให้เกิดผลดีในทุกๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์และควรใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลายด้านในเวลาเดียวกัน

^{๑๒๗} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๕.

นอกจากนี้ หลักการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ครอบคลุมปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมทุกทำลาย ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ และปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งนี้เพราะปัญหาต่างๆ เหล่านี้ สิ่งที่เป็นตัวการทำให้เกิดปัญหาขึ้นก็คือมนุษย์นั่นเอง สำหรับหลักการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านป่าไม้มีดังนี้^{๑๒๘}

๑) การให้การศึกษาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้การศึกษาแก่คนในชุมชนเพื่อให้ประชาชนได้เกิดความตระหนักในบทบาทและหน้าที่ต่อทรัพยากรป่าไม้ รูปแบบของการศึกษาจะต้องมีลักษณะเสริมสร้าง ทศนคติ ความคิดเกี่ยวกับการเข้าใจ รู้จักชุมชนและสภาพแวดล้อมที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ความสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนในชุมชน เพื่อให้เขาสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทิศทางส่งเสริมคุณภาพของทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม

๒) การปรับปรุงคุณภาพเป็นวิธีการตรงที่ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้และสภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม

๓) การลดอัตราการเสื่อมสูญ การบริโภคของมนุษย์ในปัจจุบันในหลายประเทศมักจะบริโภคทรัพยากรป่าไม้กันอย่างฟุ่มเฟือยและไม่ค่อยได้ใช้ให้อยู่ในขอบเขตจำกัด ทำให้สูญเสียทรัพยากรไม้ลงจำนวนมาก สามารถแก้ไขโดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบริโภคให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๔) การใช้สิ่งทดแทนทรัพยากรที่จะใช้ประโยชน์ได้ดีในอดีต เริ่มร่อยหรอลงเนื่องจากความต้องการเกี่ยวกับการบริโภคสูงนั่นเอง จึงจำเป็นต้องศึกษาหนทางนำทรัพยากรอื่นๆ ที่มีคุณภาพเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันมาใช้ทดแทน

๕) การป้องกันเป็นวิธีการจัดการโดยตรงเกี่ยวกับการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ร่อยหรอลงรวดเร็วจนเกินไป และที่สำคัญต้องมีวิธีการจัดการที่ถูกต้องเหมาะสมเพื่อเกิดความยั่งยืน

หลักในการอนุรักษ์ป่าชุมชนดังกล่าวถือว่ามีความสำคัญมากสำหรับชุมชน เพราะถ้าไม่มีวิธีการอนุรักษ์ป่าไม้ก็จะทำให้เกิดการบุกรุกป่าพื้นที่ป่าก็จะขาดความอุดมสมบูรณ์ ผลที่ตามมาก็จะทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ระบบนิเวศถูกทำลาย แม่น้ำเน่า อากาศเป็นพิษ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษต่อมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นจึงจำเป็นต้องรวมมือช่วยกันในการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ให้ดีที่สุด เพราะป่าไม้สร้างความชุ่มชื้น ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล และเมื่อฝนตกป่าไม้ก็อุ้มน้ำไว้ไม่ให้น้ำท่วมฉับพลัน ซึ่งก็ถือว่าเป็นกลไกทางธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กัน ถ้าขาดป่าฝนก็จะแล้งหรือถ้ามีฝนตกมากก็จะทำให้น้ำท่วมฉับพลัน รวมไปถึงสัตว์ป่าทั้งหลายก็ต้องอาศัยป่าไม้และป่าไม้ก็ต้องอาศัยน้ำฝนและพื้นดินที่ชุ่มชื้น ทุกสิ่งล้วนเกี่ยวข้องกันเป็นลูกโซ่ ฉะนั้นการอนุรักษ์ชุมชนจึงต้องอาศัยหลักการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนโดยเน้นกระบวนการสร้างองค์ความรู้จากฐานทรัพยากรพันธุ์พืชที่มีอยู่ในชุมชนไปสู่แนวทางการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ จนเกิดเป็นกลไกการจัดการร่วมกันทั้งชุมชนและการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เกิดขึ้น แล้วขยายผลการดำเนินงานจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งคนภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชน

^{๑๒๘} อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๖.

๒.๕.๔ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

คำว่า “คุณค่า” เป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยคุณค่าแห่งความดี ความงาม ความจริง และความบริสุทธิ์ทางจิตใจ^{๑๒๙} ทฤษฎีที่ว่าด้วยคุณค่านี้นี้มีหน้าที่ในการค้นคว้าเกี่ยวกับคุณค่าของสรรพสิ่งทั้งหลายอันเป็นอุดมการณ์หรืออุดมคติที่เป็นมาตรฐานแห่งชีวิตมนุษย์โดยการใคร่ครวญ ทบทวน และสอบสวนด้วยเหตุผล^{๑๓๐} การอนุรักษ์ป่าชุมชนจัดว่าเป็นการศึกษาคุณค่าทางเหตุผลที่สามารถจะให้คำตอบได้ว่า ทำไมจึงต้องมีการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งคำตอบที่จะได้นี้อาจเป็นเพียงนามธรรมที่ไม่สามารถจะวัดด้วยมาตรการวัดต่างๆ เช่น เป็นกิโล เป็นเมตร เป็นเส้น เป็นวา เป็นต้น แต่จะวัดได้ด้วยการประเมินที่เกิดจากความรู้สึกของบุคคลเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การวัดคุณค่าที่เป็นลักษณะของนามธรรมดังกล่าว อาจนำไปสู่การสร้างคุณค่าที่แปรรูปจากผลการกระทำออกมาในเชิงรูปธรรมได้ หรือที่เรียกว่า “การสร้างมูลค่าเพิ่ม” อันเกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น และเพื่อให้เห็นการสร้างคุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอันเกิดจากค่านิยมหรืออุดมคติของบุคคลและการเชื่อมโยงคุณค่าไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มที่เป็นผลพลอยได้จากการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ แนวคิดคือ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสมัยอดีต และคุณค่าการอนุรักษ์ป่าชุมชนสมัยปัจจุบัน รายละเอียดในแต่ละหัวข้อจะได้กล่าวโดยสังเขปดังนี้

๒.๕.๔.๑ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสมัยอดีต

การอนุรักษ์ป่าชุมชนของคนสมัยก่อนเกิดจากการสร้างคุณค่า ๒ ประการคือ^{๑๓๑} คุณค่าที่เกี่ยวกับวิญญาณในธรรมชาติ และคุณค่าเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ซึ่งทั้งสองแนวคิดนี้มีหลักความเชื่อที่ทำให้เกิดคุณค่าทางจิตใจต่อมนุษย์ที่อาศัยอยู่กับธรรมชาติป่าไม้ดังนี้

๑) คุณค่าที่เกี่ยวกับวิญญาณในธรรมชาติ

ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจก่อนว่า “วิญญาณ” ในที่นี้หมายถึงผีบางเทวดาที่สิงสถิตประจำอยู่ในธรรมชาติ คือบนภาคพื้นดิน ป่าเขา แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง และในอากาศ เช่น พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมืองพระทรงเมือง พระหลักเมือง เจ้าป่าเจ้าเขา เทพารักษ์ แม่ธรณี แม่โพสพ นางไม้ รุกขเทวดา แม่คงคา ผีเสื้อน้ำ เมขลา พระพาย พระพิรุณ พระเพลิง พระอาทิตย์ พระจันทร์ และรวมไปถึงวิญญาณของคนที่ตายไปแล้ว เช่น วิญญาณบรรพบุรุษ ดังจะเห็นได้จากชาวกศพที่นักโบราณคดีขุดค้นได้มีคุณค่าทางการศึกษาว่า ในบริเวณที่พบซากศพนั้นจะประกอบได้ด้วยเครื่องบูชาศพ พบร่องรอยการตกแต่งหลุมฝังศพ นักโบราณคดีจึงนิยามลงไปว่ามนุษย์แต่โบราณนับถือบูชาบรรพบุรุษของตน^{๑๓๒} การเห็นว่าในธรรมชาติมีวิญญาณที่อาศัยอยู่เช่นนี้ก่อให้เกิดคุณค่าในการกระทำของมนุษย์ แต่สิ่งสำคัญที่เสริมให้เกิดคุณค่าในใจของมนุษย์คือมีความเชื่อว่า ในธรรมชาติมีวิญญาณหรือผีบางเทวดาคุ้มครองรักษา ถ้าผู้ใดทำผิดกฎ หรือทำลายธรรมชาติก็จะได้รับโทษที่อาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ แต่ถ้ารู้จักยำ

^{๑๒๙} จักรพรรณ วงศ์พรพวัฒน์, ปรัชญาศาสตร์แห่งภูมิปัญญามนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: ควอลิตี้พริ้นท์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๓.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๑๓๑} เสฐียร พันธรั้งซี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙.

^{๑๓๒} มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา, (ฉะเชิงเทรา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๑.

เกรงไม่ทำผิดหรือทำลายธรรมชาติและช่วยคุ้มครองรักษาธรรมชาติไว้ก็จะได้รับผลดีตอบแทน นานาประการ ดังนั้นเมื่อคนสมัยก่อนมีความเชื่อว่ามีวิญญาณอาศัยอยู่แพร่กระจายทั่วไป จึงเป็นเหตุนำมาซึ่งการอนุรักษ์ป่าด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ^{๑๓๓}

(๑) **มีความเกรงกลัวต่อธรรมชาติ** ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกเกรงกลัวต่อ วิญญาณในธรรมชาติ ความเกรงกลัวเช่นนี้ได้เกิดคุณค่าอย่างหนึ่งในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมไทยใน ชนบทที่อาศัยอยู่กับธรรมชาติป่าไม้จนเกิดเป็นค่านิยมในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ เช่น คติความเชื่อ ที่ว่าไม่ให้ถ้ำอยู่จระเข้สวาจะลงในที่ที่คิดว่ามีวิญญาณสิงสถิตอยู่ โดยเฉพาะในพื้นที่มีต้นไม้หนาทึบ หากจำเป็นก็ต้องขอขมาเสียก่อน หรือเมื่อเข้าป่าไปหาของป่า ตัดฟัน หรือตัดไม้สำหรับใช้เป็นเครื่อง เรือนของตนก็จะมีการทำพิธีขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาเสียก่อนจึงจะสามารถตัดหรือนำออกมาจากป่าได้

(๒) **มีความกตัญญูต่อธรรมชาติ** เนื่องจากสังคมไทยสมัยก่อนมีความรู้สึกต่อ วิญญาณในธรรมชาติมีความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งกว่าคนทั่วไป จึงมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อวิญญาณใน ธรรมชาติ ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เกิดคุณค่าในจิตใจของคนเหล่านั้น นั่นคือเกิดความซาบซึ้งของคุณค่าต่อ บุญคุณที่วิญญาณในธรรมชาติได้ช่วยรักษาป่าทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์ ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์แก่ พวกตน ความรู้สึก “กตัญญู” ซึ่งเกิดพร้อมๆ กับความรู้สึกที่จะตอบแทนบุญคุณที่ว่า “กตเวที” เป็น ความรู้สึกที่สูงกว่าประณีตกว่า ความรู้สึกเกรงกลัวที่เกิดจากความคิดถึงความปลอดภัยของพวกตน ความคิดที่จะได้รับความรักจากสิ่งที่รู้สึกว่ามีอำนาจกว่าตน ความรู้สึกกตัญญูเป็นความรู้สึกถึงความดี งามของผู้ให้ จึงเกิดความคิดที่จะตอบแทน เช่น ความรู้สึกซาบซึ้งถึงบุญคุณของแผ่นดินที่ตนอาศัยหลัก นอน อาศัยทำกิน เป็นต้น จึงเรียกด้วยความเคารพว่าแม่พระธรณี หรือความรู้สึกซาบซึ้งถึงบุญคุณของ ต้นไม้และป่าไม้ที่ให้ร่มเงา ให้ความชุ่มชื้นแก่ชีวิตตนและแผ่นดินอันเป็นเหตุให้เกิดลำธาร ให้ความ เคารพให้ความรักด้วยการไม่ทำลาย ให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขา รุกขเทวดา เทพารักษ์ผู้คุ้มครอง รักษาป่า

จากคติความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณในธรรมชาตินี้ถือได้ว่า เป็นความเชื่อที่ทรงคุณค่าต่อ จิตใจของสังคมไทยในอดีตที่ดำรงชีวิตอาศัยอยู่กับธรรมชาติ เพราะสังคมไทยในอดีตมีความเชื่อว่า ธรรมชาติมีสิ่งลึกลับที่มีอำนาจกว่าพวกตนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว สิ่งลึกลับเหล่านั้นเป็นวิญญาณที่ให้คุณ หรือให้โทษพวกตนก็ได้ ซึ่งโดยธรรมชาติของมนุษย์ก็มีความกลัวต่ออำนาจลึกลับอยู่แล้วจึงพากันจำ ยอมและให้ความเคารพโดยการบูชากราบไหว้ต่อสิ่งเหล่านั้น เมื่อยอมรับเอาสิ่งลึกลับเหล่านั้นมาบูชา นับถือก็ไม่กล้าที่จะทำลายสิ่งที่เชื่อว่าเป็นวิญญาณเหล่านั้นอาศัยอยู่ ซึ่งก็คือธรรมชาติที่ประกอบไปด้วยสรรพสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น เช่น ป่าไม้ เป็นต้น ในทางพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นการทำ ความเคารพต่อสิ่งเหล่านั้นด้วยการแสดงกตัญญูตวงเวทิตา ซึ่งในทางจิตใจถือว่าเป็นคุณค่าที่สูงส่งที่บุคคลจะ รู้สึกระลึกถึงสิ่งที่มีพระคุณต่อตนแล้วพากันตอบแทนบุญคุณนั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่กิ่งของต้นไม้นั้นก็สมควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๑๓๔} และอีกบทหนึ่งว่า “บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้ก็ไม่ควร

^{๑๓๓} อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๑ -๑๐๒.

^{๑๓๔} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๙/๒๐๙.

ทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๑๓๕} คำสอนนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของหลักธรรมเรื่องความกตัญญูกตเวทีที่มนุษย์ทุกคนควรมีไว้ในใจตน

๒) คุณค่าเกี่ยวกับภพธรรมชาติ

สังคมไทยสมัยก่อนมีความเชื่อว่า ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเป็นอยู่ของคน สัตว์ และพืชตลอดจนความเป็นไปของโลก กล่าวคือธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว กฎเกณฑ์นั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกันในลักษณะต่างๆ เช่น มีการพึ่งพาอาศัยกัน และสามารถสืบสาวเรื่องราวเข้าหากัน หรืออนุมานได้ว่า เมื่อมีอย่างหนึ่งจะต้องมีอย่างหนึ่ง หรือสามารถจัดเข้าเป็นหมวดหมู่กันได้ นอกจากนี้ยังหมายถึงความมีระเบียบของธรรมชาติที่เป็นไปอย่างมีจุดหมาย มิใช่เป็นไปอย่างไร้จุดหมายหรือตามยถากรรม ความมีระเบียบนี้เองทำให้ธรรมชาติมีความงาม หรือที่เรียกว่า “ความงามตามธรรมชาติ”

ความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติหรือความเข้าใจในกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้เองก่อให้เกิดคุณค่าหลายอย่างในการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ดังนี้^{๑๓๖}

(๑) **คุณค่าในการพึ่งพาอาศัยกัน** เป็นคติของคนสมัยก่อนที่เชื่อกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีการพึ่งพาอาศัยกันโดยถือเอากฎธรรมชาติเป็นแม่แบบ ดังสุภาสิตเก่าที่ยืนยันถึงการที่ทุกสิ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติว่า “เสื่อพีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินดีเพราะหญ้ายัง หญ้ายังเพราะดินดี” สุภาสิตนี้สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากนิทานชาดกชื่อว่าพยัคฆชาดกในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ถือว่า เป็นคติสอนใจอย่างสูงค่าที่ทำให้คนไทยสมัยก่อนนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตโดยมองว่ากฎธรรมชาติดีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งทำให้เกิดความสมดุลในธรรมชาติ หรืออาจจะเรียกกฎนี้ว่า “กฎสมดุล” (Law of equilibrium) ดังตัวอย่างนิทานที่ปรากฏในพยัคฆชาดกว่า^{๑๓๗}

ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภโลกกาลิกภิกษุผู้ไม่อาจจะอยู่ร่วมกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธก ว่า...กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว พระโพธิสัตว์เกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ในราวป่าแห่งหนึ่ง และในที่ไม้อกลกันนั้นมีรุกขเทวดาตนหนึ่งอาศัยอยู่ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ในป่านั้นมีราชสีห์กับเสือ ๒ ตัวอาศัยอยู่ เพราะกลัวราชสีห์และเสือ พวกชาวบ้านจึงไม่ไปทำนาใกล้ป่าและไม่คิดที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ในป่านั้น สัตว์ทั้งสองตัวเมื่อล่าเหยื่อได้แล้วก็จะฉีกกินเนื้อปล่อยให้เหลือแต่กระดูกทิ้งไว้ส่งกลิ่นเหม็นไปทั่วป่า วันหนึ่ง รุกขเทวดาตนนั้นได้แวะไปปรึกษากับรุกขเทวดาโพธิสัตว์ว่า “เพื่อนรัก เพราะอาศัยราชสีห์และเสือสองตัวนี้ ป่าจึงมีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด เราเสนอว่าให้ขับไล่สัตว์สองตัวนี้หนีไปที่อื่นเสีย” พระโพธิสัตว์ห้ามว่า “อย่าเลยท่าน เดียววิมานของท่านจะถูกทำลายนะ” แล้วกล่าวเป็นคาถาว่า “เพราะการคบหามิตรใด ความปลอดภัยจะหมดไป บัณฑิตควรรักษาลาภยศและชีวิตของตนที่มิตรนั้นเคยครอบครองมาก่อนเอาไว้ ประดุจบุคคลรักษาดวงตา เพราะการคบหามิตรใด ความปลอดภัยเพิ่มพูนมากขึ้น บัณฑิตควรทำการช่วยเหลือในกิจทุกอย่างของมิตรนั้นให้เหมือนกับทำให้กับตนเอง” เทวดาตนนั้นไม่เชื่อฟังได้แสดงรูปร่างนำกลั้วขับไล่ราชสีห์และเสือให้หนีไปอยู่ที่อื่น ต่อมาไม่นานเมื่อชาวบ้านไม่เห็นรอยเท้าราชสีห์

^{๑๓๕} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๖๑/๒๑๐.

^{๑๓๖} มั่น เสือสูงเนิน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๓๗} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๖๔-๖๖/๑๓๔-๑๓๕.

และเสือกก็เข้าไปตัดต้นไม้ในป่านั้น ถางป่าด้านหนึ่งเป็นที่นาและตัดต้นไม้วิมานของรุกขเทวดานั้นไปใช้ประโยชน์ สร้างความเดือดร้อนแก่รุกขเทวดานั้นมาก วันหนึ่ง เทวดานั้นได้คร่ำครวญไปหาพระโพธิสัตว์และขอคำแนะนำพระโพธิสัตว์จึงแนะนำให้ไปอ้อนวอนราชสีห์และเสือกให้กลับมาอยู่เหมือนเดิม เทวดานั้นไปยื่นประคองอัญชลีต่อหน้าสัตว์ทั้งสองอ้อนวอนว่า “ท่านสัตว์ทั้งสอง ขอเชิญท่านไปอยู่ป่าเช่นเดิมเถิด ป่าไม้ถูกมนุษย์ทำลายเกือบจะหมดแล้ว” แต่สัตว์ทั้งสองหาได้กลับไปไม่มีแต่เทวดานั้นเท่านั้นเดินกลับเข้าป่าไปไม่นานนักป่านั้นก็เป็นที่ทำกินของชาวบ้านไป

ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทางที่ตีความถูกต้องและเหมาะสมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและอาศัยอยู่กับธรรมชาติ ความรู้สึกนี้เป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการที่ต่างคนต่างต้องพึ่งพากัน ดังกล่าวที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” อันแสดงให้เห็นถึงความตระหนักรู้ต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าระบบแห่งดุลยภาพ ซึ่งก็คือว่าเป็นคุณค่าอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณีและจิตใจของคนไทยแต่โบราณว่ามีความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

(๒) คุณค่าในการอยู่ร่วมกันแบบฉันทภูมิตมิตร คนไทยสมัยก่อนเข้าใจในเรื่องของกฎธรรมชาติว่าเป็นสิ่งก่อให้เกิดความรู้สึกรักกันฉันทภูมิตมิตรสหายร่วมโลกที่ต้องร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ หรือที่เรียกว่า “กฎแห่งความเหมือนกัน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีธาตุแท้หรือเนื้อแท้เหมือนกัน จึงมีชะตากรรมร่วมกันทั้งในทางเจริญและทางเสื่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักกันและรวมทั้งรักสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย

คุณค่าในข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีเนื้อแท้เป็นอย่างเดียวกันคือเป็นสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ว่าทุกสิ่งอย่างมีลักษณะอย่างเดียวกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา พุทธศาสนาสอนให้รู้เท่าทันและดำเนินชีวิตร่วมกันโดยสันติไม่เบียดเบียนกันมีความรักต่อกัน เช่นเดียวกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่ต้องอาศัยอยู่กับธรรมชาติ ฉะนั้นมนุษย์ก็ต้องรักธรรมชาติ เป็นมิตรกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ ถ้ามีส่วนไหนที่ธรรมชาติถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ต้องหาวิธีอนุรักษ์ส่งเสริมธรรมชาติให้ธรรมชาตินั้นฟื้นฟูโดยเร็ว เช่นการอนุรักษ์ป่าไม้ในภาวะปัจจุบันก็ถือว่าเป็นความเร่งด่วนที่มนุษย์หรือคนในชุมชนจะต้องหาวิธีอนุรักษ์ไว้ให้เป็นทรัพยากรที่คู่กับมนุษย์หรือคนในชุมชนต่อไป

(๓) คุณค่าในความงาม เนื่องจากกฎธรรมชาติมีความเป็นระเบียบอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว จึงมีลักษณะของความสอดคล้องกันในทุกๆ เรื่อง ความสอดคล้องกันหรือความเป็นระเบียบนี้เองทำให้ธรรมชาติหรือสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติมีความสวยงาม และความสวยงามนี้ทำให้เกิดความสุข ความรื่นเริง ความเพลิดเพลิน เจริญตา เจริญใจ ดังจะเห็นได้จากต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา และสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งหลายล้วนมีความงามอยู่ในตัวเองทั้งสิ้น

ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ที่สรรสร้าง ความงามให้กับสิ่งที่เป็นธรรมชาติและทำให้จิตใจมนุษย์มีความเพลิดเพลินกับความงามของธรรมชาติเหล่านั้น นี่เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ต้องรักษาความงามของธรรมชาติไว้ เพราะมนุษย์ก็เป็นหนึ่งของธรรมชาติ การที่มนุษย์ทำลายธรรมชาติก็เหมือนกับว่าเป็นการทำลายตัวมนุษย์เอง เมื่อธรรมชาติถูกทำลายไม่ว่าจะเป็นส่วนไหนของธรรมชาติก็ทำ ก็จะทำให้ธรรมชาตินั้นเสียความสมดุลหาความสวยงามไม่ได้ ฉะนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้อง

รักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้เพื่อไม่ให้เสียสภาพของความงามไป เช่นกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของคนในชุมชนก็เปรียบเสมือนการรักษาความงามของชุมชนไว้ไม่ให้เสียความสมดุลของความเป็นป่า เมื่อป่าในชุมชนมีความสมบูรณ์ก็จะทำให้การดำรงชีวิตและสัตว์ทั้งหลายมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย

(๔) คุณค่าในการแก้กัน คนไทยสมัยก่อนมีความเชื่อว่า ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่มือที่มิอาจต่ออีกสิ่งหนึ่ง จึงเกิดมีการแก้ฤทธิ์หรือพิษของกันและกัน ซึ่งกฎนี้มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ความร้อนกับความเย็นแก้กันได้ ความร้อนทำให้ของเหลวกลายเป็นไอ ความเย็นทำให้ไอเป็นหยดน้ำเป็นน้ำแข็ง ความร้อนละลายของแข็งให้เป็นของเหลวต่อไปอีก นี่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของโลกซึ่งเกิดขึ้นตลอดเวลา สัตว์ป่ารู้ว่าพืชชนิดใดกินได้ พืชชนิดใดกินไม่ได้ พืชชนิดใดกินหรือถูตัวแล้วแก้โรคร้ายไข้เจ็บได้ มันเป็นยาของสัตว์และการที่สัตว์รู้อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณจนถึงทุกวันนี้ ข้อนี้อาจเรียกว่า “กฎการแก้กันตามธรรมชาติ” หรือ “กฎการเยียวยา”

กฎในการแก้กันตามธรรมชาติ หรือกฎการเยียวยา นี้ เชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ และสิ่งที่เกิดมีในธรรมชาตินั้นมักจะมาเป็นคู่ๆ เพื่อสร้างเสริมอีกสิ่งหนึ่งที่ขาดไปให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น เมื่อมีร้อนก็มีเย็นเป็นเครื่องแก้ เมื่อมีมืดก็มีสว่างเป็นเครื่องแก้กัน เป็นต้น เมื่อกฎธรรมชาติให้ทั้งสองสิ่งมาคู่กันอย่างนี้ จึงทำให้มนุษย์รู้จักค้นหาและเรียนรู้ถึงสิ่งที่มาคู่กันนั้นๆ อย่างเช่นเมื่อเจ็บป่วยก็หาวิธีการรักษาหรือแก้อาการเจ็บป่วยนั้นได้ เพราะเชื่อว่าเมื่อมีการป่วยไข้ก็จะต้องมีวิธีการรักษาให้หายได้ วิธีการหาสิ่งที่มาแก้ความเจ็บป่วยนั้นก็แตกต่างกันไปแล้วแต่ยุคสมัย แต่ที่คล้ายกันในทุกยุคทุกสมัยก็คือมนุษย์รู้จักแสวงหายาสมุนไพรจากธรรมชาติป่าไม้เพื่อใช้เป็นเภสัชสำหรับรักษาโรคต่างๆ ทั้งในรูปแบบของแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนปัจจุบัน จนกระทั่งรู้ว่าพืชชนิดไหนเป็นยาอะไร แก้พิษอะไรได้บ้าง แล้วนำมาแปรรูปเป็นยารักษาโรคในรูปแบบต่างๆ ข้อนี้องค์ทำให้มนุษย์หรือสังคมไทยสมัยก่อนเกิดหวงแหวนป่าไม้และมีการอนุรักษ์ป่าไม้เพราะเห็นคุณค่าของป่าไม้แล้วว่าให้ประโยชน์มากมายสำหรับการดำรงชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒.๕.๔.๒ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสมัยปัจจุบัน

การอนุรักษ์ป่าไม้ชุมชนในสมัยปัจจุบันมีความแตกต่างจากสมัยก่อนมาก สมัยก่อนเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยจิตวิญญาณของคนที่พร้อมจะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและปรับตัวเข้ากับธรรมชาติจริงๆ การอนุรักษ์ป่าไม้สมัยก่อนจึงเกิดจากคุณค่าทางจิตวิญญาณของคนที่มีต่อจิตวิญญาณลี้ลับที่อาศัยอยู่ในธรรมชาตินั้นๆ คุณค่าที่ได้จากการอนุรักษ์ป่าจึงค่อนข้างจะเป็นนามธรรมที่เกิดจากจิตใจของคนในยุคนั้น ส่วนการอนุรักษ์ป่าชุมชนสมัยปัจจุบันมีพัฒนาการไปสู่การสร้างคุณค่าเพิ่มในเชิงรูปธรรม นั่นคือการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อหาผลผลิตจากป่าไม้ เช่น การหาของป่าไปขายเพื่อดำรงชีวิต และการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อให้เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นต้น นอกจากนี้ยังการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อการแสวงหาผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างคุณค่าในเชิงรูปธรรมที่เชื่อมโยงไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มให้เกิดกับชุมชนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งในที่นี้แบ่งออกเป็น ๕ อย่างคือ^{๑๓๘}

๑) คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ นับว่าเป็นที่นิยมของนักอนุรักษ์ป่าไม้มากที่สุดเพราะทรัพยากรป่าไม้สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อย่างมหาศาล จะเห็นได้จากถ้าประเทศใดมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรป่าไม้ ประเทศนั้นก็จะมีปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตขึ้น

^{๑๓๘} มัน เสือสูงเนิน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

พื้นฐานของคนในประเทศสมบูรณ์ไปด้วย ทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และสมุนไพรที่เป็นยา รักษาโรค สิ่งเหล่านี้จะหาได้ง่ายหากมีทรัพยากรป่าไม้ที่สมบูรณ์ และสามารถจะนำไปซื้อขายเป็น รายได้โดยการเพิ่มเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ป่าไม้นอกเหนือจากการให้ผลผลิตตามธรรมชาติแก่สังคม หรือชุมชนทั่วไปแล้ว ป่าไม้ยังมีมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากมีการปลูกต้นไม้ เศรษฐกิจหลายชนิด เช่น ต้นสัก ต้นยูคาลิปตัส ต้นยางนา ต้นยางพารา เป็นต้น ต้นไม้เหล่านี้ได้นำมา ซึ่งความมั่งคั่งและความสมบูรณ์แก่ผู้ที่ปลูกในเชิงอนุรักษ์เพื่อการหารายได้จากไม้เศรษฐกิจเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ป่าไม้น้อมส่งผลดีต่อมนุษย์ในทุกๆ ด้าน เพราะป่าไม้นอกจากจะทำหน้าที่ให้ ความชุ่มชื้นแก่พื้นดินแล้ว ยังเป็นที่ก่อเกิดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายให้ดำรงอยู่ได้ จึงนับว่าเป็นคุณค่าที่หา ประมาณมิได้ เพราะไม่มีสิ่งใดจะมีค่าเท่ากับสิ่งที่มีชีวิตบนโลกนี้ การอนุรักษ์ป่าไม้จึงเท่ากับว่าเป็นการ ส่งเสริมสรรพชีวิตให้มีการดำรงเผ่าพันธุ์สืบเนื่องเป็นวัฏจักรต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

๒) คุณค่าทางด้านจิตใจ จิตใจเป็นเรื่องที่คนไทยส่วนมากที่นับพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญมากที่สุด ธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์ หากธรรมชาติป่าไม้ดีก็จะเป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เข้าสู่ความสงบ จิตเข้าสู่เวก เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเจริญภาวนาเพื่อ การพัฒนาจิตและคุณธรรม เริ่มตั้งแต่มีความรู้สึกที่ดี เป็นมิตรกับธรรมชาติป่าไม้ ตลอดจนการพัฒนา ปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติจนถึงสัจธรรม ถ้าหากยังไม่ได้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ก็ยังสามารถ สัมผัสได้เมื่ออยู่ท่ามกลางธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์

ข้อนี้เป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจโดยอาศัยความร่มรื่น ความเป็นธรรมชาติของป่าไม้ ธรรมชาติที่แท้จริงนั้นเป็นสิ่งบริสุทธิ์ การจะเข้าถึงธรรมชาติของจิตได้จะต้องอาศัยความวิเวกหรือ สถานที่ที่เป็นบ่อเกิดแห่งความบริสุทธิ์ซึ่งก็คือธรรมชาติ ป่าไม้ถือได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่แสดงถึงความ เป็นธรรมชาติได้มากที่สุด ดังจะเห็นได้จากองคภาพพแห่งการเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในทางพุทธศาสนา ล้วนเกี่ยวข้องกับป่าไม้ทั้งสิ้น นี้แสดงให้เห็นว่าป่าไม้มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งทางด้านกายภาพและจิต ภาพของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการดำรงอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

๓) คุณค่าทางด้านสังคม เนื่องจากธรรมชาติเป็นสิ่งกำหนดวิถีชีวิตและลักษณะความ เป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคมหรือชุมชน หากมีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เช่น มีน้ำ ป่าไม้ ทะเล ภูเขา สัตว์ พืช และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ พร้อมบริบูรณ์ สังคมมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในธรรมชาติที่เกื้อกูลเช่นนี้ จะ มีแต่ความเจริญทางด้านอารยธรรมสูง เพราะความขัดแย้งในด้านการแข่งขันแย่งชิงปัจจัย ๔ มีน้อย ธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะทำให้เกิดความสุข ทำให้ เกิดคุณค่าทางด้านสังคม เมื่อคนในสังคมหรือชุมชนมีจิตใจดีงามเป็นสุนทรียภาพแล้วก็สามารถพัฒนา สังคมให้น่าอยู่ได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า คุณค่าทางสังคมมนุษย์ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ทรัพยากรป่าไม้ จะ สังเกตได้ว่าสังคมมนุษย์ในอดีตมีอารยธรรมมากมายเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นทางตะวันตก ตะวันออก หรือ แม้แต่ในประเทศไทยก็ตาม ล้วนมากมีไปด้วยวรรณกรรมอันหลากหลายสืบทอดมาจนถึงอนุชนรุ่นหลัง ได้ศึกษาเรียนรู้กัน ซึ่งคุณค่าดังกล่าวนี้ล้วนเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในประเทศนั้นๆ เป็นส่วนสำคัญ จึงอาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติป่าไม้ได้สร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ให้กับสังคมมนุษย์มากมาย

ซึ่งสิ่งนี้เองได้พัฒนาสังคมมนุษย์ให้มีความสุข ความอุดมสมบูรณ์ และสามารถสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้จากผลผลิตของป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์นั้นได้อย่างเต็มที่

๔) คุณค่าทางด้านการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวนับว่าเป็นคุณค่าอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คนไทยในปัจจุบันได้ช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ โดยเฉพาะในพื้นที่อุทยานต่างๆ ที่ยังเขียวชอุ่มไปด้วยป่าไม้ มีสภาพธรรมชาติที่สวยงามอุดมสมบูรณ์ไปด้วยน้ำตก ป่าไม้ แม่น้ำ ลำธาร พืชพันธุ์ไม้นานาชนิด และสรรพสัตว์ ก็จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้คนจากภายนอกเข้าไปเยี่ยมชม นอกจากคนในชุมชนจะได้รับประโยชน์จากการอนุรักษ์โดยตรงด้านอื่นๆ แล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจอีกทางหนึ่งอีกด้วย เพราะเมื่อมีนักท่องเที่ยวมากก็จะเกิดการใช้จ่าย สามารถขายสินค้าที่ผลิตจากชุมชนได้

ข้อนี้ได้เป็นที่ประจักษ์แล้วในปัจจุบัน เนื่องจากว่าป่าไม้ได้ถูกทำลายลงอย่างมาก คนในสมัยปัจจุบันจึงไม่ค่อยได้สัมผัสกับป่าไม้ธรรมชาติมากนัก จึงจำเป็นที่หน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนต่างๆ ได้ร่วมด้วยช่วยกันในการอนุรักษ์ป่าไม้ธรรมชาติไว้เพื่อจะให้เป็นที่แหล่งให้พื้นที่ของประเทศ ชุมชนอุดมสมบูรณ์หรือให้แหล่งให้คนในชุมชนได้หาประโยชน์อันเกิดจากป่านั้น นอกจากนี้ยังแหล่งให้ให้คนรุ่นใหม่ที่ย้ายอยู่ในตัวเมืองได้เข้าไปท่องเที่ยวหาความบันเทิงใจ และเสพเอาความงามความบริสุทธิ์ของอากาศที่เป็นธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากการท่องเที่ยวก็จะเป็นรายได้เข้ารัฐหรือคนในชุมชนนั้นๆ

๕) คุณค่าทางด้านนันทนาการและการพักผ่อน คุณค่าทางด้านนี้เกิดจากการที่คนมีความเครียดจากการทำงาน หรืออยู่ในเมืองใหญ่มองไปทางไหนก็มีแต่ตึกสูงและมลภาวะทางรถยนต์และอื่นๆ จึงช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้หรือปลูกต้นไม้เสริมให้เกิดความร่มรื่น สงบ เป็นธรรมชาติในสถานที่ใดที่หนึ่งไว้ที่เห็นว่าเหมาะสมและสามารถสร้างคุณค่าทางจิตใจให้เกิดความสบายในเมื่อไปเยี่ยมชมที่นั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งจัดให้เป็นสถานที่ทำกิจกรรมนันทนาการกับครอบครัวและมิตรสหาย เช่น ใช้เป็นที่ออกกำลังกาย เล่นกีฬา ชมนก ชมไม้และพักผ่อนในรูปแบบกิจกรรมอื่นๆ ได้อย่างหลากหลาย

ข้อนี้แสดงให้เห็นคุณค่าทางด้านนันทนาการและการพักผ่อนหย่อนใจของผู้คนที่ห่างไกลจากป่าไม้ธรรมชาติ โดยเฉพาะสังคมเมืองซึ่งค่อนข้างจะเครียดจากการทำงาน หรืออยู่ในที่ที่มีมลพิษมาก เมื่อมีโอกาสก็จะพาครอบครัวหรือส่วนตัวไปเที่ยวพักผ่อนตามป่าไม้หรืออุทยานต่างๆ นอกจากนี้สถานที่ออกกำลังกายต่างๆ ทั้งในเมืองและนอกเมืองส่วนมากก็จะถูกจัดให้มีการปลูกต้นไม้มาชนิดเพื่อให้เกิดความร่มรื่นเป็นธรรมชาติเหมาะแก่การพักผ่อนและจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น นันทนาการ กีฬา หรือออกกำลังกายทั่วไป นี่ชี้ให้เห็นว่าโดยธาตุแท้ของสังคมมนุษย์แล้วต้องการป่าไม้ธรรมชาติไว้หล่อเลี้ยงการดำรงชีวิตทั้งด้านกายภาพและด้านจิตใจ แม้ว่าบางประเทศจะมีพื้นที่ขาดแคลนป่าไม้ เช่น บางประเทศที่ตั้งอยู่ในแถบทะเลทรายก็ตาม แต่เขาเหล่านั้นก็ยังมีความต้องการสิ่งของเครื่องใช้ตลอดทั้งปัจจัย ๔ ที่เป็นผลผลิตมาจากป่าไม้เหมือนกัน

คุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น เห็นว่า ป่าไม้หรือป่าชุมชนนั้นมีคุณค่าทั้งทางจิตใจและการสร้างมูลค่าเพิ่มทางกายภาพให้มนุษย์มีความสุขสมบูรณ์สะดวกสบายยิ่งขึ้น เนื่องจากป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย โดยเฉพาะมนุษย์แล้วได้อาศัยผลผลิตจากป่าจึงทำให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นคุณค่าของป่าไม้จึงมีมากมาย เช่น (๑) ช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ (๒) ช่วยปรับสภาพบรรยากาศ (๓) เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร (๔) เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ (๕) เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า (๖) เป็นแนวป้องกันลมพายุ (๗) เป็นแหล่งในการพักผ่อนหย่อน

ใจ และ (๘) ช่วยลดมลพิษทางอากาศ เป็นต้น เมื่อเห็นคุณค่าอันเกิดจากผลผลิตของป่าไม้เช่นนี้แล้ว กรอบกับการเห็นป่าไม้ถูกทำลายไปเสียเป็นจำนวนมาก จึงเกิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนขึ้นในที่ต่างๆ โดยการปลูกทดแทนและรักษาส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่กับชุมชนต่อไป

๒.๖ แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

ภาวะโลกร้อนที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ทำให้เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นไฟป่า น้ำท่วมและดินถล่ม ปรากฏการณ์เหล่านี้มีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์โดยตรงอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากป่าไม้ถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง การปลูกต้นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวหรือที่เรียกสั้นๆ ว่า การปลูกป่า จึงเป็นกิจกรรมสำคัญที่หลายฝ่ายต้องร่วมมือกัน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่และได้รับผลกระทบโดยตรง โดยอาศัยวันสำคัญหรือโอกาสต่างๆ รมรงศ์ให้ประชาชนในพื้นที่ช่วยกันอนุรักษ์ป่า และปลูกป่าเพิ่มขึ้นทั้งในเขตเมือง และชนบท ซึ่งนอกจากจะรู้จักการปลูกป่าแล้ว การดูแลรักษาเพื่อให้ป่าคงสภาพหรือถูกทำลายน้อยที่สุดก็มีความจำเป็นเช่นเดียวกัน ป่าชุมชนจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะทำให้ป่า และคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนต่อไป

จังหวัดขอนแก่นเป็นอีกจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่า โดยมีพื้นที่ทรัพยากรป่าไม้ ๑,๒๙๖,๔๐๐ ไร่ (ร้อยละ ๑๑.๙๑) ของพื้นที่จังหวัด โดยมีอุทยานแห่งชาติ ๔ แห่ง มีพื้นที่รวม ๗๔๓,๙๗๓ ไร่ วนอุทยาน ๒ แห่ง มีพื้นที่รวม ๖,๒๐๐ ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติ ๒๒ ป่า มีพื้นที่รวม ๑,๖๙๗,๐๕๒ ไร่ ป่าชุมชน ๒๐๖ แห่ง มีพื้นที่รวม ๔๙,๓๑๖ ไร่ สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ประดู่ มะค่าโมง ตะแบก เหียง พลวง แดง เต็ง รัง พรรณไม้พื้นล่างที่ขึ้นอยู่หนาแน่น ได้แก่ หวานไพร ชัน ข่าป่า เพ็ก หวาย กล้วยไม้ป่า หล้าคา แฝก ฯลฯ ถึงแม้จะดูเหมือนว่าจังหวัดขอนแก่นมีพื้นที่ทรัพยากรป่าไม้มาก แต่ความเป็นจริงแล้วทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดขอนแก่นก็มีปัญหาป่าเสื่อมโทรมเช่นกับที่อื่นๆ โดยส่วนมากจะมีสาเหตุมาจากกลุ่มนายทุนที่จ้างราษฎรตัดไม้เพื่อการแปรรูป ราษฎรบุกรุกลักลอบตัดไม้ การแผ้วถางป่าเป็นพื้นที่ทำกิน การทำถนนและแหล่งน้ำ ไฟป่า ขาดแคลนเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับเจ้าหน้าที่รักษาป่า ราษฎรขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชน^{๑๓๙} นอกจากนี้ ยังเกิดปัญหาการบุกรุกป่าจากการย้ายถิ่นของคนกลุ่มต่างๆ ได้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินของคนในท้องถิ่นเพื่อประกอบอาชีพตามที่ตนถนัด ส่งผลให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนที่มีอยู่ก่อน^{๑๔๐} เป็นเหตุให้ป่าชุมชนลดลงและชาวบ้านไม่สามารถจะใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มที่

๒.๖.๑ ประวัติจังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่น ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕-๑๗ องศาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๑-๑๐๓ องศาตะวันออก ซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๔๕ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๑๐,๘๘๕.๙๙ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๖.๘ ล้านไร่ ภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบ

^{๑๓๙} ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แหล่งที่มา: http://www.kkpao.go.th/dep/kkpao_plan/E-PlanData/?mod=index&file=atacat3-1 (เข้าถึงข้อมูลเมื่อ วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๖๑)

^{๑๔๐} พยุงพร ศรีจันทวงษ์ และสาคร พรหมโคตร, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๗.

มีลักษณะสูงต่ำสลับเป็นลูกคลื่นลาดเทไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ มีที่ราบลุ่มแถบลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำพอง พื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ย ๑๐๐ - ๒๐๐ เมตร

ประวัติการสร้างเมืองขอนแก่น เริ่มขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ในราว พ.ศ. ๒๓๔๐ เพี้ยเมืองแพน เชื้อสายเจ้าเมืองร้อยเอ็ดและสุวรรณภูมิ ได้พาผู้คนอพยพออกจากบ้านชีโหล่น (ในเขตอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) มาตั้งบ้านที่ บ้านดอนกระยอมเวลานั้นอยู่ในแขวงเมืองชนบท(ชนบท) ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น และได้แจ้งความประสงค์ไปยังเจ้าพระยานครราชสีมาขอเป็นเจ้าของ เมื่อเป็นเจ้าเมืองแล้ว ก็ขอขึ้นกับเมืองนครราชสีมาจะรับอาสาทำราชการผูกส่วยตามประเพณี เจ้าพระยานครราชสีมาจึงกราบทูลพระกรุณาไปยังกรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งเพี้ยเมืองแพน เป็น "พระนครศรีบริรักษ์" ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองโดยยกบ้านบึงบอน (บริเวณบึงแก่นนคร ทางด้านทิศตะวันตกที่ตั้งเมืองเก่าอำเภอเมืองขอนแก่น)

ต่อมาในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ในราว พ.ศ. ๒๓๕๒ เนื่องจากที่ตั้งเมืองขอนแก่นอยู่ใกล้ชิดกับเมืองชนบท (ชนบท) ซึ่งขึ้นกับเมืองนครราชสีมาและมีการปักปันเขตเมืองกัน จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านดอนพันชาติ หรือดงพันชาติ (ในท้องที่บ้านโนนเมือง หมู่ที่ ๑๕ ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบัน) ด้วยเหตุผลการปักปันเขตเมืองขอนแก่นกับเมืองกาฬสินธุ์

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๘ ย้ายเมืองขอนแก่นไปตั้งที่บ้านโนนทอง พากบึงบอนทางทิศตะวันออก (บริเวณบ้านโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบัน) จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ ย้ายเมืองอีกครั้งไปตั้งที่บ้านดอนบม บริเวณฝั่งตะวันออก (บริเวณบ้านดอนบม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบัน) ด้วยเหตุผลทางด้านการคมนาคมสะดวกเนื่องจากต้องใช้แม่น้ำในการคมนาคมติดต่อ ซึ่งห่างจากจุดที่ตั้งปัจจุบันราวๆ ๘ กิโลเมตร จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องนางเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมขึ้นเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ เนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ โดยเปลี่ยนบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือเป็นหัวเมืองลาวพวน เมืองขอนแก่นไปขึ้นกับเมืองลาวพวน ตอนเสด็จผ่านเมืองขอนแก่น ได้ไปประทับแรมที่บ้านท่อม ๑ คืน เพราะเส้นทางคมนาคมหรือทางม้า โค เกวียน แต่ก่อนจากนครราชสีมา ต้องผ่านมาเมืองชนบท ผ่านบ้านท่อมไปยังหนองคาย ทรงเห็นว่าบ้านท่อมทำเลดี มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น ใกล้เส้นทางไปมาในสมัยนั้น จึงโปรดให้ย้ายเมืองขอนแก่นจากบ้านดอนบมไปตั้งที่บ้านท่อม (บริเวณบ้านท่อม ตำบลบ้านท่อม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบัน) ซึ่งห่างจากที่ตั้งปัจจุบัน ๑๓ กม. และเปลี่ยนนามตำแหน่งเจ้าเมือง เป็นผู้ว่าราชการเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในแผ่นดินกรณีพิพาทไทยกับฝรั่งเศส เป็นเหตุให้ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านสังกัดกระทรวงมหาดไทย จังหวัดขอนแก่นได้โอนไปขึ้นกับ มณฑลอุดร ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๔๒ เนื่องจากบ้านท่อมในฤดูแล้งกันดารน้ำ ไม่เหมาะแก่การตั้งเมืองใหญ่ จึงโปรดย้ายเมืองจากบ้านท่อมกลับไปตั้งที่บ้านเมืองเก่า บริเวณบึงบอนด้านตอนเหนือ (บ้านเมืองเก่า ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบัน) ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่นเป็น ข้าหลวงประจำบริเวณลำชี ตลอดจนปี พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดเกล้าฯให้ย้ายศาลากลางมาตั้งที่บ้านพระลับ

เข้าไปใช้ประโยชน์จากผลผลิตที่เกิดจากป่านั้น และอีกแห่งคือที่สาธารณะประโยชน์ที่กำลังพัฒนาให้เป็นป่าชุมชนคือป่าชุมชนบ้านกงกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนกับสำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ระดับจังหวัด แต่มีการบริหารจัดการป่าไม้โดยชุมชนและมีหน่วยงานของรัฐคือองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกงเข้าไปช่วยสนับสนุนในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ เช่น จัดให้มีโครงการปลูกป่าในพื้นที่ป่าชุมชนในวันสำคัญต่างๆ เป็นต้น และเพื่อให้เห็นสภาพทั่วไปของป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ผู้วิจัยจะได้นำเสนอการอนุรักษ์ป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่ดังนี้

๒.๖.๑.๑) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลี

บ้านโคกลีมีสภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบเรียบถึงค่อนข้างเรียบ ประมาณ ๙๐ % ของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมีการระบายน้ำค่อนข้างดี ดินมีความอุดมสมบูรณ์เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย สภาพโดยทั่วไปบ้านโคกลีเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น แม้ว่าประชาชนโดยส่วนมากจะทำอาชีพเกษตรกรรม แต่ก็ยังมีป่าชุมชนที่มีขนาดใหญ่ไว้สำหรับการอนุรักษ์โดยทางหมู่และผู้ที่เกี่ยวข้องได้มีการจัดการป่าไม้ร่วมกับโครงการป่าไม้ชุมชน เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้และยังเป็นการรักษาระบบนิเวศน์ของป่าด้วยป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า เพื่อเป็นการฟื้นฟูป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น เพื่อสร้างสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกลุ่มจัดการป่าไม้ฯ และชุมชนท้องถิ่น และเพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าและการตัดไม้ทำลายป่า โดยมีเป้าหมายให้พื้นที่ป่าชุมชนได้รับการดูแล และรักษาไม่ให้เกิดการลักลอบตัดไม้ และการทำลายระบบนิเวศน์ป่าไม้ในพื้นที่ของโครงการป่าชุมชน

๒.๖.๑.๒) ประวัติบ้านโคกลี

ชาวบ้านโคกลีพื้นเพเดิมนั้นมีเชื้อสายมาจากเมืองนครจำปาสี (พระธาตุนาดูนในปัจจุบัน) นครจำปาสีถูกภัยสงครามจนเป็นเหตุให้เจ้าเมืองนครจำปาสี และภรรยาถึงแก่ความตาย คนที่อยู่ในนครก็หนีแตกกระเจิงไปคนละทิศละทาง โดยแตกออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ แต่ร่วมเดินทางมาด้วยกัน เมื่อ ๓ กลุ่มนั้นเดินทางหนีภัยสงครามมาถึงบ้านโนนเมือง (ในพื้นที่อำเภอโกสุมพิสัยในปัจจุบัน) จึงได้แยกเดินทางออกเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่มที่ ๑ เดินทางไปทางเมืองฟ้าแดดสูงยาง (จังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน) กลุ่มที่ ๒ เดินทางไปทางด้านทิศเหนือข้ามแม่น้ำโขงมุ่งสู่นครเวียงจันทน์หรือหลวงพระบาง ส่วนกลุ่มที่ ๓ เดินทางมาตามลำน้ำพอง พอมาถึงบริเวณทิศตะวันตกของที่ตั้งวัดศิริธรรมิกาวาส บ้านโคกลีในปัจจุบันได้พากันพักอาศัยอยู่ชั่วคราว ทำให้เกิดความคิดขึ้นว่าตรงบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ พอที่จะตั้งหมู่บ้านเป็นหลักแหล่งได้ จึงได้ตั้งหมู่บ้านพากันพำนักอาศัยอยู่ แต่อีกส่วนหนึ่งได้เดินทางต่อไปทางเมืองหนองคาย เมื่อไปถึงได้เล่าถึงความเดือดร้อนให้เจ้าเมืองหนองคายทราบ เจ้าเมืองจึงได้จัดสถานที่ให้อยู่ตามแนวลำน้ำโขง โดยในกลุ่มนี้มีลูกชายคนเล็กของเจ้าเมืองนครจำปาสีมีนามว่า เจ้าวัชรกุมารที่รอดพ้นชีวิตจากภัยสงครามร่วมเดินทางมาด้วย

ส่วนกลุ่มคนที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บริเวณที่เป็นที่ตั้งบ้านโคกลีปัจจุบัน ก็เริ่มตั้งตัวเป็นปึกแผ่นตามลำดับ ต่อมาได้มีพระสงฆ์ ๒ รูป คือ พระอาจารย์จันดี กับ พระอาจารย์โสดา เดินทางมาจากเมืองสาเกตู (จังหวัดร้อยเอ็ด) ได้มาร่วมตั้งหมู่บ้านพร้อมกับตั้งวัดขึ้นประจำหมู่บ้านและได้ตั้งชื่อหมู่บ้านและวัดขึ้นว่า บ้านโคกก่อง และ วัดบ้านโคกก่อง ทั้งสองพระอาจารย์และชาวบ้านญาติโยมก็อยู่กันมาโดยปกติสุขตามลำดับ แต่ต่อมาได้เกิดโรคระบาดขึ้นเป็นเหตุให้ผู้คนล้มตาย พระอาจารย์ทั้งสองกับ

ชาวบ้านจึงร่วมใจกันทำพิธีแก้เคล็ดย้ายบ้านและวัดข้ามปากถนนมาทางด้านทิศตะวันออก เมื่อประมาณปีพ.ศ. ๒๓๙๓ และเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลจึงได้ตั้งชื่อบ้านขึ้นใหม่ว่า “บ้านโคกลี” และ “วัดบ้านโคกลี” ในเวลาต่อมาบ้านโคกลี ได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบลโคกลี และที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลโคกลีในปัจจุบัน

ปัจจุบันบ้านโคกลี หมู่ที่ ๒ ตำบลโคกลี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ประมาณ ๒.๘๓ ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับตำบลหนองตุม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดกับตำบลบึงเนียม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดกับตำบลกู่ทอง อำเภอเขียงยืน จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดกับตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒.๖.๑.๓) ป่าชุมชนบ้านโคกลี

ป่าชุมชนบ้านโคกลี มีที่ตั้งที่ หมู่บ้านโคกลี หมู่ ๒ ตำบลโคกลี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๑๓๕ ไร่ ๑ งาน ๗ ตารางวา เป็นป่าประเภท ป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าไม้ชุมชน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ตามเลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ: ทส ๑๖๗๕. ๔๓/๔๔๗๐ ลว. ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๖

สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่ป่า มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย มีความลาดเอียงทางด้านทิศใต้ของพื้นที่ ส่วนสภาพของป่าไม้ในพื้นที่ ๑๓๕ ไร่เศษนั้น ยังมีสภาพป่าไม้หนาแน่น ชนิดของป่าไม้ที่เกิดโดยธรรมชาติและการปลูกเสริมมีหลากหลายชนิด แต่ส่วนมากหนาแน่นไปด้วยป่าไม้เต็ง รังประมาณ ๗๕ % ของพื้นที่ ส่วนพันธุ์ไม้ที่พบในพื้นที่ป่านอกเหนือจากไม้เต็งรังแล้วยังมีพันธุ์ไม้อีกหลายชนิด เช่น ประดู่, หว้า, สะฝาง ฯลฯ สัตว์ป่าที่พบ เช่น กิ้งก่า, นก, จอมพอน, งู, หนู ฯลฯ พืชอาหารที่พบ เช่น เห็ดโคน, เห็ดเผาะ, เห็ดขอนขาว ฯลฯ พืชสมุนไพร เช่น ตาไก่, ตากวาง, นมสาว ฯลฯ เจ้าหน้าที่ทำการตรวจสอบป่าไม้แห่งนี้คือ นายไชยา คล้ายคลึง เจ้าพนักงานป่าไม้อาวุโส ส่วนจัดการป่าไม้ชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น มีความเห็นว่า ป่าไม้แห่งนี้มีความเหมาะสมในการส่งเสริมให้จัดตั้งเป็นป่าชุมชน

๒.๖.๑.๔) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

บ้านหัวบึงเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพองที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้เป็นอย่างดี และชาวบ้านส่วนมากที่อาศัยอยู่ในชุมชนก็มีพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดินสามารถปลูกบ้านเรือนและพื้นที่ทำกินโดยไม่ต้องไปบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนอันเป็นสมบัติของประชาชนทุกคนในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันจัดการป่าไม้ชุมชนโดยการควบคุมดูแล รักษา หรือบำรุงป่า พัฒนาสิ่งแวดล้อม และการใช้ประโยชน์ภายใต้หลักการความยั่งยืน เพื่อการพัฒนาป่าไม้และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่กันไปตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงให้ชุมชนสงบสุขพร้อมด้วยความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ และเพื่อบริหารจัดการป่าอันเป็นประโยชน์ต่อการรับผลผลิตมาลดรายจ่ายในครัวเรือน เป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น

๒.๖.๑.๕) ประวัติบ้านหัวบึง

หมู่บ้านหัวบึงตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๘ โดยมีผู้คนอพยพมาจาก ๒ หมู่บ้านคือ บ้านโคกล่าม กับ บ้านขามเรียนซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านในปัจจุบัน สาเหตุที่ผู้คนย้ายมา

จากถิ่นฐานเดิมเนื่องมาจากบ้านโคกล่ามได้เกิดฝนฟ้าคะนองแล้วฟ้าผ่าคนตายกลางหมู่บ้าน ชาวบ้านเกรงว่าจะเป็นกลางร้ายกับหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่อพยพมาจากบ้านขามเรียนนั้นเนื่องจากเกิดมีโจรผู้ร้ายมาปล้นทรัพย์สินเป็นประจำดังนั้นชาวบ้านจึงหาทำเลที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ จนกระทั่งได้มาพบพื้นที่อยู่ริมหนองบึงจึงได้ชื่อว่า “บ้านหัวบึง” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาโดยมีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้นำชาวบ้านมาก่อนสร้างบ้านเรือน คือ หลวงปู่สีทน กิตติปัญญาเป็นพระที่มีเวทมนต์และวิชาอาคมผู้คนที่ให้ความเคารพนับถือ และมีผู้เฒ่าผู้แก่เช่น นายพะโพ นายอินทร์ นายขนานสิงห์ เมื่อจัดตั้งหมู่บ้านเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงได้เลือกผู้นำหมู่บ้านคนแรกคือ นายขุนนิกร ประทุมชุมภูและปัจจุบันมีนายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน

ปัจจุบันบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙ ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ประมาณ ๒.๘๓ ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ อยู่ติดกับบ้านกุดดุก ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ อยู่ติดกับบ้านจำปา ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก อยู่ติดกับบ้านรักชาติ ตำบลบัวใหญ่ อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก อยู่ติดกับบ้านทรายมูล ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๒.๖.๑.๖) ป่าชุมชนบ้านทรายมูล

ป่าชุมชนบ้านหัวบึง หรือชาวบ้านเรียกว่าป่าตองดงคำ เป็นป่าดั้งเดิมของบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙ ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๘๘ ไร่ ๙ ตารางวา ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนของกรมป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๖ เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ ทส. ๑๖๐๕.๔๓/๔๔๗๐ ลว. ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๖ เป็นประเภทป่าที่ดินตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง สภาพทั่วไปเป็นป่าดิบแล้ง ดินร่วนปนทรายและลูกรังเป็นบางส่วน ก่อนหน้าที่จะเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ ชาวบ้านได้ร่วมอนุรักษ์ไว้มาแต่เดิมโดยมีหลวงปู่สีทน กิตติปัญญา พระภิกษุอันเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ตำบลทรายมูล มีพรรณพืชที่สำคัญในป่า เช่น ตะเคียนหิน ยางนา พะยอม และมะเดื่อควาง ฯลฯ เจ้าหน้าที่ทำการตรวจสอบป่าไม้แห่งนี้คือ นายไชยา คล้ายคลึง เจ้าพนักงานป่าไม้อาวุโส ส่วนจัดการป่าไม้ชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น มีความเห็นว่า มีความเหมาะสมในการส่งเสริมให้จัดตั้งเป็นป่าชุมชน

๒.๖.๑.๗) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกลาง

บ้านกกลาง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มสลับที่ค่อนข้างเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่ทำนาและการเพาะปลูกพืชทั่วไป บ้านกกลางมีพื้นที่ป่าสาธารณะที่กำลังจะพัฒนาเป็นป่าชุมชนที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน จำนวน ๓๕ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา และยังมีพื้นที่ป่าที่อยู่ในการดูแลของชุมชนอีกจำนวน ๕๕ ไร่ รวมเป็นพื้นที่ป่าชุมชน ๙๐ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกลางนี้ ชาวบ้านรวมถึงองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกได้ร่วมกันอนุรักษ์ให้พื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นแหล่งพื้นที่ชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันอันเกิดจากผลผลิตจากป่าไม้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาฟื้นฟูสภาพป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น เพื่อส่งเสริมและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่และตัดไม้ทำลายป่าในเขตพื้นที่ป่าชุมชน และเพื่อสร้างจิตสำนึกที่จะให้คนในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่า

๑) ประวัติบ้านกกลาง

บ้านกงกลาง อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดขอนแก่น ระยะทาง ๓๘ กิโลเมตรจากตัวเมืองขอนแก่น บ้านกงกลางมีประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมความเป็นอยู่ยังคงมีการรักษาประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นอกจากนี้บ้านกงกลางยังเป็นที่ตั้งส่วนราชการและวัดที่สำคัญ เช่น เป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกง และวัดโพธิ์ทอง โดยมีพระมหาเสนห์ ธรรมสิเนโท เป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะอำเภอหนองเรือ ซึ่งวัดนี้ถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของการปกครอง และการศึกษาทางคณะสงฆ์จังหวัดขอนแก่น และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชนบ้านกงกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านพระมหาเสนห์ ธรรมสิเนโท ในฐานะเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนทางด้านจิตวิญญาณได้สั่งสอนให้คนในชุมชนมีวิถีความเป็นอยู่ที่ดีเรียบง่ายดำรงตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงทำให้ชาวบ้านกงกลางมีการดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบเรียบง่าย มีความเอื้อรื้อต่อกันตามแบบชุมชนพอเพียงอย่างแท้จริง

ปัจจุบันบ้านกงกลางตั้งอยู่ หมู่ที่ ๒ ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ประมาณ ๒.๕๐ ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับตำบลบ้านผือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดกับตำบลจรเข้ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดกับตำบลหนองบัว อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดกับตำบลหนองเรือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

๒) ป่าชุมชนบ้านกงกลาง

ป่าชุมชนบ้านกงกลางเป็นสาธารณประโยชน์ที่กำลังจะพัฒนาเป็นป่าชุมชนที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน จำนวน ๓๕ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา และยังมีพื้นที่ป่าที่อยู่ในการดูแลของชุมชนอีกจำนวน ๕๕ ไร่ รวมเป็นพื้นที่ป่าชุมชนประมาณ ๙๐ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา ชนิดของป่าไม้ในพื้นที่มีหลากหลายชนิด เช่น ไม้แดง ไม้พุง ไม้เต็งรัง ฯลฯ พื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้มีสำนักงานราชการคือองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกงร่วมกับชาวบ้านกงกลาง หมู่ ๒ ช่วยกันดูแลรักษา ทั้งในส่วนพื้นที่ป่าไม้ที่มีอยู่แล้วและส่วนที่ปลูกเสริมให้คงเป็นป่าชุมชนที่หนาแน่นไม้นานาพันธุ์ ประชาชนในชุมชนทุกคนร่วมกันอนุรักษ์ให้เป็นป่าของชุมชน โดยมีกำลังที่สำคัญคือพระมหาเสนห์ ธรรมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และเจ้าคณะอำเภอหนองเรือ เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณนำพาประชาชนช่วยกันอนุรักษ์จนป่าแห่งนี้ยังคงสภาพเป็นป่าท่ามกลางชุมชน และประชาชนทุกครัวเรือนสามารถเข้าไปหาของป่าอันเกิดจากผลผลิตของป่าไม้แห่งนี้ได้ ป่าแห่งนี้ถึงแม้ว่าจะยังไม่ได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนเป็นป่าไม้ชุมชนเหมือนป่าชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่พื้นที่ป่าแห่งนี้ได้มีการบริหารจัดการด้วยชุมชนอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้ป่าแห่งนี้มีสภาพที่สมบูรณ์คงอยู่กับชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน

จากการลงศึกษาพื้นที่ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง จะเห็นได้ว่า ชุมชนแต่ละแห่งได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าเพราะเห็นว่าป่าในปัจจุบันถูกทำลายลงไปมาก เมื่อไม่มีป่าหรือมีแต่ก็ไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ซ้ำบางแห่งยังถูกนายทุนหรือคนในชุมชนเข้าไปบุกรุก จึงทำให้ป่ารวมไปถึงพื้นที่ของป่าในที่นั้นๆ เสียไปและขาดความสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ชุมชนทั้ง ๓ แห่งนี้จึงได้ร่วมกันในเชิงของการบริหารจัดการเพื่อให้ป่าเป็นของชุมชน และชุมชนสามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เกิดจากป่านั้นได้โดยปราศจากการทำลาย นอกเหนือจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าแล้วบางพื้นที่ เช่น ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ชาวบ้านยังได้ใช้น้ำที่เกิดจากบ่อผุดตามธรรมชาติโดยต่อสายออกไปทำการเกษตร และทำเป็น

สถานที่ท่องเที่ยวอีกด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์ป่าชุมชนนอกจากจะเป็นการรักษาความสมดุลของป่าแล้ว ยังสามารถให้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารหรือนำมาขายเพื่อให้เกิดรายได้ในชุมชนอีกด้วย

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญโญ/เสนสอน, ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์” จากการศึกษาพบว่า แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ดำเนินการอนุรักษ์ใน ๒ ลักษณะคือ การอนุรักษ์โดยตรง ได้แก่ การไม่ทำลายป่าไม้ทุกประเภทซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพรากของเขียวหรือต้นไม้ เป็นต้น และการอนุรักษ์โดยอ้อม ได้แก่ การอยู่ในป่าแบบพึ่งพาอาศัย โดยอาศัยป่าเป็นสถานที่สัปปายะในการปฏิบัติธรรม ส่วนบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) พบว่า ท่านได้เน้นกุศโลบายในการสร้างเสริมความดี มุ่งพัฒนาคุณภาพของชีวิตพร้อมกับการให้คำปรึกษา การให้การศึกษแก่ชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้กับชุมชนอันจะเป็นประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชน มีป่าเพิ่มขึ้นและชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี^{๑๔๓}

พระมหามิตร ฐิตปญโญ (วันยาว) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความรู้จักประมาณในพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริ” ผลการวิจัยพบว่า ความรู้จักประมาณเป็นหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ สร้างจิตสำนึก ความสัมพันธ์และแสดงถึงโครงสร้างทางกายและจิตที่มีความสัมพันธ์กันเป็นแบบชีวิตที่อาศัยปัจจัยสี่เป็นเครื่องอุปโภค บริโภค ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงมีแนวคิดที่แสดงถึงระบบโครงสร้างการผลิตที่สอดคล้องกับการบริโภคบนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตอย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับระบบนิเวศ^{๑๔๔}

พระมหาสังเวียร ปญญญาโร (ศรีมันตะ) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาพระครูสุภาจารวัฒน์ จากการศึกษาพบว่า พระครูสุภาจารวัฒน์ มีความเป็นผู้นำทั้งในทางธรรมและทางโลกนำพาชาวบ้านทำกิจกรรมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่อยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาธรรมชาติ กิจกรรมที่ทำประกอบด้วยการฟื้นฟูอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับยาสมุนไพร ศูนย์รักสุขภาพ กิจกรรมเกษตรพอเพียง เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรกรรมธรรมชาติ กองทุนพันธุ์ไม้และการพัฒนาแหล่งน้ำ การปลูกป่าชุมชน

^{๑๔๓} พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญโญ (เสนสอน), “การศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดงใหญ่, ๒๕๕๔, หน้า ๘.

^{๑๔๔} พระมหามิตร ฐิตปญโญ (วันยาว), “ความรู้จักประมาณในพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริ”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓, หน้า บทคัดย่อ.

โรงสีข้าวปลอดสารเคมีโดยรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราชอาณาจักรธรรมให้สมาชิกมีรายได้จากการทำนาปลูกข้าวปลอดสารเคมีกิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษไว้บริโภคและกิจกรรม อื่นๆ ที่มีความสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม วิธีชีวิตในสังคมชนบทนำไปสู่การดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงคือพออยู่พอกินและพอเพียง^{๑๔๕}

พระมหาสุภา อุทโท ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ใน ๒ ทศวรรษหน้า” ได้สรุปไว้ว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการจัดการวัดให้สะอาด สงบ และมีที่ปฏิบัติธรรม จัดกิจกรรมต่างๆ ในวัดมากขึ้น พร้อมการให้คำปรึกษา ให้การศึกษาแก่ชุมชนและส่งเสริมภูมิปัญญาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งป่าไม้และต้นน้ำ รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมา เพื่อเป็นองค์กรสำหรับการดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์สำหรับสังคม ตลอดจนการปลูกฝังจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้มากขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ต่อวิถีชีวิตทางของการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ในอนาคต^{๑๔๖}

พระอุปกรณ ชูเชื้อ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์และกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการจัดการป่าด้วยการเป็นผู้ให้การศึกษา เป็นผู้นำทางจิตใจ ผู้ให้การแนะนำส่งเสริมการประกอบอาชีพ เป็นผู้นำด้านกิจกรรมกลุ่มและผู้นำด้านการอนุรักษ์บทบาทดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า^{๑๔๗}

พระปริยัติพัชราภรณ์ (สุพจน์ ปญญาโร) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา” จากการศึกษา พบว่า ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความตระหนักเห็นคุณค่าในหน้าที่ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การลดอัตราการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ทดแทนไม่ได้ สามารถรักษาให้อยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ให้รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด ประหยัด ให้เกิดประโยชน์เป็นการรักษาสมดุลของทรัพยากรป่าไม้และในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องของความเข้าใจกับธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดความกตัญญูและรู้คุณค่าด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณให้การอบรมสั่งสอน

^{๑๔๕} พระมหาสังเวียร ปญญาโร (ศรีมันตะ), “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาพระครูสุภาจารวัฒน์”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๔๖} พระมหาสังเวียร ปญญาโร (ศรีมันตะ), “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาพระครูสุภาจารวัฒน์”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๔๗} พระอุปกรณ ชูเชื้อ, “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕, หน้า บทคัดย่อ.

และชักชวนพุทธบริษัทให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมตามหลักธรรมและนำมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์ในสังคมปัจจุบัน^{๑๔๘}

พระมหาพระยนต์ สนต์จิตโต (พันธวัตร) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี” สรุปรว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการทำกิจกรรมป่าชุมชนเริ่มตั้งแต่พระสงฆ์และชาวบ้านเข้ามาพัฒนาให้เป็นป่าชุมชนทุกๆ ปี จะมีกิจกรรมร่วมกัน ปัจจุบันเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางธรรมชาติและสัตว์ป่า พระสงฆ์เป็นแกนหลักในการดูแลรักษาป่า บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ใช้หลักธรรมชาตีสถาปัตยกรรมชาติหรือธรรมะรักษาธรรมชาติ การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้น พระสงฆ์อาศัยป่าเป็นที่ศึกษาทางสมณะและวิปัสสนา เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ศูนย์การเรียนรู้ทางธรรมชาติทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ใช้เป็นหลักการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบ ร่วมมือกับหน่วยงานทางราชการจัดทำแผนพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาชาวบ้านแบบยั่งยืน^{๑๔๙}

จิรศักดิ์ สีหวัฒน์ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา: ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสิมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา” จากการศึกษา พบว่าพระเทพสิมาภรณ์ ได้นำเอาหลักธรรม “นิพพานคุณ” ที่กล่าวถึงการกระทำที่เกื้อกูลอำนวยความสะดวกความเจริญในการดำเนินชีวิตที่ทำแล้วได้กุศลมาอธิบายให้พระสงฆ์และประชาชนได้มีจิตสำนึกในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าซึ่งมี ๖ ประการ คือ อารามโป การปลูกสวนป่าให้ร่มรื่นเพื่อคนได้พักผ่อน วนโรป่า การปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ เสตุการกา การสร้างสะพาน ปโยจ การสร้างประปาหรือแหล่งน้ำ อุทปานนจ การจัดหาน้ำดื่ม เช่น การขุดบ่อ สร้างถังเก็บกักน้ำไว้ให้บริการแก่คนทั่วไป อุปสุสย การสร้างหรือการให้ที่พักอาศัยและนำเอาหลักธรรมที่เกื้อกูลป่าและการอนุรักษ์ป่า สวรรปธาน คือ การระวังป่าจะหมดไปต้นไม้จะตาย ปหานปธาน การละเว้นจากการตัดไม้อย่างเด็ดขาด ภวานาปธาน การให้ความสนใจเฉพาะพันธุ์ไม้ต่างๆ และอารกษปธานให้การดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ตลอดไป^{๑๕๐}

สุพิมล ศรศักดิ์ ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี” จากการศึกษาสรุปได้ว่า ป่าชุมชนมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่คน ซึ่งทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อม เป็นระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศทางธรรมชาติสภาพความสมดุลของทรัพยากร ในขณะที่ป่าเศรษฐกิจเน้นที่การตัดทวงเอาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นกรอบแนวคิดของป่าชุมชนไม่ว่าจะเป็นการรักษา การฟื้นฟู การสร้างจิตสำนึกแก่ชุมชน การปลูกป่า การรักษาต้นไม้ จึงเชื่อมโยงกับเป้าหมายในการเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ที่ดิน และการเพิ่ม

^{๑๔๘} พระปริยัติพัชรภรณ์ (สุพจน์ ปณฺญาโร), “วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา”, สารดุษฎีนิพนธ์ หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๔๙} พระมหาพระยนต์ สนต์จิตโต (พันธวัตร), “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๐, หน้า ๑๐๐.

^{๑๕๐} จิรศักดิ์ สีหวัฒน์, “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสิมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา”, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔, หน้า ๑๒.

ผลผลิตให้กับราษฎรในท้องถิ่น ป่าชุมชนจึงเป็นแหล่งผลิตที่ต้นทุนต่ำของประชาชนระดับครัวเรือน เป็นยุทธวิธีหลักของการขับเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ และความมั่นคงในการทำมาหากิน^{๑๕๑}

จากแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวมานี้พอสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ป่าไม้นั้นจะต้องมีการกำหนดบริเวณที่เป็นต้นน้ำลำธารให้ชัดเจนแน่นอนเพื่อป้องกันไม่ให้อุทกภัยน้ำหลากทำลายอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทุกหน่วยงาน โดยไม่ถือว่าเป็นหน้าที่ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง พระสงฆ์หรือชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าหรือละแวกเขตป่าก็ต้องอยู่อาศัยแบบพึ่งพากัน พระสงฆ์ผู้แสวงหาความวิเวกในป่าต้องรักษาพระวินัยตามพุทธบัญญัติ อย่างเคร่งครัด เพื่อสร้างเสริมศรัทธาและสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนที่จะเข้าไปร่วมอนุรักษ์ป่าไม้นั้น ในส่วนของพระนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทุกท่านก็ได้อุทิศตนในการศึกษา ปฏิบัติและเข้าใจ ถึงหลักความจริงของธรรมชาติ ชีวิตและสังคม ทั้งส่วนป่าไม้ สัตว์ป่า แม้กระทั่งทรัพยากรบุคคล อันกล่าวได้ว่าท่านได้เรียนรู้ถึงหลักการอยู่ให้เห็นและทำเป็นตัวอย่างเพื่อเผยแพร่ออกไปให้ผู้อื่นได้ทราบถึงสิ่งที่กำลังจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา แม้ว่าท่านจะเจอปัญหาผ่านมาหลายหนในการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ แต่เชื่อว่าทุกท่านก็ยังคงพยายามอย่างไม่รู้เหนี่ยวโดยหวังให้คนรุ่นหลังมาช่วยสืบสานเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและเพื่อรักษาธรรมชาติให้คงอยู่ต่อไป

๒.๘ สรุป

นิเวศวิทยาเป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องธรรมชาติของพืชและสัตว์ หรือการจำแนกพืชและสัตว์เพื่อให้เห็นความเด่นชัดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งเป็นแนวคิดที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต เพราะในธรรมชาตินั้นจะประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ มากมาย เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนมีบทบาทที่แตกต่างกันไป จึงทำให้สภาวะหรือโครงสร้างของระบบธรรมชาติในบริเวณพื้นที่แต่ละแห่งแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม มนุษย์กับธรรมชาตินั้นถือได้ว่าเป็นของคู่กันและพึ่งพาอาศัยกันมาตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนมนุษย์ๆ จึงต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตอยู่ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติทั้งในอดีตและปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้วก็มาจากน้ำมือของมนุษย์ เพราะมนุษย์พยายามที่จะนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ เพื่อสนองตอบความต้องการที่ไม่รู้จักพอของมนุษย์ โดยที่มนุษย์เองก็ลืมไปว่ามีข้อจำกัดอยู่ตรงที่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์จึงได้กระทำการต่างๆ กับทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่คิดคำนึงถึงความเสียหายของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาก็คือทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกทำลายและร่อยหรอลงไปเรื่อยๆ และก่อให้เกิดผลกระทบที่สร้างความเสียหายในรูปแบบต่างๆ แก่สังคมมนุษย์อย่างมากมายดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ มนุษย์จึงได้พากันหวนระลึกถึงความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้มว่า มนุษย์จะต้องเป็นฝ่ายเรียนรู้ที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของ

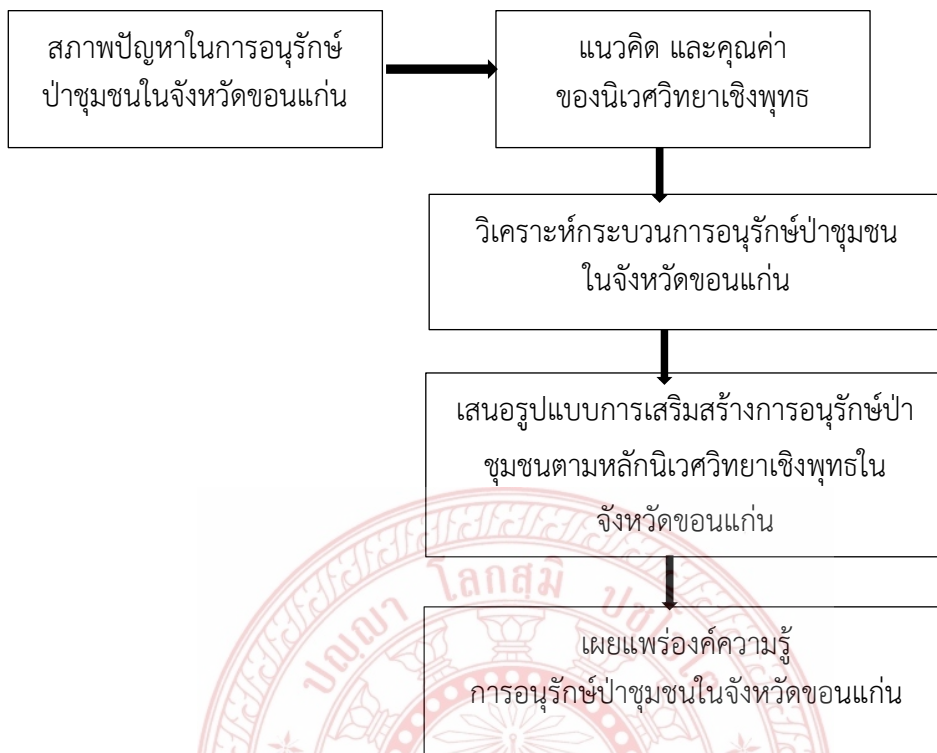
^{๑๕๑} สุพิมล ศรศักดิ์ดา, “รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี” รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕, หน้า ๖๘.

ธรรมชาติและต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้ระบบนิเวศหรือทรัพยากรชาติมีความมั่นคงและยั่งยืน เพราะทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวมนุษย์นั้นสามารถในการสนับสนุนการดำรงชีวิตอยู่ของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย ความยั่งยืนของระบบนิเวศจึงขึ้นอยู่กับสังคมมนุษย์ที่จะต้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติในทางที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน โดยการคุ้มครองป้องกัน และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากป่าไม้ธรรมชาติ และในปัจจุบันก็มีหน่วยงานต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยด้วยก็ได้พยายามหาวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน และหนึ่งในวิธีการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ดีที่สุดก็คือหลักธรรมวินัยในพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่า นิเวศวิทยาเชิงพุทธ

นิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นระบบแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เน้นถึงการพึ่งอาศัยและการอำนวยการซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ธรรมชาติ กล่าวคือพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งไปที่การขัดเกลาพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้เห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าสอนให้สาวกของพระองค์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติจริงใจและเข้าใจอย่างซื่อตรงและตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืนแนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบไปด้วยขันธ์ ๕ และทางจิตใจ ซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ และอิงอาศัยกันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างชัดเจน และเมื่อศึกษาในรายละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า พุทธศาสนากับหลักนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันตรงที่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติออกจากกัน หลักนิเวศวิทยาจะสอนให้มนุษย์รู้จักรักษารักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนพุทธศาสนาก็จะสอนให้มนุษย์มีความเมตตาต่อธรรมชาติ และให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตน การทำร้ายต่อธรรมชาติก็เสมือนกับทำร้ายตัวเอง เพราะจุดร่วมของมนุษย์กับธรรมชาติคือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การทำลายธรรมชาติสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น เช่น การทำลายป่าไม้ย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายหลายประการตามมา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วม ดินถล่ม การขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ การทำลายพันธุ์พืชและสัตว์ป่า เป็นต้น

๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ จึงได้กำหนดเป็นกรอบแนวคิดเพื่อการวิจัยไว้ดังนี้



ภาพประกอบที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษานิเวศวิทยาเชิงพุทธ ๒) เพื่อศึกษาแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น การวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย
- ๓.๗ สรุป

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม โดยใช้วิธีวิทยาวิจัยการแบบผสมผสาน ดังนี้

๑) การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบความสัมพันธ์ กระบวนการสร้าง การใช้ตัวชี้วัดการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่า และแนวทางการจัดการตัวชี้วัดทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ โดยอาศัยแนวคิดนิเวศวิทยา แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดการพัฒนาชุมชน แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน และคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(๒) ทำการศึกษาวเคราะห์กระบวนการสร้างเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการใช้ตัวชี้วัดการจัดการทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

(๓) ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการและแนวทางการจัดการอนุรักษ์ป่าชุมชนและความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ

(๔) สรุปวิเคราะห์ผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามแนวคิดทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

๒) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามแนวคิดทางพุทธศาสนาในระดับนโยบาย ประชาชน ชุมชน องค์กร/สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาและคัดเลือกการอนุรักษ์ป่าชุมชน จำนวน ๓ แห่ง โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ความสำคัญของเรื่อง คือเป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสัมพันธ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับชุมชน มีพระสงฆ์ ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย

(๓) ดำเนินการศึกษาวเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ แนวทางพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวจัย

(๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือนิเวศวิทยาเชิงพุทธ แนวคิด คุณค่า และการอนุรักษ์ป่าชุมชน ในมิติต่าง ๆ เน้นการนำผลการศึกษาวจัยมาเผยแพร่ในรัฐบาล คณะสงฆ์ องค์กร ชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิจัยได้รับทราบ

(๕) สรุปผลการศึกษาวจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาวจัยครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาในเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น โดยได้ศึกษาในพื้นที่ ๓ แห่ง ได้แก่

๓.๒.๑ ป่าชุมชนบ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๓.๒.๒ ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๓.๒.๓ ป่าชุมชนบ้านกงกลาง ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

สำหรับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้บริหารพื้นที่ป่าชุมชน ตัวแทนคณะสงฆ์ ประชาชน และหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนส่งเสริมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จำนวน ๔๕ รูป/คน ดังนี้

๑) พระราชประสิทธิคุณ เจ้าอาวาสวัดเทพบูรณาราม, รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น

๒) พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, เจ้าคณะอำเภอนองเรือ

๓) พระครูสมุห์สำรวย รุกขิตจิตโต เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม, เจ้าคณะตำบลโคกสี

๔) นายสรารัฐ สุโพธิ์ ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ จังหวัดขอนแก่น

๕) นายบุญนง ทัพชัย รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี

๖) นายสุธี พลสันต์ ผู้ใหญ่บ้านโคกสี หมู่ ๒

๗) นายสุคพ เก่งโพน ประธานป่าชุมชนบ้านโคกสี

๘) นายบุญเส็ง หนองน้ำ รองประธานป่าชุมชนบ้านโคกสี

- ๙) นางจิระพันธ์ วัฒนา เลขานุการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๐) นายฮวด พวกวิบูลย์ กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๑) นายธนพงษ์ กองไตร กรรมการบริหารป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๒) นายกัญญา หล้าสุด กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๓) นายบุญถม มาตรฐานบัติ กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๔) นางคำเจียง เตินเตือน กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี
- ๑๕) นายสุทัศน์ สุวรรณโท ชาวบ้านโคกสี หมู่ที่ ๒
- ๑๖) นางสุภาพร พลสันต์ ชาวบ้านโคกสี หมู่ที่ ๒
- ๑๗) นางสาวภาด ร้อยพรหมมา ชาวบ้านโคกสี หมู่ที่ ๒
- ๑๘) นางคำกอง เคนบุ ชาวบ้านโคกสี หมู่ที่ ๒
- ๑๙) นายบรรจง บำรุงบ้านท่ม ประธานหมู่บ้านหัวบึง หมู่ ๙
- ๒๐) นายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๙ (หัวบึง)
- ๒๑) นายสมชาย อินทมนต์ ประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๒) นายวิเศษ ไสธรร รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๓) นายอุเทน จันทราศรี รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๔) นายบัญญัติ ตันกันยา กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๕) นายคำปุ่น ค่อมสิงห์ กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๕) นายสำรวย บำรุงบ้านท่ม กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๖) นายอุทัย อิงษา กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง
- ๒๗) นายนาคิน แก้ววันทา ชาวบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙
- ๒๘) นางกัลยา บุบผาโสภา ชาวบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙
- ๒๙) นางบาง พันชัยดี ชาวบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙
- ๓๐) นางพิกุล ดวงแก้ว ชาวบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙
- ๓๑) นางหนูพิช หงเสนี ชาวบ้านหัวบึง หมู่ที่ ๙
- ๓๒) นายโยธิน ศรีหนองเม็ก นายกองค้การบริหารส่วนตำบลบ้านกง
- ๓๓) นายธนาพิสิษฐ์ ใจกว้าง รองนายกองค้การบริหารส่วนตำบลบ้านกง
- ๓๔) นายพร สาอ่อน เลขานุการนายกกองค้การบริหารส่วนตำบลบ้านกง
- ๓๕) นางสาวกัลยาณี สมท้าว ปล้กองค้การบริหารส่วนตำบลบ้านกง
- ๓๖) นายสิทธิพร หงอกสิมมา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ (บ้านกงกลาง)
- ๓๗) นายธนาพงษ์ ริมหนองเรือ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒
- ๓๘) นายทองसान จันทรสีดา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒
- ๓๙) นายวิสัย บัฟโต กรรมการหมู่บ้าน หมู่ ๒
- ๔๐) นางหนูจันทร์ วิงเดช กรรมการหมู่บ้าน หมู่ ๒
- ๔๑) นายเที่ยง บุญสุข ชาวบ้านกงกลาง หมู่ที่ ๒

- ๔๒) นางบุษบา หงอกสิมมา ชาวบ้านกงกลาง หมู่ที่ ๒
 ๔๓) นางกองแก้ว แพงมา ชาวบ้านกงกลาง หมู่ที่ ๒
 ๔๔) นางราตรี เห็นโพธิ์ ชาวบ้านกงกลาง หมู่ที่ ๒
 ๔๕) นางทองสุข ลาภูล ชาวบ้านกงกลาง หมู่ที่ ๒

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาแนวคิด คุณค่า และการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑) แบบสัมภาษณ์ (Interview) โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระสงฆ์ นักรักษาการ ผู้บริหาร และผู้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยพัฒนาเป็นรูปแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาที่สำคัญ เช่น แนวคิด หลักการ คุณค่า ความเป็นมา กระบวนการเสริมสร้าง และแนวทางจัดการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๒) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) โดยการดำเนินการร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนในแต่ละแห่ง โดยมีประเด็นสนทนา เช่น แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชน คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๓) การสังเกต (Observation) เป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่ทำคู่กับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ดังนั้น จึงมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

๑) แบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม (Interview) และแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มสำหรับพระสงฆ์ ผู้บริหาร ชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๒) แบบสังเกต เพื่อการวิเคราะห์การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในแต่ละแห่ง

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑) การลงพื้นที่เก็บข้อมูลทั้ง ๓ แห่งได้อาศัยพระสงฆ์ในพื้นที่นั้นๆ เป็นผู้นำ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ อีกทั้งโดยมากพระสงฆ์เป็นผู้นำพาในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จึงอาศัยพระสงฆ์ในการพบปะและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก

๒) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ผู้บริหาร ชุมชน ตัวแทนเจ้าหน้าที่ภาครัฐในพื้นที่ และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนเป็นกรณีศึกษาเพื่อเห็นแนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๓) การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระสงฆ์ ผู้บริหาร ผู้นำชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในพื้นที่นั้นๆ

๔) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง

๕) การประชุมย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน และเพื่อให้มีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบ กระบวนการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

๑) วิเคราะห์แนวคิด คุณค่า ความหมายของการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในพระไตรปิฎก และแนวคิดตามของนักปราชญ์ตามหลักพุทธศาสนา

๒) ศึกษาวิเคราะห์การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในพื้นที่วิจัยทั้ง ๓ แห่ง

๓) การนำเสนอรูปแบบการจัดการการอนุรักษ์ป่าชุมชนของพื้นที่งานวิจัยทั้ง ๓ แห่ง

๔) นำผลวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมาทำการวิเคราะห์ปัจจัยข้อมูลพื้นฐานกับระดับการปฏิบัติที่มีต่อการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธเพื่อให้เป็นแนวทางการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนสำหรับพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง

๕) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นองค์ความรู้ กระบวนการ และแนวทางการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในดัชนีนโยบาย องค์กร ชุมชน และปัจเจกบุคคล

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาราย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อให้เป็นรูปแบบ กระบวนการ และการประยุกต์ใช้ตามหลักพุทธศาสนาเพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

๓.๗ สรุป

การวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รวมถึงไปถึงข้อมูลที่ได้จากสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลชั้นทุติยภูมิอันได้แก่ เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงพรรณนาโดยยึดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นแนวทาง การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกพื้นที่การวิจัย ๓ แห่งคือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกุงกลาง โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน ๔๕ รูป/คน หลังจากที่ได้เก็บรวบรวมข้อมูลครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยก็จะนำมาวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอข้อมูลเป็นลำดับต่อไป



บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยขอเสนอข้อมูลผลการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- ๔.๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๔.๒ แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๔.๓ กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
- ๔.๔ เสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
- ๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย

๔.๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน ๔๕ รูป/คน ประกอบด้วย พระสงฆ์ ๓ รูป เพศชาย ๒๗ คน เพศหญิง ๑๕ คน ซึ่งแบ่งตามกลุ่มได้ดังนี้

- กลุ่มที่ ๑ พระสงฆ์ ๓ รูป
- กลุ่มที่ ๒ ผู้บริหารสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ จังหวัดขอนแก่น ๑ คน
- กลุ่มที่ ๓ ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล ๕ คน
- กลุ่มที่ ๔ คณะกรรมการป่าชุมชน ๑๔ คน
- กลุ่มที่ ๕ คณะกรรมการหมู่บ้าน ๓ คน
- กลุ่มที่ ๖ ผู้นำหมู่บ้าน ๕ คน
- กลุ่มที่ ๗ ชาวบ้านทั่วไป ๑๔ คน

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้ง ๔๕ รูป/คนนี้ ผู้วิจัยได้เริ่มเก็บข้อมูลที่สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น โดยการสัมภาษณ์และรับเอกสารเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น กับนายสรารุช สุโพธิ์ ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ และนอกจากนั้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์และรับเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยจากผู้นำชุมชน ประธานป่าชุมชนในแต่ละแห่ง กลุ่มประชากรที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าคณะผู้ปกครองระดับรอง เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบลที่มีบทบาทในการบริหารจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ทั้ง ๓ แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง

๔.๒ แนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ผู้วิจัยได้ศึกษาและเก็บข้อมูลเรื่องแนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ โดยการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้อง และลงพื้นที่สัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง แล้วนำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วสรุปเป็นผลวิจัยได้ดังนี้

๔.๒.๑ แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า นิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นการศึกษาระบบนิเวศตามแนวพุทธศาสนา โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์นั้นสามารถอยู่กับธรรมชาติได้โดยไม่ต้องเบียดเบียนธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากพระพุทธเจ้าทรงแสวงหาสถานที่ที่มีความเป็นธรรมชาติสงบร่มรื่นอันมีผลเกื้อกูลต่อจิตใจ และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึงธรรมชาติของจิตคือความสะอาด ความสว่าง ความสงบ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของจิตที่ผู้ปฏิบัติธรรมในทางพุทธศาสนาเพียรพยายามจะไปให้ถึงเป้าหมายอันสูงสุดนี้

คำสอนในพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่มุ่งให้เกิดการอยู่ร่วมแบบกลมกลืนกับธรรมชาติ มากกว่าที่จะสอนให้มนุษย์คิดเอาประโยชน์จากธรรมชาติในลักษณะเห็นแก่ตัว ถ้ามนุษย์ต้องการจะเอาประโยชน์จากธรรมชาติทางใดทางหนึ่งอันเกิดจากผลผลิตจากธรรมชาติ มนุษย์ก็ต้องรู้จักเลือกสรรในการนำธรรมชาติไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น นอกจากนี้ยังสอนให้รู้จักการอนุรักษ์หรือไม่ทำความเสียหายให้แก่ธรรมชาติด้วย ในเรื่องนี้จากกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์โลกที่มีมา ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงรู้ซึ่งถึงหลักการพึ่งพาอาศัยกันและกันของสรรพสิ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดที่สามารถอยู่ได้โดยลำพังตน พระองค์จึงสอนให้สาวกให้มีความตระหนักในธรรมชาติและความจำเป็นที่จะต้องดูแลรักษาธรรมชาติอันถือได้ว่าเป็นที่พำนักหรือเป็นที่ปฏิบัติสมณธรรมของพระภิกษุ จึงต้องมีระมัดระวังในการถนอมรักษาป่าไม้อันเป็นที่อยู่อาศัยของตนและจะต้องมีความเคารพต่อต้นไม้ทุกต้นที่ให้ร่มเงาแก่ตน นอกจากนี้ยังสอนให้มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยความเมตตาและความเมตตาเนื่องถือเป็นการรู้สึกรู้สึกรู้สึกที่สำคัญในทางพุทธศาสนา โดยให้มองทุกสิ่งว่าเป็นสรรพสัตว์ผู้อาศัยอยู่ร่วมโลกเดียวกัน ซึ่งจะต้องมีความเข้าใจหลักความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติหรือหลักไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งถือได้ว่าเป็นสภาวะธรรมของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์มีแนวคิดที่ถูกต้องในการพัฒนาตนเอง กล่าวคือพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาเรียนรู้ตนเอง นั่นคือการที่จะพัฒนาคนให้มีจิตใจที่เจริญองงาม เป็นคนที่มีคุณธรรมได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยธรรมชาติในการฝึกฝนตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้นั้นถือได้ว่าเป็นการรักษาระบบนิเวศในทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

๔.๒.๑.๑ การอยู่อย่างธรรมชาติ

พุทธศาสนาได้สอนหลักแห่งความจริงว่า สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกัน ต่างเป็นสังขธรรมที่ตกอยู่ใต้เดียวกันคือไตรลักษณ์ไม่มีสิ่งใดเหนือกว่าสิ่งใด มนุษย์อาศัยธรรมชาติดำรงชีวิต ดำเนินชีวิตพัฒนาชีวิต ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลใดที่จะเป็นศัตรูกับธรรมชาติ หากแต่ควรเป็นกัลยาณมิตรโดยการพัฒนาจากหลักความเมตตา ความเคารพยำเกรง ความรู้จักประมาณในการใช้สอยธรรมชาติ และความกตัญญู ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลของการนำหลักธรรมดังกล่าวนี้มาบูรณาการให้สอดคล้องกับการรักษาบบนิเวศของธรรมชาติ ดังนี้

๑) ความเมตตา

ความเมตตาเป็นหลักธรรมที่กล่าวไว้ในหลักพรหมวิหารหรืออปัมัญญาว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ ในสัตว์ทั้งหลาย”^๑ โดยเน้นให้ศึกษาปฏิบัติเจริญเมตตาและแผ่ความรัก ความปรารถนาดีให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีขอบเขต เป็นหลักแห่งความรักที่ทำให้เกิด สันติภาพแก่สัตว์ทั้งปวง และเป็นหลักธรรมที่คอยกำจัดความชั่วต่างๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ในใจ หลักเมตตานี้ เป็นบ่อเกิดของบุญกุศลต่างๆ สำหรับผู้ประพฤติปฏิบัติในการเข้าถึงโลกสวรรค์อันมีพระนิพพานเป็น ที่สุด พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เจริญเมตตาทั้งในการดำเนินชีวิต และการเจริญเมตตากรรมฐานใน ชีวิตประจำวัน มีเป้าหมายเพื่อให้สรรพสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นั่นคือ มีความรักความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ ทั้งหลายโดยทั่วหน้า ดังนั้นความเมตตาจึงเป็นรากฐานขั้นแรกของชีวิตที่ทำให้ภาวะจิตปราศจาก ความเห็นแก่ตัว ความเกลียดชัง ความคิดมุ่งร้ายทำลายกัน

การนำหลักเมตตาไปปรับใช้กับธรรมชาติป่าไม้หรือสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่อยู่รอบๆ มนุษย์ก็จะ ทำให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติ มีความรักความปรารถนาดีต่อธรรมชาติ อย่างเช่นเมื่อเห็นต้นไม้มีลำต้น แข็งแรงมีกิ่งก้านใบเขียวสดสะพรั่งและให้ร่มเงาทั่วบริเวณพลกีย่อมมีจิตใจยินดีในความเจริญงอกงาม และความสมบูรณ์ของต้นไม้ต้นนั้น เกิดความสนใจสบายใจที่ได้เห็นต้นไม้ต้นนั้นอยู่ในสภาพที่ดีและมีความ ปรารถนาดีที่จะให้ต้นไม้ต้นนั้นมีความสมบูรณ์ปราศจากภัยเบียดเบียน มีจิตน้อมไปหาหรือแผ่ออกไปสู่ ภาวะที่ดียิ่งงามของต้นไม้ หลักแห่งความเมตตาจึงมีความสำคัญและถือว่าเป็นหลักธรรมที่คอยค้ำจุน โลก ต้นไม้หรือป่าไม้เป็นสิ่งที่ชีวิตแม้จะเป็นเพียงสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำแต่ก็มีจิตวิญญาณเช่นเดียวกับมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้นมนุษย์จึงควรพิจารณาว่าป่าไม้มีชีวิตเช่นเดียวกับเรา เมื่อมนุษย์พิจารณาเช่นนี้ก็จะ ทำให้มองต้นไม้ หรือป่าไม้ได้อย่างเป็นมิตร มีความเกื้อกูลช่วยเหลือให้ป่าไม้ต้นนั้นมีความสมบูรณ์งดงาม ตามสภาพของมัน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนที่จะเข้าไปรุกราน ทำลาย หรือเบียดเบียนป่าไม้เพื่อ สนองความต้องการของตนแต่ฝ่ายเดียว

๒) ความเคารพยำเกรง

ความเคารพยำเกรงเป็นหลักคุณธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา มาจากคำว่า “การวะ” ซึ่ง แปลว่า ความเคารพ หมายถึงความเอื้อเฟื้อ ซึ่งมักจะใช้คู่กับคำว่า “นบถือบูชา” โดยความหมายคือ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ยกย่องเชิดชู ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นในบุคคลนั้นๆ และในธรรมนั้นๆ ตลอดถึงในวัตถุ สิ่งของต่างๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพยำเกรง ซึ่งในที่นี้มี ๖ อย่าง คือ^๒ ความเคารพยำเกรงใน พระพุทธเจ้า ความเคารพยำเกรงในพระธรรม ความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์ ความเคารพยำเกรง ในการศึกษา ความเคารพยำเกรงในความไม่ประมาทและความเคารพยำเกรงในปฏิสันถารต้อนรับ

พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกัน และการที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขนั้นจะต้องมี ความเคารพนับถือความดีของกันและกัน นอกเหนือจากความเคารพยำเกรงต่อสิ่งที่สำคัญทั้ง ๖ อย่าง ข้างต้นแล้ว พุทธศาสนายังสอนให้มีความเคารพยำเกรงต่อสิ่งที่มีบุญคุณทั้งหลาย ซึ่งในที่นี้หมายถึงเอาป่า ไม้อันเป็นสิ่งเกื้อกูลให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ การนำหลักความเคารพยำเกรง มาปรับใช้กับการดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติป่าไม้นั้นจะส่งผลให้เกิดความโน้มมน้อมที่จะยอมรับและ

^๑ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๙/๔๒๙.

^๒ ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๐.

ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงจุดหมายของความเคารพยำเกรงได้ง่ายขึ้น อย่างเช่น มนุษย์มีความเชื่อว่าต้นไม้แต่ละต้นเป็นที่อยู่ของเทวดาหรือที่เรียกว่า รุกขเทวดาโดยเฉพาะต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ การตัดต้นไม้จึงเท่ากับว่าได้ทำลายวิมานของพวกรุกขเทวดา ซึ่งอาจทำให้เทวดาลงโทษโดยการบันดาลให้เกิดภัยพิบัติหรือมีอันเป็นไปต่างๆ แก่ผู้ตัดต้นไม้ นั่น การมีความเคารพยำเกรงที่เกิดจากความเชื่อนี้จะทำให้ชาวบ้านหรือผู้อาศัยอยู่ในป่าไม้ไม่กล้าที่จะตัดหรือทำลายต้นไม้อันเป็นที่อยู่ของรุกขเทวดาทั้งหลาย แต่หากมีความจำเป็นต้องตัดซึ่งไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ชาวบ้านก็จะพากันบอกล่าวหรือขอขมาต่อต้นไม้ที่ตัดหรือทำลายโดยพลการ เพราะการตัดต้นไม้ก็เท่ากับเป็นการตัดเส้นผมของพระแม่ธรณีจนอาจทำให้พระแม่ธรณีกรรแสงและบิบบวยผมเพื่อป้องกันความก้าวร้าวของมนุษย์จนทำให้เกิดฝนตกหนักและเกิดน้ำท่วมซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์ทุกข์ยากจากอุทกภัยได้ ดังนั้นการใช้หลักความเคารพยำเกรงจะทำให้มนุษย์หรือชาวบ้านอยู่กันแบบกลมเกลียวมิตรพ้องพาอาศัยกันและกัน ไม่คิดทำลายเบียดเบียนกัน ความสมดุลของแต่ละฝ่ายก็จะเกิดขึ้นและคงอยู่อย่างยั่งยืน

๓) ความรู้จักประมาณในการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ

ความรู้จักประมาณ หรือความรู้จักพอดีในการปฏิบัติที่เป็นหลักกลางๆ เรียกว่า มัตตัญญูตา^๓ เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัย ๔ ศฤกษ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

การนำหลักมัตตัญญูตามาประยุกต์ใช้กับเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ในเชิงนิเวศ จะทำให้ชุมชนหรือหน่วยงานต่างๆ ได้มีความตระหนักถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดความพอดีหรือความรู้จักประมาณในการบริโภค หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ให้ยึดหลักความพอดีคือการใช้สอยให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์หรือคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ที่มุ่งให้เกิดประโยชน์พอเป็นเงื่อนไขให้ชีวิตดำรงอยู่ตามสมควร ฉะนั้นการใช้ประโยชน์จากต้นไม้หรือป่าไม้นั้นต้องเป็นไปอย่างรอบครอบและชอบธรรมหรือถูกต้องตามหลักธรรมชาติโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องกำกับเพื่อให้เกิดความระมัดระวังในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและพอเหมาะพอดีแก่คุณภาพชีวิตไม่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการจนเกิดเป็นความฟุ่มเฟือยเกินประมาณ

นอกจากนี้ การกำหนดประเภทและปริมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต้องเน้นการใช้สอยเท่าที่จำเป็น อย่างเช่นพระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุมีจีวรใช้ ๓ ผืน ซึ่งแต่ละผืนมีอายุใช้งานนานเป็นปี จึงทำให้ไม่ต้องสิ้นเปลืองวัสดุที่จะนำมาทำเป็นจีวรมากเกินไป แตกต่างจากศฤกษ์ทั่วไปที่มักจะมีเสื้อผ้าไว้ใส่กันหลายๆ ชุด แต่ละชุดยังหลากสีสันและบางครั้งทั้งที่ยังใช้กันไม่คุ้มค่าก็ไปหาซื้ออันมาใหม่ วัสดุจากธรรมชาติที่ต้องนำมาใช้จึงต้องมากตามไปด้วย อาหารสำหรับพระภิกษุก็ฉันเท่าที่บิณฑบาตมาได้ และหากเกินเวลาเที่ยงวันไปก็ไม่สามารถฉันได้อีก อาหารที่พระภิกษุฉันในแต่ละวันจึงไม่ได้มากมายอะไร เมื่อเทียบกับศฤกษ์ที่รับประทานได้ตามใจและสามารถรับประทานกันได้ทั้งวัน กฎที่พิกสำหรับพระภิกษุก็มีขนาดไม่ใหญ่พออยู่กันด้วยความเรียบง่าย อุปกรณ์ข้าวของเครื่องใช้หรือเฟอร์นิเจอร์ก็ไม่จำเป็นต้องมีจึงเป็นการช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดไม่ให้สิ้นเปลือง ส่วนยารักษาโรคก็ใช้ตามความจำเป็นที่ต้องใช้ไม่ได้นำมาใช้ในลักษณะที่เป็นการบำรุงร่างกายจนเกินเหตุ

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๐.

๔) ความกตัญญู

หลักธรรมข้อนี้ วิเคราะห์จากพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลนั่งก็ตาม นอนก็ตามที่รุ่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรทำกรณกึ่งต้นไม้ นั้น เพราะว่าเป็นคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^๔ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีต่อสิ่งที่มีบุญคุณต่อตน โดยเฉพาะป่าไม้นั้น เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า มนุษย์ทุกคนต้องอาศัยปัจจัย ๔ จากป่าไม้ เพราะฉะนั้นป่าจึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีค่ายิ่งแก่มนุษย์ทุกชนชาติ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมนุษย์ได้อาศัยป่าในการดำรงชีวิตในแทบจะทุกด้านทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การทำลายป่าไม้จึงเปรียบเหมือนการทำร้ายมิตรที่ดีของตนเอง ซึ่งก็แน่นอนว่าถ้ามนุษย์พากันทำลายป่าไม้ อันถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตทั้งมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สิ่งที่จะเกิดตามภายหลังจากการทำลาย นั่นก็คือภัยพิบัติต่างๆ เช่น ฝนแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล น้ำท่วม และภัยพิบัติอื่นๆ ที่มนุษย์ต้องประสบเช่นในปัจจุบัน ดังนั้นการรู้จักคุณค่าของป่าไม้ โดยการนำหลักกตัญญูกตเวทีมาปรับใช้กับการอนุรักษ์ป่าไม้ถือว่าเป็นการรักษาระบบนิเวศเชิงพุทธได้อย่างดีเยี่ยม นั่นคือหลักกตัญญูกตเวที จะทำให้มนุษย์ได้เห็นความสำคัญและเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าไม้โดยไม่คิดทำลาย หรือทำความเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่งอันจะเกิดเป็นโทษภัยแก่ป่าไม้ในพื้นที่ตนอาศัยอยู่นั้น

๔.๒.๑.๒ การใช้หลักสันโดษ

การใช้หลักสันโดษคือความยินดี ความพอใจในสิ่งซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงและความชอบธรรมของตนตามที่มี ตามที่ได้ มีความรู้จักอิม รู้จักพออันเป็นแนวทางในการกระทำเพื่อให้สามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสมดุล หลักธรรมว่าด้วยความสันโดษนี้มี ๓ ประการ ได้แก่^๕

๑) ยินดีตามที่ได้มา คือเมื่อได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาด้วยเรี่ยวแรงและความชอบธรรมไม่ว่าสิ่งนั้นจะหายาบหรือประณีตเพียงใดก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ขวนขวายอยากได้สิ่งอื่นที่ไม่ใช่ของตน ไม่กระวนกระวายในสิ่งที่ไม่ได้หรือไม่มี ไม่ปรารถนาไปกว่าสิ่งที่ตนควรจะได้ ไม่เพ่งเล็ง ไม่ริษยาของผู้อื่นหามาได้ ไม่เบียดเบียนต่อบุคคลรอบข้าง นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ

๒) ยินดีตามกำลัง คือยินดีพอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง เมื่อตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายและสุขภาพแห่งตน เช่น ภิกษุได้อาหารบิณฑบาตที่แสดงต่อโรคในกายของตน หรือได้มากเกินกว่าที่จะฉันได้ก็ไม่หวงแหนหรือเก็บไว้ให้เสียเปล่าหรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ย่อมยอมสละของสิ่งนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือแลกเอาสิ่งของที่ตนบริโภคได้ ใช้สอยได้ เป็นต้น นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ

๓) ยินดีตามที่เหมาะสมแก่ตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิตและจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น พระภิกษุไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่เหมาะสมแก่สมณภาวะ หรือพระภิกษุบางรูปเมื่อได้ปัจจัย ๔ ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งที่สมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัตินั้น หรือพระเถระผู้อาวุโสที่นำเลื่อมใสก็นำไปถวายให้แก่ท่านผู้นั้น ส่วนตนเองใช้สอยในสิ่งอันพอประมาณ หรือพระภิกษุบางรูปที่ประพฤติวัตรขัดเกลาคตนได้สิ่งของประณีตมาก็สละให้แก่เพื่อนภิกษุรูปอื่นๆ ส่วนตนเองใช้สิ่งของที่มีหรือตนมีโอกาสที่จะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่ได้พิจารณาว่าสิ่งนั้นสมควรแก่ผู้อื่น ก็สละลาภนั้นให้ผู้ที่เห็นว่าสมควร ส่วนตนเองรับเอาแต่ในสิ่งที่เหมาะสมกับตน นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ

^๔ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๖/๔๕๔.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖.

การใช้หลักสันโดษมีมาเป็นเครื่องมือในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดเชิงนิเวศวิทยาที่ดีเยี่ยมอีกแนวคิดหนึ่ง เนื่องจากชุมชนที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่ชนบทโดยทั่วไปนั้นส่วนมากจะอาศัยป่าไม้เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เพราะป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติได้เอื้ออำนวยประโยชน์ทั้งทางตรง และทางอ้อมแก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ที่เห็นโดยชัดเจนคือช่วยควบคุมให้สภาพดินฟ้าอากาศอยู่ในสภาพปกติ รักษาต้นน้ำลำธาร พันธุ์พฤษชาติ และสัตว์ป่า อีกทั้งยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ได้บริโภคใช้สอยได้ประกอบอาชีพด้านการทำไม้ เก็บของป่า การอุตสาหกรรมไม้แปรรูปและผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปที่ใช้วัตถุดิบจากไม้ และของป่า แต่สภาพปัจจุบันมีแรงผลักดันให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าไม้ เพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตร ลักลอบตัดไม้ป้อนโรงงานอุตสาหกรรม และเผ่าถ่าน นอกจากนี้ยังมีการเร่งการดำเนินงานบางโครงการ เช่น การก่อสร้างถนน สร้างเขื่อน ฯลฯ ทำให้มีการตัดไม้ทำลายป่าเป็นจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ป่าไม้จึงมีเนื้อที่ลดลงตามลำดับ และบางแห่งอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักความพอเพียงในการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้มาประยุกต์ใช้เพื่อประชาชนหรือหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชนได้เกิดความตระหนักและมีโนธรรมสำนึกในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่ หรือถ้ามีความจำเป็นต้องใช้ก็ต้องใช้แต่พอประมาณไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายจนเกินความพอดี และเป็นเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ แก่สังคมมนุษย์โดยภาพรวมดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

๔.๒.๑.๓ หลักธรรมนิยาม

หลักธรรมนิยาม หมายถึง ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกและในอนันตจักรวาล ซึ่งทุกสิ่งมีการดำเนินไปตามกฎทั้ง ๕ ประการ ได้แก่^๖

๑) **ธรรมนิยาม** ได้แก่กฎไตรลักษณ์ทั้ง ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือธาตุทั้งปวงมีสถานะเป็นกระแส สันสະเทือน (คลื่น) ผันผวน ไม่แน่นอน สิ่งใดเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา สัตว์ทั้งปวงย่อมต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย เป็นกฎสากลที่ครอบคลุมความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ

๒) **อุตุนิยาม** คือกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติเกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด หลักของอุตุนิยามตามแนวพุทธศาสนามุ่งให้ผู้ที่เข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยวัตถุ อุตุนิยาม คือลักษณะสภาวะต่างๆ ของธาตุทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ ซึ่งก็คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอก็จะเป็นไปโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนดหรือห้ามได้ เช่น การที่จะเกิดฝนตก ก็มีเหตุปัจจัยเพียงพอให้เกิดฝนตก เป็นต้น

๓) **พิชนิยาม** คือกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธุกรรม กระบวนการถ่ายทอดข้อมูลของสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ เชื้อไวรัสและจิต กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์โดยเฉพาะ กฎข้อนี้จึงหมายรวมในเรื่องของร่างกายและกระบวนการทำงานของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เกิดจากการถ่ายทอดข้อมูลทางพันธุกรรมด้วย สิ่งที่เราเรียกว่ากฎพิชนิยามนี้ทำให้เมื่อนำเมล็ดข้าวเปลือกไปเพาะ ต้นที่งอกออกมาจะต้องเป็นต้นข้าวเสมอ หรือช้างเมื่อออกลูกมาแล้วย่อมเป็นลูกช้างเสมอ ความเป็นระเบียบนี้

^๖ ที.ลี. (ไทย) ๙/๔๒๒/๑๘๕.

พุทธศาสนาค้นพบว่า เป็นผลมาจากการควบคุมของอัมมตาทั้ง ๓ คือ สมตา (การปรับสมดุล) วัฏฏะ (การหมุนวนเวียน) และ ชีวิต (การมีหน้าที่ต่อกัน)

๔) **จิตินิยาม** คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต พุทธศาสนาค้นพบว่า คนเราประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ ร่างกายและจิตใจ จิตินิยามคือกฎธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตเท่านั้น กระบวนการของความคิดพุทธศาสนาเชื่อว่าสัตว์โลก ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของชีวิต คือจิต ซึ่งจิตในทัศนะทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งต่างหากจากกาย ในฐานะที่เป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากกาย จิตก็มีกฎเกณฑ์ในการทำงานเปลี่ยนแปลงและแสดงพฤติกรรม

๕) **กรรมนิยาม** คือกฎแห่งเหตุผลที่ครอบคลุมความเป็นไปในฝ่ายจิตวิญญาณโดยเฉพาะ อันได้แก่ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งการให้ผลของการกระทำ กฎอันเป็นเหตุเป็นผลของธรรมชาติทางนามธรรม คือการกระทำของจิตที่เกิดจากเจตนาของจิต อันเป็นมโนกรรม (กรรมจากความนึกคิดต่างๆ) ตลอดจนอาจเป็นเหตุให้ทำ กายกรรม (กรรมจากการกระทำทางร่างกาย) และวจีกรรม (กรรมจากการสื่อสาร) และมีการให้ผลเป็นวิบากกรรม คือกรรมสามารถให้ผลแสดงออกมาในสภาพทางกายหรือทางวัตถุได้ ซึ่งการให้ผลของกรรมมีลักษณะเป็นอนินไตย คือไม่อาจเข้าใจได้ด้วยการคิดทางตรรกะ

องค์ประกอบทั้ง ๕ นี้เป็นกฎหรือเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน กล่าวคือ **อุดุนิยาม** เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับพลังงาน สสาร พร้อมทั้ง คุณลักษณะและอาการความเป็นไปของปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมหล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต **พิชนิยาม** เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพที่ว่าด้วยลักษณะของสิ่งมีชีวิตทั้งในเรื่องของ พันธุกรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตต่างๆ **จิตินิยาม** เป็นการศึกษาคุณสิ่งเรื่องจิตใจของสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะมนุษย์เพื่อรู้ถึงโครงสร้างการทำงานของจิตที่เป็นรากฐานของกระบวนการทำงานหรือพฤติกรรมทุกชนิดเป็นการยอมรับความเกี่ยวเนื่องกันของเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม **กรรมนิยาม** ศึกษาธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตว่าการกระทำใดๆ ที่เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจหรือไม่ก็ตามย่อมมีผลต่อเหตุปัจจัยอื่นๆ ทั้งในทางบวกและทางลบในกระบวนการของสิ่งแวดล้อมไม่มากนักน้อยขึ้นอยู่กับลักษณะแห่งพฤติกรรมหรือพลังแห่งการกระทำนั้นๆ เป็นไปในทางสร้างสรรค์ส่งเสริมระบบที่ดีงามทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือเป็นไปในทิศทางที่ทำลายส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมพฤติกรรมจึงเป็นตัวเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างสิ่งมีชีวิตกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีพลังอำนาจของเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุน ส่วนธรรมนิยามเป็นการศึกษากระบวนการของธรรมชาติหรือตัวสถานะของสิ่งแวดล้อมทั้งระบบที่เป็นไปตามเหตุและปัจจัยเป็นการศึกษาแบบองค์รวม การนำหลักธรรมนิยามมาประยุกต์ใช้กับนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้นเป็นการกำหนดแนวทางในการจัดการป่าไม้ โดยให้มีความตระหนักในเรื่องของความเปลี่ยนแปลงซึ่งต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเพื่อการยุติปัญหาในการจัดการป่าไม้และสิ่งแวดล้อม แนวคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามหลักธรรมนิยามนี้ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องว่าทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อทรัพยากรอื่นๆ การจัดการทรัพยากรที่ตีมนุษย์ต้องมีการบริหารจัดการตัวเองเสียก่อน ซึ่งแนวคิดการประยุกต์หลักธรรมนิยามที่อยู่บนแนวทางของความเป็นจริง ต้องตระหนักถึงระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นกลไกที่เชื่อมโยงทุกสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ดังนั้นกฎธรรมนิยามนี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันอันจะ

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเอง แล้วส่งผลไปถึงความเปลี่ยนแปลงในสิ่งอื่นๆ จึงจำเป็นที่มนุษย์ พืช สัตว์ ต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

๔.๒.๑.๔ หลักศีล ๕

ศีล ๕ หรือเบญจศีล^๗ คือความประพฤติชอบทางกายและวาจา หรือการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว และเป็นหลักการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ถือว่าเป็นพื้นฐานที่เน้นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในฐานะที่เป็นเพื่อนกัน พระพุทธเจ้าทรงตรัสศีล ๕ หรือศีลธรรมให้เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ทั้งส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกาย วาจา ตลอดจนถึงการทำความหาเลี้ยงชีพ ซึ่งได้กำหนดวางไว้เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้นกลายเป็นสภาพอันเอื้ออำนวยแก่การเป็นอยู่และต่อสภาพแวดล้อม รวมทั้งการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ป่าดังนี้

๑) ละเว้นจากการล่าสัตว์ หมายถึง การล่าสัตว์ทุกชนิดเพื่อการล่าหรือเพื่อบุชายัญและรวมไปถึงการไม่ทำลายพืช สัตว์โลกทุกชนิดไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานย่อมรักชีวิตของตน มีความตั้งใจที่จะรักษาชีวิตไว้ให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้มองเห็นชีวิตตนมีคุณค่าควรแก่การถนอม เรามีความรู้สึกรักชีวิตเราอย่างไร คนอื่น หรือสัตว์อื่นก็มีความรู้สึกรักชีวิตของตนอย่างนั้น

๒) ละเว้นจากการลักขโมย หมายถึง ควรถือประโยชน์ตามที่ธรรมชาติได้ให้มาไม่ควรไปเร่งหรือเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมี จนกลายเป็นการทำลายธรรมชาติและเป็นมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม

๓) ละเว้นจากการประทุษร้ายทางเพศหมายถึง เว้นจากประทุษร้ายในกามผู้ประทุษร้ายศีล ข้อนี้จะทำให้ชีวิตมีภัยคุกคามหรือมีศัตรูมากในทำนองเดียวกัน ด้านสิ่งแวดล้อมถ้ามนุษย์ประทุษร้ายผิดต่อธรรมชาติโดยมองธรรมชาติเป็นเสมือนผู้หญิง มนุษย์มีการลักลอบตัดต้นไม้ฆ่าสัตว์ก็นับเป็นการล่วงละเมิดสิทธิของธรรมชาติ

๔) ละเว้นจากการพูดเท็จ อันได้แก่คำปดเสียดสี และคำพูดแต่คำสัตย์จริงด้วยความจริงใจและปรารถนาดี ในด้านจริยธรรมสิ่งแวดล้อมบุคคลควรพูดเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งใช้สื่อต่างๆ เพื่อประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๕) ละเว้นจากการดื่มสุราหรือน้ำเมาและรวมทั้งยาเสพติด ศีลข้อนี้จะทำให้ผู้ละเมิดขาดสติในการประยุกต์ใช้ต่อสิ่งแวดล้อม บุคคลไม่ควรดื่มน้ำเมาซึ่งเป็นผลผลิตจากต้นไม้หรือพืชต่างๆซึ่งเป็นที่มาแห่งการแสวงหาผลประโยชน์จากธรรมชาติเป็นการทำร้ายธรรมชาติ

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้ เป็นหลักจำเป็นในสังคมมนุษย์ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดความปกติทั้งในตนเองและสังคม เพราะช่วยควบคุมความประพฤติไม่ให้พลาดถลาในการทำ ความชั่วอย่างใด อย่างหนึ่ง ในส่วนของการรักษาระบบนิเวศหรือทรัพยากรป่าไม้นั้นจะทำให้มนุษย์หรือชุมชนเกิดมโนธรรมสำนึกที่จะไม่เบียดเบียนหรือคิดทำลายทรัพยากรธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ต้องอาศัยในการดำรงชีวิต โดยนำเอาหลักศีลธรรมทั้ง ๕ ข้อมาปรับใช้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การไม่เบียดเบียนให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม ไม่ลักหรือฉ้อโกงป่าไม้อันเป็นส่วนรวม ไม่ประทุษร้ายด้วยการลักลอบตัดต้นไม้ซึ่งถือว่าไม่ใช่ของตน ต้องรักษาสิ่งที่จะไม่ทำลายต้นไม้หรือป่าไม้ และไม่หลงมัวเมาหรือขาดสติในการทำลายป่าไม้อันจะทำให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ ตามมา

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*, ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

๔.๒.๑.๕ หลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขา คือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาเพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้น โดยหลักไตรสิกขาแต่ละข้อจะทำหน้าที่ต่างกัน คือ ศีล ทำหน้าที่ในการควบคุมพฤติกรรม สมาธิ ทำหน้าที่ในการสร้างจิตสำนึกที่ดี และ ปัญญา ทำหน้าที่ในการสร้างความรู้ความเข้าใจในสรรพสิ่งตามความเป็นจริง เมื่อนำหลักไตรสิกขามาเป็นข้อปฏิบัติก็จะทำให้เกิดแนวทางในการแก้ไขปัญหารักษาพยาบาลโรคธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้ง ๓ ด้าน คือ^๘

๑) **ศีล** เป็นข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในการควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีวินัยในตนเองและประกอบอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูลสร้างสรรค์และมุ่งส่งเสริมสันติสุข

๒) **สมาธิ** เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจเพื่อให้มีจิตสำนึกที่ดีและสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี กล่าวคือการมีจิตใจที่มีคุณธรรม เมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม ตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาจิตใจ โดยอาศัยธรรมชาติป่าไม้และสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมด้วยการปฏิบัติธรรม การบำเพ็ญสมาธิภาวนา

๓) **ปัญญา** เป็นการฝึกฝนอบรมด้านปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจและห่วงแทน ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และสิ่งแวดล้อม รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งสามารถเข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่มีอคติเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ โดยใช้ปัญญาในการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และใช้ในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวความคิดเรื่องไตรสิกขานี้ ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนตามวิถีพุทธคือการนำหลักไตรสิกขามาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ โดยในเบื้องต้นจะมีการควบคุมความประพฤติด้วยการสร้างวินัยให้กับตนเองและชุมชนด้วยศีล ถ้าทุกคนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และสิ่งแวดล้อมอย่างสมควรจะเป็นแล้ว ก็จะทำให้คนในชุมชนร่วมกันสร้างกติกาวินัยในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งพฤติกรรมทางกาย และวาจา ซึ่งหลักของศีลหรือระเบียบวินัยนี้จะช่วยให้คนในชุมชนเกิดความระมัดระวังและควบคุมตนเอง และเมื่อมีการฝ่าฝืนระเบียบกติกาก็มีการลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนนั้น อันนี้จึงจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างรัฐ ชุมชน และศาสนาในการสร้างกติการ่วมกัน การสร้างความเข้าใจในหลักไตรสิกขาในเชิงประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนจะช่วยให้คนในชุมชนมีมโนธรรมสำนึกที่ดีต่อป่าไม้และสิ่งแวดล้อม และยังคงช่วยเสริมสร้างปัญญาให้คนในชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจมีจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ตลอดถึงการนำกระบวนการคิดทางปัญญามาแก้ปัญหาที่เกิดจากการทำลายทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือว่าเป็นภาระที่ทุกคนในชุมชนจะร่วมด้วยช่วยกันดูแลรักษาโดยการปรับท่าทีในการแก้ปัญหาในเรื่องทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมทั้งด้านพฤติกรรม จิตสำนึก และภูมิปัญญาที่เชื่อมประสานเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวมนุษย์เพื่อจะให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพมีความยั่งยืนคู่กับชุมชนนั้นๆ ต่อไป

^๘ ๑๖.๑๖๖. (ไทย) ๓/๑๙/๒๕๕๕.

๔.๒.๑.๖ หลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ เป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอน และการหมุนเวียนไปตามวงจรที่เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบงำสิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สามัญลักษณ์” ประกอบด้วย^๔

๑) อนิจจา ความไม่คงที่ ไม่ถาวร หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกไม่มีอะไรเที่ยงแท้ สิ่งมีชีวิต เมื่อเกิดแล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงตามวัย จากเด็กเติบโตมาเป็นวัยรุ่น วัยหนุ่มสาว วัยชรา และตายไป สิ่งมีชีวิตก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีการทชุดโรธม ผุ่กร่อน และเสื่อมโทรมไปในที่สุด

๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ของสิ่งทั้งปวง คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ตามปกติคนทั่วไปจะมีการยึดมั่นในเรื่องตัวตน คือ การยึดว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา นี่คือเรานี้เป็นเรา แต่ในทางพุทธศาสนากล่าวว่าไม่ใช่ตัวตน ไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา และไม่มีอะไรที่เป็นของเรา

หลักไตรลักษณ์นี้ เป็นหลักธรรมนี้มีเป้าหมายเพื่อให้นักปฏิบัติไม่ลุ่มหลงไม่ยึดติดยึดถือกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นของเรา เมื่อศึกษาปฏิบัติจนเห็นเข้าใจถ่องแท้แล้วจะทำให้ลดอุปทานคือความยึดมั่นถือมั่นไม่ก่อความทุกข์หรือความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น และลดความเห็นแก่ตัวลง เมื่อนำหลักไตรลักษณ์มาประยุกต์ใช้กับระบบนิเวศจะทำให้เกิดความเข้าใจว่า มนุษย์เป็นแค่ส่วนหนึ่งของธรรมชาติไม่ใช่จุดศูนย์กลางของธรรมชาติ มนุษย์จึงไม่ควรที่จะคิดเป็นเจ้าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย รวมถึงไม่ควรเข้าไปสร้างความขัดแย้งกับธรรมชาติ เพราะมนุษย์ต้องตกอยู่ในสภาพที่เป็นหลักไตรลักษณ์ การที่พุทธศาสนามองว่า มนุษย์ไม่ใช่เป็นศูนย์กลางธรรมชาตินี้ จึงปฏิเสธการกระทำที่เป็นการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทุกชนิด เพราะการดำรงอยู่ของมนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมดุลอันเกิดจากระบบนิเวศทางธรรมชาติ หากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายลงในที่สุดเองมนุษย์ก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ต้องอาศัยสิ่งอื่นๆ ในการดำรงอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งในรูปแบบของการพึ่งพาอาศัยกันให้เกิดความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ ความวิบัติจะเกิดขึ้นทันทีที่มนุษย์แยกตัวออกจากธรรมชาติ โดยเกิดความหลงตัวเองว่าเหนือกว่าธรรมชาติและสามารถครอบครองธรรมชาติได้

๔.๒.๒ คุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ผลการวิจัย พบว่า คุณค่า เป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยคุณค่าแห่งความดี ความงาม ความจริง และความบริสุทธิ์ทางจิตใจ ทฤษฎีว่าด้วยคุณค่านี้นี้มีหน้าที่ในการค้นคว้าเกี่ยวกับคุณค่าของสรรพสิ่งทั้งหลายอันเป็นอุดมการณ์ หรืออุดมคติที่เป็นมาตรฐานแห่งชีวิตมนุษย์โดยการใคร่ครวญ ทบทวน และสอบสวนด้วยเหตุผล การอนุรักษ์ป่าไม้ก็จัดได้ว่า เป็นการศึกษาคุณค่าทางเหตุผลที่สามารถจะให้คำตอบได้ว่า ทำไมจึงต้องมีการอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งคำตอบที่จะได้นี้อาจเป็นเพียงนามธรรมที่ไม่สามารถจะวัดด้วยเครื่องวัดต่างๆ แต่จะวัดได้ด้วยการประเมินที่เกิดจากความรู้สึกของบุคคลเท่านั้น

คุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นการศึกษาคุณค่าของพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนในการอนุรักษ์ธรรมชาติและป่าไม้ ทั้งนี้เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมากที่สุดนับตั้งแต่การก่อตั้งพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่หลักธรรม การสร้างองค์กรสงฆ์ การสร้างศาสน

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๔-๓๕๕.

สถาน การกำหนดรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนา รวมไปถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธที่มีความใกล้ชิดและเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติทั้งที่เป็น มนุษย์ สัตว์ น้ำ ป่า และอากาศ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พระพุทธเจ้าทรงแสวงหาทางหลุดพ้นอยู่กับธรรมชาติ วิธีปฏิบัติที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อจะทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่าง มนุษย์ ป่าไม้ สัตว์ และน้ำ วิธีชีวิตของพระพุทธเจ้ากับเหล่าสาวกอยู่ร่วมกับธรรมชาติและได้รับประโยชน์สูงสุดของชีวิตจากธรรมชาติ โดยสอนให้มนุษย์ได้เข้าใจว่า มนุษย์เกิดมาจากธรรมชาติ ธรรมชาติให้ทุกสิ่งแก่ มนุษย์ หากมนุษย์ทำความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับธรรมชาติ ธรรมชาติก็จะคืนกลับเท่ากับ ความเปลี่ยนแปลงที่ธรรมชาติได้รับ และนำคำสอนเหล่านี้ไปสอนให้ประชาชนเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์ ธรรมชาติป่าไม้ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้แล้วนั้นล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความ เป็นจริงที่ใคร่ปฏิบัติตามจะพบกับชีวิตที่เป็นปกติสุข เป็นชีวิตที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติป่าไม้

พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกดำเนินชีวิตอยู่กับป่า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ตั้งแต่พระองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ แสดงธรรม และที่ประทับ เป็นต้น ล้วนอยู่ท่ามกลางป่า พระธรรมและวินัยที่ทางสั่งสอนและบัญญัติไว้ก็เป็นไปเพื่อรักษาและเกี่ยวเนื่อง ต่อป่า ทรงห้ามภิกษุทำสิ่งที่เป็นการทำลายป่า เช่น การจุดไฟทำลายป่า^{๑๐} ทรงห้ามภิกษุตัดต้นไม้ เพื่อไม่ให้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้^{๑๑} เพื่อเป็นการเป็นการช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่าง กว้างขวาง และช่วยป้องกันการเกิดมลพิษทางอากาศอีกด้วย สิ่งทีกล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและบัญญัติไว้นั้น ล้วนเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ตลอด ถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งสิ้น ซึ่งในที่นี้ จะได้ยกตัวอย่างหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าใน การอนุรักษ์ป่าไม้ ดังนี้

๔.๒.๒.๑ คุณค่าอันเกิดจากหลักกัตถัญญุตเวทิต่อธรรมชาติ

เนื่องจากพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความรู้สึกที่ดีงาม และเป็นกัลยามิตรต่อป่าไม้ จึงทำให้มีความรู้ที่ดีต่อธรรมชาติป่าไม้ ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เกิดคุณค่าในจิตใจของมนุษย์เหล่านั้น นั่นคือ เกิดความซาบซึ้งของคุณต่อบุญคุณที่มีต่อธรรมชาติ จึงได้ช่วยรักษาป่าทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์ ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์แก่พวกตน ความรู้สึก “กัตถัญญ” ซึ่งเกิดพร้อมๆ กับความรู้สึกที่จะตอบแทนบุญคุณที่ว่า “กตเวทิตี” เป็นความรู้สึกที่สูงกว่าประณีตกว่า ความรู้สึกเกรงกลัวที่เกิดจากความคิดถึงความปลอดภัยของพวกตน ความคิดที่จะได้รับความรักจากสิ่งทีรู้สึกว่ามีอำนาจกว่าตน ความรู้สึกกัตถัญญเป็นความรู้สึกถึงความดีงามของผู้ให้ จึงเกิดความคิดที่จะตอบแทน เช่น ความรู้สึกซาบซึ้งถึงบุญคุณของแผ่นดินที่ตนอาศัยหลีกนอน อาศัยทำกิน เป็นต้น จึงเรียกด้วยความเคารพว่า แม่พระธรณี หรือความรู้สึกซาบซึ้งถึงบุญคุณของต้นไม้และป่าไม้ที่ให้ร่มเงาให้ความชุ่มชื้นแก่ชีวิตตนและแผ่นดินอันเป็นเหตุให้เกิดอาหาร ให้ความเคารพให้ความรักด้วยการไม่ทำลาย ให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขารุกขเทวดา เทพารักษ์ผู้คุ้มครองรักษาป่า

^{๑๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๓/๗๐.

^{๑๑} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูนี้ ถือได้ว่า เป็นหลักธรรมที่ทรงคุณค่าต่อจิตใจของมนุษย์ หรือผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้ที่ดำรงชีวิตอาศัยอยู่กับธรรมชาติตามป่า ภูเขา ฯลฯ นอกจากนี้ พุทธศาสนายังสอนเกี่ยวกับรุกขเทวดาที่อาศัยอยู่ในป่าตามต้นไม้ใหญ่ต่างๆ ผู้อาศัยอยู่ในป่าหรือผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับป่าจะต้องให้ความเกรงใจต่อรุกขเทวดาเหล่านั้น โดยการไม่ตัดไม้ทำลายต้นไม้ ความเชื่อเช่นนี้ส่งผลต่อสังคมมนุษย์โดยเฉพาะสังคมไทยในอดีตที่มีความเชื่อว่าธรรมชาติมีสิ่งลึกลับที่มีอำนาจกว่าพวกตนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว สิ่งลึกลับเหล่านั้นเป็นวิญญาณที่ให้คุณหรือให้โทษพวกตนก็ได้ ซึ่งโดยธรรมชาติของมนุษย์ก็มีความกลัวต่ออำนาจลึกลับอยู่แล้วจึงพากันจำยอมและให้ความเคารพโดยการบูชากราบไหว้ต่อสิ่งเหล่านั้น เมื่อยอมรับเอาสิ่งลึกลับเหล่านั้นมาบูชานับถือก็ไม่กล้าที่จะทำลายสิ่ง ที่เชื่อว่าเป็นวิญญาณเหล่านั้นอาศัยอยู่ ซึ่งก็คือธรรมชาติที่ประกอบไปด้วยสรรพสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น เช่น ป่าไม้ เป็นต้น ในทางพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นการทำความเคารพต่อสิ่งเหล่านั้นด้วยการแสดงกตัญญูตเวทิตา ซึ่งในทางจิตใจถือได้ว่าเป็นคุณค่าที่สูงส่งที่บุคคลจะรู้สึกกระสี้กระสากถึงสิ่งที่มีพระคุณต่อตนแล้วพากันตอบแทนบุญคุณ ซึ่งคำสอนนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของหลักธรรมเรื่องความกตัญญูตเวทิตาที่มนุษย์ทุกคนควรมีไว้ในใจตน

๔.๒.๒.๒ คุณค่าเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ

พุทธศาสนาสอนให้เชื่อต่อกฎธรรมชาติ เพราะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทุกอย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ สัตว์ และพืชตลอดจนความเป็นไปของโลก กล่าวคือ ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว กฎเกณฑ์นั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกันในลักษณะต่างๆ เช่น มีการพึ่งพาอาศัยกันและสามารถสืบสาวเรื่องราวเข้าหากัน หรืออนุมานได้ว่า เมื่อมีอย่างหนึ่งจะต้องมีอย่างหนึ่ง หรือสามารถจัดเข้าเป็นหมวดหมู่กันได้ นอกจากนี้ยังหมายถึงความมีระเบียบของธรรมชาติที่เป็นไปอย่างมีจุดหมาย ไม่ใช่เป็นไปอย่างไร้จุดหมายตามยถากรรม ความมีระเบียบนี้เองทำให้ธรรมชาติมีความงาม หรือที่เรียกว่า “ความงามตามธรรมชาติ”

ความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติหรือความเข้าใจในกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้เองก่อให้เกิดคุณค่าหลายอย่างในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ดังนี้^{๑๒}

(๑) **คุณค่าในการพึ่งพาอาศัยกัน** เป็นคติของคนสมัยก่อนที่เชื่อกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีการพึ่งพาอาศัยกันโดยถือเอากฎธรรมชาติเป็นแม่แบบ ดังสุภาษิตเก่าที่ยืนยันถึงการที่ทุกสิ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติว่า “เสื่อพีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินดีเพราะหญ้ายัง หญ้ายังเพราะดินดี” สุภาษิตนี้สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากนิทานชาดกชื่อว่าพยัคฆชาดกในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นคติสอนใจอย่างสูงค่าที่ทำให้คนไทยสมัยก่อนนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตโดยมองว่ากฎธรรมชาติดีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งทำให้เกิดความสมดุลในธรรมชาติ หรืออาจจะเรียกกฎนี้ว่า “กฎสมดุล” (Law of equilibrium) ดังตัวอย่างนิทานที่ปรากฏในพยัคฆชาดกว่า^{๑๓}

^{๑๒} มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา, (ฉะเชิงเทรา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๓} พุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๖๔-๖๖/๑๓๔-๑๓๕.

ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภโกกาลิกภิกษุผู้ไม่อาจอยู่ร่วมกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธก ว่า...กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว พระโพธิสัตว์เกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ในราวป่าแห่งหนึ่ง และในที่ไม้อีกหนึ่งก็มีรุกขเทวดาตนหนึ่งอาศัยอยู่ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ในป่านั้นมีราชสีห์กับเสือ ๒ ตัวอาศัยอยู่ เพราะกลัวราชสีห์และเสือ พวกชาวบ้านจึงไม่ไปทำนาใกล้ป่าและไม่คิดที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ในป่านั้น สัตว์ทั้งสองตัวเมื่อล่าเหยื่อได้แล้วก็จะฉีกกินเนื้อปล่อยให้เหลือแต่กระดูกทิ้งไว้ส่งกลิ่นเหม็นไปทั่วป่า วันหนึ่ง รุกขเทวดาตนนั้นได้แวะไปปรึกษากับรุกขเทวดาโพธิสัตว์ว่า “เพื่อนรัก เพราะอาศัยราชสีห์และเสือสองตัวนี้ ป่าจึงมีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด เราเสนอว่าให้ขับไล่สัตว์สองตัวนี้หนีไปที่อื่นเสีย” พระโพธิสัตว์ห้ามว่า “อย่าเลยท่าน เดี่ยววิมานของท่านจะถูกทำลายนะ” แล้วกล่าวเป็นคาถาว่า “เพราะการคบหามิตรใด ความปลอดภัยจะหมดไป บัณฑิตควรรักษาลาภยศและชีวิตของตนที่มีตรานั้นเคยครอบครองมาก่อนเอาไว้ ประดูจบุคคลรักษาดวงตา เพราะการคบหามิตรใด ความปลอดภัยเพิ่มพูนมากขึ้น บัณฑิตควรทำการช่วยเหลือในกิจทุกอย่างของมิตรนั้นให้เหมือนกับทำให้กับตนเอง” เทวดาตนนั้นไม่เชื่อฟังได้แสดงรูปร่างนำกลีบขับไล่ราชสีห์และเสือให้หนีไปอยู่ที่อื่น ต่อมาไม่นานเมื่อชาวบ้านไม่เห็นรอยเท้าราชสีห์และเสือก็เข้าไปตัดต้นไม้ในป่านั้น ถางป่าด้านหนึ่งเป็นที่นาและตัดต้นไม้วิมานของรุกขเทวดานั้นไปใช้ประโยชน์ สร้างความเดือดร้อนแก่รุกขเทวดาตนนั้นมาก วันหนึ่ง เทวดานั้นได้คร่ำครวญไปหาพระโพธิสัตว์และขอคำแนะนำพระโพธิสัตว์จึงแนะนำให้ไปอ้อนวอนราชสีห์และเสือให้กลับมาอยู่เหมือนเดิม เทวดานั้นไปยื่นประคองอัญชลีต่อหน้าสัตว์ทั้งสองอ้อนวอนว่า “ท่านสัตว์ทั้งสอง ขอเชิญท่านไปอยู่ป่าเช่นเดิมเถิด ป่าไม้ถูกมนุษย์ทำลายเกือบจะหมดแล้ว” แต่สัตว์ทั้งสองหาได้กลับไปไม่มีแต่เทวดาตนนั้นเท่านั้นเดินกลับเข้าป่าไปไม่นานนักป่านั้นก็เป็นที่ทำกินของชาวบ้านไป

ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทางที่ติงามถูกต้องและเหมาะสมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและอาศัยอยู่กับธรรมชาติ ความรู้สึกนี้เป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการที่ต่างคนต่างต้องพึ่งพากัน ดังกล่าวที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” อันแสดงให้เห็นถึงความตระหนักรู้ต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าระบบแห่งดุลยภาพ ซึ่งก็คือว่าเป็นคุณค่าอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณีและจิตใจของคนไทยแต่โบราณว่ามีความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

(๒) คุณค่าในการอยู่ร่วมกันแบบฉันทมิตร คนไทยสมัยก่อนเข้าใจในเรื่องของกฎธรรมชาติว่าเป็นสิ่งก่อให้เกิดความรู้สึกรักกันฉันทมิตรสหายร่วมโลกที่ต้องร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ หรือที่เรียกว่า “กฎแห่งความเหมือนกัน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีธาตุแท้หรือเนื้อแท้เหมือนกัน จึงมีชะตากรรมร่วมกันทั้งในทางเจริญและทางเสื่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักกันและรวมทั้งรักสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย

คุณค่าในข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีเนื้อแท้เป็นอย่างเดียวกันคือเป็นสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ว่าทุกสิ่งอย่างมีลักษณะอย่างเดียวกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา พุทธศาสนาสอนให้ให้รู้เท่าทันและดำเนินชีวิตร่วมกันโดยสันติไม่เบียดเบียนกันมีความรักต่อกัน เช่นเดียวกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่ต้องอาศัยอยู่กับธรรมชาติ ฉะนั้นมนุษย์ก็ต้องรักธรรมชาติ เป็นมิตรกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ ถ้ามีส่วนไหนที่ธรรมชาติถูก

ทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ต้องหาวิธีอนุรักษ์ส่งเสริมธรรมชาติให้ธรรมชาตินั้นฟื้นฟูโดยเร็ว เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ในภาวะปัจจุบันก็ถือว่าเป็นความเร่งด่วนที่มนุษย์หรือคนในชุมชนจะต้องหาวิธีอนุรักษ์ไว้ให้เป็นทรัพยากรที่คู่กับมนุษย์หรือคนในชุมชนต่อไป

(๓) คุณค่าในความงาม เนื่องจากกฎธรรมชาติมีความเป็นระเบียบอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว จึงมีลักษณะของความสอดคล้องกันในทุกๆ เรื่อง ความสอดคล้องกันหรือความเป็นระเบียบนี้เองทำให้ธรรมชาติหรือสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติมีความสวยงาม และความสวยงามนี้ทำให้เกิดความสุข ความรื่นเริง ความเพลิดเพลิน เจริญตา เจริญใจ ดังจะเห็นได้จากต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา และสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งหลายล้วนมีความงามอยู่ในตัวเองทั้งสิ้น

ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ที่สรรสร้าง ความงามให้กับสิ่งที่เป็นธรรมชาติ และทำให้จิตใจมนุษย์มีความเพลิดเพลินกับความงามของธรรมชาติเหล่านั้น นี่เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ต้องรักษาความงามของธรรมชาติไว้ เพราะมนุษย์ก็เป็นหนึ่งของธรรมชาติ การที่มนุษย์ทำลายธรรมชาติก็เหมือนกับว่าเป็นการทำลายตัวมนุษย์เอง เมื่อธรรมชาติถูกทำลายไม่ว่าจะเป็นส่วนไหนของธรรมชาติก็ดี ก็จะทำให้ธรรมชาตินั้นเสียความสมดุลหาความสง่างามไม่ได้ ฉะนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้เพื่อไม่ให้เสียสภาพของความงามไป เช่นกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของคนในชุมชนก็เปรียบเสมือนการรักษาความงามของชุมชนไว้ไม่ให้เสียความสมดุลของความเป็นป่า เมื่อป่าในชุมชนมีความสมบูรณ์ก็จะทำให้การดำรงชีวิตและสัตว์ทั้งหลายมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย

(๔) คุณค่าในการแก้กัน คนไทยสมัยก่อนมีความเชื่อว่า ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่มิอาจพิชิตต่ออีกสิ่งหนึ่ง จึงเกิดมีการแก้ฤทธิ์หรือพิชของกันและกัน ซึ่งกฎนี้มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ความร้อนกับความเย็นแก้กันได้ ความร้อนทำให้ของเหลวกลายเป็นไอ ความเย็นทำให้ไอเป็นหยดน้ำเป็นน้ำแข็ง ความร้อนละลายของแข็งให้เป็นของเหลวต่อไปอีก นี่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของโลกซึ่งเกิดขึ้นตลอดเวลา สัตว์ป่ารู้ว่าพืชชนิดใดกินได้ พืชชนิดใดกินไม่ได้ พืชชนิดใดกินหรือถูตัวแล้วแก้โรคภัยไข้เจ็บได้ มันเป็นยาของสัตว์และการที่สัตว์รู้อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณจนถึงทุกวันนี้ ข้อนี้อาจเรียกว่า “กฎการแก้กันตามธรรมชาติ” หรือ “กฎการเยียวยา”

กฎในการแก้กันตามธรรมชาติ หรือกฎการเยียวยานี้ ถือว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ และสิ่งที่เกิดมีในธรรมชาตินั้นมักจะมาเป็นคู่ๆ เพื่อสร้างเสริมอีกสิ่งหนึ่งที่ขาดไปให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น เมื่อมีร้อนก็มีเย็นเป็นเครื่องแก้ เมื่อมีมืดก็มีสว่างเป็นเครื่องแก้กัน เป็นต้น เมื่อกฎธรรมชาติให้ทั้งสองสิ่งมาคู่กันอย่างนี้ จึงทำให้มนุษย์รู้จักค้นหาและเรียนรู้ถึงสิ่งที่มาคู่กันนั้นๆ อย่างเช่นเมื่อเจ็บป่วยก็หาวิธีการรักษาหรือแก้อาการเจ็บป่วยนั้นได้ เพราะเชื่อว่าเมื่อมีการป่วยไข้ก็ต้องมีวิธีการรักษาให้หายได้ วิธีการหาสิ่งที่มาแก้ความเจ็บป่วยนั้นก็แตกต่างกันไปแล้วแต่ยุคสมัย แต่ที่คล้ายกันในทุกยุคทุกสมัยก็คือมนุษย์รู้จักแสวงหายาสมุนไพรจากธรรมชาติป่าไม้เพื่อใช้เป็นเภสัชสำหรับรักษาโรคต่างๆ ทั้งในรูปแบบของแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนปัจจุบัน จนกระทั่งรู้ว่าพืชชนิดไหนเป็นยาอะไร แก้พิษอะไรได้บ้าง แล้วนำมาแปรรูปเป็นยารักษาโรคในรูปแบบต่างๆ ข้อนี้เองทำให้มนุษย์หรือสังคมไทยสมัยก่อนเกิดหวงแหนป่าไม้และมีการอนุรักษ์ป่าไม้เพราะเห็นคุณค่าของป่าไม้แล้วว่าให้ประโยชน์มากมายสำหรับการดำรงชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒) คุณค่าทางด้านจิตใจ จิตใจเป็นเรื่องที่คนไทยส่วนมากที่นับพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญมากที่สุด ธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์ หากธรรมชาติป่าไม้ดีก็จะเป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เข้าสู่ความสงบ จิตเข้าสู่เวก เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเจริญภาวนาเพื่อการพัฒนาจิตและคุณธรรม เริ่มตั้งแต่มีความรู้สึกที่ดี เป็นมิตรกับธรรมชาติป่าไม้ ตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติจนถึงสัจธรรม ถ้าหากยังไม่ได้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ก็ยังสามารถสัมผัสได้เมื่ออยู่ท่ามกลางธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์

ข้อนี้เป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจโดยอาศัยความร่มรื่น ความเป็นธรรมชาติของป่าไม้ ธรรมชาติที่แท้จริงนั้นเป็นสิ่งบริสุทธิ์ การจะเข้าถึงธรรมชาติของจิตได้จะต้องอาศัยความวิเวกหรือสถานที่ที่เป็นบ่อเกิดแห่งความบริสุทธิ์ซึ่งก็คือธรรมชาติ ป่าไม้ถือได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่แสดงถึงความเป็นธรรมชาติได้มากที่สุด ดังจะเห็นได้จากองค์ประกอบแห่งการเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในทางพุทธศาสนา ล้วนเกี่ยวข้องกับป่าไม้ทั้งสิ้น นี่แสดงให้เห็นว่าป่าไม้มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งทางด้านกายภาพและจิตภาพของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการดำรงอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

๓) คุณค่าทางด้านสังคม เนื่องจากธรรมชาติเป็นสิ่งกำหนดวิถีชีวิตและลักษณะความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคมหรือชุมชน หากมีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เช่น มีน้ำ ป่าไม้ ทะเล ภูเขา สัตว์พืช และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ พร้อมบริบูรณ์ สังคมมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในธรรมชาติที่เกื้อกูลเช่นนี้ จะมีแต่ความเจริญทางด้านอารยธรรมสูง เพราะความขัดแย้งในด้านการแข่งขันแย่งชิงปัจจัย ๔ มีน้อย ธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะทำให้เกิดความสุข ทำให้เกิดคุณค่าทางด้านสังคม เมื่อคนในสังคมหรือชุมชนมีจิตใจดีงามเป็นสุนทรียภาพแล้วก็สามารถพัฒนาสังคมให้น่าอยู่ได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า คุณค่าทางสังคมมนุษย์ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ทรัพยากรป่าไม้ จะสังเกตได้ว่าสังคมมนุษย์ในอดีตมีอารยธรรมมากมายเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นทางตะวันตก ตะวันออก หรือแม้แต่ในประเทศไทยก็ตาม ล้วนมากมีไปด้วยวรรณกรรมอันหลากหลายสืบทอดมาจนถึงอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้กัน ซึ่งคุณค่าดังกล่าวนี้ล้วนเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในประเทศนั้นๆ เป็นส่วนสำคัญ จึงอาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติป่าไม้ได้สร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ให้กับสังคมมนุษย์มากมาย ซึ่งสิ่งนี้เองได้พัฒนาสังคมมนุษย์ให้มีความสุข ความอุดมสมบูรณ์ และสามารถสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ได้จากผลผลิตของป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์นั้นได้อย่างเต็มที่

คุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธในงานวิจัยนี้ พบว่า พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเป็นกัลยามิตรต่อธรรมชาติ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั้นล้วนเป็นหลักธรรมและข้อบัญญัติที่เกื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นได้ให้ผลผลิตต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตมากมายเหลือคณานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการที่ป่าไม้ช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ช่วยปรับสภาพบรรยากาศ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแนวป้องกันลมพายุ เป็นแหล่งในการพักผ่อนหย่อนใจ และ เป็นแหล่งที่ช่วยลดมลพิษทางอากาศ เป็นต้น การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาในทุกองค์ประกอบล้วนเกิดในป่าทั้งสิ้น หลักธรรมและวินัยก็ล้วนแสดงและบัญญัติในป่า ฉะนั้นหลักธรรมและวินัยจึงเป็นไปเพื่อเอื้อต่อการเกื้อหนุนและเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ทั้งสิ้น และเมื่อสังคมมนุษย์ในปัจจุบันเห็นคุณค่า

ของป่าไม้น้อยลง จึงพาทำลายป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาตอนเมื่อไม่มีป่าหรือป่าไม้ลดจำนวนลงมาก ภัยพิบัติที่เกิดจากผลพวงของการทำลายป่าไม้ก็เกิดขึ้นมากเท่าที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายไป ผู้ที่เดือดร้อนที่สุดก็คือสังคมมนุษย์นี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงระลึกรู้ถึงคุณค่าของพุทธศาสนา ในการแก้วิกฤตป่าไม้ในเชิงนิเวศ เพื่อที่จะทำการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่คู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

๔.๓ วิเคราะห์กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

จากการลงพื้นที่ศึกษาวิจัยโดยการสัมภาษณ์และสังเกตบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวกับงานวิจัยตามวัตถุประสงค์เรื่อง วิเคราะห์กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้นำเสนอผลที่เกิดจากการศึกษาวิจัย ดังนี้

นายสรารัฐ สุโพธิ์ กล่าวว่า กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นนั้น เป็นการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้และราษฎรในชุมชนตามแนวทางที่กำหนดด้วยวิธีการ เช่น การควบคุม ดูแล รักษา หรือบำรุงป่า ทั้งนี้เพื่อให้ป่าไม้นั้นสมบูรณ์ขึ้น และประชาชนในชุมชนที่เข้าร่วมจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้ใช้ประโยชน์ภายใต้หลักการของความยั่งยืน โดยมีเหตุผลให้ประชาชนในชุมชนได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มีส่วนร่วมตามที่รัฐธรรมนูญเปิดโอกาส และประชาชนได้สนองตอบโดยรวมกันเป็นกลุ่มที่มีความพร้อมในการร่วมดำเนินการจัดการป่าไม้แล้วจึงมุ่งหวังที่จะร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดำเนินการจัดการป่าไม้แห่งนั้น โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการ ควบคุม ดูแล รักษาหรือบำรุงป่า พัฒนาสิ่งแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ภายใต้หลักการความยั่งยืน มุ่งหวังที่จะพัฒนาป่าไม้และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่กันไป เช่น ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง หรือแนวทางที่เหมาะสม ชุมชนจะได้มีความสงบสุขพร้อมด้วยความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ ตลอดจนถึงมุ่งหวังที่จะบริหารจัดการป่าอันเป็นประโยชน์ต่อการรับผลผลิตมาลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในครัวเรือน ซึ่งถือว่าเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น^{๑๔}

การดำเนินงานจัดทำโครงการป่าชุมชนนี้เริ่มมาตั้งแต่ปี ๒๕๔๘ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งนับว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ ในขณะที่ยังไม่มีกฎหมายป่าชุมชนบังคับใช้โดยมีการปรับปรุงแนวทางปฏิบัติให้เหมาะสมตามสถานการณ์ เช่น การจัดทำโครงการในพื้นที่สาธารณะสมบัติของแผ่นดิน ให้เป็นโครงการป่าชุมชนเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนกับป่าชุมชนตามร่าง พรบ. ป่าชุมชน และโครงการป่าพื้นบ้านอาหารของชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในการบริหารจัดการป่าขนาดเล็กให้เป็นแหล่งอาหารของชุมชน แม้ว่าจะมีมีการปรับปรุงแนวทาง ตลอดจนวิธีการหรือชื่อโครงการที่กล่าวมาแล้ว แต่ยังคงยึดถือหลักการเดิมในการใช้กฎหมายและระเบียบที่มีอยู่ในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ และใช้ประโยชน์จากป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนต่อไป^{๑๕}

^{๑๔} นายสรารัฐ สุโพธิ์, ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น, สัมภาษณ์ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๑๕} กรมป่าไม้ สำนักจัดการป่าไม้ชุมชน, คู่มือการปฏิบัติงานกิจกรรมการบริหารจัดการพื้นที่โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ. (นนทบุรี : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า

นายสรารุช สุโพธิ์ ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การดำเนินการโครงการป่าชุมชนนี้มี ๒ ชนิดคือ ป่าชุมชนที่ได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนของกรมป่าไม้แล้ว และป่าชุมชนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ เช่น ที่สาธารณะประโยชน์ เป็นต้น ซึ่งชุมชนเข้าไปบริหารจัดการป่าไม้โดยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการร่วมกันคือ ๑) เพื่อการจัดการป่าไม้โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการบริหาร ๒) เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในชุมชนนั้นๆ และ ๓) เพื่อบริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยยึดเป้าหมายในการดำเนินการ คือ ๑) เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไม้ให้อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ๒) เพื่อเป็นแหล่งอาหารและแหล่งไม้ใช้สอยของคนในชุมชน และ ๓) เพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่น^{๑๖} ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอผลการวิจัยป่าชุมชนที่กำหนดไว้ในพื้นที่การวิจัยทั้ง ๓ แห่ง ดังนี้

๔.๓.๑ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี

บ้านโคกสี ตั้งอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นไปทางทิศเหนือ ระยะทางประมาณ ๑๖ กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มในเขตชลประทาน ลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย เหมาะแก่การทำเกษตร เช่น ทำนาทำไร่ ทำสวน โดยอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ในหมู่บ้านคือ หนองเลิง นอกจากนี้แหล่งน้ำแห่งนี้แล้วชุมชนบ้านโคกสียังได้อาศัยที่สาธารณะประโยชน์ คือพื้นที่ป่าไม้โคกหนองหว้า เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลโคกสีได้อาศัยผลผลิตที่เกิดจากป่าไม้แห่งนี้ในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลาช้านาน อันแสดงให้เห็นว่าป่าไม้แห่งนี้ได้รับการดูแลรักษาจากชาวบ้านโคกสีในรูปแบบของการบริหารจัดการจากรุ่นต่อรุ่นสืบต่อกันมา ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี ดังนี้

๔.๓.๑.๑ สภาพทั่วไปของบ้านโคกสี

บ้านโคกสีเดิมชื่อว่าบ้านโคกก่อง (พระธาตุนาดูน) ในปัจจุบันนครจำปาศรีถูกภัยสงครามเป็นเหตุให้ประชาชนอพยพหนีภัยสงครามออกเป็นหลายกลุ่ม กลุ่มหนึ่งมาจากน้ำพองมุ่งหน้าสู่หลวงพระบาง นครเวียงจันทน์ เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณโคกสีปัจจุบันเห็นว่ามีความอุดมสมบูรณ์จึงพักอาศัยอยู่ชั่วคราวก่อนที่จะเดินทางต่อไป แต่ต่อมาราชฎรกลุ่มนี้ได้มีความคิดว่าจะตั้งหมู่บ้านอยู่บริเวณนี้ จึงได้มีพระสงฆ์สองรูปคือพระอาจารย์จันดีและพระอาจารย์โสดาเดินทางมาจากสาเกต เมืองร้อยเอ็ดได้มาตั้งหมู่บ้านและวัดขึ้นมาโดยเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโคกก่อง” และเรียกชื่อวัดว่า “วัดบ้านโคกก่อง” ต่อมาได้เกิดโรคระบาดขึ้นในหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านล้มตายเป็นจำนวนมาก พระอาจารย์ทั้งสองจึงพาชาวบ้านที่เหลืออยู่ทำพิธีแก้เคล็ดเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ชาวบ้าน และได้ย้ายหมู่บ้านมาตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านและชื่อวัดใหม่ว่า “บ้านโคกสี” ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๑๒๙๓ เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน^{๑๗}

^{๑๖} นายสรารุช สุโพธิ์, ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ ขอนแก่น, สัมภาษณ์ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๑๗} คณะกรรมการจัดงานพระราชทานเพลิงศพ, ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูศรีสารธรรม, ดร. (สมจิตร ปฎิมาโต). (ขอนแก่น : ก๊อปปี้ปริ้น, ๒๕๖๑), หน้า ๖๐.

บ้านโคกสีมีพื้นที่ทั้งหมด ๑๙๖๗ ไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ คือ ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านหนองบังน้อย ตำบลหนองตม ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านโคกสี หมู่ ๑๓ ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านหนองไหล ตำบลโคกสี และ ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านโคกสี หมู่ ๑๔ ตำบลโคกสี ส่วนลักษณะอากาศเป็นอากาศของทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนกลางวันและตอนกลางคืนอากาศจะแตกต่างกันมาก คือกลางวันจะค่อนข้างร้อน ส่วนกลางคืนอากาศจะเย็น ในบางปีภาวะฝนทิ้งช่วงทำให้ปริมาณน้ำในแหล่งน้ำตามธรรมชาติมีปริมาณน้อยไม่เพียงพอแก่การเกษตร แต่มีแหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านที่เกิดจากแหล่งธรรมชาติคือหนองเลิง ทำให้ชาวบ้านมีปริมาณน้ำเพียงพอสำหรับใช้สอยในการเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่ค่อยมีโรคประจำตัว เนื่องจากสภาพพื้นที่ทั่วไปของของบ้านโคกสีมีธรรมชาติอากาศที่บริสุทธิ์ ชาวบ้านยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การประกอบอาชีพของชาวบ้าน เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ถือเป็นการออกกำลังกายไปในตัว^{๑๘} นอกจากนี้ ชาวบ้านโคกสียังยึดมั่นในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากมีการจัดงานประเพณีตามฮีต ๑๒ ครอง ๑๔ ประจำทั้ง ๑๒ เดือน อันทำให้คนส่วนใหญ่มีความรัก ความสามัคคี มีความสัมพันธ์แบบฉันทันพี่น้อง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเคารพในผู้อาวุโส เอาใจใส่คนในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่น ไม่เป็นภาระของสังคม ซึ่งก็เป็นไปตามวิสัยทัศน์ของหมู่บ้านว่า “อนุรักษ์ป่าชุมชน ประชาชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจพอเพียง มีคุณคุณธรรม จริยธรรม นำพาชีวิตให้ดีขึ้น”^{๑๙} อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า บ้านโคกสีในปัจจุบันมีการพัฒนาไปค่อนข้างมาก มีส่วนงานที่สำคัญต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัย บ้านพักฟื้นฟูคนชรา สถานีวิทย์กระจายเสียงแห่งประเทศไทย ขอนแก่น และ โรงเรียนกีฬาประจำจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น เข้ามาตั้งในพื้นที่ จึงทำให้บ้านโคกสีมีความเจริญทางด้าน การคมนาคม รวมไปถึงการพัฒนาความเจริญด้านวัตถุต่างๆ ในส่วนต่างๆนี้อาจเป็นสาเหตุให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญดังกล่าวนี้ด้วย ชาวบ้านจึงควรเตรียมรับมือโดยการปรับตัวเข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อที่จะขับเคลื่อนการพัฒนาทางด้านจิตใจไปควบคู่กับการพัฒนาความเจริญด้านวัตถุ

๔.๓.๑.๒ พื้นที่ป่าชุมชนบ้านโคกสี

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านโคกสี ตั้งอยู่ที่ บ้านโคกสี หมู่ ๒ ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ก่อนที่จะมีการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนบ้านโคกสีนี้ ในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำสวน เป็นหลัก วางจากฤดูทำนาจะปลูกพืชผักและหาของป่าไว้บริโภคในครัวเรือน ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี ชาวบ้านดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย วิถีชีวิตของคนในชุมชนในอดีตจึงมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีความสุข ชุมชนเข้มแข็ง ต่อมาความเจริญได้เข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวบ้านทำให้คนในชุมชนปรับตัวไปตามกระแสความเจริญ เช่น เทคโนโลยีที่ใช้ในการเกษตรที่เข้ามาแทนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านกลายเป็นกลุ่มบริโภคนิยมที่มากับความเจริญทางวัตถุ ส่งผลให้คุณภาพของดิน รวมไปถึงสารเคมีตกค้างในแหล่งน้ำชุมชน ทำให้ชาวบ้านซื้อน้ำเพื่อบริโภค และมีชาวบ้านส่วนหนึ่งหันไปปลูกอบตัดไม้และบุกรุกป่าเพื่อหาที่ทำกิน ต้นไม้ใหญ่ก็เริ่มหายไปเหลือแต่ต้นเล็กๆ เกิดขึ้นไม่ทัน หรือบางที่ชาวบ้านก็เข้าไปตัดไม้เผ่าถ่านขาย ส่งผลให้เกิดการทำลายป่าอันเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปหาของป่ามา

^{๑๘} สุธี พลสันต์, เอกสารประกอบการประกวดผลงานหมู่บ้านดีเด่น, (ขอนแก่น: ก๊อบปี่ปริ้น, ๒๕๖๐), หน้า ๘.

^{๑๙} นายสุเทพ เก่งโพน, ประธานป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

บริเวณในครัวเรือน หลังจากนั้นจึงได้มีการพูดคุยและปรึกษาหารือกันระหว่างกรรมการหมู่บ้าน วัด และชุมชน เพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหาการทำลายป่า และการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ชุมชน โดยหันกลับมาฟื้นฟูฟื้นป่า และร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนให้คงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ดังเดิม โดยมีเป้าหมายให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และเป็นพื้นที่ให้ชาวบ้านในตำบลโคกสีเข้าไปหาผลิตอันเกิดจากป่าไม้แห่งนี้

ต่อมาชาวบ้านโคกสี โดยการนำของนายสุภาพ เก่งโพน กำนันตำบลโคกสี ประธานบริหารจัดการป่า พร้อมด้วยคณะกรรมการบริหารป่าชุมชนบ้านโคกสี ได้เสนอการจัดทำโครงการบริหารจัดการพื้นที่โดยการสนับสนุนจากรัฐเพื่อขอรับเงินอุดหนุน กิจกรรมส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนโคกสี ต่อสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ (ขอนแก่น) และได้รับการอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๖ ในเนื้อที่ ๑๓๕ ไร่ ๑ งาน ๗ ตารางวา เป็นป่าประเภท ป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. ๒๕๔๔ ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าไม้ชุมชน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ตามเลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ: ทส ๑๖๗๕. ๔๓/๔๔๗๐ ลว. ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๖^{๒๐} เป็นป่าไม้เก่าที่มีพันธุ์ไม้ธรรมชาติดั้งเดิมของท้องถิ่น และพันธุ์ไม้ใหม่ที่มีการปลูกเสริมในพื้นที่บางส่วนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนในเขตตำบลโคกสีได้อาศัยประโยชน์จากป่าไม้แห่งนี้ เช่น การหาอาหารป่า มีไข่มดแดง หน่อไม้ สัตว์ป่าบางชนิด^{๒๑} เป็นต้น

๔.๓.๑.๓ การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี

ป่าชุมชนบ้านโคกสี ถือว่าเป็นป่าที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ถ้าเปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าชุมชนอื่นๆ ในเขตอำเภอเมืองขอนแก่นนี้ กระบวนการบริหารจัดการจึงต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกในการจัดการ นั่นคืออาศัยชาวบ้านในชุมชนได้ช่วยกันบริหารจัดการป่าชุมชนร่วมกัน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยภายใน ส่วนปัจจัยภายนอกนั้นได้อาศัยระเบียบข้อบังคับของกรมป่าไม้ในการดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นไปตามขั้นตอนดังนี้^{๒๒}

๑) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๖ – ๒๕๖๐ เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการดูแลป่าชุมชนและกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนร่วมกัน โดยคณะกรรมการส่วนใหญ่มาจากความสมัครใจหรือผู้ที่มีจิตอาสา และมาจากการร่วมลงคะแนนเสียงจากประชาชนทั้งหมด จึงได้คณะกรรมการป่าชุมชนทั้งหมด ๑๑ คน โดยมีพระครูสิริสารธรรม (สมจิตร ภูมิพิโต) หรือหลวงปู่โคกสี อดีตเจ้าอาวาสวัดศิริธรรมิกาวาส อดีตเจ้าคณะตำบลโคกสี และอดีตที่ปรึกษารองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น เป็นที่ปรึกษาในขณะนั้น ส่วนปัจจุบันมี พระครูสมุห์สำรวย รุกขจิตโต เจ้าคณะตำบลโคกสี วัดท่ายางชุม เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี โดยคณะกรรมการป่าชุมชนถูกแบ่งออกเป็น ๖ ชุดตามหน้าที่คือ ๑) ชุดออกตรวจป่าชุมชน ๒) ชุดดูแลเขตป่า ๓) ชุดดูแลป่าในกลุ่มหาของป่า ๔) ชุดผู้สูงอายุ ๕) ชุดกลุ่มบ้านฟื้นฟูป่า และ ๖) ชุดกลุ่มหาทุนเสริมสำหรับผู้ที่เลิกตัดไม้ทำลายป่า

๒) มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยมีแนวทางการปฏิบัติ คือนำแนวคิดในการอนุรักษ์ป่ามากำหนดเป็นกฎเกณฑ์การใช้พื้นที่ป่าชุมชนซึ่งกำหนดไว้ว่า ห้ามตัดต้นไม้

^{๒๐} สุธี พลสันต์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑.

^{๒๑} นายบุญนอง ทัพชัย, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๒๒} สุธี พลสันต์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘-๑๙.

โดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน ห้ามล่าสัตว์ ห้ามจุดไฟเผาป่า ห้ามฟันหรือถากเปลือกไม้เพื่อกระทำการใดๆ อันเป็นสาเหตุให้ต้นไม้ตาย ห้ามขุดหัวไม้ หัวมัน หัวดอกกระเจียว ห้ามเผาถ่าน และทำไม้ฟันจากป่าชุมชน แต่สามารถนำเอาเฉพาะกิ่งไม้แห้งหรือต้นไม้ที่ล้มตายแล้วมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือนได้

๓) มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบของคณะกรรมการป่าชุมชน โดยใช้แนวทางการลงโทษจากระเบียบป่าชุมชนที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่างขึ้น และพิจารณาร่วมกันระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนรวมถึงประชาชนในชุมชนด้วย โดยบทลงโทษมีรายละเอียด ๕ ประการคือ ๑) ห้ามตัดไม้ก่อนได้รับอนุญาตถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับตามความยาวของต้นไม้โดยวัดเป็นนิ้ว นิ้วละ ๒๐๐ บาท ๒) ห้ามล่าสัตว์ ถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับตามน้ำหนักของสัตว์ที่ล่าราคาภิโกลรัมละ ๓๐๐ บาท ๓) ห้ามบุกรุกที่ดินในป่าเพื่อทำกิน ถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับตามขนาดของพื้นที่บุกรุกที่ตารางเมตรละ ๔๐๐ บาท ๔) ห้ามคนนอกพื้นที่เข้ามาตัดไม้ ถ้าฝ่าฝืนครั้งแรกจะทำการตัดเดือน ครั้งที่สองจะจับส่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพื่อดำเนินคดี และ ๕) ห้ามจุดไฟเผาป่าเพื่อล่าสัตว์โดยเด็ดขาด

๔) มีกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มในพื้นที่ป่าชุมชน โดยคณะกรรมการเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมและขอรับการสนับสนุนต้นกล้าจากศูนย์เพาะพันธุ์ไม้จังหวัดขอนแก่น คณะกรรมการป่าชุมชนดำเนินการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียงหมู่บ้านเพื่อชักจูงให้ประชาชนเข้ามาร่วมกันปลูกต้นไม้ ซึ่งจะทำในโอกาสวันสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาฯ วันสิ่งแวดล้อม หรือวันมาฆบูชา เป็นต้น

๕) มีการแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่าไม้ โดยคณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันกับประชาชนรวมกลุ่มกันช่วยแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่า ซึ่งจะดำเนินการก่อนการจัดกิจกรรมสำคัญๆ ในชุมชน เช่น การบวชป่า รวมทั้งดำเนินการก่อนการปลูกป่า เป็นต้น

๖) มีการจัดเวรยามควบคุมการดูแลรักษาป่าเพื่อมิให้ผู้ใดเข้ามาลักลอบตัดไม้ โดยมีการจัดคณะกรรมการออกตรวจเวรยามเพื่อลาดตระเวนภายในป่าชุมชนครั้งละ ๓ คน ปฏิบัติเดือนละ ๑ ครั้ง

๗) มีการจัดทำแนวป้องกันไฟป่า โดยความร่วมมือของชาวบ้านทุกคน โดยคณะกรรมการป่าชุมชนจะดำเนินการพร้อมชาวบ้านประมาณเดือนกุมภาพันธ์ และมีนาคมเป็นประจำทุกปีเนื่องจากเป็นช่วงฤดูแห้งแล้งอาจเกิดไฟป่าได้ง่าย โดยเชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดมาให้ความรู้และสาธิตการทำแนวป้องกันไฟป่าอย่างถูกต้อง

๘) มีการจัดทำเสาหลักแนวเขต เพื่อแสดงขอบเขตของป่าชุมชนที่แน่นอนและคงทน ส่วนใหญ่ทำหลักแนวเขตที่ชุมชนเลือกใช้จะเป็นเสาคอนกรีตขนาด กว้าง ๔ x ๔ นิ้ว สูง ๖๐ เซนติเมตร

๙) มีการจัดทำป้ายรณรงค์ป้องกันป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าและหวงแหนทรัพยากรอันมีค่าที่มีอยู่ในชุมชนและช่วยกันบำรุงฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ให้ยั่งยืน

การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนได้ดำเนินการโดยอาศัยปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกในการบริหารจัดการป่าชุมชนคือ ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น โดยอาศัยชาวบ้านในชุมชนร่วมกันบริหารจัดการป่า และนอกจากนี้ได้อาศัยกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารจัดการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ในการออกกฎระเบียบต่างๆ เพื่อเป็นข้อปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมีกระบวนการ คือ ๑) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๖๐ เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการดูแลป่าชุมชนและกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนร่วมกัน ๒) มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ๓) มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน

กฎระเบียบของคณะกรรมการป่าชุมชน โดยใช้แนวทางการลงโทษจากระเบียบป่าชุมชนที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่างขึ้น ๔) มีกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มในพื้นที่ป่าชุมชน โดยคณะกรรมการเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรม ๕) มีการแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่าไม้โดยคณะกรรมการป่าชุมชน ร่วมกับประชาชนรวมกลุ่มกันช่วยแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่า ๖) มีการจัดเวรยามควบคุมการดูแลรักษาป่าเพื่อมิให้ผู้ใดเข้ามาลักลอบตัดไม้ ๗) มีการจัดทำแนวป้องกันไฟป่าโดยความร่วมมือของชาวบ้านทุกคน ๘) มีการจัดทำเสาหลักแนวเขตเพื่อแสดงขอบเขตของป่าชุมชนที่แน่นอนและคงทน และ ๙) การจัดทำป้ายรณรงค์ป้องกันป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการดูแลรักษาป่า และวางแผนทรัพยากรอันมีค่าที่มีอยู่ในชุมชน

๔.๓.๑.๔ การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านโคกลี

โดยปกติแล้วป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สามารถฟื้นตัวสู่สภาพเดิมได้ตามธรรมชาติ แต่การฟื้นตัวของระบบนิเวศป่าโดยธรรมชาตินั้นอาจกินเวลานาน การทำความเข้าใจถึงกลไกในการฟื้นตัวตามธรรมชาติของระบบนิเวศป่าไม้นั้นถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเร่งกระบวนการฟื้นฟูป่าให้เร็วขึ้น การฟื้นฟูป่าอาจเกิดขึ้นได้ภายในระยะเวลาไม่นาน และตัวช่วยที่ดีที่สุดก็คือชุมชนที่ต้องดำรงชีวิตและพึ่งพิงอาศัยอยู่กับป่าทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ชุมชนบ้านโคกลีเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่พยายามช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ชุมชนโดยการบำรุงและฟื้นฟูป่า ดังนี้^{๒๓}

๑) การปลูกป่า เป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศที่พยายามให้ป่ามีโครงสร้าง มีความสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิม ป่าที่ฟื้นฟูใหม่จะมีบทบาททางนิเวศใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิม กิจกรรมการปลูกของชุมชนบ้านโคกลีจะจัดให้มีขึ้นในวันสำคัญต่างๆ ของชาติ และวันสำคัญทางศาสนา หรือมีกลุ่มนักเรียน นักศึกษา หรือหน่วยงานต่างๆ ในเขตตำบลโคกลีจัดกิจกรรมให้มีการปลูกป่าขึ้น

๒) การปลูกป่าเสริม เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกๆ คนในชุมชน หรือหน่วยงานต่าง ๆ ได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นของตน กิจกรรมนี้ยังอาจช่วยสร้างจิตวิญญาณของชุมชนในการดูแลรักษาทุนทางทรัพยากรของชุมชนให้ยังคงอยู่ อีกทั้งยังสามารถบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้ยั่งยืนอีกด้วย การปลูกป่าแบบเสริมป่า เป็นการปลูกป่าโดยไม่ให้ตัดต้นไม้ หรือปลูกไม้ที่ขึ้นอยู่เดิมออกแล้วทำการปลูกพันธุ์ไม้ต่างๆ ลงไปปะทะกันไปทั่วพื้นที่ไม่เป็นแถวเป็นแนว

๓) การจัดซื้อ/จัดหากกล้าไม้ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ชุมชนบ้านโคกลีได้จัดหาทุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น ทุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลโคกลี หรือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลป่า ก่อนที่จะมีการปลูกป่าเสริมหรือปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญต่างๆ เนื่องจากวิธีการที่สะดวกและรวดเร็วในการบริหารจัดการ พันธุ์ไม้ที่ชุมชนหรือคณะกรรมการป่าไม้นิยมปลูกที่สุดคือ ยางนา ตะเคียนทอง ไม้เต็งรัง ไม้พยุง เป็นต้น

๔) การฟื้นฟูภูมิทัศน์ป่าไม้ จะให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้ที่เหลืออยู่ โดยหลักการที่สำคัญ คือการป้องกันไม่ให้เกิดการแบ่งพื้นที่ออกเป็นผืนย่อยๆ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ อย่างก็ตามเป็นที่ทราบกันดีว่าการรักษาเฉพาะพื้นที่ป่าไม่สามารถป้องกันการแบ่งพื้นที่และการลดลงของความหลากหลายทางธรรมชาติได้ การฟื้นฟูป่าจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการฟื้นฟูภูมิทัศน์ป่าไม้ เป็นส่วนที่ให้ประโยชน์ทั้งแก่มนุษย์และพืชพรรณสัตว์ป่าในพื้นที่การฟื้นฟู

^{๒๓} สุธี พลสันต์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘-๒๐.

ภูมิทัศน์ป่าไม้ โดยคำนึงถึงทั้งการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ของชุมชนในพื้นที่ เพราะคนในชุมชนเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน โดยมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าไม้ก่อนจึงจะชักนำให้เกิดความพยายามที่จะรักษาพื้นที่ป่าไม้ชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

การบำรุงและการฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านโคกสี พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี ได้ดำเนินการในการบำรุงและฟื้นฟูป่า โดยการจัดกิจกรรมการปลูกป่าและการปลูกป่าเสริมในวันสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทุนที่ได้ในการจัดกิจกรรมเพื่อการบำรุงและฟื้นฟูป่านี้ โดยการสนับสนุนของกรมป่าไม้และ หน่วยงานของรัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี เป็นต้น นอกจากนี้ทางคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสียังได้มีการฟื้นฟูภูมิทัศน์ของป่าไม้ โดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่ยังเหลืออยู่ให้คงสภาพที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด เช่น มีการติดป้ายรณรงค์เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในลักษณะต่างๆ หรือมีการทำถนนรอบพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อให้ทราบชัดถึงขอบเขตระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนกับพื้นที่ชาวบ้านทั่วไป และที่สำคัญการสร้างถนนรอบพื้นที่ป่าชุมชนยังช่วยให้เกิดความสะดวกในการสำรวจหรือการศึกษาระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชนอีกด้วย

๔.๓.๑.๕ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านโคกสี

ชาวบ้านตำบลโคกสีสามารถใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าชุมชนในกรณีต่างๆ ได้ ในหลากหลายกรณี ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความสมดุลของป่าไม้ แต่โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนดังนี้^{๒๔}

๑) ประโยชน์ในการบริโภค ชาวบ้านสามารถเก็บผลผลิตภายในป่าชุมชนมาบริโภคได้ เช่น ในช่วงฤดูฝนสามารถเก็บเห็ด หน่อไม้ สมุนไพร เป็นต้น อีกทั้งขมิ้นแดง หน่อไม้ไผ่ ซึ่งถ้าเก็บได้มากก็สามารถนำไปขายเป็นรายได้ให้แก่ตัวเองอีกด้วย

๒) ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมตามความเชื่อในป่าชุมชนเป็นหลัก เช่น พิธีบวชป่า หรือพิธีสืบชะตาป่าที่แสดงให้เห็นถึงความรักและหวงแหนป่า ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อแสดงถึงความเคารพต่อผู้ที่ให้ในการอุปถัมภ์และบริโภค

๓) ประโยชน์ในการศึกษาพันธุ์พืช เนื่องจากป่าชุมชนบ้านโคกสีมีเนื้อที่ค่อนข้างมากจึงมีพันธุ์พืชต่างๆ มากมาย ทั้งพันธุ์พืชที่เกิดเองโดยธรรมชาติ และพันธุ์พืชที่ปลูกเสริม จึงเป็นแหล่งเรียนรู้พันธุ์พืชสำหรับนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

๔) ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านส่วนใหญ่มักนำสัตว์เลี้ยง เช่น วัว กระบือ เข้าไปหากินในเขตป่าชุมชน เนื่องจากมีพืชอาหารสัตว์มากมาย รวมทั้งมีแหล่งน้ำสำหรับสัตว์เลี้ยงอีกด้วย โดยชาวบ้านสามารถนำสัตว์เลี้ยงเข้าไปหากินได้เฉพาะพื้นที่บางส่วนที่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเท่านั้น

๕) ประโยชน์ในการใช้เป็นเขตอภัยทาน ชาวบ้านในตำบลโคกสีใช้ป่าชุมชนเป็นเขตหวงห้ามในการตัดไม้ทำลายป่า และห้ามล่าสัตว์ใด ๆ พื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้จึงเป็นที่รวมของสัตว์ป่าหลายชนิดด้วยกัน ผู้ที่สนใจเรื่องสัตว์ป่าก็สามารถมาเที่ยวชม หรือศึกษาเกี่ยวกับพันธุ์สัตว์ป่าได้ พื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้จึงเป็นทั้งเขตอภัยทาน ที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งศึกษาเรียนรู้ไปในตัว

^{๒๔} สุธี พลสันต์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑.

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านโคกลี พบว่า ป่าชุมชนบ้านโคกลีเป็นป่าไม้ธรรมชาติที่ยังเหลืออยู่ในบริเวณพื้นที่ตำบลโคกลี ชาวบ้านได้อาศัยผลผลิตจากป่าชุมชนแห่งนี้มาเป็นเวลานานพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้านโคกลี แต่ก่อนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ ชาวบ้านก็เข้าไปบุกรุก หรือตัดไม้เผาถ่าน รวมไปถึงการเข้าไปหาของป่ามาบริโภคทั้งในครัวเรือนและนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน ทำให้ป่าแห่งนี้มีสภาพเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด แต่หลังจากชุมชนได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว ทำให้การบริหารจัดการป่ามีความรัดกุมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้ คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน คือ ๑) ใช้ประโยชน์ในการบริโภค ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บผลผลิตภายในป่าชุมชนมาบริโภคได้ ๒) ใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปจัดพิธีกรรมตามความเชื่อในป่าชุมชนได้เช่น เช่น พิธีบวชป่า เป็นต้น ๔) ใช้ประโยชน์ในการนำสัตว์เลี้ยงไปหากินได้เฉพาะพื้นที่บางส่วนที่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเท่านั้น และ ๕) ใช้ประโยชน์สำหรับเป็นพื้นที่เขตอภัยทาน ซึ่งชาวบ้านในตำบลโคกลีใช้ป่าชุมชนเป็นเขตหวงห้ามในการตัดไม้ทำลายป่า และห้ามล่าสัตว์ใด ๆ ทั้งสิ้น

๔.๓.๑.๖ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลี

การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลีนี้ ทำให้เกิดคุณค่ามากมายต่อชุมชน เพราะป่าแห่งนี้ได้มีการอนุรักษ์สืบทอดกันมานานตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนกระทั่งมาถึงรุ่นปัจจุบัน ทำให้ป่าแห่งนี้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน และเป็นที่ยอมรับของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อพื้นบ้าน และกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งในที่นี้จะได้กล่าวถึงคุณค่า ๓ ด้าน คือ ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

๑) คุณค่าด้านจิตใจ

พระครูสมุห์สำรวย รุกขจิตโต กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านโคกลีเกิดจากการร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านโคกลี โดยชาวบ้านโคกลีได้มีความเคารพนับถือต่อท่านพระครูสิริสารธรรม (สมจิตร์ ปภิมิตโต) หรือหลวงปู่วัดโคกลี อดีตเจ้าอาวาสวัดศิริธรรมิกาวาส (บ้านโคกลี) และอดีตเจ้าคณะตำบลโคกลี ท่านเป็นพระนักพัฒนา ได้อบรมสั่งสอนชาวบ้านให้เป็นคนดีมีศีลธรรม และที่สำคัญท่านได้ให้คำแนะนำในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ไว้ ชาวบ้านซึ่งมีความเคารพถือท่านอยู่แล้วจึงได้ร่วมกันรักษาป่าแห่งนี้ จนกระทั่งได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน จึงถือได้ว่าป่าชุมชนแห่งนี้เกิดจากความเชื่อถือศรัทธาต่อพระสงฆ์ และพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าไม้ จนทำให้ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และทำให้ป่าแห่งนี้มีความสมบูรณ์คงสภาพเดิมของป่าธรรมชาติได้ค่อนข้างมาก^{๒๕}

๒) คุณค่าด้านสังคม

นายสุเทพ แก้งโชน กล่าวว่า พื้นฐานของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลีได้มาจากความศรัทธาต่อพระสงฆ์คือพระครูสิริสารธรรม ที่ท่านได้ให้คำแนะนำเพื่อที่จะรักษาป่าชุมชนแห่งนี้ไว้ ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจโดยใช้หลักสามัคคีธรรมนี้ จึงทำให้การรวมตัวในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนขึ้น การรวมตัวของคนในชุมชนทำให้เกิดพลังในการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ป่า

^{๒๕} พระครูสมุห์สำรวย รุกขจิตโต, เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม, เจ้าคณะตำบลโคกลี, สัมภาษณ์ ๒ ตุลาคม ๒๕๖๑.

ไม้ จนทำให้หน่วยงานภายนอกเข้ามาร่วมกิจกรรมต่างๆ ด้วย จะเห็นได้ว่า ในวันสำคัญต่างๆ ของชาติ และวันสำคัญทางศาสนาจะมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาร่วมทำกิจกรรมปลูกต้นไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งก็รวมทั้งชาวบ้านด้วยก็ทำให้เกิดสังคมหมู่ใหญ่ขึ้น จึงถือได้ว่าป่าชุมชนบ้านโคกสีเป็นที่รวมของคนทั้งภายในบ้านโคกสีและคนจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาทำกิจกรรม ซึ่งรวมไปถึงการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ และพักผ่อนหย่อนใจในพื้นที่ป่าชุมชนด้วย^{๒๖}

๓) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ

นายบุญนง ทัพชัย กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านโคกสีในปัจจุบันนี้ ได้ให้ผลผลิตหลักๆ แก่ชาวบ้านคือการเข้าไปเก็บของป่ามาบริโภคในครัวเรือน และนำมาขาย ซึ่งในแต่ละช่วงของฤดูจะมีชาวบ้านเข้าไปหาของป่าตลอด ส่วนมากจะเป็นพวกพืชผักต่างๆ เช่น ยอดพืชผักอ่อนที่สามารถนำมาบริโภคได้ และเห็ดชนิดต่างๆ ที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน แต่ก่อนมีการตัดไม้เผาถ่านด้วย แต่ปัจจุบันมีข้อห้ามตัดไม้โดยเด็ดขาด ชาวบ้านจึงเน้นหาของป่าจำพวกพืชผักต่างๆ นำมาบริโภคและนำมาขายเพื่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน ผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านโคกสีที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาของป่าได้ตามฤดูกาลนี้ ทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจ คือชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และได้สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนโดยการนำมาขายที่ตลาดบ้านโคกสี ซึ่งที่ตลาดแห่งนี้ทั้งเช้าและเย็นจะมีสินค้าจำพวกพืชผักมากมายหลายชนิดวางจำหน่าย ซึ่งส่วนมากก็ได้มาจากผลผลิตของป่าชุมชนนี้ทั้งสิ้น^{๒๗}

คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านโคกสีได้สร้างคุณค่าให้แก่ชาวบ้านมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในปัจจุบันสามารถแบ่งคุณค่าที่ได้จากการอนุรักษ์ป่าชุมชน ๓ ด้าน คือ ด้านจิตใจ เกิดจากที่ชาวบ้านได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระสงฆ์คือพระครูสิริสารธรรม หรือหลวงปู่บ้านโคกสี ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อศรัทธาและนำคำสอนของท่านมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น เรื่องความสามัคคี และเรื่องความกตัญญู เป็นต้น ด้านสังคม ชาวบ้านได้ร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านในหลายด้าน รวมไปถึงการให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วย จะเห็นได้จากชาวบ้านให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการเข้าร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่มาขอใช้พื้นที่ป่าชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ เป็นเงิน และ ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนบ้านโคกสีได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านมานานหลายรุ่นแล้ว โดยเฉพาะปัจจุบันได้มีชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่ามาบริโภคและนำมาขาย ทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจขึ้น นั่นคือทำให้ชาวบ้านลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้จากการนำของป่าไปขาย จึงทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจขึ้นภายในชุมชนบ้านโคกสีและหมู่บ้านใกล้เคียง

๔.๓.๒ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง

บ้านหัวบึง ตั้งอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ชาวบ้านหัวบึงมีวิถีชีวิต และภูมิปัญญาคล้ายๆ กับชุมชนทั่วไปในภาคอีสานตอนกลาง ยึดมั่นในฮีตสิบสอง คองสิบสี่ มีความเป็นอยู่เรียบง่ายตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนบ้านหัวบึงนี้มีสิ่งสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านภูมิใจนั้นคือการรักษาป่าชุมชนไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ และใช้ผลผลิตที่เกิดจากป่าชุมชน เช่น หาของป่าในการบริโภค และขายเป็นการเพิ่มรายได้ในครัวเรือน และบ่อน้ำซับที่ใช้ทั้งดื่ม

^{๒๖} นายสุคพ เก่งโทน, ประธานป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๗} นายบุญนง ทัพชัย, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๗ กันยายน ๒๕๖๑.

กิน และใช้ในทางเกษตร ชาวบ้านมีการบริหารจัดการที่ค่อนข้างที่จะเป็นระบบ จนทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์นานาชนิด ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

๔.๓.๒.๑ สภาพทั่วไปของบ้านหัวบึง

บ้านหัวบึง ตั้งอยู่ที่ หมู่ ๙ ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๘ โดยมีผู้คนอพยพมาจาก ๒ หมู่บ้านคือ บ้านโคกล่าม กับบ้านขามเรียนซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านในปัจจุบัน สาเหตุที่ผู้คนย้ายมาจากถิ่นฐานเดิมเนื่องจากบ้านโคกล่ามได้เกิดฝนฟ้าคะนองแล้วฟ้าผ่าคนตายกลางหมู่บ้าน ชาวบ้านเกรงว่าจะเป็นลางร้ายกับหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่อพยพมาจากบ้านขามเรียนนั้นเนื่องจากเกิดมีโจรผู้ร้ายมาปล้นทรัพย์สินเป็นประจำดังนั้นชาวบ้านจึงหาทำเลที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ จนกระทั่งได้มาพบพื้นที่ที่อยู่ริมหนองบึงจึงได้ชื่อว่า “บ้านหัวบึง” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาโดยมีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้นำชาวบ้านมาก่อสร้างบ้านเรือน คือ หลวงปู่สีทน กิตติปัญญา เป็นพระที่มีเวทมนต์ และวิชาอาคมผู้คนที่ให้ความเคารพนับถือ และมีผู้เฒ่าผู้แก่เช่น นายพะโพ นายอินทร์ นายขนานสิงห์ เมื่อจัดตั้งหมู่บ้านเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงได้เลือกผู้นำหมู่บ้านคนแรกคือ นายขุนนิกร ประทุมชุมภู และปัจจุบันมีนายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านหัวบึง มีพื้นที่ประมาณ ๒.๘๓ ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับหมู่บ้านต่างๆ คือ ทิศเหนือ อยู่ติดกับบ้านกุดตุ๊ก ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง ทิศใต้ อยู่ติดกับบ้านจำปา ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง ทิศตะวันออก อยู่ติดกับบ้านรักชาติ ตำบลบัวใหญ่ อำเภอ น้ำพอง และ ทิศตะวันตก อยู่ติดกับบ้านทรายมูล ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น^{๒๘}

๔.๓.๒.๒ พื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ป่าชุมชนบ้านหัวบึง มีพื้นที่ตั้งอยู่ที่บ้านหัวบึง หมู่ ๙ ตำบลทรายมูล อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน ได้รับอนุมัติโครงการป่าชุมชน โดยกรมป่าไม้เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๖ ตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) เลขที่ ๔๙๒๘๖ ในเนื้อที่ ๘๘-๐-๙ ไร่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการ ควบคุม ดูแล รักษา หรือบำรุงป่า พัฒนาสิ่งแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ภายใต้หลักความยั่งยืนมุ่งหวังที่จะพัฒนาป่าไม้และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่กันไป ชุมชนจะได้มีความสุข พร้อมด้วยความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ ตลอดจนมุ่งหวังที่จะบริหารจัดการป่าอันเป็นประโยชน์ต่อการรับผลผลิตมาลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในครัวเรือน เป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และเป็นการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งเก็บของป่า แหล่งสมุนไพร และแหล่งการศึกษาเรียนรู้เชิงนิเวศของชุมชน พื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงโดยสภาพทั่วไปมีลักษณะภูมิประเทศเป็นดินร่วนปนทราย สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้งมีความหนาแน่นประมาณ ๙๐% ของพื้นที่ พันธุ์ไม้ที่พบในพื้นที่ป่าชุมชนมีหลากหลายชนิดกระจายปกคลุมอยู่ทั่วพื้นที่ เช่น ไม้ตะแบก ไม้ยางนา ไม้มะกอกเกลื้อน ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ชิงโค ไม้มะเตือกวางขนาดใหญ่สวยงาม ไม้ตะเคียนทอง ไม้พุง ฯลฯ สัตว์ที่พบในพื้นที่ป่า เช่น ไก่ป่า กระรอก กระแต พังพอน งู และนกชนิดต่างๆ นอกจากนี้ป่าชุมชนแห่งนี้เป็นแหล่งชับน้ำทำ

^{๒๘} สมชาย อินทมนต์, เอกสารคู่มือการประเมินป่าชุมชนบ้านหัวบึงฯ ประจำปี ๒๕๕๘. (ขอนแก่น : กอปปี้ปริ้น, ๒๕๕๘), หน้า ๑.

ให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยมีพื้นที่ชุ่มน้ำรอบๆ แหล่งซับน้ำ ประมาณ ๓ ไร่ มี ไลเคน เฟิร์น มอส ผักกูด ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณแหล่งน้ำ^{๒๙}

นายสมชาย อินทมนต์ กล่าวว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือเป็น ศาลเจ้าปู่หาญ ศาลหลวงปู่สีทน กิตติปัญญา และบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งเชื่อถือทั้ง ๓ อย่างนี้ได้ประสานให้ชาวบ้านหัวบึง และหมู่บ้านใกล้เคียงได้เกิดความเคารพเชื่อถือพร้อมๆ ไปกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยในแต่ละปีจะมีประเพณีการเลี้ยงศาลปู่ตาค่อนที่จะเริ่มฤดูกาลเกษตรกรรม และพิธีกรรมต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับศาลปู่ตา เช่น การบนบาน การทรงเจ้า (จัม) เป็นต้น ทำให้สถานที่ป่าชุมชนแห่งนี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไปในตัว การนำความศักดิ์สิทธิ์ของศาลปู่ตามาเป็นเรื่องของความเคารพเชื่อถือเป็นเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะเข้าไปบุกรุกป่า หรือทำลาย รวมไปถึงการจับปลา หรือสัตว์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชนด้วย^{๓๐} พื้นที่ป่าแห่งนี้จึงกลายเป็นเขตอภัยทานสำหรับสัตว์ นานาชนิดที่มาอาศัยอยู่อย่างปลอดภัย ทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ นานาชนิดที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งในอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๔.๓.๒.๓ การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ป่าชุมชนบ้านหัวบึงเป็นป่าไม้ที่มีความสมบูรณ์เชิงนิเวศถึง ๙๙ % มีความหนาแน่นไปด้วย พืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ทั้งที่เป็นต้นไม้ดั้งเดิม และต้นไม้ที่ปลูกเสริมใหม่จนเต็มพื้นที่ ๘๘ ไร่เศษ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่าไม้หลายด้านด้วยกัน เช่น ใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภค และการเกษตร ใช้เป็นแหล่งอาหารด้วยการหาของป่ามาบริโภคในครัวเรือน และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การที่ป่าชุมชนแห่งนี้ยังคงสภาพสมบูรณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการป่าที่ดีเยี่ยมของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลของบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

นายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์ กล่าวว่า กระบวนการในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น ในเบื้องต้นมีการประชุมชาวบ้าน ให้ชาวบ้านมีความเห็นชอบและเห็นความสำคัญในการที่จะรักษาและฟื้นฟูป่าชุมชนไว้ด้วยกัน เพราะป่าชุมชนแห่งนี้มีมาช้านาน ทั้งยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านมีความเห็นชอบร่วมกัน จึงได้ดำเนินการขอจัดตั้งป่าชุมชน โดยดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบ หรือขั้นตอนการจัดทำโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้^{๓๑} ซึ่งระเบียบในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชน มีดังนี้^{๓๒}

๑) จัดทำหนังสือโครงการขอจัดตั้งป่าชุมชนยื่นต่อกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเพื่อเป็นตัวแทนในการจัดทำหนังสือขออนุญาตจัดตั้งโครงการป่าชุมชน (ปชช. ๑) ยื่นต่อหน่วยงานของกรมป่าไม้ในพื้นที่ ซึ่งในจังหวัดขอนแก่นก็คือสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗

๒) เป็นการตรวจสอบพื้นที่ตามคำขออนุญาตจัดตั้งโครงการป่าชุมชน เมื่อหน่วยงานของกรมป่าไม้รับคำขออนุญาตแล้ว ก็จะตรวจสอบรายละเอียดที่ระบุในคำขออนุญาตและเอกสารที่เกี่ยวข้อง และไปดำเนินการตรวจสอบสภาพป่า (ปชช.๒) โดยการนำตรวจของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน (ผู้ยื่น

^{๒๙} สมชาย อินทมนต์, **อ้างแล้ว**, หน้า ๓.

^{๓๐} สมชาย อินทมนต์, ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๓๑} นายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๙ บ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๓๒} กรมป่าไม้ สำนักจัดการป่าชุมชน, **คู่มือการปฏิบัติงาน กิจกรรมการบริหารจัดการพื้นที่โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ**, (นทบุรี: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๔.

คำขอ) หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย และหากผลการตรวจสอบสภาพป่าปรากฏความเห็นว่าไม่สมควรจัดตั้งเป็นป่าชุมชนให้หน่วยงานรับผิดชอบมีหนังสือแจ้งผู้ยื่นคำขอเพื่อประสานงานและแจ้งให้ผู้ร้องขอทราบพร้อมแสดงเหตุผลประกอบ หรือหากสภาพพื้นที่ตามคำขออนุญาตฯ สมควรจัดตั้งเป็นป่าชุมชนก็จะให้เจ้าหน้าที่ร่วมกับผู้นำชุมชนจัดทำโครงการป่าชุมชน (ปชช.๓) เพื่อให้เป็นแผนแม่บทในการบริหารจัดการป่าให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ต่อไป

๓) เมื่อจัดทำร่างโครงการป่าชุมชน (ปชช.๓) แล้วให้ กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านนำร่างโครงการป่าชุมชนเสนอฝ่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพิจารณาให้ความเห็นและนำเสนอให้นายอำเภอท้องที่รับทราบ โดยหน่วยงานของกรมป่าไม้ที่รับผิดชอบ ก็จะตรวจสอบความเป็นไปได้ของโครงการ จากนั้นเสนอโครงการป่าชุมชนให้กรมป่าไม้พิจารณาอนุมัติพร้อมกับส่งสำเนาดังกล่าวเรียนผู้ว่าราชการจังหวัดทราบเพื่อเป็นการประสานงาน เมื่อโครงการป่าชุมชนได้รับการอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้อย่างเป็นทางการแล้ว ชุมชนบ้านหัวบึงจึงได้ดำเนินการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ของตนได้อย่างเต็มที่ ซึ่งในแต่ละปีกรมป่าไม้ได้มีการส่งเสริมการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนโดยการสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งเป็นขบอดหนุนป่าชุมชนภายใต้แผนปฏิบัติงานและงบประมาณประจำปีของงบประมาณนั้นๆ

๔) การติดตามผลซึ่งเป็นกิจกรรมการวางแผนและประสานงานให้คำแนะนำและติดตามผลการดำเนินงานของชุมชนในหมู่บ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนในแต่ละปีงบประมาณ รวมทั้งมีการวางแผนและติดตาม หรือจัดประชุมเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานโครงการป่าชุมชน คณะกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชน เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าของการดำเนินงานที่กำหนดไว้ หรือแลกเปลี่ยนและอภิปรายปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงาน เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ร่วมกันต่อไป ทั้งนี้ กรณีโครงการป่าชุมชนครบอายุการดำเนินโครงการ ๕ ปีนับแต่วันที่อธิบดีกรมป่าไม้อนุมัติโครงการ จะได้นำผลการติดตามประเมินผลมาเป็นข้อพิจารณาในการต่ออายุโครงการป่าชุมชนให้กับหมู่บ้านหัวบึงต่อไป

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และอ้างอิงถึงเอกสารคู่มือการขออนุมัติการจัดตั้งป่าชุมชน พบว่า บ้านหัวบึงมีกระบวนการดำเนินงานไปตามขั้นตอนการขออนุมัติจัดตั้งป่าชุมชน โดยในขั้นแรกชาวบ้านได้ช่วยกันรักษาป่าไม้ไว้เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิมเพื่อป้องกันชาวบ้านเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่า หรือทำลายโดยการแผ้วถาง เผา เป็นต้น แต่การดำเนินการของชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้ผลมากนัก ต่อมาชาวบ้านโดยผู้นำชุมชนพร้อมด้วยชาวบ้านได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชน โดยดำเนินการไปตามข้อระเบียบการขอจัดตั้งป่าชุมชนของกรมป่าไม้ เริ่มตั้งแต่ (๑) การยื่นขอไปตามหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ (๒) การลงมาตรวจสอบของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ (๓) การอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้ และ (๔) การติดตามประเมินผลการดำเนินงานบริหารจัดการป่าชุมชนในทุก ๕ ปี ซึ่งถ้ามีการดำเนินการไปตามเป้าหมายของการจัดตั้งป่าชุมชนก็จะได้รับการพิจารณาในการต่ออายุโครงการป่าชุมชนให้กับหมู่บ้านนั้นๆ ต่อไป ในส่วนของป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้มีการดำเนินการไปตามกระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนทุกประการ จึงทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์คงสภาพหนาแน่นด้วยป่านานาพันธุ์และระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด

๔.๓.๒.๔ การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายวิเศษ โสธร กล่าวว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีความเป็นมาช้านานไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี แต่ได้อาศัยผู้นำทางด้านจิตวิญญาณคือ หลวงปู่สีทน กิตติปัญญา เป็นผู้ที่น่าพาชาวบ้านมาตั้งหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหนองบึงประมาณ ๓๐๐ เมตร จึงได้ชื่อว่าบ้านหัวบึง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ หลวงปู่สีทน เป็นพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และมีเวทมนต์ขลังมาก ชอบอาศัยอยู่ในป่าท่านจึงคอยเทศน์สั่งสอนให้ชาวบ้านรักษาน้ำ รักษาป่า ให้เป็นนิเวศพรหม ไม่ให้ตัดไม้ทำลายป่า ถ้ามีการทำลายป่า ก็จะทำให้ต้นน้ำหายไปในพื้นที่ที่สุด ชาวบ้านซึ่งมีความเคารพศรัทธาในหลวงปู่อยู่แล้ว จึงได้พากันรักษาป่าแห่งนี้เรื่อยมา ก็มีบ้างในบางส่วนที่ถูกชาวบ้านบุกรุกและทำลายไป แต่ปัจจุบันหลังจากที่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนอย่างเป็นทางการแล้ว ทำให้เกิดระบบระเบียบในการอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ได้อย่างจริงจัง^{๓๓}

นายบัณฑิต จันทราศรี กล่าวว่า กิจกรรมการบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น นอกเหนือจากที่ชาวบ้านได้พากันดูแลและป้องกันการเข้าไปทำลายป่าแล้ว ยังมีกิจกรรมที่สำคัญเนื่องในโอกาสต่างๆ เช่น วันสำคัญของชาติ วันสำคัญทางศาสนา หรือมีผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองมาเยี่ยมชมป่าแห่งนี้ ก็จะมีกิจกรรมการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศและความหลากหลายทางพืชพันธุ์ไม้ให้ใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิมมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมการปลูกป่า และปลูกป่าเสริม เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลทรายมูล โรงเรียน และวัด เป็นต้น หน่วยงานเหล่านี้ได้มีบทบาทอย่างมากในการร่วมกันรักษาป่าแห่งนี้ไว้ ป่าชุมชนบ้านหัวบึงจึงมีความสมบูรณ์ หนาแน่นไปด้วยพันธุ์ไม้ต่างๆ และพื้นที่ขึ้นอยู่ทุกฤดูกาล^{๓๔}

นายอุเทน จันทราศรี กล่าวว่า การปลูกป่าเสริมเป็นกิจกรรมการปลูกป่าโดยไม่ให้ตัดต้นไม้หรือลูกไม้ที่ขึ้นอยู่เดิมออก แล้วทำการปลูกพันธุ์ไม้ต่างๆ ลงไปคละกันไปทั่วพื้นที่ กิจกรรมการปลูกป่าหรือปลูกป่าเสริมนี้ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างจิตวิญญาณให้คนในชุมชนเกิดความรักความสามัคคี โดยเอาป่าชุมชนเป็นจุดศูนย์กลาง เพราะป่าชุมชนบ้านหัวบึงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ใช้บ่อน้ำซับในพื้นที่ป่าชุมชนสำหรับการเกษตร และใช้ในการอุปโภคและบริโภค ฉะนั้นการบำรุงรักษาป่าแห่งนี้จึงเป็นจิตสำนึกที่ชาวบ้านหัวบึง และหมู่บ้านใกล้เคียงที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่านี้ จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ให้ป่าชุมชนแห่งนี้คงสภาพอย่างยั่งยืนต่อไปถึงคนรุ่นหลัง^{๓๕}

นายสำรวย บำรุงบ้านทุ่ม กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้รับการดูแลรักษามาโดยตลอด เพราะชุมชนถือว่าป่าไม้แห่งนี้เป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้าน การบำรุงฟื้นฟูพื้นที่ป่าแห่งนี้จึงเป็นหน้าที่ของชาวบ้านทุกคน วิธีการบำรุงฟื้นฟูป่าจะเน้นในเรื่องของการปลูกป่าเสริม การจัดภูมิทัศน์ป่าไม้โดยการตัดป่ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ เช่น ป้ายโครงการป่าชุมชนบ้านหัวบึง ป้ายบอกเส้นทางเดินป่าศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านหัวบึง ป้ายโครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน ป้ายศาลเจ้าปู่หาญ และป้ายบอกแผนที่ศึกษาสถานที่สำคัญในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีป้ายกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนบ้านหัวบึงร่วมกันบำรุงฟื้นฟูป่าติดไว้ทางด้านหน้าป่าชุมชน เมื่อคนผ่านไปมาก็สามารถมองเห็นการ

^{๓๓} นายวิเศษ โสธร, รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๓๔} นายบรรจง บำรุงบ้านทุ่ม, ประธานหมู่บ้านหัวบึง หมู่ ๙, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๕} นายอุเทน จันทราศรี, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

จัดภูมิทัศน์ได้อย่างเป็นระเบียบสวยงาม และเมื่อเข้าไปในพื้นที่ป่าชั้นในก็จะเห็นระบบนิเวศที่ยังคงสภาพความเป็นป่าไม้ธรรมชาติได้เป็นอย่างดี เหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้ของผู้ที่สนใจทั่วไป^{๓๖}

การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านหัวบึง พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีกระบวนการจัดภูมิทัศน์ทั้งภายนอกและภายในพื้นที่ป่า มีป้ายบอกสถานที่สำคัญต่างๆ ภายในพื้นที่ป่า ซึ่งนอกเหนือจากการอนุรักษ์บำรุงฟื้นฟูป่าให้คงสภาพที่มีความสมบูรณ์เชิงนิเวศแล้ว ป่าชุมชนแห่งนี้ยังเป็นแหล่งอาหารของชุมชนและหมู่บ้านภายในตำบลทรายมูลอีกด้วย ภายในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนี้ยังมีบ่อน้ำซับที่มีน้ำตลอดทั้งปี ชาวบ้านได้ใช้แหล่งน้ำแห่งนี้ในการเกษตรทั้งหน้าฝนและหน้าแล้ง นี้แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์บำรุงฟื้นฟูป่าแห่งนี้ให้คงสภาพเป็นป่าธรรมชาติอยู่ใจกลางตำบลทรายมูล ภายในพื้นที่ป่ามีความชื้นและมีสัตว์ต่างๆ อาศัยอยู่มากมาย คณะกรรมการป่าชุมชนและผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็งมากในการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ ชาวบ้านหัวบึงมีความผูกพันกับป่าชุมชน มีการจัดกิจกรรมหลายอย่างที่เชื่อมความเชื่อกับป่าชุมชน ดังนั้นป่าชุมชนหัวบึงจึงกลายเป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือคู่ไปกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในชุมชน ความเคารพและความศักดิ์สิทธิ์ของศาลปู่ตาที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชนนี้เอง ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะทำอะไรผิดต่อป่าไม้แห่งนี้ ซึ่งก็ถือว่าการบำรุงรักษาป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

๔.๓.๒.๕ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายบัญญัติ ต้นกันยา กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงถือได้ว่าเป็นแหล่งที่ให้ผลผลิตหลายอย่างแก่ชาวบ้าน เช่น อาหาร แหล่งน้ำ แหล่งการเรียนรู้เชิงนิเวศ และแหล่งการท่องเที่ยว เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการควบคุมการหาผลประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นไปอย่างเหมาะสม และให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบนิเวศกับป่าไม้^{๓๗} ผลผลิตของป่าไม้ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ มีดังนี้^{๓๘}

๑) การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ชุมชนในฐานะเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังชีพด้วยการพึ่งพิงป่า โดยการเก็บหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน อาหารจำพวกพืชที่พบในพื้นที่ป่าชุมชนที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาได้ เช่น ผักบุง ผักกระเจียว หน่อไม้รวก เห็ดชนิดต่างๆ รวมไปถึงพืชชนิดต่างๆ ที่สามารถนำในส่วนของใบ ดอก ยอด และผล ฯลฯ มาเป็นอาหารหรือใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้

๒) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งน้ำ เนื่องจากในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีทั้งบ่อน้ำธรรมชาติ และบ่อน้ำแร่ผุด ซึ่งบ่อน้ำทั้งสองนี้จะมีน้ำซับอยู่ตลอดเวลาทั้งหน้าฝนและหน้าแล้ง ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากบ่อน้ำนี้ได้คือ บ่อน้ำแร่ผุดถือว่าเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถแก้โรคได้ ทั้งยังใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับผู้สนใจทั่วไป ส่วนบ่อน้ำธรรมชาติใช้สำหรับการเกษตรทั่วไป

๓) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรม เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านคือศาลเจ้าปู่หาญ พระธาตุปู่สีทน และบ่อน้ำแร่ผุด

^{๓๖} นายสำรวย บำรุงบ้านท่อม, รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๗} นายบัญญัติ ต้นกันยา, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๘} สมชาย อินทมนต์, เอกสารคู่มือการประเมินป่าชุมชนบ้านหัวบึงฯ ประจำปี ๒๕๕๘, อ้างแล้ว,

ฉะนั้นจึงมีพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวบ้านหลายอย่างที่จัดทำกันในพื้นที่ป่าชุมชน เช่น พิธีเลี้ยงศาล ปู่หาญ พระธาตุปู่สีหน และพิธีบวชป่า เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้หล่อหลอมให้ชาวบ้านหัวบึงมีความรัก ความสามัคคี ประองตอง และใช้ชีวิตความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย

๔) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งศึกษาพืชพันธุ์และสัตว์ป่า เนื่องจากป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้รับการอนุรักษ์มาเป็นเวลานาน ทั้งหน่วยงานรัฐก็เข้ามาสนับสนุนในเรื่องของงบประมาณในแต่ละปี จึงทำให้ป่าไม้ชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์ มีพันธุ์ไม้นานาชนิด โดยเฉพาะต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ชนิดต่างๆ ที่เติบโตอย่างเต็มที่ และบรรดาสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ก็มาอาศัยในที่นี้ก็มีจำนวนมากด้วยกัน ฉะนั้นป่าชุมชนแห่งนี้จึงเป็นแหล่งศึกษาพันธุ์ไม้ต่างๆ และชนิดของสัตว์ป่า เช่น นก แอ้ กิ้งก่า กู พังพอน เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างผลิตผลให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์หลายด้านด้วยกัน คือ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ชุมชนในฐานะเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรม และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งศึกษาพืชพันธุ์และสัตว์ป่า นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งพืชสมุนไพร ซึ่งป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีพืชประเภทสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้บำบัดโรคได้ แต่จะต้องศึกษาให้รู้ชัดว่าถึงส่วนต่างๆ ของพืชในแต่ละชนิดในพื้นที่ป่าว่า จะใช้ส่วนใดได้บ้าง เช่น ลำต้น แก่น ใบ หัว เหง้า ราก กระพี้ เปลือก เมล็ด ผล ดอก เกสร เป็นต้น ส่วนมากที่พบในพื้นที่ป่าชุมชน คือ เถาเครือ หัวเหง้า ผัก เห็ด และต้นไม้ เป็นต้น ในการใช้ประโยชน์จากป่านี้ ผู้นำชุมชนบ้านหัวบึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการควบคุมการหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ให้เป็นไปในลักษณะที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศอันเหตุให้ป่าชุมชนเกิดความเสียหายหรือถูกทำลาย

๔.๓.๒.๖ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง นอกจากจะเป็นการรักษาแหล่งที่ให้ผลผลิตทางอาหาร น้ำ ยารักษาโรค ฯลฯ ตามธรรมชาติแล้ว ยังเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดคุณค่าในมิติต่างๆ แก่ชาวบ้านด้วย ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอคุณค่าที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

๑) คุณค่าด้านจิตใจ

พระราชประสิทธิคุณ กล่าวว่า ป่าไม้นับว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายล้วนฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับป่ามาช้านาน อย่างเช่นสิ่งจำเป็นสำหรับชั้นพื้นฐานหรือที่เรียกว่า ปัจจัย ๔ มนุษย์ก็ได้มาจากป่าโดยตรง เช่น อาหาร ผลไม้ พืชผัก หรือแม้แต่เนื้อสัตว์ก็ได้มาจากป่าทั้งสิ้น เครื่องนุ่งห่ม ไม่ว่าจะเป็นใบไม้ เปลือกไม้หรือผ้าล้วนเป็นผลผลิตที่ได้มาจากป่า ที่อยู่อาศัย ตั้งแต่โครงไม้ บ้านเรือนก็หามาได้จากป่าแทบทั้งสิ้น ยารักษาโรค ยาสมุนไพร ยิ่งเป็นผลผลิตจากป่าไม่โดยตรง ป่าชุมชนบ้านหัวบึงก็เช่นกัน เมื่อชาวบ้านมีการอนุรักษ์ไว้ก็ทำให้ป่ามีความสมบูรณ์ ธรรมชาติของป่าไม้เมื่อมีความสมบูรณ์ก็ย่อมจะให้ผลผลิตต่างๆ ตามมา ชุมชนก็ได้อาศัยผลผลิตจากป่านี้ในการดำรงชีวิตเรื่อยมาจากรุ่นต่อรุ่น^{๓๙}

^{๓๙} พระราชประสิทธิคุณ, รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์ ๓ กันยายน ๒๕๖๑.

นายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์ กล่าวว่า ชาวบ้านหัวบึงได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ประจำหมู่บ้านมานาน จนมีความรู้สึกที่ป่าไม้แห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปแล้ว ชาวบ้านทุกคนโดยเฉพาะคนรุ่นเก่าหรือรุ่นใหม่ก็ตามจะมีความรักความผูกพันกับป่าไม้แห่งนี้ และป่าไม้นี้ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีงามในการที่รักษาป่าให้คงอยู่ต่อไป นอกจากนี้ยังช่วยกันปลูกจิตสำนึกให้เยาวชน หรือคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านได้เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยการกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกที่จะรักษาป่าไม้ร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อที่จะให้เขาเหล่านั้นได้เห็นคุณค่า และรู้ประโยชน์ของรักษาทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมว่ามีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างไร ทั้งนี้เพื่อที่จะส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้พากันอนุรักษ์ให้เกิดความยั่งยืนสืบต่อไป^{๕๐}

๒) คุณค่าด้านสังคม

นายบรรจง บำรุงบ้านหมุ่ม กล่าวว่า การที่ชาวบ้านหัวบึงได้ร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงตั้งแต่ยังเป็นป่าสาธารณประโยชน์ทั่วไป จนกระทั่งป่าไม้แห่งนี้ได้รับการอนุมัติจากกรมป่าไม้ให้เป็นป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านก็ได้ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐในการบริหารจัดการป่าไม้ เช่น การควบคุม ดูแล รักษา บำรุงป่า รวมถึงการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการพัฒนาป่าไม้ เพื่อให้ป่าไม้มีความยั่งยืน ทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนจะได้เข้าไปเก็บเกี่ยวเอาผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงามต่อไป ชาวบ้านหัวบึงได้ร่วมกันสร้างสังคมให้เกิดความเข้มแข็งโดยอาศัยพลังรักสามัคคี เอื้ออารีต่อกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยที่อยู่บนพื้นฐานระเบียบกติกากำหนดไว้ ด้วยสังคมที่เข้มแข็งมีระเบียบวินัย และมีจิตสำนึกที่ดี ดังนั้นการอนุรักษ์ป่าชุมชนในปัจจุบันจึงเป็นแบบค่อยดูแลรักษา ร่วมกัน แต่ละคนมีจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้ รู้หน้าที่ มีการพูดคุยปรึกษาหารือกัน ในปัจจุบันจึงไม่มีเวรยามคอยรักษาเหมือนแกก่อน เพราะป่าแห่งนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไปแล้ว จึงไม่มีใครคิดจะไปบุกรุกหรือทำอะไรโดยไม่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน^{๕๑}

นายอุเทน จันทราศรี กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง เป็นการปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ เพราะการที่จะรักษาป่าไม้ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือคงสภาพเดิมของป่าในทีใดทีหนึ่งได้นั้น ต้องอาศัยคนในชุมชนและสังคมนั้นๆ ได้ช่วยกันรักษา ร่วมแรงร่วมใจกัน ต้องให้คนในสังคมได้เห็นประโยชน์ของป่าไม่ว่ามีความสำคัญอย่างไร และจะต้องจะทำเป็นภาพรวมของคนในชุมชน จะทำเฉพาะคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่ได้ อย่างเช่นการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น ก็ดำเนินการในรูปแบบของคณะกรรมการโดยชาวบ้านหัวบึงทุกคนรับทราบและเห็นชอบร่วมกัน^{๕๒}

๓) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ

นายคำปุ่น ค่อมสิงห์ กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนับว่าเป็นป่าไม้ที่มีความสำคัญสำหรับชาวบ้านอย่างมาก เพราะเป็นทั้งแหล่งอาหารและแหล่งน้ำที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่านี้ได้ ป่าไม้แห่งนี้มีมาก่อนที่จะตั้งหมู่บ้านหัวบึง เมื่อชาวบ้านอพยพเข้ามาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยกันที่นี้ก็ได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิต เช่น ใช้ไม้มาทำบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ใช้น้ำในการบริโภคและทำการเกษตร และหาอาหารป่าทั้งสัตว์ป่าและพืชผักต่างๆ ป่าแห่งนี้จึงเป็นเหมือนกับสายโลหิตของชาวบ้าน ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านหัวบึงและหมู่บ้านใกล้เคียงก็อาศัยป่า

^{๕๐} นายบุญเพ็ง ค่อมสิงห์, ผู้ใหญ่บ้านหัวบึง หมู่ ๙, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๑} นายบรรจง บำรุงบ้านหมุ่ม, ประธานหมู่บ้านหัวบึง หมู่ ๙, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๒} นายอุเทน จันทราศรี, รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

แห่งนี้มาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน จึงถือได้ว่าป่าแห่งนี้ได้ช่วยให้ชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน แต่ชาวบ้านกลับจากนาไร่แล้วเดินเข้าป่าก็จะได้ผักชนิดต่างๆ ตัดมีเอมาเป็นอาหาร ไม่จำเป็นต้องออกไปซื้อหาอาหารนอกบ้าน และนอกจากนี้ยังช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมโดยการนำของป่าไปขาย ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจภายในครัวเรือน คือการเสริมรายได้ และประหยัดค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างดี^{๔๓}

นางพิกุล ดวงแก้ว กล่าวว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ใช้น้ำจากบ่อน้ำที่ป่าชุมชนในการทำเกษตร ซึ่งน้ำในบ่อน้ำนี้เป็นบ่อน้ำซับจึงมีน้ำตลอดทั้งปี อาจเป็นเพราะว่าป่าชุมชนมีความสมบูรณ์จึงช่วยซับน้ำไว้ไม่ให้ขาด ชาวบ้านได้อาศัยน้ำนี้ในการทำเกษตรตลอดทั้งปี ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการทำเกษตรในทุกฤดูกาล จึงนับได้ว่าป่าแห่งนี้ได้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านมาโดยตลอด^{๔๔}

นางหนูพิช หงเสณี กล่าวว่า ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้กลายเป็นที่ท่องเที่ยวเยี่ยมชมๆ สำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาระบบนิเวศทั้งพืชพันธุ์ป่าไม้ชนิดต่างๆ และสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชนในแต่ละอาทิตย์จะมีผู้สนใจเข้ามาเที่ยวชม เช่น กลุ่มของนักเรียน นักศึกษา หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่า หรือบางทีก็เป็นกลุ่มของนักวิชาการที่สนใจศึกษางานด้านอนุรักษ์ป่าชุมชน การเข้ามาเยี่ยมชมหรือศึกษาดูงานของคนกลุ่มต่างๆ ทำให้ชุมชนมีรายได้จากการขายสิ่งของภายในชุมชน หรืออย่างน้อยก็ทำให้ผู้นำพาเที่ยวชมป่าไม้ หรือไกด์ประจำพื้นที่ได้มีรายได้จากการให้ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน รวมไปถึงสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชนด้วย^{๔๕}

คุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างคุณค่าให้กับชาวบ้าน ๓ ด้านด้วยกัน คือ (๑) ด้านจิตใจ ทำให้ชาวบ้านหัวบึงเกิดความสำนึก และเห็นความสำคัญของการรักษาป่าไม้ไว้ การที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ได้อย่างยั่งยืนจะต้องเกิดจากจิตใจก่อน โดยการเรียนรู้คุณค่าของป่าไม้วามีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างไร เมื่อรู้คุณค่าที่แท้จริงแล้วก็จะทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้แล้วจะช่วยรักษาป่าไม้ไว้ในระยะยาวจากรุ่นต่อรุ่น (๒) ด้านสังคม ชาวบ้านมีความเชื่อต่อศาลปู่ตา และเห็นคุณค่าของป่าไม้ที่ให้คุณประโยชน์ต่อชาวบ้าน จึงได้พากันจัดพิธีเลี้ยงศาลปู่ตาทุกๆ ปี และแสดงความกตัญญูต่อป่าไม้โดยการไม่เข้าไปบุกรุกทำลาย หรือก่อให้เกิดความเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่งต่อป่าไม้ชุมชน จนกลายเป็นคติความเชื่อและถือปฏิบัติต่อศาลปู่ตาและป่าไม้ชุมชนมาจนกระทั่งปัจจุบัน และ (๓) ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านหลายทางด้วยกันคือ ด้านเกษตร ชาวบ้านได้อาศัยบ่อน้ำซับในพื้นที่ป่าชุมชนในการทำเกษตรทั้งฤดูฝนและฤดูแล้งทำให้ชาวบ้านรายได้ตลอดทั้งปี ด้านอาหาร ชาวบ้านได้อาศัยพื้นที่ป่าชุมชนในการเข้าไปหาของป่าเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน เหลือจากการบริโภคก็นำไปขายทำให้เพิ่มรายได้ในครัวเรือน และด้านการท่องเที่ยว ชาวบ้านมีรายได้ที่เกิดจากการเข้าเยี่ยมชมป่าไม้ชุมชน ถึงจะยังมีนักท่องเที่ยวไม่ค่อยมากนัก แต่ส่วนมากก็มาเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มของนักเรียน กลุ่มของนักศึกษา และกลุ่มของผู้สนใจทั่วไป ทำให้ชาวบ้าน และผู้นำเที่ยวชมป่าไม้ชุมชนได้มีรายได้ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

^{๔๓} นายคำปุ่น ค่อมสิงห์, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๔๔} นางพิกุล ดวงแก้ว, ชาวบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๔๕} นางหนูพิช หงเสณี, ชาวบ้านหัวบึง หมู่ ๙, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๓ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง

บ้านกกกลาง เป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งของตำบลบ้านกง อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยตั้งอยู่ช่วงหลักกิโลเมตรที่ ๓๔ ด้านทิศเหนือของตลาดดอนโม่ ห่างจากตลาดดอนโม่ ๓ กิโลเมตร และอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดขอนแก่น ระยะทาง ๓๘ กิโลเมตรจากตัวจังหวัด บ้านกกกลางนับว่าเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีประชาชนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลบ้านกง มีพื้นที่การเกษตรจำนวน ๒,๔๙๐ ไร่ และมีพื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์ประจำหมู่บ้านจำนวน ๓๕ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา และรวมทั้งพื้นที่ป่าสาธารณในบริเวณสำนักงษ์ (วัดป่าพันทิว) ซึ่งมีเนื้อที่ติดกันอีกประมาณ ๕๕ ไร่เศษ รวมป่าสาธารณประโยชน์ที่ชุมชนบ้านกกกลางใช้ประโยชน์และบริหารจัดการร่วมกันประมาณ ๙๐ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา^{๔๖} ผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการบริหารจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ของชุมชนบ้านกกกลาง ดังนี้

๔.๓.๓.๑ สภาพทั่วไปของบ้านกกกลาง

บ้านกกกลาง ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลบ้านกง อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๑๐ หรือเมื่อ ๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว โดยมีกลุ่มพ่อค้าขายควาย (นายฮ้อย) จากจังหวัดอุบลราชธานี ประมาณ ๑๐ กว่าครอบครัว โดยการนำของนายฮ้อยกงมา เดินทางรอนแรมมาเรื่อยๆ ผ่านบ้านเมืองต่างๆ ตามวิถีของนายฮ้อย แล้วได้มาถึงบริเวณแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ดอนและราบลุ่ม เห็นว่าเป็นที่เหมาะแก่การที่จะตั้งเป็นหมู่บ้าน จึงได้ตกลงในที่ที่จะสร้างหลักปักฐานและได้เลือกเอาบริเวณที่ดอนเป็นที่ตั้งหมู่บ้าน (ปัจจุบันคือที่ตั้งหมู่บ้านกกเก่า) หลังจากสร้างที่พักคือบ้านแบบชั่วคราวพออาศัยอยู่ได้ วันหนึ่งชาวบ้านได้พากันไปขุดบ่อน้ำเพื่อใช้เป็นน้ำดื่มประจำหมู่บ้านในบริเวณที่ราบลุ่มถัดหนองน้ำธรรมชาติบริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เมื่อขุดได้ประมาณ ๑ เมตร ได้เกิดเหตุอัศจรรย์ ซึ่งสร้างความดีใจและอัศจรรย์ใจแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก นั่นคือมีกระแสน้ำพุ่งขึ้นจากบริเวณที่ขุดเป็นลำสูงได้ประมาณ ๕-๖ เมตร แล้วม้วนตัวลงมาเหมือนงล้อของเกวียน พอสมควรแล้วจึงหยุดลง และไหลไปตามปกติ ชาวบ้านได้ใช้น้ำบ่อนี้ดื่มกินกันสืบต่อมา และน้ำในบ่อนี้ก็มีน้ำไหลตลอดทั้งปี จนมีผู้สังเกตว่าบ่อน้ำที่มีน้ำไหลโดยไม่ขาดสายนั้น ตามตำราโบราณถือว่าเป็นบ่อน้ำที่มีแม่ หรือเชื้อ คืออาจจะไหลออกมาจากบ่อหรือถ้ำของภูพานาคซึ่งอาจมีอันตรายต่อชีวิตได้ จึงพากันถมดินบริเวณบ่อน้ำแห่งนั้นแล้วไปขุดบ่อน้ำที่ใหม่แทน และในอีกไม่นานนักชาวบ้านได้ไปหาปลาในช่วงหน้าแล้งบริเวณลำห้วยซึ่งห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๓ กิโลเมตร ใกล้ลำน้ำเซิน ซึ่งในหน้าแล้งจะมีน้ำน้อยคือเกือบจะแห้งขอดแต่บริเวณที่เป็นอ่างน้ำ ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า “กุด” มักจะเป็นที่มีปลาชุกชุม เพราะปลาจะไปรวมตัวกันอยู่บริเวณที่มีน้ำขังอยู่ ชาวบ้านหาปลาด้วยวิธีการทำคูกั้นน้ำแล้ววิดน้ำออกไปเกือบหมดแล้วจึงจับปลา และเมื่อวิดน้ำใกล้หมด ชาวบ้านจึงเริ่มจะจับปลาก็กลับเกิดสิ่งมหัศจรรย์ขึ้นอีก คือมีน้ำพุ่งขึ้นเป็นลำแล้วม้วนตัวลงมาเหมือนงล้อของเกวียน จนชาวบ้านไม่สามารถจะจับปลาได้ ชาวบ้านเลยเกิดความกลัวต่อเหตุการณ์นั้น และคิดว่าน่าจะเป็นที่ที่มีเจ้าที่อาศัยอยู่ เพราะเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในเวลาไม่ห่างกัน คือภายในเดือนเดียวกันทั้งขุดบ่อน้ำ และวิดน้ำออกจากอ่างน้ำ แล้วมีน้ำพุ่งขึ้นเป็นลำแล้วม้วนตัวกลับลงมาเหมือนงล้อของเกวียน ชาวบ้านจึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านกก” ทั้งเป็นชื่อของผู้นำหมู่บ้านคนแรกด้วยคือชื่อ “กงมา” ส่วนบริเวณลำห้วยที่มีน้ำพุ่งขึ้นมานั้นมีชื่อเรียกต่อมาว่า “กุดกง” เป็นที่นับถือและเกรงขามของชาวบ้านที่จะไปจับปลาตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

^{๔๖} นายโยธิน ศรีหนองเม็ก, นายกองค้ำการบริหารส่วนตำบลบ้านกง, สัมภาษณ์ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

ต่อมามีชาวบ้านบางส่วนได้แยกครอบครัวออกจากจุดเดิมไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือถัดจากบริเวณที่ขุดบ่อน้ำซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านในปัจจุบัน โดยที่หมู่บ้านแห่งแรกก็ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ ส่วนหมู่บ้านแห่งใหม่ที่ตั้งอยู่ระหว่างภูเขา ๒ ลูก คือภูเม็ง และภูพานดำ และยังอยู่กึ่งกลางลำห้วย ๒ สาย คือห้วยยางด้านทิศตะวันตก และห้วยผักหนามทางด้านทิศตะวันออก จึงได้มีการตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านกึ่งกลาง” คือบ้านกึ่งที่อยู่กึ่งกลางระหว่างภูเขา ๒ ลูก และลำห้วย ๒ สายดังกล่าว ส่วนหมู่บ้านแรกที่เดิมชื่อว่า “บ้านกึ่ง” นั้นเป็นหมู่บ้านเก่าของชาวบ้านกึ่งกลางจึงได้ชื่อตามสภาพและเหตุการณ์ว่า “บ้านกึ่งเก่า” ฉะนั้นความเป็นมาของหมู่บ้านแห่งนี้ในเบื้องต้นมีบ้านเดียว คือบ้านกึ่ง แต่เมื่อแยกออกไปเป็น ๒ หมู่บ้าน จึงมีชื่อเรียกต่างกันไปและชัดเจนขึ้นว่า บ้านกึ่งเก่า ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑ ส่วนบ้านกึ่งกลาง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ซึ่งทั้ง ๒ หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลบ้านกึ่ง จะเห็นได้ว่าเมื่อมีการตั้งชื่อตำบลจะใช้คำกลางๆ คือ ตำบลบ้านกึ่ง จะไม่มีคำว่า เก่า หรือ กลาง แต่อย่างไร^{๔๗} ปัจจุบันบ้านกึ่งกลางนับได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม การอาชีพ และการสังคม โดยมีผู้นำหมู่บ้านทั้งที่เป็นส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกึ่ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านได้ช่วยกันพัฒนาจนเป็นหมู่บ้านที่ได้ชื่อว่าได้สืบสานประเพณีวัฒนธรรม ฮีตสิบสองคองสิบสี่ โดยมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญูญาณได้เป็นเจ้าหล่อหลอมให้ชาวบ้านมีจิตใจที่ศรัทธาเป็นเอกลักษณ์จากรุ่นสู่รุ่นสืบต่อกันมา จนเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีความเข้มแข็งและเป็นปึกแผ่นมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔.๓.๓.๒ พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกึ่งกลาง

ป่าชุมชนบ้านกึ่งกลาง (ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง) เป็นพื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์ ซึ่งในที่นี้หมายถึงที่ดินที่ทางราชการได้จัดให้หรือสงวนไว้เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันตามสภาพแห่งพื้นที่นั้น หรือที่ดินที่ประชาชนได้ใช้หรือเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันมาก่อนไม่ว่าปัจจุบันจะยังใช้อยู่หรือเลิกใช้แล้วก็ตาม เช่น ที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าช้าฝางและเผาศพ ห้วยหนอง ที่ชายตลิ่ง ทางหลวง ทะเลสาบเป็นต้น ตามกฎหมายถือว่าเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน ผู้ใดจะเข้ายึดถือครอบครองเพื่อประโยชน์แต่เฉพาะตนนั้นไม่ได้เว้นแต่จะได้อนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ ตามที่ระเบียบและกฎหมายกำหนดไว้ หากฝ่าฝืนจะมีความผิดและได้รับโทษตามประมวลกฎหมายที่ดินหรือกฎหมายอื่นที่กำหนดไว้โดยเฉพาะ พนักงานเจ้าหน้าที่จะอนุญาตให้บุคคลได้ใช้ประโยชน์ในที่สาธารณะเพื่อประโยชน์แห่งตนได้ ก็เฉพาะกรณีที่มีระเบียบและกฎหมายกำหนดไว้โดยเฉพาะเท่านั้นเช่น การอนุญาตขุดดินลูกรังหรือการอนุญาตตัดทราย^{๔๘} เป็นต้น

ป่าชุมชนบ้านกึ่งกลาง (ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง) ตั้งอยู่ที่บ้านกึ่งกลาง หมู่ ๒ ตำบลบ้านกึ่ง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากหมู่บ้านกึ่งกลางประมาณครึ่งกิโลเมตร มีเนื้อที่ตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง ส.ธ. ๑ เลขที่ รก.๑๑๓๘ หมายเลข ๕๕๔๒ แผ่นที่ ๑๗๑ ออกให้ ณ วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐ ในเนื้อที่ ๓๕ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา อยู่ในความดูแลรักษาของ

^{๔๗} พระมหาเสน่ห์ ธรรมสิเนโห, วัดโพธิ์ทอง อนุสรณ์งานฉลองตราตั้งเจ้าคณะอำเภอหนองเรือฯ. (ขอนแก่น: ก๊อปปี้ปริ้น, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๓.

^{๔๘} กรมที่ดิน, ที่สาธารณะประโยชน์, แหล่งที่มา: <http://www.dol.go.th/Pages.C.aspx> (เข้าถึงเมื่อ ๒ ตุลาคม ๒๕๖๑)

กระทรวงมหาดไทย (โคกหนองสะแบง: สาธารณประโยชน์)^{๔๙} และพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ในบริเวณสำนักสงฆ์ (วัดบ้านนันทิกวัน) ซึ่งมีเนื้อที่ติดกันอีกประมาณ ๕๕ ไร่เศษ รวมป่าสาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนบ้านกกกลางได้ใช้ประโยชน์และบริหารจัดการร่วมกันประมาณ ๙๐ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา^{๕๐}

นายสิทธิพร หงอกสิมมา กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นประเภทป่าสาธารณะประโยชน์ที่ยังไม่ได้ดำเนินการเพื่อขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ และกำลังอยู่ในช่วงศึกษาเพื่อดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชน ป่าสาธารณะประโยชน์แห่งนี้มีชื่อว่า “ป่าโคกสะแบง” เป็นป่าเก่าดั้งเดิมที่ชาวบ้านพากันดูแลรักษาไว้ ซึ่งก็ผ่านช่วงเวลามากับชาวบ้านกกกลางไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี ก่อนหน้านี้พื้นที่ป่าโคกสะแบงได้ถูกชาวบ้านบุกรุกเพื่อหาที่ทำกิน และเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าจนทำให้ป่าแห่งนี้ขาดความสมบูรณ์เชิงนิเวศ และกลายเป็นป่าเสื่อมโทรมที่ขาดการดูแลจากชาวบ้าน และมักจะมีชาวบ้านเข้าไปบุกรุก ผักตบชวา และตัดต้นไม้ใหญ่ยืนต้นมาทำบ้านเรือนอยู่เสมอ ทำให้ป่าโคกสะแบงพื้นต้นไม้ท้น พืชผักต่างๆ ที่ชาวบ้านเคยเข้าไปเก็บหากินเป็นอาหารในครัวเรือนก็ลดน้อยลง ต่อมาชาวบ้านได้ประชุมปรึกษากันว่า ควรจะมีการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ไว้ โดยการดูแลรักษา และฟื้นฟูสภาพของป่าไม้มีความสมบูรณ์มากกว่านี้ จึงได้มีการดูแลด้วยการกำหนดขอบเขต และนำพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ มาปลูกเพื่อฟื้นฟูสภาพของป่าให้กลับมามีความสมบูรณ์เหมือนแต่ก่อน^{๕๑}

นายธนาพิสิษฐ์ ใจกว้าง กล่าวว่า เนื่องจากป่าโคกสะแบงเป็นป่าไม้ประจำหมู่บ้านกกกลาง หมู่ที่ ๒ ชาวบ้านได้อาศัยผลผลิตจากป่านี้มาหลายรุ่น แม้ในปัจจุบันชาวบ้านก็นิยมเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือนอยู่ แต่ป่าแห่งนี้ขาดการดูแลอย่างจริงจังจากชาวบ้าน จึงทำให้พื้นที่ป่าบางส่วนขาดความสมบูรณ์ คณะกรรมการหมู่บ้าน รวมถึงองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกกก็ให้การสนับสนุนงบประมาณเพื่อฟื้นฟูสภาพของป่า จนทำให้ป่าแห่งนี้เริ่มฟื้นตัวขึ้น แต่ในส่วนพื้นที่สำนักสงฆ์ที่พระสงฆ์ท่านดูแลอยู่ค่อนข้างจะมีความสมบูรณ์ มีพืชพันธุ์หลากหลายชนิด มีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พยุง ไม้ประดู่ เป็นต้น ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น นอกจากนี้ยังมีพืชผักชนิดต่างๆ ที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่า และชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการเก็บหาของป่าไปเป็นอาหาร^{๕๒}

จากการศึกษาด้วยการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน พบว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลางหรือป่าโคกสะแบง เป็นพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ที่ยังไม่ได้ดำเนินการเพื่อขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ แต่ชาวบ้านก็มีกระบวนการบริหารจัดการโดยการช่วยกันดูแลรักษาไว้ และมีพระมหาเสน่ห์ ธรรมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และเจ้าคณะอำเภอนองเรือ เป็นผู้นำชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนหรือป่าสาธารณะประโยชน์แห่งนี้ไว้ จนป่าแห่งนี้มีความสมบูรณ์หนาแน่นไปด้วยต้นไม้ชนิดต่างๆ เช่น ไม้พยุง ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ประดู่ เป็นต้น แต่ก็มีพื้นที่บางส่วนที่ยังขาดความสมบูรณ์ พระสงฆ์

^{๔๙} อ้างในหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง ส.ธ. ๑ เลขที่ รก.๑๑๓๘ หมายเลข ๕๕๔๒ แผ่นที่ ๑๗๑, ที่ดินอันเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดินประเภท **พลเมืองใช้ประโยชน์ร่วมกัน** (โคกหนองสะแบง: สาธารณประโยชน์), ออกให้วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐.

^{๕๐} พระมหาเสน่ห์ ธรรมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, เจ้าคณะอำเภอนองเรือ, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๕๑} นายสิทธิพร หงอกสิมมา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๕๒} นายธนาพิสิษฐ์ ใจกว้าง, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

พร้อมด้วยชาวบ้าน ได้ร่วมกันฟื้นฟูเพื่อให้ป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้มีสภาพที่สมบูรณ์และเกิดความยั่งยืนในเชิงนิเวศต่อไป และเพื่อให้เห็นการดำเนินการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลางที่เป็นรูปธรรมในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการบริหารจัดการ ดังนี้

๔.๓.๓.๓ การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง

เนื่องจากป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ กระบวนการบริหารจัดการป่าไม้แห่งนี้จึงเป็นการจัดการภายในชุมชนบ้านกกกลาง และมีหน่วยงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกงเข้ามาสนับสนุนในเรื่องของงบประมาณบางส่วน ทำให้ป่าชุมชนหรือที่สาธารณประโยชน์แห่งนี้ได้รับการดูแลโดยตลอด จนทำให้ป่าแห่งนี้มีสภาพของความเป็นป่าที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาผลผลิตที่เกิดจากป่าแห่งนี้ได้ ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอผลการศึกษาระบบการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง ดังนี้

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่มีมานานก่อนที่จะมีการตั้งหมู่บ้านกกกลางและหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลบ้านกง ก่อนหน้านี้ป่าแห่งนี้ยังไม่มีคนเข้าไปดูแลอย่างจริงจัง จึงมีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกเพื่อหาที่ทำกิน หรือไม่ก็เข้าไปตัดไม้เพื่อทำบ้านเรือนที่อยู่อาศัย หรือตัดไม้เผาถ่าน ทำให้ป่ามีสภาพเสื่อมลงอย่างมาก ต่อมาระยะหลังได้มีการเข้าไปดูแล โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ และเทศนาสั่งสอนให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าไม้ จนถึงปัจจุบันผู้นำชุมชนและหน่วยงานของรัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกง ได้ให้การสนับสนุนในกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้โดยการปลูกป่า รวมไปถึงการกำหนดขอบเขตของป่าที่ชัดเจนเพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบเพื่อป้องกันการเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่า^{๕๓}

นายนราพงษ์ ริมหนองเรือ กล่าวว่า กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง หรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบงนั้น ในเบื้องต้นผู้นำชุมชนได้ดำเนินการขอการรังวัดเพื่อออกหนังสือสำหรับที่หลวง โดยมีวัตถุประสงค์หลักๆ ๕ ประการคือ ๑) เพื่อกำหนดขอบเขตหรือแนวเขตปักหลักเขตที่ดิน ปักหลักเขตที่สาธารณประโยชน์ และปักแผ่นป้ายชื่อที่สาธารณประโยชน์ ๒) เพื่อให้ทราบตำแหน่งที่ตั้ง ขนาดรูปร่าง และเนื้อที่ดินที่ถูกต้องของที่สาธารณประโยชน์ต่างๆ ๓) เพื่อป้องกันการบุกรุกเข้าทำประโยชน์โดยไม่ถูกกฎหมายและลดข้อพิพาทเรื่องแนวเขตที่ดิน ๔) เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการคุ้มครอง และดูแลรักษาให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมตลอด โดยมุ่งหวังให้ประชาชนเกิดความสำนึกใน การช่วยดูแลรักษาที่สาธารณประโยชน์ และ ๕) เพื่อออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงไว้เป็นหลักฐาน^{๕๔}

นายทองसान จันทรสีดา กล่าวว่า เป้าหมายสำคัญของการออกหนังสือสำหรับที่หลวงให้ถูกต้องตามสภาพและขอบเขตที่แท้จริงตรงตามวัตถุประสงค์ และเป็นประโยชน์ต่อประชาชนโดยรวม จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนในท้องที่เพื่อช่วยให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกต่อการรังวัด คือ ๑) ระวางชี้แนวเขตที่ดินข้างเคียงที่มีแนวเขตติดต่อกับที่สาธารณประโยชน์อย่างถูกต้อง ไม่นำรังวัดรูกล้ำที่สาธารณประโยชน์ ๒) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการใช้ประโยชน์ ขอบเขต และแนวเขตที่สาธารณประโยชน์ที่ถูกต้องและข้อมูลเกี่ยวกับการบุกรุกเข้าทำประโยชน์ หรือการรูกล้ำแนวเขตที่

^{๕๓} พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, เจ้าคณะอำเภอหนองเรือ, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๕๔} นายนราพงษ์ ริมหนองเรือ, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกกกลาง หมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

สาธารณประโยชน์ ๓) สอดส่องดูแลไม่ให้เกิดการทุจริตเพื่อหาประโยชน์จากที่สาธารณประโยชน์ของเจ้าหน้าที่หรือผู้ไม่หวังดี และ ๔) ให้ข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการป้องกันดูแลรักษา และยุติข้อพิพาทต่างๆ ตามโอกาสและความเหมาะสม^{๕๕}

กระบวนกรจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ มีกระบวนการบริหารจัดการ โดยในช่วงเริ่มต้นมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นแกนนำในการอนุรักษ์ป่า ต่อมาผู้นำชุมชนในระดับต่างๆ ได้ร่วมกันดำเนินการขอการรังวัดเพื่อออกหนังสือสำหรับที่หลวง โดยมีวัตถุประสงค์หลักๆ ๕ ประการคือ ๑) เพื่อกำหนดขอบเขตหรือแนวเขต ปักหลักเขตที่ดิน ปักหลักเขตที่สาธารณประโยชน์ และปักแผ่นป้ายชื่อที่สาธารณประโยชน์ ๒) เพื่อให้ทราบตำแหน่งที่ตั้ง ขนาดรูปร่าง และเนื้อที่ดินที่ถูกต้องของที่สาธารณประโยชน์ต่างๆ ๓) เพื่อป้องกันการบุกรุกเข้าทำประโยชน์โดยไม่ถูกกฎหมายและลดข้อพิพาทเรื่องแนวเขตที่ดิน ๔) เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการคุ้มครอง และดูแลรักษาให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมตลอด โดยมุ่งหวังให้ประชาชนเกิดความสำนึกในการช่วยดูแลรักษาที่สาธารณประโยชน์ และ ๕) เพื่อออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงไว้เป็นหลักฐาน และการดำเนินการดังกล่าวนี้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่เพื่อช่วยให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกต่อการรังวัด คือ ๑) ระวางชี้แนวเขตที่ดินข้างเคียงที่มีแนวเขตติดต่อกับที่สาธารณประโยชน์อย่างถูกต้อง ไม่นำรังวัดรุกล้ำที่สาธารณประโยชน์ ๒) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการใช้ประโยชน์ ขอบเขต และแนวเขตที่สาธารณประโยชน์ที่ถูกต้องและข้อมูลเกี่ยวกับการบุกรุกเข้าทำประโยชน์ หรือการลุกล้ำแนวเขตที่สาธารณประโยชน์ ๓) สอดส่องดูแลไม่ให้เกิดการทุจริต เพื่อหาประโยชน์จากที่สาธารณประโยชน์ของเจ้าหน้าที่หรือผู้ไม่หวังดี และ ๔) ให้ข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการป้องกันดูแลรักษา และยุติข้อพิพาทต่างๆ ตามโอกาสและความเหมาะสม

๔.๓.๓.๔ การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านกกกลาง

นางบุษบา หงอกสิมมา กล่าวว่า ชาวบ้านกกกลางทุกคนจะทราบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลางหรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง เป็นป่าไม้ประจำหมู่บ้าน หมู่ที่ ๒ ซึ่งบรรพบุรุษได้ช่วยกันรักษาอนุรักษ์ไว้เพื่อคนรุ่นหลัง ปัจจุบันนอกเหนือจากผู้นำหมู่บ้านแล้ว ยังมีหน่วยงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกกเข้ามาช่วยบำรุงและฟื้นฟูป่า โดยการปลูกป่าไม้ชนิดต่างๆ ในพื้นที่ป่าชุมชน และได้มีการแต่งตั้งให้กรรมการหมู่บ้านให้มีหน้าที่ในการเฝ้าดูแลป่าชุมชนไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกหรือสร้างความเสียหายให้กับป่า เช่น การตัดไม้เผาถ่าน การทำลายพืชพันธุ์ไม้โดยการแผ้วถาง และการเผาป่าเพื่อหาของป่ามาเป็นอาหาร เป็นต้น ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนหรือทำลายป่าในลักษณะต่างๆ ถือว่าผิดกฎหมายสามารถเอาผิดกับผู้นั้นได้^{๕๖}

นางสาวกัลยาณี สมท้าว กล่าวว่า ในแต่ละปีงบประมาณองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกกได้ใช้งบประมาณสนับสนุนกิจกรรมการบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านกกกลาง ส่วนมากจะเป็นการจัดกิจกรรมปลูกป่า เพราะพื้นที่ป่าบางส่วนยังไม่สมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีการใช้งบสนับสนุนในการป้องกันป่า เช่น ทำแนวป้องกันไฟ ปักเขตพื้นที่แนวป่าชุมชน ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในการอนุรักษ์ป่า ตลอด

^{๕๕} นายทองसान จันทร์สีดา, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกกกลาง หมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๕๖} นางบุษบา หงอกสิมมา, ภรรยาผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒, กรรมการหมู่บ้าน, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

ถึงการสอดส่องดูแลไม่ให้ชาวบ้าน หรือคนนอกชุมชนเข้าไปลักลอบในการตัดไม้พุงในพื้นที่ป่าชุมชน^{๕๗} เป็นต้น

นายพร สาอ่อน กล่าวว่า การบำรุงและการฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านกกกลางนั้น จะต้องให้ชาวบ้านได้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญของป่าไม้ก่อน คือให้เริ่มที่ชาวบ้าน เพราะป่าชุมชนเป็นสมบัติส่วนรวมของชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความรู้กับชุมชน เมื่อประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแล้ว พวกเขาจะร่วมมือในการบำรุงรักษา และร่วมกิจกรรมในการฟื้นฟูป่า ซึ่งที่ผ่านมาชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้^{๕๘}

การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านกกกลางนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง หรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง เป็นป่าเก่าดั้งเดิมที่บรรพบุรุษได้ช่วยกันอนุรักษ์ไว้ ปัจจุบันนอกเหนือจากผู้นำชุมชนแล้ว ยังมีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกกได้ช่วยสนับสนุนงบประมาณในการบำรุงและฟื้นฟูป่าแห่งนี้ เพราะป่าแห่งนี้ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้จึงไม่มีงบสนับสนุนจากกรมป่าไม้ อาศัยเพียงชาวบ้านและงบประมาณส่วนหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกกในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าหรือบำรุงฟื้นฟูป่า เช่น การทำแนวป้องกันไฟ การปักแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชน และการซื้อพันธุ์พืชไม้ในการปลูกป่าในพื้นที่ซึ่งขาดความสมบูรณ์ นอกเหนือจากการบำรุงฟื้นฟูป่าทางกายภาพแล้ว ยังต้องมีการบำรุงฟื้นฟูจิตใจชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของป่าชุมชนด้วย เมื่อชาวบ้านมีความรู้ มีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของป่าชุมชนแล้ว พวกเขาก็จะให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับผู้นำชุมชนในการบำรุงฟื้นฟูป่า รวมไปถึงการร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในด้านต่างๆ อย่างเต็มที่

๔.๓.๓.๕ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านกกกลาง

นายวิสัย บัณฑิต กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าไม้ที่คู่กับบ้านกกกลางมานาน ชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์จากป่าแห่งนี้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ที่ว่าโดยตรงนั้นก็คือชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์จากป่าในแง่ของปัจจัย ๔ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนสมัยก่อนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ที่อาศัยอยู่ตามชนบทห่างไกลความเจริญ ก็อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิต แม้ปัจจุบันบ้านเมืองมีความเจริญทันสมัยทุกอย่างแล้ว ก็ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน หรือบางคนก็นำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เพราะอาหารที่หาได้จากป่าไม่มีสารเคมี ซึ่งมีความแตกต่างจากพืชผักในร้านตลาดทั่วไปที่ค่อนข้างจะไม่ปลอดภัยจากสารเคมีตกค้าง ส่วนประโยชน์ทางอ้อมนั้น ป่าชุมชนแห่งนี้ได้สร้างความร่มรื่นให้กับพื้นดิน เช่น ช่วยเป็นแหล่งรักษาพันธุ์พืช และเพิ่มปริมาณออกซิเจนในอากาศ รวมไปถึงการเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ด้วย^{๕๙}

นายหนูจันทร์ วังเดช กล่าวว่า ในแง่ของการใช้ประโยชน์จากป่านี้อาจจะเป็นเรื่องของการรักษาพืชพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ไว้ พันธุ์ไม้เหล่านี้จะสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับป่า เมื่อป่ามีความสมบูรณ์ระเนิเวศของป่าก็จะสมบูรณ์ไปด้วย การใช้ประโยชน์จากป่าได้ก็ต่อเมื่อป่ามีความสมบูรณ์ ใน

^{๕๗} นางสาวกัลยาณี สมท้าว, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๘} นายพร สาอ่อน, เลขานุการนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๙} นายวิสัย บัณฑิต, กรรมการหมู่บ้านกกกลาง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

ปัจจุบันบ้านเมืองมีความเจริญทันสมัย ชาวบ้านก็ไม่ค่อยจะมองเห็นประโยชน์จากป่าแห่งนี้มากนัก ส่วนมากการหาอาหารก็มักจะไปซื้อตามร้านตลาดทั่วไป แต่ก็มีผู้สนใจและเห็นประโยชน์จากป่าจริงๆ จึงจะเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร หรือไม่ก็มีกลุ่มแพทย์แผนไทย หรือหมอชาวบ้านเข้าไปศึกษาเกี่ยวกับพืชไม้ชนิดต่างๆ ที่ใช้เป็นยาสมุนไพรได้ ซึ่งป่าแห่งนี้ก็มีพืชพันธุ์ไม้ให้ศึกษาได้อย่างเต็มที่^{๖๐}

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านกกกลางนั้น พบว่า ชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านกกกลางมานานทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยเฉพาะคนรุ่นก่อนได้อาศัยประโยชน์จากป่าแห่งนี้โดยตรงในการดำรงชีวิต นั่นคือปัจจัย ๔ แม้ปัจจุบันก็มีชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน หรือนำมาขาย เพราะพืชผักที่เกิดเองตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าปราศจากสารเคมี มีความปลอดภัยต่อร่างกาย ส่วนประโยชน์โดยอ้อมนั้น จะเห็นได้จากความร่มรื่นของป่า เมื่อป่ามีความร่มรื่นหรือมีความสมบูรณ์ ระบบนิเวศก็จะตามมา และจะทำให้พื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ผักต่างๆ ฉะนั้นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลาง จึงเป็นเรื่องของการหาอาหารป่า การหาสมุนไพร หรือใช้ป่าไม้เป็นที่ซับน้ำ ใช้เป็นแหล่งเพิ่มปริมาณออกซิเจนในบรรยากาศ รวมไปถึงใช้เป็นแหล่งรักษาพันธุกรรมของพืชและสัตว์ด้วย

๔.๓.๓.๖ คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ทรัพยากรป่าไม้นั้นมีความสำคัญต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เพราะป่าไม่มีประโยชน์ทั้งการเป็นแหล่งวัตถุดิบของปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค นอกจากนี้ ยังมีประโยชน์ในการรักษาสมดุลของสภาพแวดล้อมด้วย ถ้าโลกนี้ไม่มีป่าไม้ หรือป่าไม้ถูกทำลายไป ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น สัตว์ มนุษย์ ป่า ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าไม้จึงเป็นการสร้างประโยชน์หรือสร้างคุณค่าให้กับสังคมมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ป่าชุมชนบ้านกกกลางก็เช่นเดียวกันได้ให้ประโยชน์และคุณค่าแก่ชาวบ้านมาเป็นเวลานาน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอคุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง ๓ ด้าน คือ คุณค่าด้านจิตใจ คุณค่าด้านสังคม และคุณค่าด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

๑) คุณค่าด้านจิตใจ

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท กล่าวว่า การที่ชาวบ้านกกกลางได้ร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าสาธารณะประโยชน์โคกสะแบงให้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน นี้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของป่าไม้ที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชนมาเป็นเวลานานตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนถึงรุ่นปัจจุบันก็ยังอาศัยป่าชุมชนแห่งนี้ในการเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน เพราะอาหารป่าจำพวกพืชผักที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ป่ามีความปลอดภัยจากสารเคมี ซึ่งชาวบ้านทั่วไปก็นิยมเก็บมาทำเป็นอาหารหรือนำมาขายกัน ความรู้สึกสำนึกบุญคุณต่อป่าแห่งนี้มีในใจของชาวบ้านแถบนี้ จึงไม่แปลกอะไรที่ชาวบ้านส่วนมากจะร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าในโอกาสต่างๆ อีกอย่างหนึ่งป่าชุมชนแห่งนี้ถือได้ว่าสัญลักษณ์ของหมู่บ้านกกกลาง เพราะเป็นป่าที่มีมาคู่กับหมู่บ้าน ดังนั้นการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ไว้ให้เป็นป่าที่สมบูรณ์จึงนับว่าเป็นคุณค่าทางจิตใจ เพราะชาวบ้านถือว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าที่หาได้ยากยิ่งในปัจจุบัน^{๖๑}

^{๖๐} นายหนูจันทร์ วังเดช, กรรมการหมู่บ้านกกกลาง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๑} พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง บ้านกกกลาง, สัมภาษณ์ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

๒) คุณค่าด้านสังคม

นางสาวกัลยาณี สมท้าว กล่าวว่า ชาวชนบทสมัยก่อนอาศัยอยู่กับธรรมชาติป่าไม้ในการดำรงชีวิต แต่ปัจจุบันโลกมีความเจริญทางด้านเทคโนโลยี ก็อาศัยเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตแทนป่าไม้ เพราะปัจจุบันสังคมเมืองกับสังคมชนบทก็มีความเจริญใกล้เคียงกัน ผู้คนส่วนมากก็เข้าไปทำงานในเมืองเสียเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยได้มีเวลาพักผ่อนนักจึงทำให้เกิดความเครียดในการทำงาน การอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้จะช่วยลดความเครียดจากการทำงานประจำวันได้ เพราะป่าไม้สามารถให้คุณประโยชน์แก่สุขภาพและจิตใจแก่ผู้คนได้ ร่มเงาของต้นไม้และพื้นที่สีเขียวอื่นๆ ในชุมชนคือสถานที่ที่ผู้คนใช้เป็นที่พักปะสังสรรค์ทางสังคมและเพื่อการพักผ่อน นอกจากนี้ ต้นไม้ยังเป็นที่พักพิงสำหรับนกทำรังกกไข่และเป็นที่พักอาศัยขยายพันธุ์ของสัตว์ป่าต่างๆ เช่น นก กระรอก กระแต กิ้งก่า เป็นต้น ประชาชนที่มีความสนใจชมป่า หรือศึกษาระบบนิเวศภายในพื้นที่ป่าก็สามารถรวมตัวกันหรือพบปะกันในพื้นที่ป่าชุมชนได้ ซึ่งก็ถือว่าเป็นการสร้างคุณค่าทางด้านสังคมอีกแบบหนึ่ง^{๖๒}

๓) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ

นางบุษบา หงอกสิมมา กล่าวว่า ผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านกกกลางที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์ ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืชผักที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านได้อาศัยอาหารจากป่านี้มานาน ก็ทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายประจำครัวเรือนได้อีกส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งได้เข้าไปหาของป่ามาขาย ซึ่งก็ถือว่าการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน จึงนับได้ว่าป่าชุมชนบ้านกกกลางได้สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารมารับประทาน และเพิ่มรายได้จากการหาของป่ามาขาย ถึงแม้ว่าจะมีมูลค่าทางเศรษฐกิจไม่มากแต่ก็แต่ชาวบ้านก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และที่สำคัญชาวบ้านมีการดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายตามหลักปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง จึงทำให้การดำเนินชีวิตแบบสบายตามวิถีชาวบ้านทั่วไป^{๖๓}

คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลางหรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบงนี้มีมานานไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ กว่าปี ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตมาโดยตลอด ฉะนั้นคุณค่าที่เกิดจากป่าแห่งนี้จึงมีมาก ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้เสนอคุณค่า ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านจิตใจ เกิดจากการที่ชาวบ้านได้สำนึกในคุณบุญของป่าไม้ที่ให้ผลผลิตทางธรรมชาติในลักษณะต่างๆ ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงตามหลักปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ๒) ด้านสังคม การร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ของชาวบ้านกกกลาง และส่วนงานต่างๆ ทำให้ชุมชนเกิดการรวมตัวในการร่วมทำกิจกรรมเพื่อกอนุรักษ์ป่า และใช้เป็นสถานที่พบปะกันทำกิจกรรมของคนทั่วไป และ ๓) ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนแห่งนี้ทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยที่ชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน กล่าวคือ ธรรมชาติของป่านั้นถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารชั้นยอดมาแต่ครั้งโบราณ ชาวบ้านได้เข้าไปหาของป่าซึ่งส่วนมากจะเป็นพวกพืชผักชนิดต่างๆ ที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน นำมาเป็นอาหารในครัวเรือน และนำมา

^{๖๒} นางสาวกัลยาณี สมท้าว, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๓} นางบุษบา หงอกสิมมา, ภรรยาผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒, กรรมการหมู่บ้าน, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน

ขายให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน และเสริมรายได้ให้กับครัวเรือน ซึ่งก็ถือว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจที่เกิดจากผลผลิตของป่าชุมชนบ้านกงกลาง

๔.๔ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

การศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ในแต่ละพื้นที่ ผู้วิจัยได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนโดยการสร้างรูปแบบและการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี ป่าชุมชนบ้านหัวบึง และป่าชุมชนบ้านกงกลาง ดังนี้

๔.๔.๑ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีพื้นที่ค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับป่าชุมชนบ้านหัวบึงและป่าชุมชนบ้านกงกลาง แต่การบริหารจัดการก็เป็นไปตามรูปแบบของระเบียบกรมป่าไม้ที่ว่าด้วยการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งทำให้ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีความสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้หลากหลายชนิด รวมไปถึงการดำเนินการในการป้องกันและรักษาดูแลด้วยรูปแบบต่างๆ จนป่าไม้มีความปลอดภัยจากการเข้าไปบุกรุกหรือทำลายของชาวบ้าน ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี ดังนี้

๔.๔.๑.๑ การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

นายสุธี พลสันต์ กล่าวว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น ในระยะเริ่มต้นจะต้องมีการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนได้รับทราบถึงปัญหาของป่าไม้ และวิธีแก้ไขปัญหาก็จะต้องให้เป็นไปตามแนวคิดของชุมชน เพื่อให้เห็นความสำคัญของป่าไม้ พร้อมกับการเรียนรู้จากหน่วยงานของรัฐ การไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับป่าไม้ตามสถานที่ต่างๆ หรือเชิญหน่วยงานของรัฐมาอบรมให้ความรู้แล้วนำมาพัฒนา โดยเริ่มแรกจะเป็นการร่วมกลุ่มเพียงบางส่วนของชุมชนในการกำหนดเขต การตั้งคณะกรรมการ การกำหนดกฎเกณฑ์ กติกาต่างๆ โดยการประสานกับพระสงฆ์ที่เคารพนับถือของชาวบ้านโคกสี ผู้อำนวยการโรงเรียน นายกองค้การบริหารส่วนตำบล จากนั้นได้นัดประชุมอย่างเป็นทางการโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำ จากนั้นจึงประชาสัมพันธ์ในชุมชนให้รับทราบเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ^{๖๔}

นายสุคัพ เก่งโชน กล่าวว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีการดำเนินการหลายอย่างโดยคณะกรรมการป่าไม้ของชุมชน เช่น มีการปลูกและบำรุงรักษาป่า การป้องกันไฟป่า อาสาสมัครเฝ้าระวัง การลาดตระเวน การจัดทำป้ายโครงการ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าแก่คณะกรรมการ และชาวบ้าน การกำหนดกติกาทำข้อตกลง กฎระเบียบของการใช้ประโยชน์จากป่า การเพาะพันธุ์พืช โดยรูปแบบเหล่านี้ได้จากการศึกษาดูงาน และการอบรมทั้งในและนอกสถานที่ แล้วนำความรู้ที่ได้มาปรับใช้ หรือชุมชนสร้างรูปแบบในการอนุรักษ์ป่าเพิ่มเติมตามข้อตกลงของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากชุมชน^{๖๕}

^{๖๔} นายสุธี พลสันต์, ผู้ใหญ่บ้านโคกสี หมู่ ๒ และเจริญฤกษ์, สัมภาษณ์ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๖๕} นายสุคัพ เก่งโชน ประธานบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๑.

นายฮวด พวกวิบูลย์ กล่าวว่า รูปแบบที่สำคัญในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีคือการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับระเบียบกติกาก่อนเกี่ยวกับป่าชุมชน เพราะประชาชนบางส่วนไม่ค่อยรู้เรื่องหรือไม่ค่อยสนใจเกี่ยวกับหลักการมากนัก ดังนั้นทางคณะกรรมการชุมชนจะต้องเน้นการประชาสัมพันธ์โดยเฉพาะเสียงตามสายให้ประชาชนได้รับทราบ เมื่อเขาได้รับทราบแล้วก็จะรู้ว่า เข้าไปบุกรุกทำลายไม่ได้ ไม่เอาประโยชน์จากผลผลิตจากป่าไม้เกินความจำเป็น นอกจากนี้ประชาสัมพันธ์ให้เห็นความสำคัญของป่าไม้ เมื่อประชาชนโดยส่วนมากเข้าใจก็จะกลายเป็นระกติกาสังคม แล้วพวกเขาจะช่วยกันดูแลสอดส่อง และวางแผนป่าชุมชนร่วมกัน นี่ก็เป็นการเอารูปแบบที่เป็นกติกาสังคมมาใช้ในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งก็ได้ผลคือไม่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกทำลายป่าไม้ชุมชน เพราะพวกเขาถือว่าป่าชุมชนแห่งนี้ทุกคนเป็นเจ้าของ^{๖๖}

พระครูสมุห์สำรวย รกขจิตโต กล่าวว่า รูปแบบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี คือการนำหลักธรรมในทางพุทธศาสนามาใช้เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความรู้ความเข้าใจ และเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น หลักธรรมเรื่องความกตัญญู กตเวทิตา ความมีเมตตา ความสามัคคี เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้มีส่วนทำให้ชุมชนเห็นความสำคัญของป่าไม้ และได้ช่วยกันปกป้องรักษา จนทำให้ป่าชุมชนบ้านโคกสีได้รับการดูแล และมีการบริหารจัดการอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับธรรมชาติของป่า^{๖๗}

การสร้างรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี พบว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีหลายวิธีด้วยกัน เริ่มตั้งแต่การเห็นปัญหาเกี่ยวกับป่าชุมชนมีสภาพขาดความสมบูรณ์ ระบบนิเวศเสียหาย ชาวบ้านบุกรุกทำลายป่า ชาวบ้านมองไม่เห็นความสำคัญของป่าไม้ เป็นต้น ชาวบ้านโดยการนำของนายสุคัพ เก่งโทน กำนันบ้านโคกสีในขณะนั้น จึงได้ประชุมผู้นำหมู่บ้าน และให้แต่ละหมู่บ้านในตำบลโคกสีประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับทราบถึงปัญหาของป่าชุมชนและการอนุรักษ์ป่าชุมชน แล้วสร้างเครือข่ายในชุมชนชุมชนเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนแล้วดำเนินการในรูปแบบต่างๆ เช่น การปลูกป่า การบำรุงป่า การป้องกันไฟป่า อาสาสมัครเฝ้าระวังป่า การลาดตระเวน การจัดทำป้ายโครงการ จัดทำระเบียบ กติกา เป็นต้น รูปแบบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านที่ไม่ค่อยได้รับข่าวสารอย่างเป็นทางการให้รับทราบ โดยการสร้างจิตสำนึกให้เขาเหล่านั้นได้เข้าใจว่าป่าคือทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เมื่อสร้างจิตสำนึกเกิดขึ้นแก่ชาวบ้านแล้วก็จะทำให้เขาช่วยกันดูแลป่าไม้ และแสดงความเป็นเจ้าของร่วมกันในอนุรักษ์ป่าไม้ การสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าไม้ คือการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้โดยมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณได้เทศนาสั่งสอนให้ชาวบ้านเกิดความรัก ความสามัคคี และรู้จักกตัญญูต่อป่าในฐานะที่ให้ผลผลิตในการดำรงชีวิตแก่ชาวบ้าน

๔.๔.๑.๒ การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

นายบุญนง ทัพชัย กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี อาศัยปัจจัยที่สำคัญ ๒ ประการ คือปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายในคือชุมชนภายในตำบลโคกสี ที่มีการบริหารจัดการป่าชุมชนร่วมกันประกอบไปด้วย พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน โรงเรียน เป็นต้น ร่วมกันรับรู้ใน

^{๖๖} นายฮวด พวกวิบูลย์, กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๖๗} พระครูสมุห์สำรวย รกขจิตโต, เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม, เจ้าคณะตำบลโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

การทำกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการป่าชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกนั้นคือหน่วยงานของรัฐ ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณ เช่น กรมป่าไม้ องค์การบริหารส่วนตำบลโคกสี และหน่วยงานเอกชน ต่างๆ ที่เห็นความสำคัญในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน แต่ก่อนพระสงฆ์โดยพระครูสิริสารธรรม เจ้าอาวาสวัดธรรมิกาวาส (วัดบ้านโคกสี) เจ้าคณะตำบลโคกสี ค่อนข้างจะมีบทบาทต่อชุมชนบ้านโคกสี เพราะท่านผู้เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณที่มีคนเคารพนับถือมาก การที่ชาวบ้านจะทำอะไรจะต้องไปปรึกษาหารือกันท่าน ให้ท่านเห็นชอบด้วย ท่านจะให้การสนับสนุนในทุกๆ เรื่องที่เป็นการพัฒนาชุมชน เรื่องป่าชุมชนก็เช่นกันท่านจะทำหน้าที่เป็นผู้นำในการให้คำปรึกษาแนะนำต่างๆ แต่หลังจากที่ท่านได้มรณภาพแล้ว ชุมชนก็หันไปแสวงหาผู้สนับสนุนจากภายนอกในเรื่องของงบประมาณในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนั้นในปัจจุบันผู้สนับสนุนภายนอกจึงค่อนข้างมีบทบาทสำคัญ ในการให้การสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรมแต่ละครั้ง ส่วนชาวบ้านหรือชุมชนทำหน้าที่เป็นปัจจัยภายใน คือการให้ความสะดวก และร่วมการบริหารจัดการป่าร่วมกันกับหน่วยงานภายนอกต่างๆ ในการทำกิจกรรมการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น การปลูกป่าเสริมในวันสำคัญต่างๆ เป็นต้น การส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี จึงเป็นลักษณะดำเนินการร่วมกันระหว่างชุมชนบ้านโคกสี และหน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุนในเรื่องของงบประมาณในการจัดกิจกรรมการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน^{๖๘}

นายธนพงษ์ กองไตร กล่าวว่า การส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีนั้น ในเบื้องต้นต้องอาศัยชุมชนภายในบ้านโคกสีช่วยกันดูแลกันเอง คอยห้ามปรามผู้ที่ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า ผู้นำหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการบริหารป่าชุมชนต้องเข้มแข็งเอาจริงเอาจังในการปกป้องป่า ในที่นี้รวมไปถึงการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับระเบียบ กติกา และกฎหมายลงโทษผู้ฝ่าฝืน การนำกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ม้าใช้ก็ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัว เพราะการอาศัยเพียงชุมชนรักษาดูแลกันเอง โดยไม่มีกฎหมายบ้านเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องก็อาจทำให้ชาวบ้านบางคนไม่เกรงกลัว และอาจทำการฝ่าฝืนระเบียบโดยการทำลายป่า เช่น มีการลักลอบตัดต้นไม้ในป่าชุมชน เป็นต้น ดังนั้น ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลรับผิดชอบป่าชุมชน โดยเฉพาะกรรมการบริหารป่าชุมชนต้องมีความเข้มงวดในการดูแลรักษาป่า และช่วยกันสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนให้ได้^{๖๙}

พระครูสมุห์สำรวย รกขจิตโต กล่าวว่า นอกเหนือจากการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกต้นไม้เสริมในวันสำคัญต่างๆ และการอนุรักษ์ป่าตามแนวทางที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานต่างๆ แล้ว ยังมีกิจกรรมการบวชป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านโคกสี การบวชป่าหรือการบวชต้นไม้ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ผล เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าป่าหรือต้นไม้ที่ได้รับการบวชแล้วก็เหมือนกับการบวชพระ หรือการต่อชะตาคนเพื่อให้มีอายุเจริญยั่งยืน ด้วยความเชื่อเช่นนี้จึงทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะเข้ามาบุกรุกหรือทำลายป่าแห่งนี้ ซึ่งก็ถือว่าเป็นการส่งเสริมในการอนุรักษ์ป่าที่นิยมทำกันในหลายๆ แห่ง^{๗๐} การเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า

^{๖๘} นายบุญนง ทัพซาย, รองประธานบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๖๙} นายธนพงษ์ กองไตร, กรรมการบริหารป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๗๐} พระครูสมุห์สำรวย รกขจิตโต, เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม, เจ้าคณะตำบลโคกสี, สัมภาษณ์ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

ชุมชนบ้านโคกสี พบว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีนั้นต้องอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอก มาช่วยเสริมสร้างสนับสนุนในกิจกรรมต่างๆ และในขณะเดียวกันก็สร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านรักและหวงแหนป่า โดยการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย และกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ได้ผลในการอนุรักษ์ป่าคือกิจกรรมการบวชป่า หรือการบวชต้นไม้ ที่มาของการบวชป่านั้น ประยุกต์มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้ เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนา มาปรับใช้ในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า ส่วนขั้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ในการบวชต้นไม้ที่ส่วนมากจะเน้นต้นไม้ที่ขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อม เมื่อทำการบวชต้นไม้แล้วต้นไม้ที่นั้นก็ไม่ถูกรบกวนจากชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าผืนป่าที่ผ่านพิธีบวช เป็นเสมือนดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าผู้ใดก็ไม่อาจเข้าไปทำลายได้ ทำให้ต้นไม้มีโอกาสฟื้นความชุ่มชื้นแก่แผ่นดินได้เต็มที่

๔.๔.๑.๓ อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

นายกัญญา หล้าสุด กล่าวว่า ก่อนที่จะมีการดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนเช่นในปัจจุบัน ชาวบ้านยังมองไม่เห็นความสำคัญของป่าชุมชนมากนัก มุ่งแต่จะแสวงหาที่ดินทำกิน หรือการเข้าไปตัดไม้เผ่าถ่านทั้งใช้เองในครัวเรือนและขาย โดยไม่สนใจหรือมองไม่เห็นภัยที่เกิดจากการทำลายป่าไม้ รู้แต่ว่าเป็นป่าสาธารณะประโยชน์ที่ใครจะเข้าไปใช้ประโยชน์ก็ได้ โดยไม่เข้าใจว่าเป็นพื้นที่ทางราชการที่มีให้กับชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน และอุปสรรคอีกอย่างคือการบุกรุกของนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลภายในพื้นที่ กว่าที่หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบเรื่องป่าไม้จะเข้ามาสำรวจหรือให้ความรู้แก่ชาวบ้าน ป่าไม้ก็ถูกบุกรุกไปมากแล้ว หรือกลายเป็นป่าเสื่อมโทรมไป ปัญหาหรืออุปสรรคในอนุรักษ์ป่าชุมชนด้านนี้จะเกี่ยวกับการชาวบ้านที่ยังมองไม่เห็นความสำคัญป่าไม้ และนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลเข้าไปบุกรุกป่า ซึ่งชาวบ้านด้วยกันก็ห้ามปรามกันยากเพราะยังไม่มีกฎหมาย หรือระเบียบอะไรมารองรับ เพื่อเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ส่งเสริมป่าชุมชน จนกระทั่งปี ๒๕๕๖ จึงมีการดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนได้สำเร็จก็ทำให้การบุกรุกป่าชุมชนบ้านโคกสีหมดไป^{๗๑}

นางคำเจียง เติงเตือน กล่าวว่า อุปสรรคอย่างหนึ่งในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสีคืองบประมาณในการดำเนินการ เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ ๑๓๕ ไร่ งบประมาณที่หน่วยงานของรัฐให้การสนับสนุนมาในแต่ละปีไม่เพียงพอต่อการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทำให้การบริหารจัดการป่าชุมชนไม่เป็นไปตามเป้าหมายเท่าที่ควร เพราะแต่ละกิจกรรมต้องใช้งบประมาณในการดำเนินการ ซึ่งก็ต้องรองบสนับสนุนจากรัฐทำให้เกิดเกิดความล่าช้าในการดำเนินการ แต่ส่วนใหญ่ก็อาศัยจิตอาสาของชุมชนในการดูแลป่าไม้ร่วมกัน และอาศัยหน่วยงานต่างๆ ช่วยเหลือ แต่หน่วยงานเหล่านั้นส่วนมากจะมาร่วมกิจกรรมในการปลูกป่าเสริม ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น การสร้างแนวกันไฟ เสาหลักแนวเขต ป้ายโครงการ เป็นต้น ต้องอาศัยงบประมาณส่วนหนึ่งจากการสนับสนุนของรัฐ ส่วนการลาดตระเวนดูแลป่าเป็นหน้าที่ของชุมชนที่ต้องช่วยกันดูแลร่วมกัน เพราะเป็นป่าไม้ระดับชุมชนจึงไม่มีเจ้าหน้าที่รัฐมาประจำในพื้นที่เหมือนกับป่าไม้ในเขตอุทยานทั่วไป^{๗๒}

^{๗๑} นายกัญญา หล้าสุด, กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๗๒} นางคำเจียง เติงเตือน, กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

นางสำภาต ร้อยพรมมา กล่าวว่า ก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งเป็นป่าชุมชน (อนุมัติให้เป็นป่าชุมชนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๖) ชาวบ้านมักจะไปหาของป่า และหาฟืนโดยการตัดไม้ต้นเล็กๆ เวลาชาวบ้านไปหาของป่า เช่น เห็ด โจด เป็นต้น ชาวบ้านมักจะทำก่อนเพื่อจะให้ฟืน หรือผักเหล่านั้นเกิดขึ้น หลังจากเผาป่า หรือเวลาไปตัดไม้ทำฟืนก็ตัดทีละมากๆ เพื่อเก็บไว้ใช้ในครัวเรือน ผู้นำหรือชาวบ้านห้ามกันเองก็ไม่ค่อยฟัง การทำเช่นนี้เป็นเหตุให้ป่าไม้ถูกทำลาย และเกิดขึ้นช้ากว่าปกติ แต่หลังจากขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนแล้ว มีขอบเขตที่ชัดเจน มีป้ายแสดงว่าเป็นป่าชุมชน ชาวบ้านจึงหยุดเข้าไปบุกรุกป่าในลักษณะของการเผาป่า และหยุดการตัดต้นไม้มาทำฟืน เพราะกลัวผิดกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ ปัจจุบันป่าไม้เริ่มหนาแน่นขึ้นแต่ก็ยังไม่มีความใหญ่โตเหมือนแต่ก่อน^{๗๓}

อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลีนั้น พบว่า ก่อนหน้าที่จะมีการขอเสนอจัดตั้งเป็นป่าชุมชน และได้รับการอนุมัติเมื่อปี ๒๕๕๖ ป่าชุมชนแห่งนี้ได้ถูกบุกรุกทำลายโดยชาวบ้านเพื่อหาที่ทำกิน และพื้นที่ส่วนหนึ่งถูกแบ่งให้หน่วยงานรัฐใช้ จึงทำให้พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งถูกแบ่งออกไป และปัญหาอีกอย่างหนึ่งคือชาวบ้านมักจะไปหาของป่า และเผาทำลายเพื่อให้ฟืนผักเกิดขึ้น และมีการตัดไม้ต้นเล็กๆ ไปทำฟืนและเผาถ่านใช้ในครัวเรือน ทำให้ป่าไม้แห่งนี้เติบโตไม่ทัน ถึงแม้ปัจจุบันชาวบ้านจะหยุดเผาป่าและตัดไม้ไปทำฟืนและเผาถ่านแล้วโดยการจัดตั้งเป็นป่าชุมชน แต่ก็ยังขาดงบประมาณในการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพราะเนื้อที่ป่าชุมชนค่อนข้างมากถึง ๑๓๕ ไร่เศษ จึงจำเป็นต้องใช้งบประมาณในการดำเนินการในกิจกรรมการต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การปลูกป่าเสริม การป้องกันรักษา การดูแลโดยการลงไปตรวจตราเฝ้าระวัง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ล้วนใช้งบประมาณ แม้จะได้งบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกลีจึงค่อยต่อเนือง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชาวบ้านก็มีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของป่าไม้ชุมชนจึงช่วยกันรักษาดูแลป่าไม้แห่งนี้เป็นอย่างดี

๔.๔.๑.๔ ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกลี

นายบุญนง ทัพชัย กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านโคกลี ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๒ ของตำบลโคกลี ซึ่งชาวบ้านภายในตำบลโคกลี ได้ช่วยกันดูแลพื้นที่ร่วมกัน ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลโคกลีก็ได้ช่วยในเรื่องของงบประมาณในการจัดกิจกรรมบางส่วน เช่น กิจกรรมการปลูกต้นไม้เสริม และกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ทางคณะกรรมการป่าไม้ชุมชนได้ทำเรื่องของงบประมาณมาในแต่ละปี การฟื้นฟูโดยการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ได้ทำกันมาหลายปีแล้วจนกระทั่งปี ๒๕๕๖ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นป่าไม้ชุมชนจากกรมป่าไม้ ทำให้การอนุรักษ์มีความเข้มข้นขึ้น นั่นคือมีการบริหารจัดการในรูปแบบของป่าชุมชน โดยได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐเพื่อให้มาจัดทำเป็นอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อป้องกันและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า เช่น จัดทำป้ายชื่อโครงการ แนวป้องกันไฟป่า เสาหลักแนวเขตแดนพื้นที่ป่าชุมชน เป็นต้น ผลที่เกิดจากการร่วมกันของทุกฝ่ายในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ทำให้สภาพของป่ามีความสมบูรณ์ขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากมีต้นไม้หลายพันธุ์เกิดขึ้นและเจริญเติบโตอย่างหนาแน่นในพื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านในตำบลโคกลีหรือในพื้นที่อื่นๆ สามารถเข้าไปหาของป่าตามฤดูกาลได้^{๗๔}

^{๗๓} นางสำภาต ร้อยพรมมา, ชาวบ้านโคกลี, สัมภาษณ์ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๗๔} นายบุญนง ทัพชัย, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกลี, สัมภาษณ์ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๑.

นางสุภาพร พลสันต์ กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านโคกสี ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน โคกสีมาเป็นเวลาช้านาน ก่อนหน้านี้ชาวบ้านก็อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตตามวิถีชาวบ้าน เช่น พากันเข้าไปหาไม้มาทำบ้านเรือน เผาถ่านทั้งใช้ในครัวเรือนและขาย รวมไปถึงการตัดไม้มาทำฟืนสำหรับการหุงต้มต่างๆ พอถึงฤดูในการหาของป่าก็เข้าไปหาพืชผักต่างๆ มาบริโภคและขาย ด้วยการทำเช่นนี้เรื่อยมาทำให้ป่าแห่งนี้ขาดความสมบูรณ์ไปมาก จนกระทั่งชาวบ้านเห็นร่วมกันว่าน่าจะมีการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ไว้เป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหารของชาวบ้าน จึงได้มีการดำเนินการบริหารจัดการในรูปแบบของป่าไม้ขึ้น จนถึงทุกวันนี้ป่าไม้ชุมชนแห่งนี้ได้กลายเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งหายาสมุนไพรของชาวบ้าน อย่างเช่นในปี ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี วิทยาเขตขอนแก่น ดำเนินการโดยนางสาวจงรัก เทียงปา นักวิชาการพัสดุชำนาญการ และคณะ ได้ร่วมกับชุมชน และปราชญ์ชาวบ้านภายใต้โครงการ “การศึกษาความหลากหลายของเห็ดกินได้และเห็ดสมุนไพรในชุมชนป่าโคกสี” ผลการศึกษาได้พบเห็ดหลายชนิดด้วยกัน คือ เห็ดตะไคร้เขียว เห็ดตะไคร้ขาว เห็ดเกีย เห็ดขม เห็ดผึ้งแยะ เห็ดผึ้งหวาน เห็ดผึ้งฝ้าย เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดถ่าน เห็ดไส้เดือน เห็ดปลวก เห็ดปลวกตาบ เห็ดปลวกตาบ เห็ดหน้าวัว เห็ดมันปู เห็ดห้าพาน เห็ดเขี้ยว เห็ดดิน เห็ดเพ็ก และเห็ดหน้าห่อ ซึ่งเห็ดหลากหลายชนิดเหล่านี้ เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านโคกสี เป็นทั้งเห็ดที่ใช้ปรุงรับประทานเป็นอาหาร และเป็นทั้งยาสมุนไพร นอกจากนี้ยังมีของป่าอีกมากมายที่เป็นผลผลิตของป่าชุมชนแห่งนี้ โดยที่ชาวบ้านโคกสีและชาวบ้านใกล้เคียงสามารถเข้าไปเก็บหาได้เพราะถือว่าเป็นแหล่งอาหารร่วมกัน^{๗๕}

นายสุธี พลสันต์ กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี ทำให้เกิดผลที่ดียิ่งแก่ชาวบ้านโคกสี นั่นคือการได้สร้างจิตสำนึกให้ชุมชนเห็นความสำคัญเกี่ยวกับอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญในท้องถิ่น เพราะน้อยหมู่บ้านนักที่จะมีป่าชุมชนเหลืออยู่ การรักษาป่าไม้ที่เหลืออยู่นี้แสดงให้เห็นจิตสำนึกของชาวบ้านทุกคนในการช่วยกันเพื่อที่จะให้เป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญของหมู่บ้าน เช่น ทำให้อากาศบริสุทธิ์สดชื่น เป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาลเป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ของผู้สนใจทั่วไป นอกจากนี้ยังได้แสดงให้เห็นถึงความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในอันที่จะปกป้องรักษาป่าแห่งนี้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ซึ่งก็ถือว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาวบ้านโคกสีที่ใครๆ สามารถที่จะไปหาผลผลิตของป่านี้ได้ แต่ต้องอยู่ในขอบเขต ระเบียบ กติการ่วมกันที่จะไม่ทำอันตราย หรือเสียหายใดๆ ให้เกิดขึ้นกับป่าการที่ชาวบ้านโคกสีมีจิตสำนึกที่ดีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าจึงถือว่าเป็นด่าน หรือเป็นกำแพงชั้นดีที่จะทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์พร้อมที่จะเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งเรียนรู้ในการอนุรักษ์พืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ได้อย่างเต็มที่^{๗๖}

นางคำทอง เคนบุ กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีทำให้เกิดผลดีหลายอย่าง แต่ที่เกิดผลดีมากๆ สำหรับชาวบ้านนั่นก็คือการไปหาของป่ามาบริโภคในครัวเรือน เพราะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่บ้านโคกสีในอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่เลี้ยงชีพด้วยการพึ่งพิงป่า โดยอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร ที่เห็นได้ในปัจจุบันชาวบ้านก็ยังเข้าป่าเพื่อหาของป่ามาบริโภคในครัวเรือน และนำมาขายที่ตลาดบ้านโคกสี ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืช เช่น เห็ดชนิดต่างๆ ที่เกิดภายในป่าชุมชน หรือผักหวาน กระเจียว หน่อไม้ ใจด หนุ่ยนาง และผักบุง^{๗๗} เป็นต้น

^{๗๕} นางสุภาพร พลสันต์, ภรรยาผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๗๖} นายสุธี พลสันต์, ผู้ใหญ่บ้านโคกสี หมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

^{๗๗} นางคำทอง เคนบุ, ชาวบ้านโคกสี, สัมภาษณ์ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๖๑.

ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีนั้น พบว่า ป่าชุมชนมีความสมบูรณ์หนาแน่นมากขึ้น เมื่อป่ามีความสมบูรณ์ก็จะกลายเป็นแหล่งอาหารชั้นยอดสำหรับชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านได้รับผลผลิตจากป่าก็ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกหวงแหนป่า เห็นความสำคัญของป่าชุมชน เพราะชุมชนส่วนใหญ่ของบ้านโคกสีอยู่ใกล้ป่าและได้อาศัยป่า การเห็นประโยชน์ที่ได้จากป่าจึงมีลักษณะเป็นประโยชน์ทางตรงที่เกิดขึ้นในทันทีมากกว่าประโยชน์ทางอ้อม ประโยชน์ดังกล่าวโดยส่วนใหญ่จะมุ่งความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ ชาวบ้านโดยส่วนมากจะใช้ประโยชน์จากป่าเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว หรือถ้าจะกล่าวในเชิงของผลที่ได้จากการผลิตของป่าไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ทุกส่วนของต้นไม้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งสิ้น โดยใบและกิ่งอ่อนใช้เป็นอาหารของสัตว์ กิ่งไม้ใช้ทำฟืน ส่วนกิ่งที่มีหนามอาจใช้เป็นรั้ว ใบ ลำต้น ยอดอ่อน และผลใช้เป็นอาหาร ดอกและเปลือกใช้ทำเป็นยาสมุนไพรหรือใช้เป็นสีย้อม รากใช้เป็นยาสมุนไพรหรือประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สำหรับตกแต่งบ้าน เนื้อไม้ใช้ในการก่อสร้าง เป็นต้น แต่ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านโคกสีได้ให้ผลผลิตจากพืชพันธุ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาเพื่อมารับประทานเป็นอาหารในครัวเรือนและนำมาขายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัวได้

๔.๔.๒ รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายสมชาย อินทมนต์ กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึง เป็นป่าไม้ที่ได้รับการอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิมที่หนาแน่นไปด้วยต้นไม้ขนาดานาพันธุ์ พืชผักมากมายชนิดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติค่อนข้างจะมีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งสัตว์นานาชนิดได้เข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก และชาวบ้านได้ประกาศให้พื้นที่ป่าชุมชนเป็นเขตอุทยานสำหรับสัตว์ต่างๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ นอกจากนี้ยังมีการจัดโครงการให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและแหล่งศึกษาระบบนิเวศของพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานและเยี่ยมชม^{๗๘} ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้ประสบความสำเร็จจนเป็นที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ ที่มีความสนใจทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

๔.๔.๒.๑ การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายวิเศษ โสธร กล่าวว่า ในขั้นแรกต้องสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน เช่น การหาส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน วัด โรงเรียน หรือองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น ในขั้นตอนนี้อาจจะมี การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงผลกระทบในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ขั้นตอนที่สอง เป็นการพัฒนางานกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรมการอบรม การอนุรักษ์ป่า หรือจัดกิจกรรมไปศึกษาดูงานรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนในพื้นที่อื่นๆ รวมไปถึงการติดป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น ป้ายกฎระเบียบ เสาหลักแนวเขต ป้ายรณรงค์ป้องกันรักษาป่า เป็นต้น และขั้นตอนที่สาม เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน เช่น การออกระเบียบ กติกา และการกำหนดโทษผู้ฝ่าฝืน โดยจัดทำเป็นคู่มือ หรือเอกสารเพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบร่วมกัน^{๗๙}

^{๗๘} นายสมชาย อินทมนต์, ประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๙} นายวิเศษ โสธร, รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

นายอุเทน จันทราศรี กล่าวว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงจะมีการแต่งตั้ง คณะกรรมการรับผิดชอบดูแลป่าถึง ๕ แผนก คือ คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูก ป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะ กรรมการกรมฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน ประกอบไปด้วย ฝ่ายสวัสดิการราษฎร แม่ครัว และกลองยาว เป็นต้น คณะกรรมการฝ่ายต่างๆ นี้จะทำหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลป่าร่วมกัน ซึ่งก็ถือว่าเป็นรูปแบบ ที่สำคัญที่ให้ชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการป่าไม้แห่งนี้จนทำให้ชุมชนบ้านหัวบึงค่อนข้างจะ มีความเข้มแข็งในเรื่องของการร่วมมือร่วมใจกันทำในทุกๆ กิจกรรมที่มีในชุมชน^{๘๐}

พระราชประสิทธิคุณ กล่าวว่า เนื่องจากชาวบ้านหัวบึงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา กิจกรรม หรือพิธีกรรมแทบทุกอย่างจะเกี่ยวเนื่องมาจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา การนำหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ชุมชนจึงค่อนข้างจะมีความกลมกลืนกับวิถีของ ชาวบ้าน เพราะวิถีของชาวบ้านจะดำเนินไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ฮิตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นต้น ซึ่งฮิตที่ว่านี้ได้กลายเป็นประเพณี ๑๒ เดือนของชาวอีสานทั่วไป และทำให้ชาวบ้านมี ความรัก ความสามัคคีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเคารพในพระสงฆ์และเชื่อผู้อาวุโส (ผู้มีอายุ หรือผู้นำชุมชน) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นรูปแบบทางจิตใจและนำไปสู่การปฏิบัติคือสร้างชุมชนให้ เข้มแข็ง และเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วย^{๘๑}

รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนอกเหนือจากการ ดำเนินการตามรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนของกรมป่าไม้แล้ว ยังมีการสร้างรูปแบบ ๓ ขั้นตอน ด้วยกันคือ ในขั้นตอนที่ ๑ เป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ ๒ เป็นการพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่า ชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ ๓ เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่า ชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ชาวบ้านหัวบึงได้มีมติร่วมกันให้แต่งตั้ง คณะกรรมการชุดต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วมกันถึง ๕ ชุดด้วยกัน คือ คณะกรรมการฝ่าย ดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหา ผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่ามี ชาวบ้านแทบทุกคนเคลื่อนไหวในชุมชนบ้านหัวบึงเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน จึงทำให้ ชุมชนบ้านหัวบึงเกิดความเข้มแข็งในทุกๆ ด้าน และสิ่งที่เกื้อหนุนให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกัน ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนี้ได้เป็นอย่างดีเพราะชาวบ้านได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มา ประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีผลในการบริหารจัดการป่าไม้ เพราะหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้ ช่วยกล่อมเกล่าจิตใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญชาวบ้านได้เห็นคุณค่าและ ความสำคัญของป่าไม้ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ยืนยาวและยั่งยืนมาจนทุกวันนี้

๔.๔.๒.๒ การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายบรรจง บำรุงบ้านทุ่ม กล่าวว่า การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง นอกเหนือจากการดูแลรับผิดชอบของคณะกรรมการป่าชุมชนแต่ชุดแล้ว ยังมีการจัดกิจกรรมปลูกป่า

^{๘๐} นายอุเทน จันทราศรี, รองประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๑} พระราชประสิทธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดเทพปฎนาราม, รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์ ๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ในวันสำคัญต่างๆ ของชาติและวันสำคัญทางศาสนา เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงค่อนข้างจะหนาแน่นไปด้วยป่าไม้ที่เป็นต้นไม้ใหญ่ และพืชพันธุ์ต่างๆ เต็มพื้นที่ จึงปลูกต้นไม้แซมในพื้นที่ป่าเพื่อเสริมให้ป่ามีความหนาแน่นและสมบูรณ์มากขึ้น ในแต่ละปีก็จะมีหน่วยงานต่างๆ เช่น วัด โรงเรียน และหน่วยงานขององค์การบริหารส่วนตำบลทรายมูล เข้ามาร่วมกิจกรรมการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึง^{๕๒}

พระราชประสิทธิคุณ กล่าวว่า การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนชนอีกรูปแบบหนึ่งคือการบวชป่า การบวชป่าอาจทำได้ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่ว่าเป็นทางการคือเชิญผู้เกี่ยวข้องหรือผู้หลักผู้ใหญ่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่ามาร่วมงานและมีการจัดงานบวชป่าเหมือนกับงานบวชพระจริงๆ และที่ว่าไม่เป็นทางการคือการนำผ้าจีวรไปห่มให้กับต้นไม้ต้นใหญ่ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ป่าชุมชน การทำเช่นนี้ก็เพื่อจะให้ชาวบ้านเกิดความเกรงใจผ้าจีวร เพราะชาวบ้านส่วนมากก็เป็นชาวพุทธกันอยู่แล้ว จึงค่อนข้างจะให้ความเคารพผ้าจีวรอันเป็นสัญลักษณ์ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดทำลาย เพราะกลัวสิ่งไม่ดียังมาจะเกิดขึ้นแก่ตนและครอบครัว การบวชป่าตามวิถีพุทธจึงเป็นการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าอีกทางหนึ่ง^{๕๓}

นายบัญญัติ ตันกันยา กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงค่อนข้างจะได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากรุ่นต่อรุ่น และมีการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดของชุมชน ทุกคนในชุมชนล้วนสำนึกในความเป็นเจ้าของป่าจึงช่วยกันดูแลเพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์เหมือนกับธรรมชาติทั่วไป ในส่วนของการสร้างเสริมนั้นก็คงเป็นการป้องกันป่าไม่ให้ถูกบุกรุก หรือถูกทำลายอย่างใดอย่างหนึ่งในอนาคต จะเห็นได้ว่า มีการทำแนวป้องกันป่าอย่างชัดเจน มีการปักเสาเขตแดนตลอดพื้นที่ป่าชุมชน มีการติดป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านและคนทั่วไปได้รู้ว่าป่าไม้แห่งได้ขึ้นทะเบียนจากกรมป่าไม้แล้ว ทุกคนมีหน้าที่ในการอนุรักษ์ป่าไว้ให้เกิดความยั่งยืนสู่รุ่นลูกหลานต่อไป^{๕๔}

การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงค่อนข้างจะมีความสมบูรณ์เพราะเป็นป่าไม้ชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์มานาน ดังนั้นการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าจึงเป็นไปในลักษณะของการปลูกต้นไม้แซมในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งก็จะมีหน่วยงานต่างๆ มาร่วมกิจกรรมในการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญต่างๆ ของชาติและศาสนา นอกจากนี้ยังพบว่า การเสริมสร้างการปลูกป่ามีการบวชป่าด้วย ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าต้นไม้ใหญ่มีการนำผ้าจีวรหรือผ้าหลากสีมีมาผูกติดไว้กับต้นไม้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าต้นไม้เหล่านี้ได้รับการบวชแล้ว ซึ่งก็ได้ผลเพราะชาวบ้านแทนที่จะมาบุกรุกป่าเพื่อตัดต้นไม้กลับมาให้ความเคารพต้นไม้แทน และในพื้นที่รอบๆ ป่าชุมชน ชาวบ้านได้มีการป้องกันการบุกรุกหรือการทำลายป่าในอนาคต โดยมีการนำเสาปักตลอดแนวของพื้นที่ป่า มีการทำแนวป้องกันไฟป่า และมีการติดป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบป่าชุมชนแห่งนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมป่าไม้แล้ว ใครเข้าไปบุกรุกหรือทำลายด้วยวิธีใดๆ ที่ทำให้ป่าเกิดความเสียหายถือว่ามีความผิดตามกฎหมาย ในลักษณะดังกล่าวมานี้ ถือว่าเป็นการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงอีกรูปแบบหนึ่ง

๔.๔.๒.๓ อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

^{๕๒} นายบรรจง บำรุงท่อม, ประธานหมู่บ้านบ้านหัวบึง หมู่ ๙, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๓} พระราชประสิทธิคุณ, รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น, สัมภาษณ์ ๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๔} นายบัญญัติ ตันกันยา, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

นายคำปุ่น ค่อมสิงห์ กล่าวว่า อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง คือเรื่องของงบประมาณ การจัดสรรงบประมาณในแต่ละปีค่อนข้างจะมีความล่าช้า ไม่ได้รับการตอบสนองในทันที ถึงแม้ว่าป่าชุมชนบ้านหัวบึงจะได้รับการดูแลอย่างดีจากชุมชน แต่ก็มีปัญหาในเรื่องของงบประมาณที่ใช้ในแต่ละกิจกรรมไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ กิจกรรมบางอย่างทำให้ขาดการต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีจิตอาสาในการดูแลป่าไม้ แต่ถ้าขาดงบประมาณก็ทำอะไรไม่ค่อยได้ เพราะทุกกิจกรรมในการดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้ล้วนใช้งบประมาณน้อยบ้างมากบ้าง ดังนั้นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้ควรพิจารณาเพิ่มยอดเงินในการดำเนินการ และไม่ควรให้เกิดความล่าช้าเพราะจะทำให้การดำเนินการขาดการต่อเนื่อง และเกิดความล่าช้าไปด้วย^{๘๕}

นายสำรวย บำรุงบ้านท่อม กล่าวว่า อุปสรรคอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงคือมีชาวบ้านบางกลุ่ม ถึงแม้ว่าจะเป็นกลุ่มเล็กๆ ก็ตามแต่พวกเขามีความคิดว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรจากป่าชุมชน จึงไม่ค่อยมาร่วมกิจกรรมที่ทางชุมชนจัดขึ้น มักอ้างว่ามีงาน จึงไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรมหรือบางทีก็อ้างว่าไม่ได้รับทราบข้อมูลข่าวสาร และไม่รู้เรื่องกับป่าชุมชนให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชนดำเนินการไป ชาวบ้านที่คิดเช่นนี้ถึงแม้ว่าจะมีไม่มาก แต่ก็ถือว่าเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของชุมชน^{๘๖}

นายอุทัย อิงษา กล่าวว่า ปัจจุบันชาวบ้านหัวบึงมีความทันสมัยมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้มีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่ผ่านมา แต่ก่อนชาวบ้านมีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ พึ่งพาอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีวิต แต่ในปัจจุบัน ได้หันไปซื้ออาหารสำเร็จรูปมาบริโภค และคนรุ่นใหม่เกิดค่านิยม ออกไปประกอบอาชีพรับจ้างภายนอกชุมชนมากกว่าอยู่ภายในชุมชน จึงทำให้คนรุ่นใหม่มองเห็นคุณค่าของป่าไม้ลดน้อยลง เนื่องจากภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีตไม่มีการสืบทอด เช่น ภูมิปัญญาในเรื่องของยาสมุนไพรที่ได้จากป่าไม้ ชาวบ้านเห็นเป็นวิธีการที่ยุ่งยาก เมื่อเปรียบเทียบกับการซื้อยาตามท้องตลาด ดังนั้นการอนุรักษ์ป่าไม้ของคนรุ่นใหม่จึงมองแค่ว่าเป็นการรักษาป่าไม้ให้ถูกทำลายเพราะกลัวจะผิดกฎหมายเรื่องป่าไม้เท่านั้น เมื่อมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้จึงไม่ค่อยเข้าร่วมเท่าที่ควร^{๘๗}

อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนั้น พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีปัญหาในเรื่องของงบประมาณที่ค่อนข้างจะล่าช้าในแต่ละปี และไม่เพียงพอต่อการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพราะการจัดกิจกรรมแต่ละอย่างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้นต้องใช้งบประมาณทั้งนั้น น้อยบ้าง มากบ้าง ขึ้นอยู่กับโครงการนั้นๆ เช่น การปลูกป่าก็ต้องใช้งบประมาณในการซื้อกล้าไม้ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีอาหาร น้ำ และเครื่องใช้สำหรับดำเนินการ ถ้าขาดงบประมาณหรือมีงบประมาณน้อยก็ทำให้การดำเนินการขาดสภาพคล่อง นอกจากนี้ ยังพบว่า มีชาวบ้านบางส่วนไม่ค่อยให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเท่าไร เพราะคิดว่าไม่ได้ใช้ผลประโยชน์จากป่าชุมชน หรือบางทีก็อ้างว่าต้องทำมาหากิน ไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรม ซึ่งก็ถือว่าเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของชุมชน และยังพบอีกว่า ปัจจุบันชาวบ้านมีความทันสมัยมากขึ้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ การใช้ชีวิตก็ต่างจากคนรุ่นก่อนที่ต้องพึ่งอาศัยป่าแต่คนรุ่นใหม่มีก็จะไม่ค่อยทำงานอยู่บ้าน เข้าไปเรียนหนังสือไม่เมืองบ้าง ออกไปทำงานนอกบ้านบ้าง

^{๘๕} นายคำปุ่น ค่อมสิงห์, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๖} นายสำรวย บำรุงบ้านท่อม, กรรมการชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๗} นายอุทัย อิงษา, กรรมการชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

จึงทำให้การดำรงชีวิตไม่ได้ผูกพันอยู่กับป่า ไม่ค่อยได้เข้าป่าไปหาอาหาร แต่มักจะซื้ออาหารสำเร็จรูปมาทานแทน หรือซื้ออาหารจากท้องตลาดมาปรุงทาน จึงทำให้คนเหล่านี้เห็นคุณค่าของป่าน้อยลง เมื่อเปรียบเทียบกับคนรุ่นเก่า คนเหล่านี้จึงไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งก็ถือว่าเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

๔.๔.๒.๔ ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

นายสมชาย อินทมนต์ กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงเป็นป่าไม้ที่มีความสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด หนาแน่นไปด้วยต้นไม้ใหญ่รากลึกและซอนไขอยู่ในดิน อินทรียิวตุลจากต้นไม้และสัตว์ป่าจะช่วยปรับโครงสร้างของดินให้มีรูพรุนที่สามารถเก็บกักน้ำได้ดี น้ำฝนที่ผ่านต้นไม้จะลงสู่ดินในแนวตั้งแล้วค่อยๆ ไหลซึมกระจายไปตามรากที่แตกแขนงออกไปตามอนุภาคดิน รูพรุนที่อยู่ในดินจะสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตามธรรมชาติ น้ำที่ถูกกักไว้จะค่อยๆ ซึมลงมารวมกันในที่ต่ำก็คือบ่อน้ำซับธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านสามารถมีน้ำใช้ได้ทุกฤดูกาล ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงก็คือชาวบ้านได้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปีทั้งใช้ในการบริโภคและการเกษตร^{๘๘}

นายนาคินทร์ แก้ววันทา กล่าวว่า ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนคือชาวบ้านมีแหล่งอาหารธรรมชาติประจำหมู่บ้าน ส่วนมากจะเป็นอาหารจำพวกผักหรือพืชต่างๆ มีให้เก็บกินได้ทุกฤดูกาล ส่วนพวกสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ป่าชุมชนจะไม่อนุญาตให้ชาวบ้านไปทำอันตรายใดๆ เพราะจัดให้เป็นพื้นที่เขตภัยพิบัติที่อยู่อาศัยหรือหลบภัยสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ส่วนพืชผักที่เกิดขึ้นตามฤดูในพื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหามาเป็นอาหารในครัวเรือน หรือนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวได้^{๘๙}

นางบาง พันขันตี กล่าวว่า ตั้งแต่จำความได้ก็ได้เห็นป่าชุมชนแห่งนี้แล้ว ชีวิตมีความผูกพันกับป่าแห่งนี้ สมัยเด็กๆ ก็เห็นพ่อแม่หรือชาวบ้านเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร จนมาถึงรุ่นของตัวเองก็ยังเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารจนถึงทุกวันนี้ ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสำคัญสำหรับชาวบ้านมากๆ เพราะได้สร้างผลผลิตหลายอย่างให้กับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นน้ำใช้ หรือพืชผักชนิดต่างๆ ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย แล้ว^{๙๐}

นางหนูพิช หงเสนี กล่าวว่า ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง นอกเหนือจากการให้ผลผลิตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นน้ำใช้ พืชผักต่างๆ แล้ว ผลที่ได้ก็อีกอย่างหนึ่งก็คือการท่องเที่ยวและเป็นแหล่งศึกษาเชิงนิเวศสำหรับผู้สนใจทั่วไป ผลที่เกิดทางด้านนี้ทำให้บ้านหัวบึงเป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้น และยังสร้างรายได้ให้กับชุมชน ถึงแม้จะเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก แต่ก็สร้างความภูมิใจให้กับชาวบ้านหัวบึง เพราะป่าแห่งนี้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนมาจนถึงทุกวันนี้ก็เพราะความร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านหัวบึง^{๙๑}

ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง พบว่า ชาวบ้านได้ใช้ผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านหัวบึงหลายด้านด้วยกัน คือ ผลผลิตที่เกิดจากบ่อน้ำซับ ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากบ่อน้ำซับภายในพื้นที่ป่าชุมชนนี้ไปใช้ในการเกษตรทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ทำให้ชาวบ้านหัวบึงไม่ขาดน้ำในการทำเกษตร

^{๘๘} นายสมชาย อินทมนต์, ประธานป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๙} นายนาคินทร์ แก้ววันทา, กรรมการป่าชุมชนบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๐} นางบาง พันขันตี, ชาวบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๑} นางหนูพิช หงเสนี, ชาวบ้านหัวบึง, สัมภาษณ์ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๑.

สามารถทำนาหรือปลูกพืชผักได้ทุกฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านมีงานทำและสร้างรายได้กับครอบครัวตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้เข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืชผักต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน และผลที่เกิดจากป่าชุมชนอีกอย่างหนึ่งก็คือการท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ ผลผลิตทางด้านนี้ทำให้ชาวบ้านสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวและการศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ ตลอดถึงผู้สนใจทั่วไป

๔.๔.๓ รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลาง

ป่าชุมชนบ้านกงกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ (ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง) ที่ชาวบ้านให้การดูแลรักษาจากรุ่นต่อรุ่นมาจนถึงปัจจุบัน ป่าชุมชนแห่งนี้เป็นป่าที่มีมาก่อนหมู่บ้านในแถบนี้ ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตด้วยการหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน และมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งเข้าไปหาของป่าเพื่อนำมาขายทำให้เกิดรายได้เพิ่มให้กับครอบครัว ดังนั้นป่าแห่งนี้จึงมีความสำคัญกับชุมชนบ้านกงกลางมาตั้งแต่เริ่มแรกที่ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน นี้แสดงให้เห็นว่า ป่าชุมชนบ้านกงกลางได้รับการดูแลรักษาในเชิงของการอนุรักษ์จากชุมชนมาโดยตลอด จึงทำให้ป่าแห่งนี้ยังคงสภาพความเป็นป่าอยู่ และสามารถสร้างผลผลิตให้กับชาวบ้านได้ ผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการดำเนินการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลาง ดังนี้

๔.๔.๓.๑ การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลาง

นายสิทธิพร หงอกสิมมา กล่าวว่า เนื่องจากว่าป่าชุมชนบ้านกงกลางยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ รูปแบบในการดำเนินการจึงต้องอาศัยชาวบ้านช่วยกันดูแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพระสงฆ์คือพระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และเจ้าคณะอำเภอหนองเรือ ได้นำพาชาวบ้านรักษาป่าแห่งนี้ไว้ โดยการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า เช่น การทำรั้วปักขอบเขต การปลูกต้นไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบถึงการอนุรักษ์ป่าชุมชน รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของชาวบ้าน มีกฎกติการ่วมกันถ้าใครฝ่าฝืนถือว่าทำความผิดต่อป่าชุมชน สามารถแจ้งเอาผิดทางกฎหมายได้^{๔๒}

นายธนพิสิษฐ์ ใจกว้าง กล่าวว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลางทำได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงคือการออกกฎระเบียบข้อบังคับไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำลายป่า หรือสร้างความเสียหายให้กับป่าในรูปแบบต่างๆ ถ้ามีผู้ฝ่าฝืนต้องถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย ส่วนรูปแบบโดยอ้อมนั่นคือ การสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านรักษา เห็นความสำคัญของป่า และเห็นโทษของการตัดไม้ทำลายป่า เมื่อชาวบ้านเห็นความสำคัญและประโยชน์ของป่าและเห็นโทษของการทำลายป่าแล้ว ก็จะทำให้ชาวบ้านพากันหวงแหนป่า ซึ่งจะนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนป่าชุมชนบ้านกงกลางก็เช่นกัน ก็มีรูปแบบการดำเนินการทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความกลัวที่จะทำลายป่า และเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า เป็นเหตุให้ป่าชุมชนบ้านกงกลางมีสภาพของความเป็นป่ามาได้จนกระทั่งทุกวันนี้^{๔๓}

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท กล่าวว่า รูปแบบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งนอกเหนือจากการใช้กฎระเบียบ หรือกติกาในการบังคับไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปทำลายป่า คือการสร้างจิตสำนึก เนื่องจาก

^{๔๒} นายสิทธิพร หงอกสิมมา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ บ้านกงกลาง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๔๓} นายธนพิสิษฐ์ ใจกว้าง, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

พระสงฆ์ค่อนข้างจะมีบทบาทในการนำพารักษาป่าแห่งนี้ โดยพระสงฆ์จะทำหน้าสองอย่างไปพร้อมๆ กัน คือ ใช้วิธีการเทศนาสั่งสอนให้ชาวบ้านเกิดความสำนึกรักป่า และเห็นคุณค่าของป่า และใช้วิธีนำพาชาวบ้านในการรักษาป่า โดยพระสงฆ์จะทำหน้าที่เป็นผู้นำชาวบ้านอนุรักษ์ป่า เพราะชาวบ้านมีความเชื่อและศรัทธาต่อพระสงฆ์อยู่แล้ว จึงเป็นสิ่งที่ง่ายต่อการชักชวนและเทศนาสั่งสอน ด้วยหลักธรรมง่ายๆ เช่น ความกตัญญูต่อป่า ความเมตตาต่อสัตว์ป่า การไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น^{๙๔}

รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ รูปแบบของการอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงต้องอาศัยชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา โดยมีผู้นำทางด้านจิตวิญญาณคือ พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง เป็นผู้นำพาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ไว้ ส่วนผู้นำชุมชนก็ยังมี การประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการทำหน้าที่ในการประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน นอกจากนี้ ยังสร้างรูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ โดยตรง คือการออกกฎระเบียบ หรือกติกาสำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้าน เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกหรือทำลายป่าอย่างใดอย่างหนึ่ง และที่อ้อมนั้นคือการปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าชุมชน และโทษที่เกิดจากการทำลายป่า โดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาใช้ในการสร้างจิตสำนึก ซึ่งที่ป่าชุมชนบ้านกกกลางนี้ พระสงฆ์จะทำหน้าที่เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และด้วยการสร้างรูปแบบดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านกกกลางร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนประจำหมู่บ้านได้ยาวนานมาจนถึงทุกวันนี้

๔.๔.๓.๒ การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

นายพร สาอ่อน กล่าวว่า องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก ได้สนับสนุนกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง โดยการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าในโอกาสสำคัญต่างๆ ของชาติและวันสำคัญทางศาสนา เช่น กิจกรรมการปลูกป่าในพื้นที่ที่ยังไม่สมบูรณ์ และการปลูกป่าเสริม หรือปลูกป่าแซมระหว่างต้นไม้ภายในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ยังได้ช่วยสนับสนุนในลักษณะของการป้องกันป่าชุมชน เช่น การปักเสาเขตตามแนวชายป่า การทำแนวป้องกันไฟป่า และการติดป้ายประชาสัมพันธ์^{๙๕} เป็นต้น

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท กล่าวว่า การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง นอกจากจะมีการปลูกป่า และปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนแล้ว ยังมีการใช้วิธีทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเสริมด้วย นั่นก็คือ พิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์จะนำผ้าจีวรไปห่มผูกติดกับต้นไม้ใหญ่ๆ เช่น ไม้พยุง ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ประดู่ เป็นต้น เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ว่าต้นไม้เหล่านี้ได้ทำการบวชแล้ว เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านเข้ามาลักลอบตัดต้นไม้ การที่ชาวบ้านได้เห็นต้นไม้ที่ถูกห่มด้วยจีวรก็ทำให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป หรือกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในพื้นที่ป่าชุมชน จึงไม่กล้าจะเข้าไปตัดต้นไม้ การทำเช่นนี้ถือ

^{๙๔} พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, เจ้าคณะอำเภอหนองเรือ, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๕} นายพร สาอ่อน, เลขานุการนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

ได้ว่าเป็นการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอีกรูปแบบหนึ่งที่ค่อยข้างจะได้อผล เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อเห็นจิวรพระที่ห่มตามต้นไม้ก็เกิดความเกรงใจที่จะเข้าไปตัดหรือทำลาย^{๙๖}

การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง พบว่า ทั้งชาวบ้านในชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในโอกาสต่างๆ ของชาติและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วยการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ทางพระสงฆ์ยังใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า นั่นก็คือพิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์ได้นำผ้าจีวรไปห่มตามต้นไม้ใหญ่ยืนต้น เช่น ไม้พุง ไม้ประดู่ และไม้เต็งรัง เป็นต้น แล้วประกาศให้ชาวบ้านได้รับทราบว่าได้ทำพิธีบวชป่าในพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ได้ทำพิธีในการบวชแล้ว ชาวบ้านอย่าได้เข้าไปตัด หรือเข้าไปทำลายป่าไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา อยู่แล้วเมื่อเห็นพระสงฆ์เข้าไปทำพิธีบวชป่าก็เกิดความเคารพในป่าไม้ ไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ หรือทำลายเพราะเกรงกลัวต่อบาป ด้วยการกระทำเช่นนี้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลางได้รับการดูแลจากพระสงฆ์และชาวบ้านมาเป็นอย่างดี และสามารถรักษาป่าชุมชนหรือป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้ไว้ได้สืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

๔.๔.๓.๓ อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

นายทองसान จันทรสีดา กล่าวว่า เนื่องจากป่าชุมชนบ้านกกกลางเป็นป่าสาธารณประโยชน์ทั่วไปที่ยังไม่ได้ดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ จึงไม่ได้มีงบสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าไม้ชุมชน งบประมาณที่นำมาใช้ในการบริหารจัดการป่าชุมชนแห่งนี้เป็นงบที่ได้จากการสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบลกกกลาง และงบที่ชาวบ้านจัดหาตนเอง ซึ่งก็ถือว่าน้อยมากสำหรับการบริหารจัดการป่าชุมชน การดำเนินการจึงเป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ไม่เกิดการต่อเนื่องอย่างจริงจัง แต่ที่ชาวบ้านพากันอนุรักษ์มาได้ถึงทุกวันนี้ เพราะอาศัยความร่วมมือของชุมชนในการช่วยกันดูแลรักษา แต่ก็ทำได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น^{๙๗}

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท กล่าวว่า ปัญหาและอุปสรรคอย่างหนึ่งสำหรับการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลางคือการเข้าไปลักลอบตัดไม้พุงในพื้นที่ป่าชุมชน ถึงแม้ว่าทางพระสงฆ์จะนำจีวรไปทำพิธีบวชให้กับป่าแล้ว แต่ก็ยังมีคนกลุ่มหนึ่งที่ไม่กลัวบาปกรรม หรือมีความโลภเห็นแก่ตัวได้พากันไปลักลอบตัดไม้พุง ซึ่งก็เกิดขึ้นบ่อยครั้งในพื้นที่ป่าชุมชน โดยเฉพาะในเขตสำนักสงฆ์ที่มีพื้นที่ติดกันกับป่าสาธารณประโยชน์โคกสะแบบ จะมีความหนาแน่นไปด้วยต้นไม้ใหญ่ชนิดต่างๆ จึงเป็นที่ล่อหลอตาของเหล่ามิฉาชีพที่มีความโลภไม่กลัวบาปกรรมเข้าไปลักลอบตัดไม้ที่สามารถนำไปซื้อขายได้ราคา ปัญหานี้ทางพระสงฆ์และชาวบ้านพยายามแก้ไขโดยการประกาศแจ้งให้ชาวบ้านในชุมชนช่วยกันเป็นหูเป็นตาสอดส่องดูแลช่วยกัน หรือถ้าใครรู้จักเหล่ามิฉาชีพหรือเห็นการกระทำที่เป็นลักษณะของการบุกรุกหรือการทำลายป่าชุมชนดังกล่าว ก็ให้แจ้งผู้นำชุมชนได้ดำเนินการทางกฎหมายอย่างเด็ดขาด^{๙๘}

^{๙๖} พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, เจ้าคณะอำเภอหนองเรือ, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๗} นายทองसान จันทรสีดา, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๘} พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

นางสาวกัลยาณี สมท้าว กล่าวว่า คนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้ผูกพันมากับธรรมชาติป่าไม้เหมือนคนรุ่นก่อนๆ ที่ดำรงชีวิตอยู่กับป่าไม้ธรรมชาติ ก็จะทำให้ความสำคัญกับป่าชุมชนน้อยมาก เพราะเห็นว่าไม่ได้อาศัยประโยชน์จากป่าไม้โดยตรง ที่คนรุ่นใหม่พากันคิดเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าพวกเขาคุ้นเคยกับความเจริญสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยี หรือเข้าไปเรียนหนังสือในเมืองเป็นส่วนใหญ่ เมื่อจบการศึกษาทำงานทำในเมืองใหญ่ที่เจริญแล้ว จึงไม่ค่อยมีเวลาเรียนรู้เกี่ยวกับความสำคัญหรือคุณค่าของป่าชุมชน โดยส่วนตัวแล้วเห็นว่า เมื่อบ้านเมืองมีความเจริญทางวัตถุมากขึ้นไปก็ทำให้คนรุ่นใหม่ลืมนึกถึงคุณค่าที่มาจากตนเอง ฉะนั้นสถานศึกษาทั่วไปจึงควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้เรียนได้รู้สึกถึงรากเหง้าหรือวัฒนธรรมของตนเองให้มากกว่าที่สอนกันอยู่ในทุกวันนี้^{๑๙}

อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านงกลาง พบว่า มีปัญหาหรืออุปสรรค ๓ ด้านด้วยกัน คือ ๑) ด้านงบประมาณ เนื่องจากป่าชุมชนบ้านงกลางเป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ จึงไม่มีงบประมาณสนับสนุนจากกรมป่าไม้ ทำให้การดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชนขาดสภาพคล่องไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง หรือขาดการดำเนินการที่ครบวงจรเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน การดำเนินไปได้เพราะอาศัยชาวบ้านช่วยกันจัดหางบประมาณ และไต่ถามงบประมาณส่วนหนึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านง ซึ่งก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ ๒) ด้านการลักลอบตัดไม้ เนื่องจากป่าชุมชนแห่งนี้ได้มีต้นไม้อีกหลายชนิด เช่น ไม้พยุง ไม้เต็งรัง ไม้ประดู่ เป็นต้น ในรอบปีจะมีผู้ลักลอบเข้าไปตัดไม้พยุงในพื้นที่ป่าชุมชน สร้างความเสียหายให้ป่าอย่างมาก เพราะเป็นไม้ที่หวงห้าม ผู้นำชุมชนก็แจ้งให้ชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูแลเพื่อป้องกันไม่ให้กลุ่มมิฉฉาเข้าไปลักลอบตัดไม้ได้อีก และ ๓) ด้านการขาดจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ เนื่องจากภาวะปัจจุบันคนรุ่นใหม่ และชาวบ้านบางคนไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะส่วนมากใช้ชีวิตอยู่กับความเจริญสมัยใหม่ จึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของป่าไม้ จึงควรมีการส่งเสริมให้กลุ่มคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะนักเรียนนักศึกษาได้มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและเห็นคุณค่าของป่าตลอดถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ

๔.๔.๓.๔ ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านงกลาง

นายวิสัย บัพโต กล่าวว่า ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านงกลาง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านงกลางเกิดจิตสำนึกและเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชน แล้วนำไปสู่การการบริหารจัดการป่าชุมชนในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม จนสามารถอนุรักษ์ป่าชุมชนให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์และเกิดความยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๐๐}

นางราตรี หินโพธิ์ กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านงกลางได้อาศัยพระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโห เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และเจ้าคณะอำเภอหนองเรือ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ท่านได้เทศนาสั่งสอนให้ชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของป่าและให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ ผลที่เกิดจากการเทศนาและการนำพาของท่านในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า เช่น หลักธรรมว่าด้วยความกตัญญูแก่เวทีกี หลักธรรมว่าด้วยพรหมวิหาร ๔ เป็นต้น รวมไปถึงการประยุกต์ใช้พิธีการบวชพระในพุทธศาสนา โดยนำไปใช้กับพิธีการ

^{๑๙} นางสาวกัลยาณี สมท้าว, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านง, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๐} นายวิสัย บัพโต, กรรมการหมู่บ้าน, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

บวขต้นไม้ หรือบวขป่า ซึ่งก็สามารถสร้างจิตสำนึกที่ดีงามให้กับชาวบ้านได้ร่วมด้วยช่วยกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จนทำให้ป่าชุมชนบ้านกกกลางยังคงสภาพเป็นป่ามาจนทุกวันนี้^{๑๐๑}

นางกองแก้ว แพงมา กล่าวว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลางได้สร้างผลผลิตให้กับชาวบ้านกกกลาง และหมู่บ้านใกล้เคียงมานานหลายรุ่นแล้ว ก่อนหน้านี้ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย รวมไปถึงการตัดไม้เผาถ่านทั้งใช้ภายในครัวเรือนและนำไปขายเพื่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน แต่ในปัจจุบันชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์ในฐานะเป็นสาธารณประโยชน์หรือป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปบุกรุกหรือเข้าไปทำลายป่าให้เกิดความเสียหายได้อีก แต่ป่าชุมชนแห่งนี้ก็ยังให้ผลผลิตด้านอื่นๆ เช่น พืชผักชนิดต่างๆ ที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านก็สามารถเข้าไปเก็บหาของป่าเหล่านั้นนำมาเป็นอาหาร หรือนำไปขายเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนได้ ปัจจุบันก็ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็นิยมเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารและนำมาขาย เพราะชาวบ้านเชื่อว่า อาหารป่าจำพวกพืชผักที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชนมีความปลอดภัยจากสารเคมี ปราศจากการปนเปื้อนจากสารพิษต่างๆ จึงนิยมเข้าไปหาของป่ามาบริโภค และนำมาขายให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังต้องการพืชผักที่เกิดตามธรรมชาติในป่า^{๑๐๒}

ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง พบว่า ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลางแบ่งออกเป็น ๓ ด้านด้วยกัน คือ ๑) ด้านจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า นั่นคือชาวบ้านได้เห็นความสำคัญและคุณค่าของป่า ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาป่า และได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่ามาโดยตลอด ๒) ด้านการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งได้แก่ หลักความกตัญญูกตเวที และหลักพรหมวิหาร ๔ เป็นต้น โดยมีพระสงฆ์คือพระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโห เป็นผู้นำพาในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ ๓) ด้านผลผลิตจากป่าชุมชน กล่าวคือป่าชุมชนบ้านกกกลางได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านมานานหลายชั่วคนแล้ว ตั้งแต่รุ่นของปู่ ย่า ตา ยาย ในสมัยก่อนหน้านี้ชาวบ้านก็ได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตอยู่ ป่าแห่งนี้เป็นแหล่งรวมของปัจจัย ๔ สำหรับชาวบ้านมาเป็นเวลานาน และในปัจจุบันชาวบ้านก็นิยมไปหาของป่าในพื้นที่ป่าชุมชนมาบริโภคและนำมาจำหน่าย ซึ่งก็ถือว่าเป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลางได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านส่วนหนึ่ง ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการหาของป่ามาบริโภคหรือนำมาจำหน่ายเพื่อให้เกิดรายได้ภายในครัวเรือน

๔.๖ สรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น สามารถสรุปได้ดังนี้

แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น พบว่า เป็นแนวคิดที่นำหลักการทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพที่มีความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมี ป่าไม้ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความสมดุลของป่าไม้ เป็นต้น พุทธศาสนามีแนวคิดที่เอื้ออาหารต่อธรรมชาติ มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงธรรมชาติ โดยให้มีการดำรงชีวิตที่สอดคล้อง

^{๑๐๑} นางราตรี หินโพธิ์, ชาวบ้านกกกลาง หมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๒} นางกองแก้ว แพงมา, ชาวบ้านหมู่ ๒, สัมภาษณ์ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๑.

และกลมกลืนกับธรรมชาติ ดังจะเห็นได้ว่า มีการบัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการห้ามให้เหล่าสาวกทำลายต้นไม้อ่อนหรือป่าไม้ หากเป็นการกระทำที่เป็นไปในลักษณะที่เป็นการทำลายป่าไม้ ถือว่าเป็นการละเมิดพระวินัย เช่น มีบัญญัติว่า ภิกษุใดไปตัดหรือทำลายต้นไม้อ่อนโดยเจตนา ก็จะมีการปรับอาบัติแก่ภิกษุรูปนั้น นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หรือคุณค่าด้านการพัฒนาชีวิตทางกาย วาจา และใจให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดความรัก ความกตัญญู และความสำนึกในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุได้ตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนามาบูรณาการกับระบบนิเวศทางธรรมชาติให้เกิดเป็นรูปธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีคุณค่าและให้เกิดความยั่งยืนควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

ส่วนคุณค่าในเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า เป็นการศึกษาคุณค่าของหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ เนื่องจากพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเป็นกัลยามิตรต่อธรรมชาติ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั้นล้วนเป็นหลักธรรมและข้อบัญญัติที่เอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ทั้งนี้ เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นได้ให้ผลผลิตต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตมากมายเหลือคณานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการที่ป่าไม้ช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ช่วยปรับสภาพบรรยากาศ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแนวป้องกันลมพายุ เป็นแหล่งในการพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งที่ช่วยลดมลพิษทางอากาศ เป็นต้น การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาในทุกองค์ภาพล้วนเกิดในป่าทั้งสิ้น หลักธรรมและวินัยก็ล้วนแสดงและบัญญัติในป่า ฉะนั้นหลักธรรมและวินัยจึงเป็นไปเพื่อเอื้อต่อการเอื้อหนุนและเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ทั้งสิ้น และเมื่อสังคมมนุษย์ในปัจจุบันเห็นคุณค่าของป่าไม้น้อยลง จึงพาทำลายป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาเมื่อไม่มีป่าหรือป่าไม้ลดจำนวนลงมาก ภัยพิบัติที่เกิดจากผลพวงของการทำลายป่าไม้ก็เกิดขึ้นมากเท่าที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายไป ผู้ที่เดือดร้อนที่สุดก็คือสังคมมนุษย์นี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงระลึกรู้ถึงคุณค่าของพุทธศาสนาในการแก้วิกฤตป่าไม้ในเชิงนิเวศ เพื่อที่จะทำการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่คู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนั้น มีป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนที่สมบูรณ์แล้วจากกรมป่าไม้ ๒ แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี และป่าชุมชนบ้านหัวบึง ส่วนอีกหนึ่งแห่งคือป่าชุมชนบ้านกลางยังเป็นที่สาธารณประโยชน์อยู่ในช่วงศึกษาข้อมูลเพื่อดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ อย่างไรก็ตาม ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนี้ได้บริหารจัดการในฐานะเป็นป่าชุมชน โดยคนในชุมชนได้ร่วมกันบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ ทั้งการบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ผลการดำเนินการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเหล่านี้ได้รับการดูแลรักษา จนมีสภาพที่ค่อนข้างจะเป็นป่าสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติดั้งเดิม จนสามารถสร้างผลผลิตกลับคืนให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแหล่งน้ำ อาหารป่า การท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ เป็นต้น สิ่งดังกล่าวนี้ล้วนเกิดจากผลผลิตของป่าชุมชนที่ชาวบ้านแต่ละแห่งได้

ร่วมด้วยช่วยกันดูแลรักษา จนกลายเป็นสมบัติอันล้ำค่าประจำหมู่บ้านโดยมีชุมชนเป็นเจ้าของ และใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าไม่ร่วมกัน

รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง มีรูปแบบการสร้างเสริม ๓ ขั้นตอนด้วยกัน คือ ในขั้นตอนที่ ๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ ๒ การพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ ๓ เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วม เช่น คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน เป็นต้น โดยมีการแต่งตั้งชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน จึงทำให้ป่าชุมชนเกิดความเข้มแข็งในทุกๆ ด้าน และสิ่งที่เกื้อหนุนให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพราะหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้ช่วยกล่อมเกลาคิดใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญชาวบ้านได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ยืนยาวและยั่งยืนมาจนทุกวันนี้

ส่วนการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น พบว่า ชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ของชาติและวันสำคัญทางพุทธศาสนาด้วยการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ทางพระสงฆ์ยังใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า นั่นก็คือพิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์ได้นำผ้าจีวรไปห่มตามต้นไม้ใหญ่ยืนต้น เช่น ไม้พยุง ไม้ประดู่ และไม้เต็งรัง เป็นต้น ชาวบ้านซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วเมื่อเห็นพระสงฆ์เข้าไปทำพิธีบวชป่าก็เกิดความเคารพยำเกรงต่อป่าไม้ ไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ หรือทำลาย เพราะเกรงกลัวต่อบาป ด้วยการทำเช่นนี้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนทุกแห่งได้รับการดูแลจากพระสงฆ์และชาวบ้านมาเป็นอย่างดี และสามารถรักษาป่าชุมชนหรือป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้ไว้ได้สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชน พบว่า ชาวบ้านได้ใช้ผลผลิตจากป่าชุมชนหลายด้านด้วยกัน คือ ผลผลิตที่เกิดจากบ่อน้ำซับ ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากบ่อน้ำซับภายในพื้นที่ป่าชุมชนนี้ไปใช้ในการเกษตรทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ทำให้ชาวบ้านหวั้งไม่ขาดน้ำในการทำเกษตร สามารถทำนาหรือปลูกพืชผักได้ทุกฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านมีงานทำและสร้างรายได้กับครอบครัวตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้เข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืชผักต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน และผลที่เกิดจากป่าชุมชนอีกอย่างหนึ่งก็คือการท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ ซึ่งผลผลิตทางด้านนี้ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนอีกทางหนึ่ง

๔.๗ องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ได้ดังนี้

๑) แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น พบว่า เป็นแนวคิดที่นำหลักการทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพที่มีความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมี ป่าไม้ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความสมดุลของป่าไม้ เป็นต้น พุทธศาสนามีแนวคิดที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงธรรมชาติ โดยให้มีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ดังจะเห็นได้ว่า มีการบัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการห้ามให้เหล่าสาวกทำลายต้นไม้ หรือป่าไม้ หากเป็นการกระทำที่เป็นไปในลักษณะที่เป็นการทำลายป่าไม้ ถือว่าเป็นการละเมิดพระวินัย เช่น มีบัญญัติว่า ภิกษุใดไปตัดหรือทำลายต้นไม้โดยเจตนา ก็จะมีการปรับอาบัติแก่ภิกษุรูปนั้น นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หรือคุณค่าด้านการพัฒนาชีวิตทางกาย วาจา และใจให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดความรัก ความกตัญญู และความสำนึกในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุได้ตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนามาบูรณาการกับระบบนิเวศทางธรรมชาติให้เกิดเป็นรูปธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีคุณค่าและให้เกิดความยั่งยืนควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

คุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า เป็นการศึกษาค้นคว้าของหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ เนื่องจากพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเป็นกัลยามิตรต่อธรรมชาติ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั้นล้วนเป็นหลักธรรมและข้อบัญญัติที่เกื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นได้ให้ผลผลิตต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตมากมายเหลือคณานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาหารที่ป่าไม้ช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ช่วยปรับสภาพบรรยากาศ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแนวป้องกันลมพายุ เป็นแหล่งในการพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งที่ช่วยลดมลพิษทางอากาศ เป็นต้น การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาในทุกองคาพยพล้วนเกิดในป่าทั้งสิ้น หลักธรรมและวินัยก็ล้วนแสดงและบัญญัติในป่า ฉะนั้นหลักธรรมและวินัยจึงเป็นไปเพื่อเอื้อต่อการเกื้อหนุนและเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ทั้งสิ้น และเมื่อสังคมมนุษย์ในปัจจุบันเห็นคุณค่าของป่าไม้น้อยลง จึงพาทำลายป่าไม้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาตนเองเมื่อไม่มีป่าหรือป่าไม้ลดจำนวนลงมาก ภัยพิบัติที่เกิดจากผลพวงของการทำลายป่าไม้ก็เกิดขึ้นมากเท่าที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายไป ผู้ที่เดือดร้อนที่สุดก็คือสังคมมนุษย์นี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงระลึกรู้ถึงคุณค่าของพุทธศาสนาในการแก้วิกฤตป่าไม้ในเชิงนิเวศ เพื่อที่จะทำการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่คู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

๒) กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนั้น มีป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนที่สมบูรณ์แล้วจากกรมป่าไม้ ๒ แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี และป่าชุมชนบ้านหัวบึง ส่วนอีกหนึ่งแห่งคือป่าชุมชนบ้านกงกลางยังเป็นที่สาธารณประโยชน์อยู่ในช่วงศึกษาข้อมูลเพื่อดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ อย่างไรก็ตาม ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่งนี้ได้บริหารจัดการในฐานะเป็นป่าชุมชน โดยคนในชุมชนได้ร่วมกันบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ ทั้งการบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ผลการดำเนินการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเหล่านี้ได้รับการดูแลรักษา จนมีสภาพที่ค่อนข้างจะเป็นป่าสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติดั้งเดิม จนสามารถสร้างผลผลิตกลับคืนให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแหล่งน้ำ อาหารป่า การท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ เป็นต้น สิ่งดังกล่าวนี้ล้วนเกิดจากผลผลิตของป่าชุมชนที่ชาวบ้านแต่ละแห่งได้ร่วมด้วยช่วยกันดูแลรักษา จนกลายเป็นสมบัติอันล้ำค่าประจำหมู่บ้านโดยมีชุมชนเป็นเจ้าของ และใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าไม้ร่วมกัน

๓) รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง มีรูปแบบการสร้างเสริม ๓ ขั้นตอนด้วยกัน คือ ในขั้นตอนที่ ๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ ๒ การพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ และขั้นตอนที่ ๓ เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วม เช่น คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน เป็นต้น โดยมีการแต่งตั้งชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน จึงทำให้ป่าชุมชนเกิดความเข้มแข็งในทุก ๆ ด้าน และสิ่งที่เกื้อหนุนให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า หลักธรรมดังกล่าวประกอบด้วย ความกตัญญู ความเมตตา ความยำเกรง ความพอประมาณ และความสันโดษ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ได้ช่วยกล่อมเกลาจิตใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญทำให้ชาวบ้านได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ จึงได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนสืบถึงคนรุ่นหลังต่อไป

การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น พบว่า ชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ของชาติและวันสำคัญทางพุทธศาสนาด้วยการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ทางพระสงฆ์ยังใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า นั่นก็คือพิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์ได้นำผ้าจีวรไปห่มตามต้นไม้ใหญ่ยืนต้น เช่น ไม้พยุง ไม้ประดู่ และไม้เต็งรัง เป็นต้น ชาวบ้านซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วเมื่อเห็นพระสงฆ์เข้าไปทำพิธีบวชป่าก็เกิดความเคารพยำเกรงต่อป่าไม้ ไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ หรือทำลายเพราะเกรงกลัวต่อบาป ด้วยการทำเช่นนี้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนทุกแห่งได้รับการดูแลจากพระสงฆ์และชาวบ้านมาเป็นอย่างดี และสามารถรักษาป่าชุมชนหรือป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้ไว้ได้สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชน พบว่า ชาวบ้านได้ใช้ผลผลิตจากป่าชุมชนหลายด้านด้วยกัน คือ ผลผลิตที่เกิดจากบ่อน้ำซับ ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากบ่อน้ำซับภายในพื้นที่ป่าชุมชนนี้ไปใช้ในการเกษตรทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ทำให้ชาวบ้านไม่ขาดน้ำในการทำเกษตร สามารถทำนาหรือปลูกพืชผักได้ทุกฤดูกาล และทำให้ชาวบ้านมีงานทำและสร้างรายได้กับครัวเรือนตลอดทั้งปี นอกจากนี้ชุมชนทั้ง ๓ แห่งยังได้เข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืชผักต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน และผลผลิตอีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากป่าชุมชน นั่นคือการท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ ซึ่งทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนและทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายได้อีกทางหนึ่ง

๔) แนวความคิดที่เกิดจากองค์ความรู้การวิจัยนี้ เห็นว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธธรรมนั้น เพื่อให้มนุษย์เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงสภาพที่อุดมสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิมมากที่สุด และมนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติของป่าได้อย่างกลมกลืน โดยไม่คิดหรือกระทำการใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อความขัดแย้งกับระบบนิเวศของป่าไม้ แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าไม้เชิงพุทธธรรมนั้น จึงเป็นการรักษาความสมดุลของทรัพยากรป่าไม้ไว้ให้คงสภาพเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยการรู้จักใช้ป่าไม้ที่มีอยู่อย่างชาญฉลาด ประหยัด สมดุล และให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำรงชีวิตมนุษย์จริง ๆ

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์ของวิจัยคือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ (๒) เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และ (๓) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลของการวิจัยครั้งนี้ สามารถสรุปได้ตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ที่มาของการตั้งวัตถุประสงค์ข้อนี้ ผู้วิจัยได้สะท้อนให้เห็นปัญหาว่า ปัจจุบันสังคมโลกรวมไปถึงสังคมไทยมีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีอย่างมาก พร้อมกับมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้ที่เคยมีอย่างสมบูรณ์ถูกทำลายเพื่อสนองความต้องการในการใช้ปัจจัย ๔ ของมนุษย์ ผลทำให้ป่าไม้ลดลง อุทกภัยมีมากขึ้นในฤดูฝน หรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มีภาวะแห้งแล้งในฤดูแล้ง เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้กำลังเกิดขึ้นในทุกสังคม เป็นเหตุให้นักวิชาการรวมไปถึงผู้รู้ทั้งหลายได้พยายามหาแนวทางในการแก้ปัญหาโดยการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าขึ้น ในส่วนงานวิจัยนี้ได้เสนอผลการวิจัยที่เกิดจากการนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการแก้ปัญหา

ผลการวิจัย พบว่า นิเวศวิทยาเป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องธรรมชาติของพืชและสัตว์ หรือการจำแนกพืชและสัตว์เพื่อให้เห็นความเด่นชัดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งเป็นแนวคิดที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต เพราะในธรรมชาตินั้นจะประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ มากมาย เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนมีบทบาทที่แตกต่างกันไป จึงทำให้สภาวะหรือโครงสร้างของระบบธรรมชาติในบริเวณพื้นที่แต่ละแห่งแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม มนุษย์กับธรรมชาตินั้นถือได้ว่าเป็นของคู่กันและพึ่งพาอาศัยกันมาตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนมนุษย์ๆ จึงต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตอยู่ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติทั้งในอดีตและปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้วก็มาจากน้ำมือของมนุษย์ เพราะมนุษย์พยายามที่จะนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ เพื่อสนองตอบความต้องการที่ไม่รู้จักพอของมนุษย์ โดยที่มนุษย์เองก็ลืมไปว่ามีข้อจำกัดอยู่ตรงที่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์จึงได้กระทำการต่างๆ กับทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่คิดคำนึงถึงความเสียหายของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาก็คือทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกทำลายและร่อยหรอลงไปเรื่อยๆ และก่อให้เกิดผลกระทบที่สร้างความเสียหายในรูปแบบต่างๆ แก่สังคมมนุษย์อย่างมากมายดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงได้พากันหวนระลึกถึงความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้วว่า มนุษย์จะต้องเป็นฝ่ายเรียนรู้ที่

จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้ระบบนิเวศหรือทรัพยากรชาติมีความมั่นคงและยั่งยืน เพราะทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวมนุษย์นั้นสามารถในการสนับสนุนการดำรงชีวิตอยู่ของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย ความยั่งยืนของระบบนิเวศจึงขึ้นอยู่กับสังคมมนุษย์ที่จะต้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติในทางที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน โดยการคุ้มครอง ป้องกัน และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากป่าไม้ธรรมชาติ และในปัจจุบันก็มีหน่วยงานต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยด้วยก็ได้พยายามหาวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน และหนึ่งในวิธีการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ดีที่สุดก็คือหลักธรรมวินัยในพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่า นิเวศวิทยาเชิงพุทธ

นิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นระบบแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เน้นถึงการพึ่งอาศัยและการอำนวยความสะดวกซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ธรรมชาติ กล่าวคือพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งไปที่การขัดเกลาพฤติกรรม จิตใจ และฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้มองเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าสอนให้สาวกของพระองค์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติจนรู้และเข้าใจอย่างชัดเจนและตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืนแนบแน่น โดยมองว่ามนุษย์เกิดขึ้นโดยธรรมชาติทั้งทางร่างกายซึ่งประกอบไปด้วยขันธ์ ๕ และทางจิตใจ ซึ่งต่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ และอิงอาศัยกันอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างชัดเจน และเมื่อศึกษาในรายละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า พุทธศาสนากับหลักนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันตรงที่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติออกจากกัน หลักนิเวศวิทยาจะสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนพุทธศาสนาก็จะสอนให้มนุษย์มีความเมตตาต่อธรรมชาติ และให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตน การทำร้ายต่อธรรมชาติก็เสมือนกับทำร้ายตัวเอง เพราะจุดร่วมของมนุษย์กับธรรมชาติคือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การทำลายธรรมชาติสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น เช่น การทำลายป่าไม้ย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายหลายประการตามมา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วม ดินถล่ม การขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ การทำลายพันธุ์พืชและสัตว์ป่า เป็นต้น

ส่วนคุณค่าของนิเวศเชิงพุทธนั้น เป็นการศึกษาคุณค่าของพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ ทั้งนี้เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมากที่สุด นับตั้งแต่การก่อตั้งพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่หลักธรรม การสร้างองค์กรรมสงฆ์ การสร้างศาสนสถาน การกำหนดรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนา รวมไปถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธที่มีความใกล้ชิดและเกื้อกูลกับธรรมชาติทั้งที่เป็น มนุษย์ สัตว์ น้ำ ป่า และอากาศ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พระพุทธเจ้าทรงแสวงหาทางหลุดพ้นอยู่กับธรรมชาติ วิธีปฏิบัติที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อจะก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่าง มนุษย์ ป่าไม้ สัตว์ และน้ำ วิถีชีวิตของพระพุทธเจ้ากับเหล่าสาวกอยู่ร่วมกับธรรมชาติและได้รับประโยชน์สูงสุดของชีวิตจากธรรมชาติ โดยสอนให้มนุษย์ได้เข้าใจว่า มนุษย์เกิดมาจากธรรมชาติ ธรรมชาติให้ทุกสิ่งแก่มนุษย์ หากมนุษย์ทำความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับธรรมชาติ ธรรมชาติก็จะคืนกลับเท่ากับ

ความเปลี่ยนแปลงที่ธรรมชาติได้รับ และนำคำสอนเหล่านี้ไปสอนให้ประชาชนเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้แล้วนั้นล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริงที่ใคร่ปฏิบัติตามจะพบกับชีวิตที่เป็นปกติสุข เป็นชีวิตที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติป่าไม้

พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกดำเนินชีวิตอยู่กับป่า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ตั้งแต่พระองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ แสดงธรรม และที่ประทับ เป็นต้น ล้วนอยู่ท่ามกลางป่า พระธรรมและวินัยที่ทางสั่งสอนและบัญญัติไว้ก็เป็นไปเพื่อรักษาและเกื้อกูลต่อป่า ทรงห้ามภิกษุทำสิ่งที่เป็นการทำลายป่า เช่น การจุดไฟทำลายป่า ทรงห้ามภิกษุตัดต้นไม้ เพื่อไม่ให้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เพื่อเป็นการเป็นการช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างกว้างขวาง และช่วยป้องกันการเกิดมลพิษทางอากาศอีกด้วย สิ่งที่กำลังมานี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของหลักธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและบัญญัติไว้นั้น ล้วนเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ตลอดถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งสิ้น

๕.๑.๒ กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

วัตถุประสงค์ข้อนี้เกิดจากองค์ประกอบภายในคือชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน และภายนอกคือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชน ๒ ลักษณะคือ ป่าชุมชนที่ได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนของกรมป่าไม้แล้ว และป่าชุมชนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ เช่น ที่สาธารณะประโยชน์ เป็นต้น ซึ่งป่าชุมชนทั้ง ๒ ลักษณะนี้ มีชุมชนเข้าไปบริหารจัดการป่าไม้โดยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการร่วมกันคือ ๑) เพื่อการจัดการป่าไม้โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการบริหาร ๒) เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในชุมชนนั้นๆ และ ๓) เพื่อบริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยยึดเป้าหมายในการดำเนินการ คือ ๑) เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไม้ให้อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ๒) เพื่อเป็นแหล่งอาหารและแหล่งไม้ใช้สอยของคนในชุมชน และ ๓) เพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอผลสรุปของการวิจัยของการทำดำเนินการป่าชุมชนที่กำหนดไว้ในพื้นที่การวิจัยทั้ง ๓ แห่ง ดังนี้

๕.๑.๒.๑ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี

ป่าชุมชนบ้านโคกสี หรือป่าไม้โคกหนองหว่า เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลโคกสีได้อาศัยผลผลิตที่เกิดจากป่าไม้แห่งนี้ในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลาช้านาน อันแสดงให้เห็นว่าป่าไม้แห่งนี้ได้รับการดูแลรักษาจากชาวบ้านโคกสีในรูปแบบของการบริหารจัดการจากรุ่นต่อรุ่นสืบต่อกันมา ผู้วิจัยจะได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี ดังนี้

๑) การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสี

ผลของการวิจัย พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนได้ดำเนินการโดยอาศัยปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกในการบริหารจัดการป่าชุมชนคือ ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น โดยอาศัยชาวบ้านในชุมชนร่วมกันบริหารจัดการป่า และนอกจากนี้ได้อาศัยกฎระเบียบต่างๆเพื่อเป็นข้อปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมีกระบวนการ คือ ๑) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๖ – ๒๕๖๐ เพื่อให้เข้า

มา มีบทบาทในการดูแลป่าชุมชนและกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนร่วมกัน ๒) มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ๓) มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบของคณะกรรมการป่าชุมชน โดยใช้แนวทางการลงโทษจากระเบียบป่าชุมชนที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่างขึ้น ๔) มีกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มในพื้นที่ป่าชุมชน โดยคณะกรรมการเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรม ๕) มีการแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่าไม้โดยคณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับประชาชนรวมกลุ่มกันช่วยแผ้วถางวัชพืชเพื่อบำรุงรักษาป่า ๖) มีการจัดเวรยามควบคุมการดูแลรักษาป่าเพื่อมิให้ผู้ใดเข้ามาลักลอบตัดไม้ ๗) มีการจัดทำแนวป้องกันไฟป่าโดยความร่วมมือของชาวบ้านทุกคน ๘) มีการจัดทำเสาหลักแนวเขตเพื่อแสดงขอบเขตของป่าชุมชนที่แน่นอนและคงทน และ ๙) การจัดทำป้ายรณรงค์ป้องกันป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าและหวงแหนทรัพยากรอันมีค่าที่มีอยู่ในชุมชน

๒) การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านโคกลี

ผลการวิจัย พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโคกลี ได้ดำเนินการในการบำรุงและฟื้นฟูป่า โดยการจัดกิจกรรมการปลูกป่าและการปลูกป่าเสริมในวันสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นทุนที่ได้ในการจัดกิจกรรมเพื่อการบำรุงและฟื้นฟูป่านี้ โดยการสนับสนุนของกรมป่าไม้และ หน่วยงานของรัฐ เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบลโคกลี เป็นต้น นอกจากนี้ทางคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโคกลียังได้มีการฟื้นฟูภูมิทัศน์ของป่าไม้ โดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่ยังเหลืออยู่ให้คงสภาพที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด เช่น มีการติดป้ายรณรงค์เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในลักษณะต่างๆ หรือมีการทำถนนรอบพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อให้ทราบชัดถึงขอบเขตระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนกับพื้นที่ชาวบ้านทั่วไป และที่สำคัญการสร้างถนนรอบพื้นที่ป่าชุมชนยังช่วยให้เกิดความสะดวกในการสำรวจหรือการศึกษาระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชนอีกด้วย

๓) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านโคกลี

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านโคกลีเป็นป่าไม้ธรรมชาติที่ยังเหลืออยู่ในบริเวณพื้นที่ตำบลโคกลี ชาวบ้านได้อาศัยผลผลิตจากป่าชุมชนแห่งนี้มาเป็นเวลานานพร้อมๆ กับการตั้งหมู่บ้านโคกลี แต่ก่อนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ ชาวบ้านก็เข้าไปบุกรุก หรือตัดไม้เผาถ่านรวมไปถึงการเข้าไปหาของป่ามาบริโภคทั้งในครัวเรือนและนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน ทำให้ป่าแห่งนี้มีสภาพเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด แต่หลังจากชุมชนได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว ทำให้การบริหารจัดการป่ามีความรัดกุมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้ คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน คือ ๑) ใช้ประโยชน์ในการบริโภค ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บผลผลิตภายในป่าชุมชนมาบริโภคได้ ๒) ใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปจัดพิธีกรรมตามความเชื่อในป่าชุมชนได้เช่น เช่น พิธีบวชป่า เป็นต้น ๔) ใช้ประโยชน์ในการนำสัตว์เลี้ยงไปหากินได้เฉพาะพื้นที่บางส่วนของป่าที่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเท่านั้น และ ๕) ใช้ประโยชน์สำหรับเป็นพื้นที่เขตอุทยาน ซึ่งชาวบ้านในตำบลโคกลีใช้ป่าชุมชนเป็นเขตหวงห้ามในการตัดไม้ทำลายป่า และห้ามล่าสัตว์ใดๆ ทั้งสิ้น

๔) คุณค่าในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านโคกลี

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านโคกลีได้สร้างคุณค่าให้แก่ชาวบ้านมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในปัจจุบันสามารถแบ่งคุณค่าที่ได้จากการอนุรักษ์ป่าชุมชน ๓ ด้าน คือ ด้านจิตใจ เกิดจากที่ชาวบ้านได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระสงฆ์คือพระครูสิริสารธรรม หรือหลวงปู่บ้านโคกลี ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อศรัทธาและนำคำสอนของท่านมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น เรื่องความสามัคคี และเรื่องความกตัญญู เป็นต้น ด้านสังคม ชาวบ้านได้ร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านในหลายด้าน รวมถึงการให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วย จะเห็นได้จากชาวบ้านให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการเข้าร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่มาขอใช้พื้นที่ป่าชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ เป็นจัน และ ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนบ้านโคกลีได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านมานานหลายรุ่นแล้ว โดยเฉพาะปัจจุบันได้มีชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่ามาบริโภคและนำมาขาย ทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจขึ้น นั่นคือทำให้ชาวบ้านลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้จากการนำของป่าไปขาย จึงทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจขึ้น ภายในชุมชนบ้านโคกลีและหมู่บ้านใกล้เคียง

๕.๑.๒.๒ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ป่าชุมชนบ้านหัวบึง เป็นไม้ธรรมชาติที่ค่อนข้างจะมีความสมบูรณ์ถึง ๘๘ % ทั้งยังเป็นป่าไม้ที่ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านหลายด้านด้วยกัน เช่น เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ทั้งบริโภคและอุปโภค เป็นแหล่งผลิตปัจจัย ๔ ที่สำคัญของชาวบ้าน และเป็นแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศที่สำคัญของจังหวัดขอนแก่น ชุมชนมีการบริหารจัดการที่ค่อนข้างที่จะเป็นระบบ จนทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์นานาชนิด ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

๑) การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านหัวบึงมีการดำเนินการไปตามขั้นตอนการขออนุมัติจัดตั้งป่าชุมชน โดยในขั้นแรกชาวบ้านได้ช่วยกันรักษาป่าไม้ไว้เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิมเพื่อป้องกันชาวบ้านเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่า หรือทำลายโดยการแผ้วถาง เผา เป็นต้น แต่การดำเนินการของชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้ผลมากนัก ต่อมาชาวบ้านโดยผู้นำชุมชนพร้อมด้วยชาวบ้านได้ดำเนินการขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชน โดยดำเนินการไปตามข้อระเบียบการขอจัดตั้งป่าชุมชนของกรมป่าไม้ เริ่มตั้งแต่ (๑) การยื่นขอไปตามหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ (๒) การลงมาตรวจสอบของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ (๓) การอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้ และ (๔) การติดตามประเมินผลการดำเนินงานบริหารจัดการป่าชุมชนในทุก ๕ ปี ซึ่งถ้ามีการดำเนินการไปตามเป้าหมายของการจัดตั้งป่าชุมชนก็จะได้รับการพิจารณาในการต่ออายุโครงการป่าชุมชนให้กับหมู่บ้านนั้นๆ ต่อไป ในส่วนของป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้มีการดำเนินการไปตามกระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนทุกประการ จึงทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสมบูรณ์คงสภาพหนาแน่นด้วยป่านานาพันธุ์และระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด

๒) การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีการจัดภูมิทัศน์ทั้งภายนอกและภายในพื้นที่ป่า มีป้ายบอกสถานที่สำคัญต่างๆ ภายในพื้นที่ป่า ซึ่งนอกเหนือจากการอนุรักษ์บำรุงฟื้นฟูป่าให้คงสภาพที่มีความสมบูรณ์เชิงนิเวศแล้ว ป่าชุมชนแห่งนี้ยังเป็นแหล่งอาหารของชุมชนและหมู่บ้านภายในตำบล

ทรายมูลอีกด้วย ภายในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนี้ยังมีบ่อน้ำซับที่มีน้ำตลอดทั้งปี ชาวบ้านได้ใช้แหล่งน้ำแห่งนี้ในการเกษตรทั้งหน้าฝนและหน้าแล้ง นี่แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์บำรุงพื้นที่ป่าแห่งนี้ให้คงสภาพเป็นป่าธรรมชาติอยู่ใจกลางตำบลทรายมูล ภายในพื้นที่ป่ามีความชื้นและมีสัตว์ต่างๆ อาศัยอยู่มากมาย คณะกรรมการป่าชุมชนและผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็งมากในการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ ชาวบ้านหัวบึงมีความผูกพันกับป่าชุมชน มีการจัดกิจกรรมหลายอย่างที่เชื่อมความเชื่อกับป่าชุมชน ดังนั้นป่าชุมชนหัวบึงจึงกลายเป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือคู่ไปกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในชุมชน ความเคารพและความศักดิ์สิทธิ์ของศาลปู่ตาที่ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ป่าชุมชนนี้เอง ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะทำอะไรผิดต่อป่าไม้แห่งนี้ ซึ่งก็ถือว่าเป็นการบำรุงรักษาป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

๓) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างผลผลิตให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์หลายด้านด้วยกัน คือ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ชุมชนในฐานะเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรม และ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งศึกษาพืชพันธุ์และสัตว์ป่า นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งพืชสมุนไพร ซึ่งป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีพืชประเภทสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้บำบัดโรคได้ แต่จะต้องศึกษาให้รู้ชัดว่าถึงส่วนต่างๆ ของพืชในแต่ละชนิดในพื้นที่ป่าว่า จะใช้ส่วนใดได้บ้าง เช่น ลำต้น แก่น ใบ หัว เหง้า ราก กระจี้ เปลือก เมล็ด ผล ดอก เกสร เป็นต้น ส่วนมากที่พบในพื้นที่ป่าชุมชน คือ เถาเครือ หัวเหง้า ผัก เห็ด และต้นไม้ เป็นต้น ในการใช้ประโยชน์จากป่านี้ ผู้นำชุมชนบ้านหัวบึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการควบคุมการหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ให้เป็นไปในลักษณะที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศอันเหตุให้ป่าชุมชนเกิดความเสียหายหรือถูกทำลาย

๔) คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างคุณค่าให้กับชาวบ้าน ๓ ด้านด้วยกัน คือ (๑) ด้านจิตใจ ทำให้ชาวบ้านหัวบึงเกิดความสำนึก และเห็นความสำคัญของการรักษาป่าไม้ไว้ การที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ได้อย่างยั่งยืนจะต้องเกิดจากจิตใจก่อน โดยการเรียนรู้คุณค่าของป่าไม้วามีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างไร เมื่อรู้คุณค่าที่แท้จริงแล้วก็จะทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้แล้วจะช่วยรักษาป่าไม้ไว้ได้ในระยะยาวจากรุ่นต่อรุ่น (๒) ด้านสังคม ชาวบ้านมีความเชื่อต่อศาลปู่ตา และเห็นคุณค่าของป่าไม้ที่ให้คุณประโยชน์ต่อชาวบ้าน จึงได้พากันจัดพิธีเลี้ยงศาลปู่ตาทุกๆ ปี และแสดงความกตัญญูต่อป่าไม้โดยการไม่เข้าไปบุกรุกทำลาย หรือก่อให้เกิดความเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่งต่อป่าไม้ชุมชน จนกลายเป็นคติความเชื่อและถือปฏิบัติต่อศาลปู่ตาและป่าไม้ชุมชนมาจนกระทั่งปัจจุบัน และ (๓) ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านหลายทางด้วยกันคือ ด้านเกษตร ชาวบ้านได้อาศัยบ่อน้ำซับในพื้นที่ป่าชุมชนในการทำเกษตรทั้งฤดูฝนและฤดูแล้งทำให้ชาวบ้านรายได้ตลอดทั้งปี ด้านอาหาร ชาวบ้านได้อาศัยพื้นที่ป่าชุมชนในการเข้าไปหาของป่าเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน เหลือจากการบริโภคก็นำไปขายทำให้เพิ่มรายได้ในครัวเรือน และด้านการท่องเที่ยว ชาวบ้านมีรายได้ที่เกิดจากการเข้าเยี่ยมชมป่าไม้ชุมชน ถึงจะยังมีนักท่องเที่ยวไม่ค่อยมากนัก แต่ส่วนมากก็มาเป็นกลุ่ม เช่น

กลุ่มของนักเรียน กลุ่มของนักศึกษา และกลุ่มของผู้สนใจทั่วไป ทำให้ชาวบ้าน และผู้นำเที่ยวชมป่าไม้ ชุมชนได้มีรายได้ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

๕.๑.๒.๓ กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจาก กรมป่าไม้ ป่าแห่งนี้มีชื่อเรียกว่า ป่าสาธารณประโยชน์โคกสะแบง มีพื้นที่จำนวน ๓๕ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา และรวมทั้งพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ในบริเวณสำนักสงฆ์ซึ่งมีเนื้อที่ติดกันอีกประมาณ ๕๕ ไร่เศษ รวมป่าสาธารณประโยชน์ที่ชุมชนบ้านกกกลางใช้ประโยชน์และบริหารจัดการร่วมกันประมาณ ๙๐ ไร่ ๒ งาน ๒๕ ตารางวา ผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการบริหารจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ของ ชุมชนบ้านกกกลาง ดังนี้

๑) การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ มีกระบวนการ บริหารจัดการโดยในช่วงเริ่มต้นมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นแกนนำในการอนุรักษ์ ป่า ต่อมาผู้นำชุมชนในระดับต่างๆ ได้ร่วมกันดำเนินการขอการรังวัดเพื่อออกหนังสือสำหรับที่หลวง โดยมีวัตถุประสงค์หลักๆ ๕ ประการคือ ๑) เพื่อกำหนดขอบเขตหรือแนวเขต ปักหลักเขตที่ดิน ปักหลักเขตที่สาธารณประโยชน์ และปักแผ่นป้ายชื่อที่สาธารณประโยชน์ ๒) เพื่อให้ทราบตำแหน่งที่ตั้ง ขนาดรูปร่าง และเนื้อที่ดินที่ถูกต้องของที่สาธารณประโยชน์ต่างๆ ๓) เพื่อป้องกันการบุกรุกเข้าทำ ประโยชน์โดยไม่ถูกกฎหมายและลดข้อพิพาทเรื่องแนวเขตที่ดิน ๔) เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการ ค้ำครอง และดูแลรักษาให้คงอยู่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมตลอด โดยมุ่งหวังให้ประชาชนเกิดความ สำนึกในการช่วยดูแลรักษาที่สาธารณประโยชน์ และ ๕) เพื่อออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงไว้เป็น หลักฐาน และการดำเนินการดังกล่าวนี้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่เพื่อช่วยให้ ข้อมูลและอำนวยความสะดวกต่อการรังวัด คือ ๑) ระวางชี้แนวเขตที่ดินข้างเคียงที่มีแนวเขตติดต่อกับที่ สาธารณประโยชน์อย่างถูกต้อง ไม่นำรังวัดรुकล้ำที่สาธารณประโยชน์ ๒) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการใช้ ประโยชน์ ขอบเขต และแนวเขตที่สาธารณประโยชน์ที่ถูกต้องและข้อมูลเกี่ยวกับการบุกรุกเข้าทำ ประโยชน์ หรือการรุกล้ำแนวเขตที่สาธารณประโยชน์ ๓) สอดส่องดูแลไม่ให้เกิดการทุจริต เพื่อหา ประโยชน์จากที่สาธารณประโยชน์ของเจ้าหน้าที่หรือผู้ไม่หวังดี และ ๔) ให้ข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมใน การป้องกันดูแลรักษา และยุติข้อพิพาทต่างๆ ตามโอกาสและความเหมาะสม

๒) การบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง หรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง เป็น ป่าเก่าดั้งเดิมที่บรรพบุรุษได้ช่วยกันอนุรักษ์ไว้ ปัจจุบันนอกเหนือจากผู้นำชุมชนแล้ว ยังมีองค์การ บริหารส่วนตำบลบ้านกงได้ช่วยสนับสนุนงบประมาณในการบำรุงและฟื้นฟูป่าแห่งนี้ เพราะป่าแห่งนี้ยัง ไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้จึงไม่มีงบประมาณสนับสนุนจากกรมป่าไม้ อาศัยเพียงชาวบ้านและ งบประมาณส่วนหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกงในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการ อนุรักษ์ป่าหรือบำรุงฟื้นฟูป่า เช่น การทำแนวป้องกันไฟ การปักแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชน และการซื้อ พันธุ์พืชไม้ในการปลูกป่าในพื้นที่ยังขาดความสมบูรณ์ นอกเหนือจากการบำรุงฟื้นฟูป่าทางกายภาพ แล้ว ยังต้องมีการบำรุงฟื้นฟูจิตใจชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของป่าชุมชนด้วย เมื่อชาวบ้านมีความรู้ มีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของป่าชุมชนแล้ว พวกเขาก็จะให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม

ต่างๆ ร่วมกับผู้นำชุมชนในการบำรุงฟื้นฟูป่า รวมไปถึงการร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในด้านต่างๆ อย่างเต็มที่

๓) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านกกกลางมานานทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยเฉพาะคนรุ่นก่อนได้อาศัยประโยชน์จากป่าแห่งนี้โดยตรงในการดำรงชีวิต นั่นคือ ปัจจัย ๔ แม้ปัจจุบันก็มีชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมเข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน หรือนำมาขาย เพราะพืชผักที่เกิดเองตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าปราศจากสารเคมี มีความปลอดภัยต่อร่างกาย ส่วนประโยชน์โดยอ้อมนั้น จะเห็นได้จากความร่มรื่นของป่า เมื่อป่ามีความร่มรื่นหรือมีความสมบูรณ์ระบบนิเวศก็จะตามมา และจะทำให้พื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ผักต่างๆ ฉะนั้นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลาง จึงเป็นเรื่องของการหาอาหารป่า การหาสมุนไพร หรือใช้ป่าไม้เป็นที่ซบหน้า ใช้เป็นแหล่งเพิ่มปริมาณออกซิเจนในบรรยากาศ รวมไปถึงใช้เป็นแหล่งรักษาพันธุกรรมของพืชและสัตว์ด้วย

๔) คุณค่าในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลางหรือป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบงนี้มีมานานไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ กว่าปี ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตมาโดยตลอด ฉะนั้นคุณค่าที่เกิดจากป่าแห่งนี้จึงมีมาก ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้เสนอคุณค่า ๓ ด้านคือ ๑) ด้านจิตใจ เกิดจากการที่ชาวบ้านได้สำนึกในคุณบุญของป่าไม้ที่ให้ผลผลิตทางธรรมชาติในลักษณะต่างๆ ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงตามหลักปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ๒) ด้านสังคม การร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ของชาวบ้านกกกลาง และส่วนงานต่างๆ ทำให้ชุมชนเกิดการรวมตัวในการร่วมทำกิจกรรมเพื่อกอนุรักษ์ป่า และใช้เป็นสถานที่พบปะกันทำกิจกรรมของคนทั่วไป และ ๓) ด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนแห่งนี้ทำให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยที่ชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน กล่าวคือ ธรรมชาติของป่านั้นถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารชั้นยอดมาแต่ครั้งโบราณ ชาวบ้านได้เข้าไปหาของป่าซึ่งส่วนมากจะเป็นพวกพืชผักชนิดต่างๆ ที่เกิดตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน นำมาเป็นอาหารในครัวเรือน และนำมาขายให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน และเสริมรายได้ให้กับครัวเรือน ซึ่งก็ถือว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจที่เกิดจากผลผลิตของป่าชุมชนบ้านกกกลาง

๕.๑.๓ การเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

การลงพื้นที่ศึกษาวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ในแต่ละพื้นที่ ผู้วิจัยได้เสนอผลในการบริหารจัดการป่าชุมชนโดยการสร้างรูปแบบและการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง ๓ แห่ง ดังนี้

๕.๑.๓.๑ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีพื้นที่ค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับป่าชุมชนบ้านหัวบึงและป่าชุมชนบ้านกกกลาง แต่การบริหารจัดการก็เป็นไปตามรูปแบบของระเบียบกรมป่าไม้ที่ว่าด้วยการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งทำให้ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีสภาพสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้หลากหลายชนิด รวม

ไปถึงการดำเนินการในการป้องกันและรักษาดูแลด้วยรูปแบบต่างๆ จนป่าไม้มีความปลอดภัยจากการเข้าไปบุกรุกหรือทำลายของชาวบ้าน ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี ดังนี้

๑) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีหลายวิธีด้วยกัน เริ่มตั้งแต่การเห็นปัญหาเกี่ยวกับป่าชุมชนมีสภาพขาดความสมบูรณ์ ระบบนิเวศเสียหาย ชาวบ้านบุกรุกทำลายป่า ชาวบ้านมองไม่เห็นความสำคัญของป่าไม้ เป็นต้น ชาวบ้านโดยการนำของนายสุคัท เก้งโทน กำนันบ้านโคกสีในขณะนั้น จึงได้ประชุมผู้นำหมู่บ้าน และให้แต่ละหมู่บ้านในตำบลโคกสีประชาสัมพันธิ์ให้ประชาชนได้รับทราบถึงปัญหาของป่าชุมชนและการอนุรักษ์ป่าชุมชน แล้วสร้างเครือข่ายในชุมชนชุมชนเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนแล้วดำเนินการในรูปแบบต่างๆ เช่น การปลูกป่า การบำรุงป่า การป้องกันไฟป่า อาสาสมัครเฝ้าระวังป่า การลาดตระเวน การจัดทำป้ายโครงการ จัดทำระเบียบ กติกา เป็นต้น รูปแบบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านที่ไม่ค่อยได้รับข่าวสารอย่างเป็นทางการให้รับทราบ โดยการสร้างจิตสำนึกให้เขาเหล่านั้นได้เข้าใจว่า ป่าคือทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เมื่อสร้างจิตสำนึกเกิดขึ้นแก่ชาวบ้านแล้วก็จะทำให้เขาช่วยกันดูแลป่าไม้ และแสดงความเป็นเจ้าของร่วมกันในอนุรักษ์ป่าไม้

๒) การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ผลการวิจัย พบว่า การส่งเสริมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีนั้นต้องอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอก มาช่วยกันสนับสนุนในกิจกรรมต่างๆ และในขณะเดียวกันก็สร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านรักและหวงแหนป่า โดยการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย และกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ได้ผลในการอนุรักษ์ป่าคือกิจกรรมการบวชป่า หรือการบวชต้นไม้ ที่มาของการบวชป่า นั้น ประยุกต์มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สภาพของต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนา มาปรับใช้ในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า ส่วนขั้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ในการบวชต้นไม้ นั้นส่วนมากจะเน้นต้นไม้ที่ขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อม เมื่อทำการบวชต้นไม้แล้วต้นไม้นั้นก็ไมถูกรบกวนจากชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าผืนป่าที่ผ่านพิธีบวช เป็นเสมือนดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าผู้ใดก็ไม่อาจเข้าไปทำลายได้ ทำให้ต้นไม้มีโอกาสคืนความชุ่มชื้นแก่แผ่นดินได้เต็มที่

๓) อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ผลการวิจัย พบว่า ก่อนหน้าที่จะมีการขอเสนอจัดตั้งเป็นป่าชุมชน และได้รับการอนุมัติเมื่อปี ๒๕๕๖ ป่าชุมชนแห่งนี้ได้ถูกบุกรุกทำลายโดยชาวบ้านเพื่อหาที่ทำกิน และพื้นที่ส่วนหนึ่งถูกแบ่งให้หน่วยงานรัฐใช้ จึงทำให้พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งถูกแบ่งออกไป และปัญหาอีกอย่างหนึ่งคือชาวบ้านมักจะไปหาของป่า และเผาทำลายเพื่อให้พืชผักเกิดขึ้น และมีการตัดไม้ต้นเล็กๆ ไปทำฟืนและเผาถ่านใช้ในครัวเรือน ทำให้ป่าไม้แห่งนี้เติบโตไม่ทัน ถึงแม้ปัจจุบันชาวบ้านจะหยุดเผาป่าและตัดไม้ไปทำฟืนและเผาถ่านแล้วโดยการจัดตั้งเป็นป่าชุมชน แต่ก็ยังขาดงบประมาณในการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพราะเนื้อที่ป่าชุมชนค่อนข้างมากถึง ๑๓๕ ไร่เศษ จึงจำเป็นต้องใช้งบประมาณในการดำเนินการในกิจกรรมการต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การปลูกป่าเสริม การป้องกันรักษา การดูแลโดย

การลงไปตรวจตราเฝ้าระวัง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ล้วนใช้งบประมาณ แม้จะใช้งบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ การบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโคกสีจึงค่อยต่อเนื่อง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชาวบ้านก็มีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของป่าไม้ชุมชนจึงช่วยกันรักษาดูแลป่าไม้แห่งนี้เป็นอย่างดี

๔) ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสี

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนมีความสมบูรณ์หนาแน่นมากขึ้น เมื่อป่ามีความสมบูรณ์ก็จะกลายเป็นแหล่งอาหารชั้นยอดสำหรับชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านได้รับผลผลิตจากป่าก็ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกหวงแหนป่า เห็นความสำคัญของป่าชุมชน เพราะชุมชนส่วนใหญ่ของบ้านโคกสีอยู่ใกล้ป่าและได้อาศัยป่า การเห็นประโยชน์ที่ได้จากป่าจึงมีลักษณะเป็นประโยชน์ทางตรงที่เกิดขึ้นในทันทีมากกว่าประโยชน์ทางอ้อม ประโยชน์ดังกล่าวโดยส่วนใหญ่จะมุ่งความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ ชาวบ้านโดยส่วนมากจะใช้ประโยชน์จากป่าเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว หรือถ้าจะกล่าวในเชิงของผลที่ได้จากการผลิตของป่าไม้แล้ว อาจกล่าวได้ว่า ทุกส่วนของต้นไม้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งสิ้น โดยใบและกิ่งอ่อนใช้เป็นอาหารของสัตว์ กิ่งไม้ใช้ทำฟืน ส่วนกิ่งที่มีหนามอาจใช้เป็นรั้ว ใบ ลำต้น ยอดอ่อน และผลใช้เป็นอาหาร ดอกและเปลือกใช้ทำเป็นยาสมุนไพรหรือใช้เป็นสีย้อม รากใช้เป็นยาสมุนไพรหรือประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สำหรับตกแต่งบ้าน เนื้อไม้ใช้ในการก่อสร้าง เป็นต้น แต่ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านโคกสีได้ให้ผลผลิตจากพืชพันธุ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาเพื่อมารับประทานเป็นอาหารในครัวเรือนและนำมาขายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัวได้

๔.๑.๓.๒ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ป่าชุมชนบ้านหัวบึง เป็นป่าไม้ที่ได้รับการอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิมที่หนาแน่นไปด้วยต้นไม้ นานานาพันธุ์ พืชผักมากชนิดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติค่อนข้างจะมีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งสัตว์นานาชนิดได้เข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก และชาวบ้านได้ประกาศให้พื้นที่ป่าชุมชนเป็นเขตอภัยทานสำหรับสัตว์ต่างๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ นอกจากนี้ยังมีการจัดโครงการให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและแหล่งศึกษาระบบนิเวศของพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานและเยี่ยมชม นี้แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านหัวบึงได้ประสบความสำเร็จจนเป็นที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ ที่มีความสนใจทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลของการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง ดังนี้

๑) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงนอกเหนือจากการดำเนินการตามรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนของกรมป่าไม้แล้ว ยังมีการสร้างรูปแบบ ๓ ขั้นตอนด้วยกันคือ ในขั้นตอนที่ ๑ เป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ ๒ เป็นการพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ ๓ เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ชาวบ้านหัวบึงได้มีส่วนร่วมกันให้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วมกันถึง ๕ ชุดด้วยกัน คือ คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการ

กรรมฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวบึงเข้ามาจับบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน จึงทำให้ชุมชนบ้านหัวบึงเกิดความเข้มแข็งในทุกๆ ด้าน

๒) การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงค่อนข้างจะมีความสมบูรณ์เพราะเป็นป่าไม้ชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์มานาน ดังนั้นการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าจึงเป็นไปในลักษณะของการปลูกต้นไม้แซมในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งก็จะมีหน่วยงานต่างๆ มาร่วมกิจกรรมในการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญต่างๆ ของชาติและศาสนา นอกจากนี้ยังพบว่า การเสริมสร้างการปลูกป่ามีการบวชป่าด้วย ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าต้นไม้ใหญ่มีการนำผ้าจีวรหรือผ้าหลากสีมาผูกติดไว้กับต้นไม้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าต้นไม้เหล่านี้ได้รับการบวชแล้ว ซึ่งก็ได้ผลเพราะชาวบ้านแทนที่จะมาบุกรุกป่าเพื่อตัดต้นไม้กลับมาให้ความเคารพต้นไม้แทน และในพื้นที่รอบๆ ป่าชุมชน ชาวบ้านได้มีการป้องกันการบุกรุกหรือการทำลายป่าในอนาคต โดยมีการนำเสาปักตลอดแนวของพื้นที่ป่า มีการทำแนวป้องกันไฟป่า และมีการติดป้ายประชาสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบป่าชุมชนแห่งนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมป่าไม้แล้ว ใครเข้าไปบุกรุกหรือทำลายด้วยวิธีใดๆ ที่ทำให้ป่าเกิดความเสียหายถือว่ามีความผิดตามกฎหมาย ในลักษณะดังกล่าวมานี้ ถือว่าเป็นการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงอีกรูปแบบหนึ่ง

๓) อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีปัญหาในเรื่องของงบประมาณที่ค่อนข้างจะล่าช้าในแต่ละปี และไม่เพียงพอต่อการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพราะการจัดกิจกรรมแต่ละอย่างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้นต้องใช้งบประมาณทั้งนั้น น้อยบ้าง มากบ้างขึ้นอยู่กับโครงการนั้นๆ เช่น การปลูกป่าก็ต้องใช้งบประมาณในการซื้อกล้าไม้ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีอาหาร น้ำ และเครื่องใช้สำหรับดำเนินการ ถ้าขาดงบประมาณหรือมีงบประมาณน้อยก็ทำให้การดำเนินการขาดสภาพคล่อง นอกจากนี้ ยังพบว่า มีชาวบ้านบางส่วนไม่ค่อยให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเท่าไร เพราะคิดว่าไม่ได้ใช้ผลประโยชน์จากป่าชุมชน หรือบางทีก็อ้างว่าต้องทำมาหากิน ไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรม ซึ่งก็ถือว่าเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของชุมชน และยังพบอีกว่า ปัจจุบันชาวบ้านมีความทันสมัยมากขึ้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ การใช้ชีวิตที่ต่างจากคนรุ่นก่อนที่ต้องพึ่งอาศัยป่า แต่คนรุ่นใหม่มักจะไม่ต้องทำงานอยู่บ้าน เข้าไปเรียนหนังสือไม่เมืองบ้าง ออกไปทำงานนอกบ้านบ้าง จึงทำให้การดำรงชีวิตไม่ได้ผูกพันอยู่กับป่า ไม่ค่อยได้เข้าป่าไปหาอาหาร แต่มักจะซื้ออาหารสำเร็จรูปมาทานแทน หรือซื้ออาหารจากท้องตลาดมาปรุงทาน จึงทำให้คนเหล่านี้เห็นคุณค่าของป่าน้อยลง เมื่อเปรียบเทียบกับคนรุ่นเก่า คนเหล่านี้จึงไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งก็ถือว่าเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

๔) ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึง

ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านได้ใช้ผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านหัวบึงหลายด้านด้วยกัน คือ ผลผลิตที่เกิดจากบ่อน้ำซับ ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากบ่อน้ำซับภายในพื้นที่ป่าชุมชนนี้ไปใช้ในการเกษตร ทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ทำให้ชาวบ้านหัวบึงไม่ขาดน้ำในการทำเกษตร สามารถทำนาหรือปลูกพืชผักได้ทุกฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านมีงานทำและสร้างรายได้กับครอบครัวตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้เข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหาร ส่วนมากจะเป็นจำพวกพืชผักต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ป่า

ชุมชน และผลที่เกิดจากป่าชุมชนอีกอย่างหนึ่งก็คือการท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ ผลผลิตทางด้านนี้ทำให้ชาวบ้านสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวและการศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ ตลอดถึงผู้สนใจทั่วไป

๔.๑.๓.๓ รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ (ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบง) ที่ชาวบ้านได้ร่วมกันดูแลรักษาจากรุ่นต่อรุ่นมาจนถึงปัจจุบัน ป่าชุมชนแห่งนี้เป็นป่าที่มีมาก่อนหมู่บ้าน ในแถบนี้ ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตด้วยการหาของป่ามาเป็นอาหารในครัวเรือน และมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งเข้าไปหาของป่าเพื่อนำมาขายทำให้เกิดรายได้เพิ่มให้กับครอบครัว ดังนั้นป่าแห่งนี้จึงมีความสำคัญกับชุมชนบ้านกกกลางมาตั้งแต่เริ่มแรกที่ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน นี้แสดงให้เห็นว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลางได้รับการดูแลรักษาในเชิงของการอนุรักษ์จากชุมชนมาโดยตลอด จึงทำให้ป่าแห่งนี้ยังคงสภาพความเป็นป่าอยู่ และสามารถสร้างผลผลิตให้กับชาวบ้านได้ ผู้วิจัยจะได้เสนอผลของการดำเนินการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง ดังนี้

๑) การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ป่าชุมชนบ้านกกกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ รูปแบบของการอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงต้องอาศัยชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา โดยมีผู้นำทางด้านจิตวิญญาณคือ พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง เป็นผู้นำพาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแห่งนี้ไว้ ส่วนผู้นำชุมชนก็ยังมีการประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการทำหน้าที่ในการประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน นอกจากนี้ ยังสร้างรูปแบบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ โดยตรง คือการออกกฎระเบียบ หรือกติกาสำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้าน เพื่อป้องกันไม่ให้นักล่าเข้าไปบุกรุกหรือทำลายป่าอย่างใดอย่างหนึ่ง และที่ว่าโดยอ้อมนั้นคือการปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าชุมชน และโทษที่เกิดจากการทำลายป่า ด้วยรูปแบบดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านกกกลางร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์ป่าชุมชนประจำหมู่บ้านได้ยาวนานมาจนถึงทุกวันนี้

๒) การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ทั้งชาวบ้านในชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกก ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในโอกาสต่างๆ ของชาติและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วยการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ทางพระสงฆ์ยังใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า นั่นก็คือพิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์ได้นำผ้าจีวรไปห่มตามต้นไม้ใหญ่ยืนต้น เช่น ไม้พยุง ไม้ประดู่ และไม้เต็งรัง เป็นต้น แล้วประกาศใช้ชาวบ้านได้รับทราบว่าต้นไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ได้ทำพิธีในการบวชแล้ว ขอชาวบ้านอย่าได้เข้าไปตัด หรือเข้าไปทำลายป่าไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วเมื่อเห็นพระสงฆ์เข้าไปทำพิธีบวชป่าก็เกิดความเคารพในป่าไม้ ไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ หรือทำลายเพราะเกรงกลัวต่อบาปด้วยการทำเช่นนี้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกกกลางได้รับการดูแลจากพระสงฆ์และชาวบ้านมาเป็นอย่างดี และสามารถรักษาป่าชุมชนหรือป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้ไว้ได้สืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

๓) อุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลาง

ผลการวิจัย พบว่า มีปัญหาหรืออุปสรรค ๓ ด้านด้วยกันคือ ๑) ด้านงบประมาณ เนื่องจากป่าชุมชนบ้านกงกลางเป็นป่าสาธารณประโยชน์ที่ยังไม่ได้ขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ จึงไม่มีงบประมาณสนับสนุนจากกรมป่าไม้ ทำให้การดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชนขาดสภาพคล่องไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง หรือขาดการดำเนินการที่ครบวงจรเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน การดำเนินไปได้เพราะอาศัยชาวบ้านช่วยกันจัดหางบประมาณ และได้งบประมาณส่วนหนึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกง ซึ่งก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ ๒) ด้านการลักลอบตัดไม้ เนื่องจากป่าชุมชนแห่งนี้ได้มีต้นไม้อหุลากหลายชนิด เช่น ไม้พยอม ไม้เต็งรัง ไม้ประดู่ เป็นต้น ในรอบปีจะมีผู้ลักลอบเข้าไปตัดไม้พยอมในพื้นที่ป่าชุมชน สร้างความเสียหายให้ป่าอย่างมาก เพราะเป็นไม้ที่หวงห้าม ผู้นำชุมชนก็แจ้งให้ชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูแลเพื่อป้องกันไม่ให้กลุ่มมิฉฉ่าเข้าไปลักลอบตัดไม้ได้อีก และ ๓) ด้านการขาดจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ เนื่องจากภาวะปัจจุบันคนรุ่นใหม่ และชาวบ้านบางคนไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะส่วนมากใช้ชีวิตอยู่กับความเจริญสมัยใหม่ จึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของป่าไม้ จึงควรมีการส่งเสริมให้กลุ่มคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะนักเรียนนักศึกษาได้มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและเห็นคุณค่าของป่าตลอดถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ

๔) ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลาง

ผลการวิจัย พบว่า ผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกงกลางแบ่งออกเป็น ๓ ด้านด้วยกัน คือ ๑) ด้านจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า นั่นคือชาวบ้านได้เห็นความสำคัญและคุณค่าของป่า ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาป่า และได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่ามาโดยตลอด ๒) ด้านการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งได้แก่ หลักความกตัญญู กตเวทิตะ และหลักพรหมวิหาร ๔ เป็นต้น โดยมีพระสงฆ์คือพระมหาเสนห์ ธมฺมสิเนโท เป็นผู้นำพาในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ ๓) ด้านผลผลิตจากป่าชุมชน กล่าวคือป่าชุมชนบ้านกงกลางได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านมานานหลายชั่วคนแล้ว ตั้งแต่รุ่นของปู่ ย่า ตา ยาย ในสมัยก่อนหน้าชาวบ้านก็ได้อาศัยป่าแห่งนี้ในการดำรงชีวิตอยู่ ป่าแห่งนี้เป็นแหล่งรวมของปัจจัย ๔ สำหรับชาวบ้านมาเป็นเวลานาน และในปัจจุบันชาวบ้านก็นิยมไปหาของป่าในพื้นที่ป่าชุมชนมาบริโภคและนำมาจำหน่าย ซึ่งก็ถือว่าเป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านกงกลางได้ให้ผลผลิตแก่ชาวบ้านส่วนหนึ่ง ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการทำงานมาบริโภคหรือนำมาจำหน่ายเพื่อให้เกิดรายได้ภายในครัวเรือน

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัยเรื่องนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เป็นการศึกษาเพื่อนำแนวคิดทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธไปประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบันมีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้รุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากจำนวนประชากรในประเทศมีเพิ่มขึ้น และการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากขึ้น ทั้งในลักษณะของการเป็นอยู่อาศัย การตัดไม้เพื่อการค้า การเผาพื้นที่ป่าเพื่อการเกษตร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว รวมไปถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ อันได้แก่การสร้างเขื่อน การตัดถนน เป็นต้น ถือได้ว่า

เป็นสาเหตุของการทำลายพื้นที่ป่าเป็นบริเวณกว้าง เป็นเหตุให้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของประเทศ ถูกทำลายไปอย่างต่อเนื่อง และก่อให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น จำนวนป่าไม้ลดลง อุทกภัยมี มากขึ้นในฤดูผล หรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มีภาวะแห้งแล้งในฤดูแล้ง น้ำในลำห้วยลำคลองทั้งใน เมืองและชนบทเน่าเสียปนเปื้อนด้วยสารเคมีพื้นที่เกษตรเสื่อมค่าและให้ผลผลิตต่ำ การปนเปื้อนของ วัตถุมีพิษในอาหารและสิ่งแวดล้อม สัตว์น้ำลดลง สภาพสังคมมีการเห็นแก่ตัวและดูร้ายเพิ่มขึ้น ปัญหา เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากก็มาจากการกระทำของมนุษย์ที่ ละเลยต่อธรรมชาติ จากสภาพปัญหานี้ทำให้มนุษย์หันมาสนใจหาทางแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ด้วย วิธีการต่างๆ ซึ่งก็สอดคล้องกับ **พระครูใบฎีกาถาวร สรปญโญ (เสนสอน)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาท พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ดำเนินการอนุรักษ์ใน ๒ ลักษณะคือ การ อนุรักษ์โดยตรง ได้แก่ การไม่ทำลายป่าไม้ทุกประเภทซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพรากของเขียว หรือต้นไม้ เป็นต้น และการอนุรักษ์โดยอ้อม ได้แก่ การอยู่ในป่าแบบพึ่งพาอาศัย โดยอาศัยป่าเป็น สถานที่สัปปายะในการปฏิบัติธรรม ส่วนบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) พบว่า ท่านได้เน้นกุศโลบายในการสร้างเสริมความดี มุ่งพัฒนาคุณภาพของชีวิตพร้อมกับการ ให้คำปรึกษา การให้การศึกษาแก่ชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า ไม้ โดยเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้กับชุมชนอันจะเป็นประโยชน์ต่อวิถีการ ดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชน มีป่าเพิ่มขึ้นและชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ซึ่งตรงกับ **สุพิมล ศรศักดิ์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบล ราชธานี สรุปได้ว่า ป่าชุมชนมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่คน ซึ่งทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อม เป็นระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศทางธรรมชาติสภาพความสมดุลของทรัพยากร ในขณะที่ ป่าเศรษฐกิจเน้นที่การตัดทวงเอาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นกรอบแนวคิดของป่า ชุมชนไม่ว่าจะเป็นการรักษา การฟื้นฟู การสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชน การปลูกป่า การรักษาต้นไม้ จึง เชื่อมโยงกับเป้าหมายในการเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ที่ดิน และการเพิ่มผลผลิตให้กับราษฎรใน ท้องถิ่น ป่าชุมชนจึงเป็นแหล่งผลิตที่ต้นทุนต่ำของประชาชนระดับครัวเรือน เป็นยุทธวิธีหลักของการ ขับเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ และความมั่นคงในการทำมาหากิน การ อนุรักษ์ป่าชุมชนจึงเป็นวิธีการที่ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีแหล่งผลิตทางด้านอาหาร แหล่งน้ำ ยารักษาโรค รวมไปถึงแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งก็ถือว่ามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และ สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สอดคล้องกับ **พระปริยัติพัชราภรณ์ (สุพจน์ ปญญาธโร)** ได้ทำการศึกษาเรื่อง วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา พบว่า ทรัพยากรการป่าไม้เป็น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของ มนุษย์ หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความตระหนักเห็นคุณค่าในหน้าที่ต่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ การลดอัตราการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ทดแทนไม่ได้ สามารถรักษา ให้อยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ให้รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด ประหยัด ให้ เกิดประโยชน์เป็นการรักษาสมดุลของทรัพยากรป่าไม้และในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิด ทางพุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องของความเข้าใจกับธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดความกตัญญูและรู้คุณค่า

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณให้การอบรมสั่งสอน และชักชวนพุทธบริษัทให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมตามหลักธรรมและนำมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์ในสังคมปัจจุบัน ตรงกับงานวิจัยของ **จิรศักดิ์ สิทธิวัฒน์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา: ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา พบว่า พระเทพสีมาภรณ์ ได้นำเอาหลักธรรม “นิพพัทธกุล” ที่กล่าวถึงการกระทำที่เกื้อกูลอำนวยการความสุข ความเจริญในการดำเนินชีวิตที่ทำได้ กุศลมาอธิบายให้พระสงฆ์และประชาชนได้มีจิตสำนึกในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าซึ่งมี ๖ ประการ คือ อารามโป การปลูกสวนป่าให้ร่มรื่นเพื่อคนได้พักผ่อน วนโรปา การปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ เสตุการกา การสร้างสะพาน ปบญจ การสร้างประปาหรือแหล่งน้ำ อุทปानญจ การจัดหาไม้ค้ำ เช่น การชุดบ่อ สร้างถังเก็บกักน้ำไว้ให้บริการแก่คนทั่วไป อุปสสย การสร้างหรือการให้ที่พักอาศัยและนำเอาหลักธรรมที่เกื้อกูลป่าและการอนุรักษ์ป่า สวรรปธาน คือ การระวังป่าจะหมดไปต้นไม้จะตาย ปทาน ปธาน การละเว้นจากการตัดไม้อย่างเด็ดขาด ภาวนาปธาน การให้ความสนใจเฉพาะพันธุ์ไม้ต่างๆ และ อารกขปธานให้การดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ตลอดไป นี้แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์มีส่วนอย่างมากในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะพระสงฆ์นอกเหนือจะเป็นผู้นำทางกายภาพคือการลงมือพา ชุมชนอนุรักษ์ป่าไม้ พระสงฆ์ยังเป็นผู้นำทางด้านวิญญาณคือนำหลักธรรมในทางพุทธศาสนา มาประยุกต์เทศนาสั่งสอนให้ประชาชนได้มีจิตสำนึกในการรักป่าไม้ หวงแหนป่าไม้ เห็นคุณค่าของป่าไม้ ซึ่งตรงกับ **พระอุปกรณ ชูเชื้อ** ได้ทำการวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการจัดการป่าด้วยการเป็นผู้ให้การศึกษา เป็นผู้นำทางจิตใจ ผู้ให้การแนะนำส่งเสริมการประกอบอาชีพ เป็นผู้นำ ด้านกิจกรรมกลุ่มและผู้นำด้านการอนุรักษ์ บทบาทดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

การอภิปรายผลงานวิจัยนี้ เป็นการอภิปรายเพื่อให้เห็นถึงทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยได้ ถูกบุกรุกและทำลายโดยการตัดโค่นอันมีผลมาจากความเจริญทางเทคโนโลยีและการเพิ่มขึ้นของ ประชากรทำให้มีความต้องการสิ่งที่เรียกว่าปัจจัย ๔ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผลทำให้พื้นที่ป่าถูกบุกรุกโดย การตัดโค่น แผ้วถาง ตลอดถึงการเผาเพื่อทำการเกษตร รวมไปถึงการตัดทำถนนของหน่วยงานรัฐ เป็นต้น จนในที่สุดพื้นที่ป่าถูกทำลายลงเรื่อยๆ จนทำให้เกิดผลตามมาก็คือภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดมาจากการตัด ไม้ทำลายป่า หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนต่างก็หาวิธีในแก้ปัญหา และในงานวิจัยนี้ได้เสนอ วิธีการแก้ปัญหาตามแนวทางพุทธศาสนา เพราะหลักธรรมวินัยในพุทธศาสนาเอื้อต่อการนำมา ประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ไม่ว่าจะเป็นส่วนของพระวินัยหรือหลักธรรมก็ล้วนมี เชื่อมโยงสัมพันธ์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น ความกตัญญูตเวที หลักพรหมวิหาร หลักความ พอประมาณ เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เหมาะแก่การนำไปประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่อยู่ ตามจังหวัดต่างๆ การที่ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจธรรมชาติป่าไม้ และหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นการง่ายต่อการนำไปสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านในชุมชนมีความรัก ความเข้าใจ และเห็นคุณค่า ของการอนุรักษ์ป่าชุมชนยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อจะช่วยให้ชุมชนได้ช่วยกันรักษาสภาพของความเป็นป่าไม้ให้มี สภาพที่สมบูรณ์ และสามารถสร้างผลผลิตต่างๆ กลับคืนให้กับชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่า ไม้ นั้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบประเด็นที่ควรเสนอแนะ ดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนจากกรมป่าไม้แล้ว และที่ยังเป็นป่าสาธารณประโยชน์ทั่วไป ที่น่าสังเกตคือ ป่าบางแห่งมีสภาพเสื่อมโทรมขาดความสมบูรณ์ แสดงให้เห็นถึงการถูกปล่อยปละละเลยจากหน่วยงานรัฐหรือชุมชน จึงเห็นควรที่หน่วยงานของรัฐหรือชุมชนเองจะต้องเข้าไปดูแล หรือบริหารจัดการเพื่อให้สภาพของป่าเหล่านั้นฟื้นฟูสู่สภาพที่ดีกว่าที่เป็นอยู่เช่นนี้

๒) การบริหารจัดการป่าชุมชนในแต่ละแห่งล้วนใช้งบประมาณในการดำเนินการ แต่เท่าที่ลงพื้นที่ศึกษาจะพบว่า ป่าชุมชนในแต่ละแห่งขาดงบประมาณในการดำเนินการ หรือถ้าเป็นป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว ก็ค่อนข้างจะล่าช้า จึงทำให้การบริหารจัดการป่าชุมชนขาดการต่อเนื่อง ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะมีการสนับสนุนงบประมาณให้เพียงพอและต่อเนื่องเป็นไปตามกรอบเวลา เพื่อที่จะให้การบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

๓) เนื่องจากปัจจุบันประเทศไทยได้พัฒนาให้เจริญทางด้านวัตถุ โดยเฉพาะทางด้านเทคโนโลยีต่างๆ ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนนัก อาจเป็นเพราะว่าพวกเขาไม่ค่อยได้สัมผัสกับป่าโดยตรง เพราะเรียนหนังสือหรือทำงานในตัวเมือง ผู้วิจัยเห็นว่า ควรที่รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องระดมสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนหรือคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะนักเรียนนักศึกษาจะได้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าอย่างแท้จริง

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑) ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีพื้นที่ติดกับหมู่บ้านโคกสี หมู่ ๒ และศูนย์การศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน ผู้วิจัยเห็นว่ามีความเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นควรจะทำการศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธจริยศาสตร์กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีศาลปู่ตาในพื้นที่ป่าชุมชนชุมชน ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา และไม่กล้าที่จะเข้าไปทำลายในพื้นป่าชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะมีการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวคิดเรื่องดอนปู่ตาในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒) ป่าชุมชนบ้านกงกลาง มีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน หรือพื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองสะแบบ ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่อง พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป :

กมล อุดุลพันธ์ และคณะ. การบริหารการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.
โกมล แพรกทอง. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๓๗.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

จิรากรณ์ คชเสนี, นันทนา คชเสนี. นิเวศวิทยาเพื่อสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์. ปรัชญา: ศาสตร์แห่งภูมิปัญญามนุษย์. กรุงเทพมหานคร: ควอลิตี้ปริ้นท์, ๒๕๕๕.

จิตจำนง กิติเกียรติ, ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: หจก.คุณพินอักษรกิจ, ๒๕๓๓.

จินตวีร์ เกษมสุข. หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

ทวี ทิมขำ. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

เธียรชัย เอี่ยมวรเมธ. พจนานุกรมไทย ฉบับอธิบาย ๒ ภาษา. กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, ๒๕๔๐.

ณรงค์ ณ เชียงใหม่. สุขภาพสิ่งแวดล้อมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

นิตยา เลาหะจินดา. นิเวศวิทยา: พื้นฐานสิ่งแวดล้อมศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙.

ประเวศ อินทองปาน. พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘.

พระศรีคัมภีร์ญาณ(สมจินต์ สมมาปญโญ). **บทความวิชาการในวันวิสาขโลก ปี ๒๕๕๔.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม.** กรุงเทพมหานคร: มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๓๓.

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก. **พระพุทธศาสนากับป่าไม้.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พยุ่งพร ศรีจันทวงษ์ และสาคร พรหมโคตร. **จิตอาสา กับบทบาทการอนุรักษ์และการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาภูตโปง ป่าชุมชนบ้านบุงกุ่ม ต.นาหอ อ.ด่านซ้าย จ.เลย. จิตอาสา**กับการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน. การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ เล่มที่ ๓ มจร. วิทยาเขตขอนแก่น (๒๘-๒๙ มีนาคม ๒๕๖๑)

มัน เสือสูงเนิน. **พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา.** ฉะเชิงเทรา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

มณฑล จำเจริญพฤกษ์. **หลักทฤษฎี.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕.

วิชัย เทียมน้อย. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ๒๕๔๑.

ศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวารสารศาสตร์. **วนศาสตร์ชุมชนสำหรับเจ้าหน้าที่ป่าไม้.** กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๓.

เสฐียร พันธงชัย. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. **พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๓๕.** กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๕.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ.** กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สัมฤทธิ์ ทองศรี. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๒.

สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ. **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ส.ส.ท., ๒๕๕๐.

สถาพร วรรณวิจารณ์, ธีรยุทธน์ ดำเกาะ. **นิเวศวิทยา.** กรุงเทพมหานคร: โรงเรียนเตรียมอนุสรณ์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

อุดม ดุจศรีวัชร. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๓.

(๒) งานวิจัย/สารดุษฎีนิพนธ์:

พระปริยัติพัชราภรณ์ (สุพจน์ ปญญาธโร). “วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา”. **สารดุษฎีนิพนธ์.** หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

- พระครูใบฎีกาถาวร สุรพลโย (เสนสอน). “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระมหาสังเวียร ปญฺญาโร (ศรีมันตะ). “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาพระครูสุภาจารวัฒน์”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระมหาพระยนต์ สุนตจิตโต (พันธ์วัตร). “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๐.
- พระอุปกณ์ ธีรนิล. “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕.
- พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ (วันยาว), “ความรู้จักประมาณในพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริ”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- จิรศักดิ์ สีหวัฒน์. “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา: ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสิมาภรณ์เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- สุพิมล ศรศักดิ์. “รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

- Bloom, Alfred., *Buddhism, Nature and the Environment*, **The Eastern Buddhist**, 1972.
- Donald kozlovsky, *An Evolutionary and Ecological Ethics*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1974.
- John Bennett, *The Ecological; Transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation*, (New York: Pergamon, 1976.
- Thurman, Robert A.F., *Buddhist Views of Nature: Variations on the Theme of Mother-Father Harmony*, in *On Nature*. Notre Deme: University of Notre Dame Press, 1984.
- Pardue, P.A., *Buddhism: Brief Account*, New York: Macmillan, 1971.
- Rifkin, Jeremy, *Entropy: A New World View*, New York: Bantam Books, 1980.
- Murray Thomas, *The Encyclopedia of Human Development and Education Theory, Research, and Studies*. (United State of America : Bpcc Wheatons Ltd., 1990), p. 148.





นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน
จังหวัดขอนแก่น

Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the Community Forest
Conservation Khon Kaen Province

จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ

Chakkapan Wongpornpavan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya, KhonKaen Campus, Thailand

E-mail: chakkapan.wong.@mcu.ac.th.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ 2) เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น 3) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัย พบว่า

แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ พบว่า พุทธศาสนากับนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันตรงที่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติออกจากกัน นิเวศวิทยาจะสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนพุทธศาสนาจะมุ่งสอนให้มนุษย์มีความเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตน การทำลายธรรมชาติก็เหมือนกับการทำลายตนเอง เพราะจุดร่วมของมนุษย์กับธรรมชาติคือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือการทำลายสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น อย่างเช่น การทำลายป่าไม้ย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายตามมา เช่น น้ำท่วม ดินถล่ม และการขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น การนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงเป็นการรักษาระบบนิเวศวิทยาของป่าไม้ให้คงอยู่อย่างสมบูรณ์และยั่งยืน

กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า มีป่าชุมชน 2 แห่ง ที่ได้รับการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว คือป่าชุมชนบ้านโคกสี และป่าชุมชนบ้านหัวบึง ส่วนป่าชุมชนบ้านกงกลาง เป็นป่าสาธารณประโยชน์ ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน ดังนั้นป่าชุมชนทั้ง 2 แห่งข้างต้น ได้รับการบริหารจัดการในฐานะเป็นป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ โดยชาวบ้านในชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้บริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การยื่นคำร้องขอจัดทำโครงการป่าชุมชน การตรวจสอบพื้นที่ตามคำขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน การจัดทำโครงร่างเสนอผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการอนุมัติจัดตั้งให้เป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ ส่วนป่าชุมชนบ้านกงกลางได้รับการบริหารจัดการโดยชุมชน มีการแต่งตั้งคณะกรรมการรับผิดชอบป่าชุมชนในแต่ละแผนก เช่น แผนกการบำรุง และฟื้นฟูป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นต้น ผลการดำเนินการทำให้

พื้นที่ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่งนั้นได้รับการดูแลรักษาและฟื้นฟู จนมีสภาพที่ค่อนข้างจะเป็นป่าสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติดั้งเดิม และสามารถสร้างผลผลิตกลับคืนให้กับชุมชนได้

รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นพบว่า ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีรูปแบบการสร้างเสริม 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ 3 เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วมกัน เช่น คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน เป็นต้น สิ่งที่เกี่ยวข้องให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การนำหลักธรรม เช่น ความกตัญญูต่อบุคคล ความประมาท และพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การบวชป่า เป็นต้น มาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพราะหลักธรรมและพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้ช่วยกล่อมเกลาคิดใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญชาวบ้านได้เห็นคุณค่าของป่าไม้ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นไปอย่างยั่งยืน และสืบต่อถึงคนรุ่นหลังได้อีกต่อไป

คำสำคัญ: นิเวศวิทยาเชิงพุทธ, แนวคิด, คุณค่า, การเสริมสร้าง, การอนุรักษ์, ป่าชุมชน

Abstract

The research paper “Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the Community Forest Conservation in Khon Kaen Province” had three main purposes: 1) to study the concepts and value of Buddhist Ecology 2) to study the community forest conservation process in Khon Kaen Province and 3) to propose a model to strengthening the community forest conservation by way Buddhist ecology in Khon Kaen province.

The result of research found that:

The concept and value of Buddhist ecology found that Buddhism and ecology are related to each other that do not divide between life and nature. Ecology will teach humans how to preserve nature and the environment, Buddhism will focus on teaching human beings to be kind to nature and to treat nature as part of their lives. Natural destruction is like self-destruction, because the common point of man and nature is dependence on each other, that is, destroying one thing will have a continuous effect on the existence of other things, such as forest destruction will cause damage, such as floods, landslides, and shortages of natural water etc. Applying Buddhist concepts to forest resource conservation is preserving the ecology of the forest to remain completely and sustainably.

Community forest conservation process in Khon Kaen province found that there are community forests that have been established as community forests from the Royal forest department, this is Ban Khoksi community forest and Ban huabueng community forest, but Ban Kongklang community forest is a public forest, it is not yet registered as a community forest. Therefore, the two community forests above are managed as a community forest as a process. These are two community forests are managed by villagers in the community with the government officials, by starting from filling a request for create a community forest project, inspection of the area according to the request for permission to create a community forest project, proposal of the proposal through relevant agencies, and approval to be established as a community forest from the royal forest department. But the Ban Khingklang community forest has been managed by the community, there is a committee appointed for community forestry in each duties, such as, maintenance duties, community forest restoration duties, and the duty to take care of the utilization of community forests etc. The results of the implementation of the three community forest areas have been maintained and restores, until, there was a condition that was quite a complete forest close to the original natural forest and able to create productivity back to the community.

The model to strengthening the community forest conservation by way Buddhist ecology in Khon Kaen province found that all three community forests have three model of reinforcement : step 1, creating knowledge, understanding and mutual awareness in the utilization of community forests to achieve sustainability, step 2, development of activities in the conservation of community forests in various ways, and step 3, controlling activities to increase the capacity for community forest conservation to achieve sustainability, which the operation in each step, the villagers in each community have appointed various committees to take care of the forest, such as the operations committee, reforestation committee, patrol committee, forest benefit committee and the committee on community forest support etc. The supporting of villagers to cooperate effectively in conserving community forests is to apply the Buddhist principles such as gratitude, modesty etc. and Buddhist rituals, such as ordination of forest etc. to apply in forest conservation, because Buddhist principles and rituals have helped to foster the spirit of the villagers to be generous, and more importantly, the villagers have seen the value of the forest, then, making the conservation of community forests sustainable and continues to the next generation to preserve.

Keywords: Buddhist Ecology, Concepts, Value, Strengthening, Community, Forest Conservation

1. บทนำ

การดำรงชีวิตของมนุษย์ในยุคปัจจุบันเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ มากมายทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การเกี่ยวข้องเป็นไปได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งบางครั้งก็เกิดผลกระทบทำให้ชนิดของสิ่งมีชีวิตต่างๆ เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะก่อให้เกิดวิวัฒนาการและในทางที่อาจนำมาซึ่งการเสื่อมสลาย มนุษย์นับเป็นสิ่งมีชีวิตที่เฉลียวฉลาดที่สุด เพราะสามารถปรับปรุงและดัดแปลงเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตได้อย่างสมบูรณ์และกลมกลืนกับสภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี ทรัพยากรป่าไม้ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อชีวิตมนุษย์ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการคงอยู่หรือการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ อาทิ อากาศน้ำแร่ธาตุและสัตว์ป่า เป็นต้น แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันมีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้รุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่องอันเนื่องมาจากจำนวนประชากรในประเทศมีเพิ่มขึ้น และการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากขึ้น ทั้งในลักษณะของการเป็นอยู่อาศัย การตัดไม้เพื่อการค้า การเผาพื้นที่ป่าเพื่อการเกษตร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ได้แก่การสร้างเขื่อน การตัดถนน และการเดินสายไฟฟ้าแรงสูงก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายพื้นที่ป่าเป็นบริเวณกว้าง นั้นแสดงให้เห็นว่าเนื้อที่ป่าที่ลดลงส่วนใหญ่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ (Payungporn Srichantawong and Sakorn Phomkhot, 2016 : 267)

ในส่วนของจังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ทรัพยากรป่าไม้ 1,296,400 ไร่ (ร้อยละ 11.91) ของพื้นที่จังหวัด โดยมีอุทยานแห่งชาติ 4 แห่ง มีพื้นที่รวม 743,973 ไร่ วนอุทยาน 2 แห่ง มีพื้นที่รวม 6,200 ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติ 22 ป่า มีพื้นที่รวม 1,697,052 ไร่ ป่าชุมชน 206 แห่ง มีพื้นที่รวม 49,316 ไร่ สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ประดู่ มะค่าโมง ตะแบก เหียง พลวง แดง เต็ง รัง พรรณไม้พื้นล่างที่ขึ้นอยู่หนาแน่น ได้แก่ หวานไพร ชัน ข่าป่า เพ็ก หวาย กล้วยไม้ป่า หล้าคา แฝก ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดขอนแก่นก็มีปัญหาป่าเสื่อมโทรมเช่นกับที่อื่นๆ โดยส่วนมากจะมีสาเหตุมาจากกลุ่มนายทุนว่าจ้างราษฎรตัดไม้เพื่อการแปรรูป ราษฎรบุกรุกลักลอบตัดไม้ การแผ้วถางป่าเป็นพื้นที่ทำกิน การทำถนนและแหล่งน้ำ ไฟป่า ขาดแคลนเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับเจ้าหน้าที่รักษาป่า ราษฎรขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ (<http://www.kkpao.go.th>: 5/2561) เป็นเหตุให้ป่าไม้ลดลงและชาวบ้านไม่สามารถจะใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มที่

ในการแก้ปัญหาเรื่องทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถจะแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี เพราะพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาต่างก็กล่าวถึงชีวิตของทุกสิ่งรวมทั้งมนุษย์ว่าอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติทั้งสิ้น ความคล้ายคลึงกันระหว่างหลักคำสอนทางพุทธศาสนาและนิเวศวิทยาจะเห็นได้จากแนวความคิดเรื่องระบบนิเวศน์ (ecosystem) และชีวจักรวาล (biosphere) หลักการนิเวศวิทยาสอนให้คนรู้จักรักษาระบบนิเวศน์ ส่วนหลักพุทธศาสนาสอนให้คนมีเมตตาต่อธรรมชาติและให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ดังนั้นการเข้าใจถึงแก่นแท้ของหลักนิเวศวิทยาและหลักคำสอนทางพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์มองเห็นความเป็นจริงของ

ธรรมชาตีกว่า ทุกอย่างพึ่งพาอาศัยพึ่งกันและกันตามหลักปัจจุสมุปบาท (Tipitaka : 12/402/434) นั่นคือการทำลายธรรมชาติสิ่งหนึ่งย่อมมีผลต่อเนื่องไปถึงการคงอยู่ของสิ่งอื่น ตัวอย่างเช่นการทำลายป่าไม้ก่อให้เกิดผลเสียหายหลายประการตามมา เช่น ปัญหาน้ำท่วม ดินถล่ม การขาดแคลนแหล่งน้ำ ธรรมชาติ การทำลายพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดทางพุทธศาสนามีความเป็นธรรมชาติและให้ความสำคัญกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอย่างมาก และสามารถนำมาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้านนิเวศวิทยาโดยเฉพาะการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ จึงได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงหลักการและวิธีการในการบริหารจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ตามทัศนะทางพุทธศาสนาและนำเอาแนวทางดังกล่าวมาเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนเพื่อส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้อนุรักษ์สืบต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
2. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
3. เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้าง การใช้ตัวชี้วัดการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่า และแนวทางการจัดการตัวชี้วัดทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

2. กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยภาคสนามนั้น ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (Depth Interview) โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายคือประชากรที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง จำนวน 45 รูป/คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 ข้อมูลโดยทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วยเพศ การศึกษา และตำแหน่งงาน ส่วนที่ 2 แบบสัมภาษณ์ที่เกี่ยวกับกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และส่วนที่ 3 แบบสัมภาษณ์ที่เกี่ยวกับรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ มีลักษณะเป็นเชิงพรรณนาวิเคราะห์

4. การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือแบบสัมภาษณ์ โดยเลือกจากกลุ่มเป้าหมายซึ่งมีเกณฑ์ในการคัดเลือกคือ การเลือกแบบเจาะจง โดยการเลือกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยจำนวน 45 รูป/คน โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 เลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นกลุ่มของพระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง จำนวน 15 รูป/คน และกลุ่มที่ 2 เลือกแบบสุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กลุ่มประชากรผู้มีส่วนได้เสียและเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง จำนวน 30 คน

5. การสร้างแบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนดังนี้ 1) ศึกษาแนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ และกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์ 2) ข้อมูลที่ได้มาจากขั้นตอนที่ 1 นำมาเป็นประเด็นคำถามแบบสัมภาษณ์ แล้วนำเสนอที่ปรึกษาโครงการวิจัย เพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ และ 3) ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษางานวิจัยก่อนนำไปเก็บข้อมูล

6. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้ 1) นำหนังสือจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ถึงผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อขออนุญาตการใช้พื้นที่ศึกษาข้อมูลงานวิจัยและสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูล 2) สร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก และกลุ่มเป้าหมาย พบปะพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคย แจ้งวัตถุประสงค์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล 3) กำหนดนัดหมายวันเวลาที่ดำเนินการสัมภาษณ์ที่แน่นอน เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เตรียมตัวและเตรียมเอกสารที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูล และ 4) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และกลุ่มเป้าหมายอื่นๆ โดยใช้วิธีบันทึกเทปจดบันทึก และการสนทนา

7. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยการใช้การแปรความ การตีความ และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ตามหลักอุปนัยวิธี (Inductive method) โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้ทั้งเอกสาร และภาคสนามมาสรุปวิเคราะห์ เรียบเรียงเป็นเนื้อหางานวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อหลักนั้น แล้วนำมาเสนอด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์

8. ชั้นเรียบเรียงข้อมูล ผู้วิจัยได้เรียบเรียงข้อมูล ดังนี้ 1) เรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ 2) จัดระเบียบข้อมูลตามขั้นตอนก่อนหลังที่ได้มา และ 3) สรุป อภิปรายผล และเสนอแนะ

4. สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น พบว่า เป็นแนวคิดที่นำหลักการทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพที่มีความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมี ป่าไม้ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความสมดุลของป่าไม้ เป็นต้น พุทธศาสนามีแนวคิดที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงธรรมชาติ โดยให้มีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ดังจะเห็นได้ว่า มีการบัญญัติพระวินัยให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยห้ามให้สาวกทำลายต้นไม้ หรือป่าไม้ หากเป็นการกระทำที่ทำลายป่าไม้ ถือว่าเป็นการละเมิดพระวินัย เช่น มีบัญญัติว่า ภิกษุใดไปตัดหรือทำลายต้นไม้โดยเจตนา (Tipitaka : 2/92/279) ก็จะมีการปรับอาบัติแก่ภิกษุนั้น นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์

ทรัพยากรป่าไม้ หรือคุณค่าด้านการพัฒนาชีวิตทางกาย วาจา และใจให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดความรัก ความกตัญญู และความสำนึกในการรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติอย่างแท้จริง นี่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของพุทธศาสนาที่เอื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นได้ให้ผลผลิตต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตมากมายเหลือคณานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การที่สังคมมนุษย์ในปัจจุบันเห็นคุณค่าของป่าไม้น้อยลง จึงพาท่าลายป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกตนเมื่อไม่มีป่าหรือป่าไม้ลดจำนวนลงมาก ภัยพิบัติที่เกิดจากผลพวงของการทำลายป่าไม้ก็เกิดขึ้นมากเท่าที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายไป ผู้ที่เดือดร้อนที่สุดก็คือสังคมมนุษย์นี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงระลึกรู้ถึงคุณค่าของพุทธศาสนาในการแก้วิกฤตป่าไม้ในเชิงนิเวศ เพื่อที่จะทำการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ให้คงอยู่กับสังคมมนุษย์ต่อไป

2. กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า กระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชนทั้ง 3 แห่งนั้น มีป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนที่สมบูรณ์แล้วจากกรมป่าไม้ 2 แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกสี และป่าชุมชนบ้านหัวบึง ส่วนอีกหนึ่งแห่งคือป่าชุมชนบ้านกกลางยังเป็นที่สาธารณประโยชน์อยู่ในช่วงศึกษาข้อมูลเพื่อดำเนินการขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ อย่างไรก็ตาม ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่งนี้ได้บริหารจัดการในฐานะเป็นป่าชุมชน โดยคนในชุมชนได้ร่วมกันบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนอย่างเป็นกระบวนการ ทั้งการบำรุงและฟื้นฟูป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ผลการดำเนินการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเหล่านี้ได้รับการดูแลรักษา จนมีสภาพที่ค่อนข้างจะเป็นป่าสมบูรณ์ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติดั้งเดิม จนสามารถสร้างผลผลิตกลับคืนให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแหล่งน้ำ อาหารป่า การท่องเที่ยว และการศึกษาดูงานเชิงนิเวศ เป็นต้น สิ่งดังกล่าวนี้ล้วนเกิดจากผลผลิตของป่าชุมชนที่ชาวบ้านแต่ละแห่งได้ร่วมด้วยช่วยกันดูแลรักษา จนกลายเป็นสมบัติอันล้ำค่าประจำหมู่บ้านโดยมีชุมชนเป็นเจ้าของ และใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าไม้ร่วมกัน

3. รูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีรูปแบบการสร้างเสริม 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ในขั้นตอนที่ 1 การสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนากิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ และขั้นตอนที่ 3 เป็นการควบคุมกิจกรรมเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนนี้ ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ เข้ามาดูแลรักษาป่าร่วม เช่น คณะกรรมการฝ่ายดำเนินงาน คณะกรรมการฝ่ายปลูกป่าทดแทน คณะกรรมการฝ่ายลาดตระเวน คณะกรรมการฝ่ายหาผลประโยชน์จากป่าชุมชน และคณะกรรมการฝ่ายสนับสนุนกิจการป่าชุมชน เป็นต้น โดยมีการแต่งตั้งชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน จึงทำให้ป่าชุมชนเกิดความเข้มแข็งในทุกๆ ด้าน และสิ่งที่เอื้อหนุนให้ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพราะหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้ช่วยกล่อมเกลาจิตใจชาวบ้านให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน และที่สำคัญชาวบ้านได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ จึงทำให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ยืนยาวและยั่งยืนมาจนทุกวันนี้ ส่วนการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น พบว่า ชุมชนทั้ง 3 แห่ง ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในโอกาสต่างๆ ของชาติและวัน

สำคัญทางพุทธศาสนาด้วยการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ทางพระสงฆ์ยังใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่า นั่นก็คือพิธีการบวชป่า โดยพระสงฆ์ได้นำผ้าจีวรไปห่มตามต้นไม้ใหญ่ยืนต้น เช่น ไม้พยุง ไม้ประดู่ และไม้เต็งรัง เป็นต้น ชาวบ้านซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วเมื่อเห็นพระสงฆ์เข้าไปทำพิธีบวชป่าก็เกิดความเคารพยำเกรงต่อป่าไม้ ไม้กล้าที่จะเข้าไปตัดต้นไม้ หรือทำลายเพราะเกรงกลัวต่อบาป ด้วยการทำเช่นนี้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนทุกแห่งได้รับการดูแลจากพระสงฆ์และชาวบ้านมาเป็นอย่างดี และสามารถรักษาป่าชุมชนหรือป่าสาธารณประโยชน์แห่งนี้ไว้ได้สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องนิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เป็นการศึกษาเพื่อนำแนวคิดทางนิเวศวิทยาเชิงพุทธไปประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบันมีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้รุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากจำนวนประชากรในประเทศมีเพิ่มขึ้น และการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากขึ้น ทั้งในลักษณะของการเป็นอยู่อาศัย การตัดไม้เพื่อการค้า การเผาพื้นที่ป่าเพื่อการเกษตร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว รวมไปถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ อันได้แก่การสร้างเขื่อน การตัดถนน เป็นต้น ถือได้ว่าเป็นสาเหตุของการทำลายพื้นที่ป่าเป็นบริเวณกว้าง เป็นเหตุให้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของประเทศถูกทำลายไปอย่างต่อเนื่อง และก่อให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น จำนวนป่าไม้ลดลง อุทกภัยมีมากขึ้นในฤดูฝน หรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มีภาวะแห้งแล้งในฤดูแล้ง น้ำในลำห้วยลำคลองทั้งในเมืองและชนบทเน่าเสียปนเปื้อนด้วยสารเคมีพื้นที่เกษตรเสื่อมค่าและให้ผลผลิตต่ำ การปนเปื้อนของวัตถุมีพิษในอาหารและสิ่งแวดล้อม สัตว์น้ำลดลง สภาพสังคมมีการเห็นแก่ตัวและดูร้ายเพิ่มขึ้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากก็มาจากการกระทำของมนุษย์ที่ละเลยต่อธรรมชาติ จากสภาพปัญหานี้ทำให้มนุษย์หันมาสนใจหาทางแก้ปัญหารักษาป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งก็สอดคล้องกับ พระครูใบฎีกาถาวร สรปญโญ/เสนสอน (PhrakhrubaidikaThavon Sarapanyo/Sanson, 2011) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ดำเนินการอนุรักษ์ใน ๒ ลักษณะคือ การอนุรักษ์โดยตรง ได้แก่ การไม่ทำลายป่าไม้ทุกประเภทซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพรากของเขียวหรือต้นไม้ เป็นต้น และการอนุรักษ์โดยอ้อม ได้แก่ การอยู่ในป่าแบบพึ่งพาอาศัย โดยอาศัยป่าเป็นสถานที่สัปปายะในการปฏิบัติธรรม ส่วนบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) พบว่า ท่านได้เน้นกุศโลบายในการสร้างเสริมความดี มุ่งพัฒนาคุณภาพของชีวิตพร้อมกับการให้คำปรึกษา การให้การศึกษแก่ชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้กับชุมชนอันจะเป็นประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชน มีป่าเพิ่มขึ้นและชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ซึ่งตรงกับ สุพิมล ศรศักดิ์ (Supimol Sonsakda, 2012) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี สรุปได้ว่า ป่าชุมชนมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่คน ซึ่งทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อม เป็น

ระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศทางธรรมชาติสภาพความสมดุลของทรัพยากร ในขณะที่ป่าเศรษฐกิจเน้นที่การตัดวงเอาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นกรอบแนวคิดของป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการรักษา การฟื้นฟู การสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชน การปลูกป่า การรักษาต้นไม้ จึงเชื่อมโยงกับเป้าหมายในการเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ที่ดิน และการเพิ่มผลผลิตให้กับราษฎรในท้องถิ่น ป่าชุมชนจึงเป็นแหล่งผลิตที่ต้นทุนต่ำของประชาชนระดับครัวเรือน เป็นยุทธวิธีหลักของการขับเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ และความมั่นคงในการทำมาหากิน การอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงเป็นวิธีการที่ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีแหล่งผลผลิตทางด้านอาหาร แหล่งน้ำ ยารักษาโรค รวมไปถึงแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งก็ถือว่ามีผลสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สอดคล้องกับ **พระปริยัติพัชรภรณ์ (สุพจน์ ปณฺญารโ)** (PhraPariyatpatcharaporn(Supot Pannadharo, 2013) ได้ทำการศึกษาเรื่อง วิเคราะห์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา พบว่า ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความตระหนักเห็นคุณค่าในหน้าที่ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การลดอัตราการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ทดแทนไม่ได้ สามารถรักษาให้อยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ให้รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด ประหยัด ให้เกิดประโยชน์เป็นการรักษาสมดุลของทรัพยากรป่าไม้และในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนวคิดทางพุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องของความเข้าใจกับธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดความกตัญญูและรู้คุณค่าด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณให้การอบรมสั่งสอนและชักชวนพุทธบริษัทให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมตามหลักธรรมและนำมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์ในสังคมปัจจุบัน ตรงกับงานวิจัยของ **จิรศักดิ์ สีหวัฒน์ (Chirasak sihavat, 2001)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา: ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา พบว่า พระเทพสีมาภรณ์ ได้นำเอาหลักธรรม “นิพิตถุศล” ที่กล่าวถึงการกระทำที่เกื้อกูลอำนวยความสะดวก ความเจริญในการดำเนินชีวิตที่ทำแล้วได้กุศลมาอธิบายให้พระสงฆ์และประชาชนได้มีจิตสำนึกในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าซึ่งมี ๖ ประการ คือ อารามโป การปลูกสวนป่าให้ร่มรื่นเพื่อคนได้พักผ่อน วนโรปา การปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ เสตุการกา การสร้างสะพาน ปปญจ การสร้างประปาหรือแหล่งน้ำ อุทปานญจ การจัดหาไม้ตีหม เช่น การขุดบ่อ สร้างถังเก็บกักน้ำไว้ให้บริการแก่คนทั่วไป อุสุสย การสร้างหรือการให้ที่พักอาศัยและนำเอาหลักธรรมที่เกื้อกูลป่าและการอนุรักษ์ป่า สัวรปธาน คือ การระวังป่าจะหมดไปต้นไม้จะตาย ปธานปธาน การละเว้นจากการตัดไม้อย่างเด็ดขาด ภาวนาปธาน การให้ความสนใจเพาะพันธุ์ไม้ต่างๆ และอารกขปธานให้การดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ตลอดไป นี้แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์มีส่วนอย่างมากในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะพระสงฆ์นอกเหนือจะเป็นผู้นำทางกายภาพคือการลงมือพาชุมชนอนุรักษ์ป่าไม้ พระสงฆ์ยังเป็นผู้นำทางด้านวิญญาณคือนำหลักธรรมในทางพุทธศาสนามาประยุกต์เทศนาสั่งสอนให้ประชาชนได้มีจิตสำนึกในการรักป่าไม้ หวงแหนป่าไม้ เห็นคุณค่าของป่าไม้ ซึ่งตรงกับ **พระอุปกณ์ ชูเชื้อ (Upakorn Choocheu, 2002)** ได้ทำการวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการจัดการป่าด้วยการเป็นผู้ให้การศึกษา เป็นผู้นำทางจิตใจ ผู้ให้การแนะนำส่งเสริมการประกอบอาชีพ เป็นผู้นำด้าน

กิจกรรมกลุ่มและผู้นำด้านการอนุรักษ์ บทบาทดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จิตสำนึก และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

6. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบประเด็นที่ควรเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนจากกรมป่าไม้แล้ว และที่ยังเป็นป่าสาธารณประโยชน์ทั่วไป ป่าบางแห่งมีสภาพเสื่อมโทรม ขาดความสมบูรณ์ จึงเห็นควรที่หน่วยงานของรัฐหรือชุมชนเองจะต้องเข้าไปดูแล หรือบริหารจัดการเพื่อให้สภาพของป่าเหล่านั้นฟื้นฟูสู่สภาพที่ดีกว่าที่เป็นอยู่เช่นนี้

1.2 การบริหารจัดการป่าชุมชนในแต่ละแห่งล้วนใช้งบประมาณในการดำเนินการ แต่เท่าที่ลงพื้นที่ศึกษาจะพบว่า ป่าชุมชนในแต่ละแห่งขาดงบประมาณในการดำเนินการ หรือถ้าเป็นป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชนจากกรมป่าไม้แล้ว ก็ค่อนข้างจะล่าช้า จึงทำให้การดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชนขาดการต่อเนื่อง ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะมีการสนับสนุนงบประมาณให้เพียงพอและต่อเนื่องเป็นไปตามกรอบเวลา เพื่อที่จะให้การบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ป่าชุมชนบ้านโคกสีมีพื้นที่ติดกับหมู่บ้านโคกสี หมู่ ๒ และศูนย์การศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน ผู้วิจัยเห็นว่ามีความเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นควรจะทำการศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธจริยศาสตร์กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2.2 ป่าชุมชนบ้านหัวบึงมีศาลปู่ตาในพื้นที่ป่าชุมชนชุมชน ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา และไม่กล้าที่จะเข้าไปทำลายเสียหายในพื้นที่ป่าชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะมีการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวคิดเรื่องดอนปู่ตาในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

References

- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1995). Thai-Tipitaka, Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya.
- Payungporn Srichantawong and Sakorn Phomkhot. (2018). Volunteer Spirit and Roles of Community Forest Conservation and Management: Case Study of Phu Tao Pong, Ban Bueng Kum Community Forest, Na Ho Sub-District, Dan Sai District, Loei Province. Volunteer Spirit for Sustainable Social Development. The 5 National and the 3 International Conference 2018, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus. March 28-29.

Natural resources and environment.[http://www.kkpao.go.th/dep/kkpao_plan/EPlanData/ ?mod=index&file=datat3-1](http://www.kkpao.go.th/dep/kkpao_plan/EPlanData/?mod=index&file=datat3-1), (5/2018.)



ภาคผนวก ค
ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และ
กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ



**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา
และที่ได้รับของโครงการ**

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
ประชุมเตรียมความพร้อมของนักวิจัยศึกษาพื้นที่ของป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น	ทราบถึงข้อมูลพื้นที่ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น	ข้อที่ ๑	ทราบสภาพปัญหาปัจจุบันและปัญหาการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
ลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ของป่าชุมชนและสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น	ทราบถึงข้อมูล ประวัติความเป็นมา รูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชน และกิจกรรมต่างๆ ของการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น	ข้อที่ ๑-๒	ทราบประวัติความเป็นมา รูปแบบการเสริมสร้างป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ และสามารถวิเคราะห์กระบวนการดำเนินงานของป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
สร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยจากพระสงฆ์และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด	ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของป่าชุมชน และการเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านในชุมชน	ข้อที่ ๒	ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของป่าชุมชน และการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน
การเก็บข้อมูลจากพระสงฆ์และชุมชนที่เกี่ยวข้องพร้อมร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ได้ทราบสภาพปัญหาของการดำเนินการของป่าชุมชน และชาวบ้านในชุมชนเข้าร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ข้อที่ ๒-๓	ทราบถึงปัญหาของการดำเนินการของป่าชุมชน และปัญหาของผู้เข้าร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
พัฒนาผลงานวิจัยในเชิงคุณภาพ	การพัฒนาผลงานวิจัยในเชิงคุณภาพ	ข้อที่ ๑-๒-๓	การพัฒนาผลงานวิจัยในเชิงคุณภาพ
จัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์และบทความวิจัยเพื่อเสนอผลงานต่อสาธารณะ	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ บทความวิจัยรวมทั้งการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์	ข้อที่ ๑-๒-๓	รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทความวิจัยรวมทั้งการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภาคผนวก ง
เครื่องมือวิจัย แบบสัมภาษณ์ / รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์



แบบสัมภาษณ์ เพื่อการวิจัย

เรื่อง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน จังหวัดขอนแก่น

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษานิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อศึกษาแนวคิด คุณค่า และ การเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และเพื่อศึกษาวิเคราะห์นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับ แนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ.....นามสกุล.....ฉายา.....
อายุ.....พรรษา.....ระดับการศึกษาสูงสุดทางธรรม.....ระดับการศึกษา
สูงสุดทางโลก.....ตำแหน่ง.....ที่อยู่/เลขที่.....หมู่.....วัด
.....บ้าน.....ตำบล.....อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....

ส่วนที่ ๒ คำถามเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน และข้อเสนอแนะ

๑. ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ท่านคิดว่าพระสงฆ์
จำเป็นต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหานี้ หรือไม่เพียงใด

.....
.....

๒. ปัจจุบันพระสงฆ์ส่วนใหญ่ พร้อมทั้งจะมีบทบาทในการแนะนำหรือเทศน์สอนประชาชนให้
อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หรือไม่เพียงใด

.....
.....

๓. ประชาชนส่วนใหญ่จะเห็นด้วยกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน หรือไม่เพียงใด

.....
.....

๔. ป่าชุมชนมีคุณค่าและความสำคัญต่อชาวบ้านอย่างไร

.....
.....

๕. ประชาชนควรจะมีการเสริมสร้างในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างไร

.....
.....

๖. หลักธรรมข้อใดบ้าง ที่ควรนำมาใช้ในการแนะนำ หรือเทศน์สอนประชาชนให้เกิด
ความรู้สึกรักและหวงแหน รู้คุณค่า และเอาใจใส่ต่อทรัพยากรป่าไม้

.....
.....

๗. ท่านมีวิธีการในการจัดการกับสิ่งแวดล้อมในวัดและชุมชนของท่าน อย่างไรบ้าง

๘. ท่านมีขั้นตอนในการปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนมีความกตัญญูต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร

๙. กระบวนการในการอนุรักษ์และรักษาป่าไม้ในชุมชน ที่นิยมทำกันในชุมชน

๑๐. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ในลักษณะใดบ้าง

๑๑. การอนุรักษ์ป่าไม้ที่จะได้ผลดีต้องเริ่มที่ใครบ้าง

๑๒. รูปแบบของการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ท่านพบเห็นมากที่สุดคือ

๑๓. รูปแบบในการอนุรักษ์ป่าไม้ที่เหมาะสมกับสมัยปัจจุบันคือ

๑๔. ใครเหมาะสมที่จะเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าไม้มากที่สุด

๑๕. ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้คืออะไรบ้าง

ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผู้สัมภาษณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

โทร. ๐๙๘๑๑๓๘๔๔๒

ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

๑. รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์
๒. ผศ.ดร.ประยูร แสงใส
๓. ผศ.ดร.สุวิน ทองปิ่น
๔. ผศ.ดร.หอมหวล บั้วระภา
๕. ผศ.ดร.สาคร พรหมโครต
๖. ผศ. (พิเศษ) ดร.ธวัชรัตน์ แดงหาญ



หนังสือเชิญต่าง ๆ

ที่ ศธ. ๖๑๓๒ / ๖๒๘



มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑
ตำบลโคกสี อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๘๓๕๔๗
โทรสาร ๐๔๓๒๘๓๓๙๙

๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร

ด้วย ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต/
หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยา
เขตขอนแก่น ได้ดำเนินการทำวิจัยเรื่อง **“นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้าง
การอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น”** โดยเลือกเอาพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่การ
บริหารงานของท่านเป็นพื้นที่ในการทำวิจัย

ในนามของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น จึงใคร่ขอความ
อนุเคราะห์จากท่านอนุญาตให้ผู้วิจัยได้ใช้พื้นที่ในการทำวิจัย และให้สัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวม
ข้อมูลจากท่าน และผู้เกี่ยวข้องในการให้ข้อมูลสำหรับการทำวิจัยในพื้นที่ของท่าน และข้อมูลที่ได้นี้จัก
นำไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น จักไม่มีผลกระทบต่อกท่านหรือพื้นที่การบริหารงานของท่านแต่
ประการใด และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดีเช่นเคย

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนาบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น



บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น สำนักงานวิทยาเขตขอนแก่น
ที่ ศธ. ๖๑๓๒ / ว ๒๘ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๑

เรื่อง เชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมืองานวิจัย

เจริญพร

ด้วย ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวัฒน์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น กำลังทำวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” โดยมีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ ๒) เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และ ๓) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

ดังนั้น เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของผู้วิจัยมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยของผู้วิจัยท่านนี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดีเช่นเคย และขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้ด้วย

จึงเจริญพรมมาเพื่อทราบและพิจารณาดำเนินการต่อไป

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ ศธ. ๖๑๓๒ / ว ๑๗



มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑
ตำบลโคกสี อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๙๓๕๔๗
โทรสาร ๐๔๓๒๘๓๓๙๙

๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๑

เรื่อง เชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมืองานวิจัย

เจริญพร

ด้วย ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น กำลังทำวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิดคุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” โดยมีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ ๒) เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น และ ๓) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น

ดังนั้น เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของผู้วิจัยมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยของผู้วิจัยท่านนี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดีเช่นเคย และขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้ด้วย

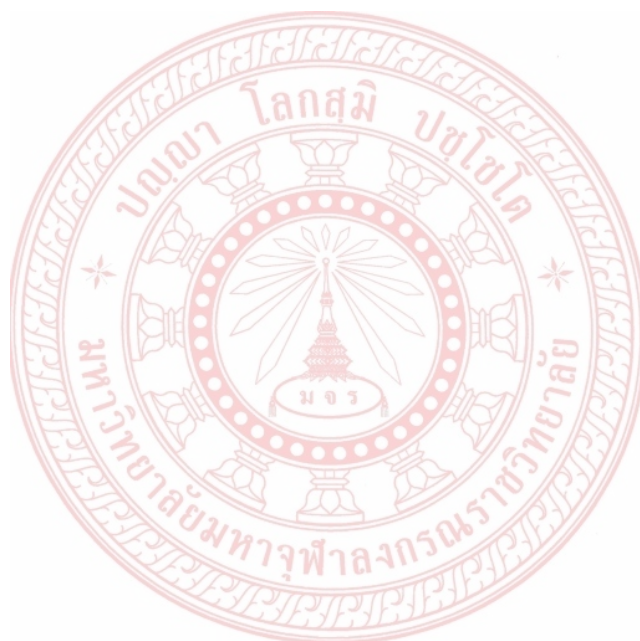
เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น

รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ภาคผนวก จ
ภาพลงพื้นที่เก็บข้อมูล



รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย

เรื่อง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน
จังหวัดขอนแก่น

สัมภาษณ์ และขอคำแนะนำ พร้อมทั้งรับเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยจาก

นายสรารุช สุโพธิ์ ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน

สำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๗ จังหวัดขอนแก่น





รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย

ป่าชุมชนบ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

สัมภาษณ์และศึกษาดูงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสีกับท่าน
พระครูสมุห์สำรวย รุขจิตโต เจ้าอาวาสวัดวัดยางทุม และเจ้าคณะตำบลโคกสี
พระคุณท่านเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณและนำพาในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ
ภาพการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยและภาพร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์
ป่าชุมชนบ้านโคกสี









รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย
ป่าชุมชนหัวบึง ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

สัมภาษณ์และขอคำชี้แนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวบึงกับท่าน
พระราชประสิทธิ์คุณ เจ้าอาวาสวัดบูรณาราม และรองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น และภาพการ
สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องกับการงานวิจัย รวมถึงภาพร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์
ป่าชุมชนบ้านหัวบึง







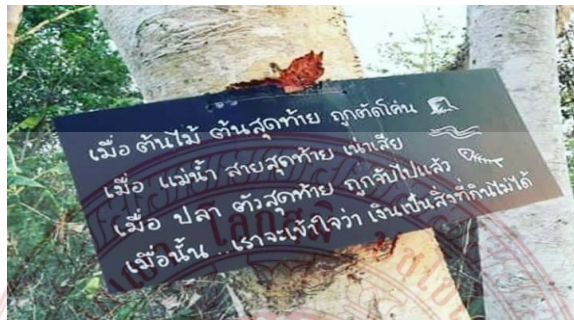




รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย
ป่าชุมชนบ้านกกกลาง ตำบลบ้านกก อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

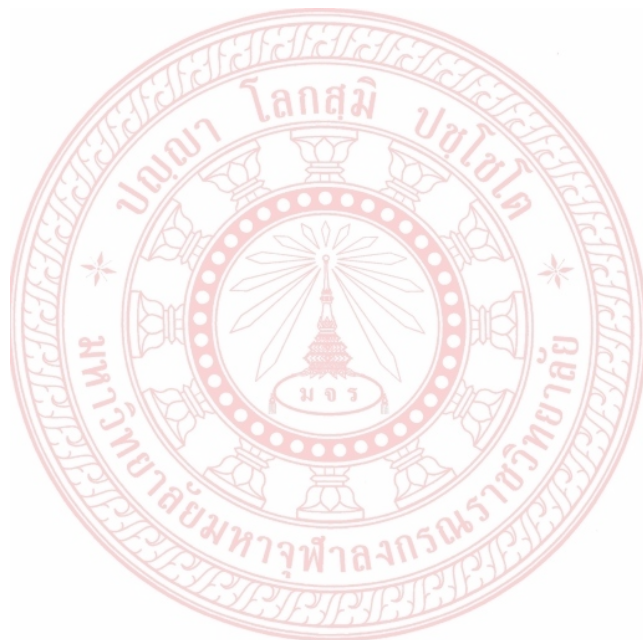
สัมภาษณ์และขอคำชี้แนะในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกกกลางกับท่าน
พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และรองเจ้าคณะอำเภอหนองเรือ และภาพการ
สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย รวมถึงภาพร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์
ป่าชุมชนบ้านกกกลาง











ภาคผนวก ฉ
แบบตอบรับบทความวิชาการ / หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์



ที่ ศธ ๖๑๓๑.๑/ว ๑



มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
 อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
 โทรศัพท์. ๐-๔๓๒๘-๓๕๕๗
 โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

๘ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสารวิชาการธรรมทรรศน์

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวิน

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสารวิชาการธรรมทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความ (Peer Review) ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบรับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสารวิชาการธรรมทรรศน์ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๑ ประจำเดือนมกราคม-มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ ซึ่งวารสารเข้าสู่ฐานข้อมูล TCI แล้ว

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล พรหมกุล)
 บรรณาธิการวารสารวิชาการธรรมทรรศน์

สำนักวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น
 วารสารวิชาการธรรมทรรศน์ (TCI 1)
 โทรศัพท์ ๐๘๕-๗๕๒-๑๖๙๓ โทรสาร ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙
<https://www.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas>



หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัย เรื่อง

นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๑. ข้อมูลโครงการวิจัย

ชื่อโครงการวิจัย (ภาษาไทย) นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

(ภาษาอังกฤษ) Buddhist Ecology and Concepts Value and Strengthening the Community Forest Conservation in Khon Kaen Province
๒. วัตถุประสงค์ของโครงการ

๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและคุณค่าของนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๒.๓ เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
๓. ข้อมูลหัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อหัวหน้าโครงการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ์ วงศ์พรพวัน

ตำแหน่งทางวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์

หน่วยงานต้นสังกัด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น (หลักสูตร) พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชา) ปรัชญา
๔. ข้อมูลหน่วยงานที่นำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

ชื่อหน่วยงาน วัดท่ายางชุม และป่าชุมชนบ้านโคกสี

ชื่อผู้บริหารระดับสูง พระครูสมุห์สำรวย รักษจิตโต

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม, เจ้าคณะตำบลโคกสี, ที่ปรึกษาชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลุ่มแม่น้ำพองเพื่อชีวิต)

สถานที่ตั้ง วัดท่ายางชุม ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

โทรศัพท์ ๐๘๔๘๘๗๓๕๔
๕. ลักษณะของการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๕.๑ การใช้ประโยชน์ในเชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การอบรมคุณธรรม เป็นต้น

๕.๒ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เช่น การเผยแพร่หลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อนำไปปรับใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชน หรือป่าไม้เชิงนิเวศทั่วไป

๖. รับรองการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

ขอรับรองว่า (หน่วยงานที่ใช้ประโยชน์) วัดท่ายางชุม, ป่าชุมชนบ้านโคกสี ได้นำเอาแนวทางจากงานวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” ซึ่งเป็นผลงานวิจัยของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์ และคณะ ไปปรับใช้ประโยชน์ในด้านการสร้างรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ดังนี้

๖.๑ ด้านแนวคิดและคุณค่านิเวศวิทยาเชิงพุทธ ได้นำไปปรับใช้ประโยชน์โดยการนำหลักการทางพุทธศาสนาไปอบรม สั่งสอน เพื่อให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึก และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๖.๒ ด้านกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้น ได้นำความรู้ที่ได้จากผลการวิจัยไปศึกษาต่อยอดเพื่อนำไปปรับใช้กับกระบวนการบริหารจัดการป่าให้ถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพของป่าชุมชน นอกจากนี้ยังมีกรนำไปปรับใช้เพื่อให้สอดคล้องระหว่างการดำเนินงานของภาครัฐและชุมชนเพื่อให้เกิดการจัดการเป็นไปในทางเดียวกัน

๖.๓ ด้านการสร้างรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น ได้นำไปปรับใช้ให้เกิดการสอดรับทั้งหลักนิเวศวิทยาและหลักพุทธธรรม ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้นำวิธีการของทั้ง ๒ ศาสตร์มาผสมผสานกันจัดรูปแบบการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดผลสัมฤทธิ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อการรักษาป่าชุมชนและป่าไม้ทั่วไปให้เกิดความยั่งยืนและสร้างผลผลิตให้กับชุมชนได้

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ผู้ดำเนินโครงการ

ลงชื่อ.....

(ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์)

หัวหน้าโครงการ

ผู้ใช้ประโยชน์จากโครงการ

ลงชื่อ.....

(พระครูสมุห์สร้อย ฐาขจิตโต)

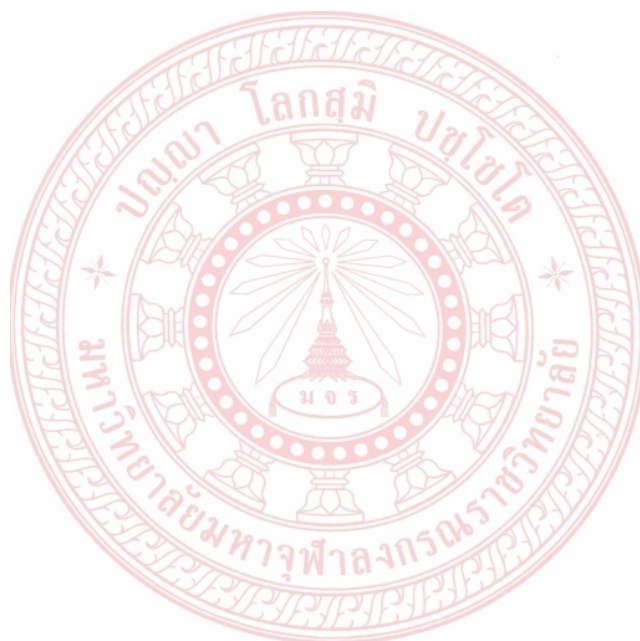
เจ้าอาวาสวัดท่ายางชุม

เจ้าคณะตำบลโคกสี

ที่ปรึกษาชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแม่น้ำพอง

เพื่อชีวิต

ภาคผนวก ช
ประวัติผู้วิจัย



ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) ผศ.ดร.จักรพรรณ วงศ์พรพวัน
 ชื่อ-นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Asst.Dr.Chakkapan Wongpornpavan
๒. เลขประจำตัวประชาชน -
๓. รหัสประจำตัวนักวิจัยแห่งชาติ อาจารย์ บัณฑิตศึกษา
๔. ตำแหน่งปัจจุบัน วิทยาเขตขอนแก่น
๕. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
๖. ประวัติการศึกษา
 ป.ธ. ๖ สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๓
 พธ.บ. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
 M.A. (Philosophy) Madras Christian College, India, ๒๕๔๑
 M.A. (Pali & Buddhist Studies) Banaras Hindu University, ๒๕๔๕
 Ph.D. (Philosophy) Magadh University, ๒๕๔๖
๗. งานวิจัย/หัวหน้าโครงการ
 ๑) บทบาทของพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ : ศึกษากรณีกองทุนหมู่บ้านชุมชนเมืองเลย จังหวัดเลย (๒๕๔๙)
 ๒) พุทธจริยศาสตร์กับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม (๒๕๕๖)
 ๓) การบริหารจัดการกลุ่มอาชีพเสริมเพาะเห็ดนางฟ้า : กรณีศึกษา กลุ่มสตรีบ้านขอนแก่น ตำบลนาอาน อำเภอเมือง จังหวัดเลย (๒๕๕๘)
 ๔) การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น (๒๕๕๙)
 ๕) ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดขอนแก่น (๒๕๖๐)
 ๖) นิเวศวิทยาเชิงพุทธกับแนวคิด คุณค่า และการเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น (๒๕๖๑) กำลังดำเนินการ
 ๗) ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของอาณาจักรล้านช้าง (๒๕๖๒) กำลังดำเนินการ/งานวิจัยร่วม
 ๑) ปัญหาและอุปสรรคการใช้สาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ช่วงชั้นที่ ๔ ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเลย เขต ๑ (๒๕๔๙)
 ๒) แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าชุมชน: กรณีศึกษาวัดป่าประชาสรรค์ ตำบลหนองสองห้อง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น (๒๕๕๙)
 ๓) ธรรมชาติของผู้นำท้องถิ่นต่อการบริหารทรัพยากรบุคคลขององค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดสระบุรี (๒๕๖๐)